biblioteca bpt pentru toți

cultura generală

g. călinescu

ion creangă

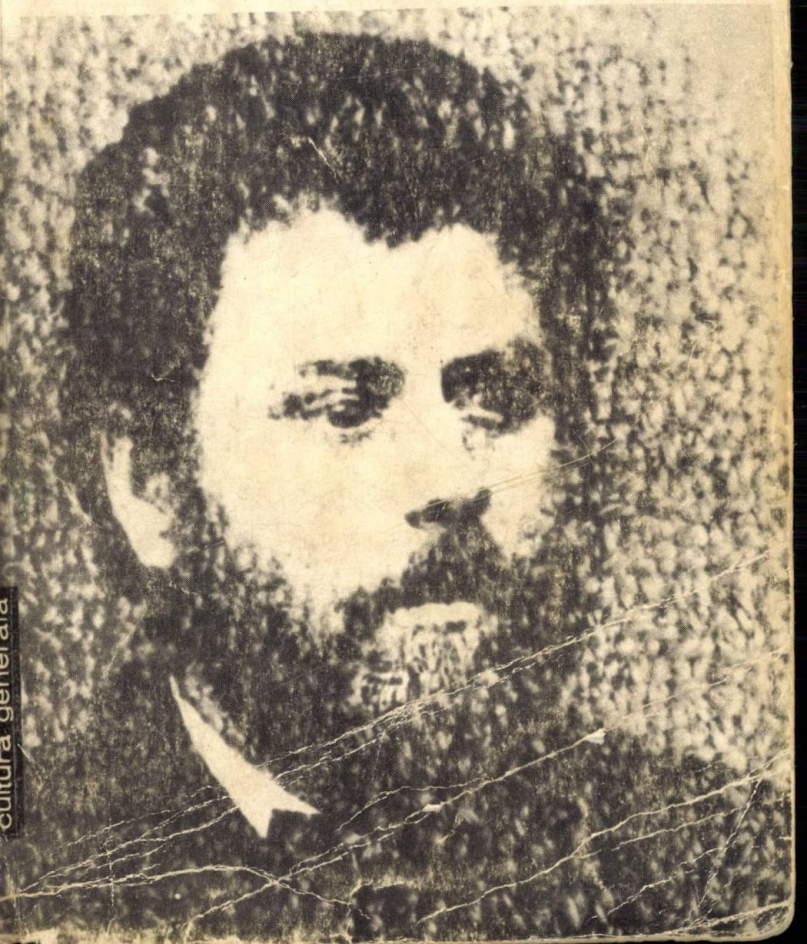

biblioteca bpt pentru toți

Fotografia copertei : *Dan Grigorescu*

859.09
C. 84

g. călinescu

ion creangă

(viaţa şi opera)

PREFAŢĂ DE
EUGEN SIMION

Y. 457.518

1966

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

Textul ediției de față este reprodus după I. G. Călinescu, *Ion Creangă*, ediție nouă revăzută, Editura pentru literatură, 1964. Notele de subsol aparțin redacției.

PREFAȚĂ

Înscrierea lui G. Călinescu într-o familie de mari spirite enciclopedice e îndreptățită, dar incompletă, din punctul de vedere al portretului său intelectual.

Speța rară a spiritului său derivă din unirea, de puține ori realizată în cultură, dintre erudiția cea mai cuprinzătoare și o vocație artistică neobișnuită. De aici iese originalitatea fascinantă a scrisului. Artistul are toate simțurile cultivate, e devorat de impulsuri titanice, adînc și sublim romantice, stăpînite însă de o reflecție, echilibrate de o gîndire ce concepe universal și caută în iradiațiile concretului mișcările astrale. Figura spirituală și morală a lui G. Călinescu mi se pare a se desprinde din sintezele romantismului, asociate idealului estetic al antichității eline. L-am numit, odată, și cred că nu am greșit, un romantic care elinizează. Înțeleg prin aceasta o nostalgie de plenitudine, deseori resimțită în scrierile lui G. Călinescu, o gîndire deschisă spre toate zonele existenței, o adîncă, nimicitoare sete de cunoaștere și o putere, într-adevăr vrăjitorească, de a da senzorialului, elementarului, dimensiunea ideii și a universalului. Poezia, care reprezintă imaginea cea mai fidelă a unei individualități, traduce, la G. Călinescu, o asemenea suferință de *incompletitudine*, specific romantică, aureolată de spiritul fascinat de frumusețea, gravitatea proceselor ma-

teriei, de vibrația imperceptibilă, inefabilă a elementelor. Volumul său de versuri se chemă, în sensul laudelor lui Francesco d'Assisi, *Lauda lucrurilor*.

Nimeni dintre contemporanii noștri nu a fost, într-un chip mai profund, eminescian ca George Călinescu, nu a resimțit cu o mai mare gravitate a spiritului dorința de a desface enigmele existenței și de a reface unitatea, plenitudinea inițială a lumii.

Fără a abstractiza prea mult detaliile fizionomiei sale morale, omul sintetiza în mintea sa mai mult de un ev de înțelepciune, privea totul din perspectiva devenirii istorice, judeca faptele estetic, atent la toate procesele obscure ale materiei.

Se întîmplă cu G. Călinescu un fapt foarte curios. Portretul spiritual și temperamentul lui artistic nu se fixează în cadrul unui curent sau școli literare. În multe direcții estetice dintre cele două războaie, cînd el s-a afirmat ca personalitate de prim rang, nu-i afli locul, și cînd pari a înțelege că a aderat la vreuna, constați că punctul său de vedere era altul. Ca estetician și critic a combătut, din punctul de observație al unui fin raționalism, ortodoxismul gîndirist și miturile noii spiritualități. Curentele de avangardă le-a privit cu un hotărît scepticism, reținînd, în imensa confuzie de glasuri și vocații oarbe, dorința legitimă de înnoire a expresiei. Dintre tipurile posibile de roman, preferința lui merge spre romanul obiectiv, balzacian. În Proust descoperă permanențele și virtuțile balzacianismului. Cere prozei române — prea lirică și subiectivă — regrecizarea, întoarcerea spre obiectivitate și monumentalitate, spre creația de tipuri și observația caracterelor. Clasicismul, pe care îl definește într-un eseu, constituie, la G. Călinescu, un program estetic ulterior completat, dar nu abandonat în esența lui. Ideea sa e că prozatorul trebuie să vadă categorial, să facă operă de clasificare, observînd în tot momentul faptele din perspectiva universalului. Un astfel

de principiu este foarte cuprinzător și permite acceptarea mai multor formule epice. Aplicîndu-l, G. Călinescu recunoaște în *Istoria literaturii române* valabilitatea prozei de esență proustiană a lui Camil Petrescu, psihologismul obiectivat din romanele Hortensiei Papadat-Bengescu, realismul lui Liviu Rebreanu, epica rapsodică, derivarea faptelor în mit, evocarea fabuloasă din scrierile lui Mihail Sadoveanu.

Deși calitatea de critic nu și-o recunoaște, G. Călinescu a fost un mare critic. Nu știu dacă epoca noastră a cunoscut, în altă parte a lumii, în alte literaturi, unul de forța geniului său. Comentariului literar, G. Călinescu i-a dat prestigiul artei adevărate: cronicile sale, modele de acuitate estetică și siguranță în judecata de valoare, traduc, în fapt, niște stări de spirit. Undeva, el spune că în orice critic literar plînge sau agonizează un poet.

Ca istoric literar, G. Călinescu a înnoit metodele și a creat, în adevăratul înțeles al cuvîntului, o școală românească. Principiul ei sănătos mi se pare a sta în disocierea esteticului de cultural și judecarea celui dintîi în conexiunea lui reală. Fără a nega importanța istoriografiei literare, dar reducînd-o la măsura ei adevărată, G. Călinescu a fixat bazele activității istoricului literar pe niște principii estetice mai ferme, punînd astfel capăt la două excese ce se afirmaseră, pînă la el, pe acest teren: factologia sterilă și măruntul comparativism. *Istoria literaturii române* (1941), ce a scandalizat pe mulți, stabilește, cu rare și neînsemnate șovăieli, adevărata scară de valori a literaturii noastre. Harul unic al acestei lucrări e de a fi asociat, în sensul arătat mai înainte, virtuțile unui artist ce excelează și în portretistică și în evocare. Istoria literaturii devine, în interpretarea lui G. Călinescu, nu numai o succesiune de valori, mari și mici, vii sau uitate, de epoci și școli literare, ci o panoramă în care scriitorii — deveniți obiecte de observație, personaje, în sens spiritual — își proiectează propria lor

umbră morală. Cu o aparentă lipsă de pietate, istoricul literar caută, în actele obișnuite ale ipochimenului, indiciul unei individualități pe care opera o traduce numai parțial. În fond, G. Călinescu descoperă rădăcinile lumești ale inefabilului, și monografiile despre Eminescu și Creangă rămîn două opere inimitabile, în care spirite din aceeași familie se cercetează și se oglindesc reciproc.

Ce a însemnat G. Călinescu pentru literatura română se bănuiește. Forța geniului său creator mă tem că mai prezintă încă pentru unii o nedumerire. Avea, ca să spunem așa, stigmatele creatorului excepțional și în cuprinsul culturii noastre puține nume i se pot alătura. Metafora, cînd suavă, prerafaelită, cînd tunătoare a scrisului său, a impus un nou stil în critica literară și, în genere, în literatură. Sensibilitatea lui era deschisă, îndeosebi, către viziunile comicului, dar nici cele ale tragicului nu-i sînt refuzate. *Enigma Otiliei* și *Bietul Ioanide* — operele sale epice fundamentale — sînt, în ciuda notelor sarcastice, niște cărți triste.

G. Călinescu și-a exprimat de multe ori dorința de anonimat, „visul de-a pieri îndărătul faptei". Un destin feroce cred că i l-a îndeplinit mai curînd decît ar fi voit. El a trecut în Empireu, închizînd, ca unul din eroii eminescieni, poarta lumii după el. Ramura de finic l-a chemat, ca pe îndureratul Tlă, spre altă formă de existență, cînd el ar fi putut da încă multe capodopere.

*

O capodoperă critică e, în felul ei, *Viața lui Creangă* (1938), devenită, în 1964, la o nouă ediție, *Ion Creangă — Viața și opera*. G. Călinescu nu a schimbat nimic în esență: datele, optica, interpretarea sînt aceleași, numai *portretul totalitar*, realizat prin fuziunea narațiunii biografice cu judecățile asupra operei, e completat cu un

capitol nou, sintetic: *Creangă în timp și spațiu. Realismul.* În spiritul întregii scrieri, se subliniază, aici, inefabilul lui Creangă, realismul, în sensul limitat al cuvîntului, lipsa de „personalitate morală" și de „Weltanschauung" individual ale creației. Precizîndu-și metoda critică, G. Călinescu atrage atenția că în interpretarea operei lui Creangă trebuie evitate, deopotrivă, „generalizarea metafizică" și „localizarea pedestră", pentru cel din urmă caz dînd o replică, de mai multe ori formulată în cuprinsul exegezei sale, comentatorilor dispuși să vadă în autorul lui *Moș Nichifor Coțcariul* un scriitor „poporal", simplu produs al mediului și exponent al creației anonime. G. Călinescu atinge, aici, unul din punctele cele mai personale ale interpretării sale. Pentru el, Creangă e un artist excepțional, un erudit rafinat al lumii sătești, încît formula de scriitor „poporal", potrivită lui Ispirescu, e minimalizatoare și, în fond, falsă, în cazul autorului *Amintirilor* și *Poveștilor*, creații individuale, cu procedee tipice scriitorilor de genul lui Rabelais și, în linia lui, Sterne și Anatole France. Ideea unui Creangă — cărturar, „estet al filologiei" a scandalizat, dar G. Călinescu, incoruptibil, merge mai departe și vorbește de *nescio quid*-ul operei, de nota inanalizabilă, muzicală a creației, introducînd pe bonomul institutor, autor de *drăcii* și *pățanii*, într-o familie de comediografi superiori ai cuvîntului.

Afirmată în forme atît de tranșante, în 1938, opinia lui G. Călinescu venea după un șir de întinse interpretări care, în majoritatea lor, porneau de la imaginea unui Creangă — creator folcloric, primitiv. E util, în acest caz, a urmări spiritul în care a fost înțeles și comentat Creangă, de la 1875 (cînd publică, în *Convorbiri literare*, *Soacra cu trei nurori*) pînă în deceniul al IV-lea cînd opera humulești eanului intră într-o nouă fază a receptării sale critice.

Prețuirea povestitorului vine, mai întîi, de la junimiști, amatori de *țărăniile* și anecdotele corosive ale dascălului din Țicău. Înțelegerea estetică a literaturii lui Creangă e însă limitată. Iacob Negruzzi vorbește, admirativ firește (*Amintiri din „Junimea"*, p. 212), dar cu o nuanță estetică ce nu scapă, de „sănătoasele produceri ale acestui talent primitiv și necioplit". Titu Maiorescu, adevăratul diagnostician al *Convorbirilor literare*, nu se ocupă în chip special de *Poveștile* și *Amintirile* lui Creangă. În repetate rînduri el face însă aprecieri măgulitoare, indiscutabil sincere, văzînd în bunul anecdotist un creator de limbă românească și un „vîrtos glumeț". Prezentînd, în 1881, direcția nouă introdusă în cultură de „Junimea" (*Neologisme*), Maiorescu citează în rîndul scriitorilor „dintre cei mai cu limba românească ce i-a avut vreodată literatura noastră", alături de Eminescu, Slavici, Negruzzi, Lambrior, și pe Creangă. Altădată (*Literatura română și străinătatea*, 1882) amintește, în legătură cu noul gust estetic european favorabil descrierilor tipice și romanelor țărănești, și pe „neprețuitul Creangă", lîngă Slavici, George Sand, Flaubert, Turgheniev, Dickens. Tot Maiorescu (*Leon C. Negruzzi și „Junimea"*, 1890, și *Nuvelele d-lui I. A. Brătescu-Voinești*, 1907) recunoaște în Creangă un sănătos umorist și un model pentru graiul „cuminte și adeseori glumeț al țăranului moldovean".

Talent primitiv și necioplit, vîrtos glumeț, creator de grai cuminte și, iarăși, glumeț, iată însușiri demne de un bun scriitor „poporal", de nedisprețuit, de bună seamă, dar încă departe de imaginea creatorului excepțional, „bivol de geniu" pe care o va fixa, mult mai tîrziu, G. Călinescu. Eminescu, dintre cei ce au asistat la debutul povestitorului, vedea în Creangă mai mult decît un bun narator: un reprezentant al „geniului național", un scriitor reprezentativ. În articolul despre *Novelele din popor de Ioan Slavici* (*Timpul*, 1882), făcînd o disociere

în privința surselor literaturii române, socotește pe Creangă, alături de Șlavici, un scriitor cu o concepție sănătoasă, pentru că reflectă „seninul neamului românesc (...), curățiа morală (...), tinerețea etnică".

Cu aceste semne de prețuire, Creangă va rămîne totuși pentru mulți dintre contemporanii săi un înzestrat adunător de creații populare și un narator jovial.

După moartea scriitorului (1889) apărură mai multe semne de prețuire literară propriu-zisă. Acutul N. Iorga, într-un eseu (*Convorbiri literare*, 1890), numește pe Creangă „cel mai original și mai românesc dintre prozatorii noștri", socotind opera lui „capitală". Structural, Creangă ar fi un „senzațional", ca Zola. Rîsul e sănătos, „homeric". Ideea a prins, și comentatorii ulteriori (G. Ibrăileanu, Pompiliu Constantinescu, Vladimir Streinu) vor sublinia și ei „homerismul" lui Creangă. Sigur că N. Iorga nu ignoră însușirile de scriitor reprezentativ (exponent al țăranului român, limba, stilul fără podoabe etc.), dar face, realmente, un pas înainte în interpretarea operei, privind faptele comparatistic. Firește, Creangă nu e un zolist, un „senzațional" în sensul școlii naturaliste : sensibilitatea și viziunea lui țin de altă structură, clasică prin tipicitate, dar, trecînd peste lucrurile discutabile ale criticului, comentariul e plin de surprize, cu referiri întinse în literatura europeană, indicînd o optică și o metodă nouă în analiză. N. Iorga citează pe Edgar Poe, Richepin, Rollinat, Zola, Dickens, Jean Paul Richter, Dostoievski, fără o legătură directă cu subiectul, cu sentimentul că povestitorul moldovean face față confruntării cu mișcarea literară a secolului.

Critica ulterioară nu a urmat însă, în privința lui Creangă, calea criticii comparatiste. Confruntarea cu modelele populare rămîne pentru comentatorii pioși de la începutul secolului metoda mai sigură. Pornind de aici, a proliferat o apologetică plină de toate acele aprecieri școlărești, generale și superficiale, care vor irita pe G. Că-

linescu. O excepție constituie G. Ibrăileanu. El spune pentru prima oară, răspicat, cîteva lucruri esențiale. În *Note și impresii* și *Scriitori români și străini* formulează ideea că opera lui Creangă reprezintă „epopeea poporului român", povestitorul fiind un „Homer al nostru". În *Povești* și *Amintiri*, scrieri lipsite, aparent, de individualitate, se oglindesc datinele, concepția de viață, atitudinea sceptică față de religie, deprinderile tradiționale etc., ele reprezentînd, într-un cuvînt, „sufletul românesc între popoare". În privința poveștilor și basmelor, G. Ibrăileanu e de părere că acestea trebuie văzute ca „adevărate nuvele din viața satului", observație fină, reluată de toată exegeza ulterioară. Personajele, transpuse în situații fabuloase, sînt țărani adevărați, exponenți ai lumii rurale.

Iată, în fine, un chip mai direct estetic de a judeca literatura lui Creangă. Ea s-ar subsuma, după părerea lui Ibrăileanu, „realismului psihologic". Alți comentatori lărgesc referințele literare, depășind imaginea restrictivă a scriitorului poporal. O biografie, cu multe documente, întocmește și E. Lovinescu. Creangă interesează și pe străini, și francezul Jean Boutière (*La vie et l'oeuvre de Ion Creangă*, Paris, 1930) face o clasificație a poveștilor și basmelor, urmărind, după metoda folclorică, circulația și interferența motivelor. Doctul studiu nu depășește, esteticește, înțelegerea unui Creangă culegător și prelucrător de folclor.

Un spirit nou de a prețui pe clasici cîștigă teren în deceniul al IV-lea. Analiza estetică riguroasă ia locul comentariului nediferențiat, caracteristic vechii istoriografii literare. Scriitorii din celălalt veac, popularizați prin manualele școlare, vor constitui, acum, subiecte de studii monografice impunătoare. E. Lovinescu se dedică studiilor junimiste: *T. Maiorescu* (2 vol., 1940), *T. Maiorescu și contemporanii lui* (2 vol., 1943), *T. Maiorescu și posteritatea lui critică* (1943) etc. G. Călinescu începe în 1932 *(Viața lui Mihai Eminescu)* ciclul studiilor eminesciene,

sporit, între 1934—1936 cu cinci volume de exegeză a *Operei lui Eminescu*. Seria monografiilor continuă cu *Viața lui Creangă* și, în 1941, publică *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, sinteza cea mai impunătoare din această epocă bogată în scrieri critice și istoriografice. T. Vianu scrie un eseu cuprinzător despre *Poezia lui Eminescu* (1930), o *Artă a prozatorilor români* (1941) și o istorie a epocii „Junimea". Șerban Cioculescu întocmește biografia lui I. L. Caragiale și continuă ediția operelor începută de Paul Zarifopol. Perpessicius începe marea ediție a operelor lui Eminescu, Vladimir Streinu publică un volum de exegeze din *Clasicii noștri* (1943), unde alături de Odobescu, Maiorescu, Eminescu, figurează și Creangă, într-o interpretare nouă, diferită de aceea, anterioară, a lui G. Călinescu. Pompiliu Constantinescu nu ignoră în analizele sale pe scriitorii mai vechi, și în *Critice* (1933) el supune *Amintirile din copilărie* și *Harap Alb* unei riguroase exegeze. Pentru el, ca și pentru alți critici și istorici literari, dezlegați de vechea apologetică a clasicilor, Creangă rămîne un scriitor complex, fixat asupra psihologiei etnice a țăranului, un narator în care primitivitatea „se sbate comprimată". Harap Alb „încearcă absolutul, aservit Diavolului".

La arta naratorului se vor referi toți, T. Vianu îi dedică însă un capitol special în *Arta prozatorilor români*, ulterioară monografiei lui G. Călinescu. O cităm acum pentru a da o idee despre spiritul critic al epocii. T. Vianu vede și el în Creangă un artist individual, cu expresia aforistică, bazată pe un bogat rezervor de ziceri tipice, paremiologice. Proza are un caracter precumpănitor oral, fraza o „frumoasă cadență", cu „ample structuri sonore".

Creangă devine, așadar, după 1930, alături de Eminescu, Maiorescu, Caragiale un scriitor citit, comentat, scos, cu alte cuvinte, din categoria clasicilor uitați, frecventați doar de eruditi și de școlarii obligați să dezlege tainele gramaticii în texte esteticește moarte. Contribuția cea

mai importantă în această fază de receptare critică aparține, indiscutabil, lui G. Călinescu.

*

Pentru G. Călinescu istoria literară e o adevărată „comedie umană" avînd ca pretext scriitorii. În consecință, istoricul supus *științei inefabile* și *sintezei epice*, va face, în literatură, operă de caracterologie, portretistică, în speță, interpretînd subiectiv documentele. Descinsă dintr-o asemenea concepție, monografia *Ion Creangă* unește judecățile asupra operei cu relatarea biografică riguroasă, într-un portret care, după mărturisirea criticului (*Postfață*), trebuie apreciat ca o „lucrare de curată știință". Dialogurile, descripțiile, avertizează G. Călinescu, nu sînt inventate, se bazează pe observație și pe izvoare, dar în efortul de a crea o sinteză literară, criticul înlătură, din text, bibliografia și, în genere, orice discuție privitoare la surse. Criticul nu se teme de cuvîntul „discutabil", folosit adesea în legătură cu exegezele sale, socotite, de mulți, subiective și, prin aceasta, „discutabile". El vrea să dea o operă personală, o reprezentare *subiectivă*, individuală, considerînd că o sinteză absolut obiectivă e un nonsens. G. Călinescu are, hotărît, dreptate căci un scriitor mare trăiește, în fond, prin exegezele „discutabile", ca opere de reprezentare individuală, de aceea interpretarea unei opere fundamentale e limitată doar în ceea ce privește datele generale, „obiective", în rest ea rămîne cîmpul de observație pentru un număr nelimitat de conștiințe și gusturi estetice.

G. Călinescu propune, astfel, despre Creangă o viziune *obiectivă* pentru că se bizuie pe documente și, totodată, *personală, individuală*, deoarece documentele sînt supuse interpretării subiective, niciodată însă arbitrare.

Sînt, la toate acestea, rezerve, sînt și alte opinii, alte reprezentări? Sînt și vor fi, pentru că o operă ce își depășește timpul, trăiește nu numai prin substanța estetică proprie, nedegradată de timp, ci și prin ceea ce pun în tiparele ei spiritul și sensibilitatea exegeților. Criticul „inventează" opera? Nu, deoarece ea există obiectiv: o reinterpretează numai, o recreează în formele ei simbolice, propune o soluție reexaminînd datele fundamentale. Astfel stînd lucrurile, pot exista mai mulți Eminescu, mai mulți Creangă, Arghezi, Caragiale, ca variațiuni critice ale unui prototip unic, misterios, insondabil. Care dintre ei e cel adevărat? Cel care stă ascuns în operele esențiale, arătîndu-și cînd o față, cînd alta, ca un comediograf superior, stîrnind curiozitatea noastră, stimulînd efortul de a fixa, într-o imagine, mișcarea fantomatică a spiritului creator.

Creangă, în viziunea lui Călinescu, e un personaj de comedie, un spirit nastratinesc, unind însușirile artistului exemplar cu scăderile omului de rînd. Dar pînă a ajunge la un portret *totalitar*, criticul pornește de la strămoși, părinți, frați și surori, făcînd cu plăcere genealogie, sociologie, descripție, istorie, caracterologie. Monografia debutează printr-o descriere a Moldovei din stînga Siretului. Criticul aruncă în stilul lui Odobescu, dar mai nervos, repezi ochiri asupra solului, vegetației și a fizionomiei tipului uman caracteristic. Peisajul iluzionează, priveliștea e de o măreție care înspăimîntă, așezările omenești, ieșite dintre coline ascunse, par colosale, totul dînd o senzație de fabulos, mirific, printr-un simplu proces de mistificație a ochiului copleșit de arșițe și viscole cumplite, asiatice. Cu aceste detalii geologice am intrat, propriu-zis, în atmosfera scrierilor lui Creangă, cu nota lor fabuloasă, uriașească. G. Călinescu înfățișează, în fond, cadrul general în care vor evolua Gerilă, Flămînzilă, Setilă, Păsări-Lăți-Lungilă etc., acești Gargantua moldavi. Intrînd în amănunt în studiul psihologiei et-

nice, G. Călinescu, în același spirit pregătitor, explicativ, observă aristocratismul, „indolența nervoasă", purtările alese, fine ale locuitorului dintre Siret și Prut, continuator, probabil, al scitului. De aici, trecerea la studiul familiei și a însușirilor ei particulare e facilitată.

S-ar părea că G. Călinescu aplică aici metoda deterministă a lui Taine. Impresia e însă falsă și adevăratul punct de vedere al criticului în privința influenței mediului asupra creației îl aflăm, la sfîrșit, cînd respinge „localismul", încercarea de a explica inefabilul operei prin datele geografice și sociale generale. Fără a ignora cu totul factorul sociologic sau mediul, ca elemente confluente (intrate, într-un chip sau altul, în structura operei de artă, în forme, firește, sublimate) criticul stabilește ambianța generală, cadrul în care va apărea mai tîrziu, printr-un proces complicat, scriitorul, ca individualitate creatoare. Deocamdată, după ce fixează trăsăturile omului de munte (refractar, tăcut, rezistent la infiltrațiile alogene), G. Călinescu întocmește portretul moral al străbunilor ardeleni, pentru ca, detașat de toate aceste operații pregătitoare, să poată face, în liniște, bizuit pe documente mai sigure, portretul moral al lui Ștefan a Petrei și al Smarandei, părinții scriitorului. Tatăl e om de treabă, glumeț, cu firea cumpănită și „cu ideația grea". Smaranda e, dimpotrivă, pasionată, cu o umoare schimbătoare. Aici și în alte capitole sursa principală rămîne opera. Ea e sistematic examinată, din mai multe direcții, oferind elemente suficiente pentru fixarea portretului. Sînt, firește, și documente. Acestea conțin însă, adesea, date contradictorii, precum aceea privitoare la data nașterii. Adoptînd o soluție plauzibilă, istoricul literar trece ușor peste critica surselor, decis să nu-și piardă vremea în vane discuții. Alegerea își are rostul ei, și G. Călinescu va atrage atenția, cînd are prilejul, cum scriitorul împinge înainte sau înapoi data nașterii, după necesități. Creangă s-a născut, așadar, sigur, în zodia peștilor, poate

la 1 martie *1837*. Umoarea nestatornică a mamei trece asupra fiului. În copilărie Ionică are, în afară de lene, un viciu teribil: e mîncău. În anii maturității depline, cînd trupul se împlinește și necesitățile lui fiziologice cresc, viciul ia un aspect neobișnuit: devine o „polifagie bolnăvicioasă", stăpînită cu o oală de sarmale, castroane vîrfuite cu raci, cîteva rînduri de plăcinte poale în brîu și, la sfîrșit, vinul, băut dintr-o oală încăpătoare. Reconstituind acest prînz pantagruelic, criticul are, la rîndul său, delicii gastronomice, descrie totul cu exactitatea cu care ar prezenta bătălia dintre două armate puternice, cu o strategie complicată. În fapt el se amuză, ironizează eroul, cu acea notă intelectuală fină ce însoțește textul de la prima la ultima pagină. Această atitudine de detașare față de subiect vine, la G. Călinescu, dintr-o concepție critică. După el, istoricul literar trebuie să întreprindă, cînd este cazul, o vastă operație de demistificare. Contemporanii și exegezii postumi înmulțesc legendele create în jurul unei personalități și, de la o vreme, substanța operei însăși e amenințată, întrecută oricum, de miturile proliferate și întreținute cu evlavie. Criticul modern supune, atunci, unui examen sever biografia imaginară pentru a scoate din ea datele adevărate. În ce privește pe Creangă, cînd numele lui s-a impus în cîmpul cultural al epocii, a fost îmbrățișat, cum s-a văzut, cu un entuziasm lipsit de orice criteriu estetic. Cele mai neînsemnate amănunte au luat proporții, întunecînd biografia reală. Conflictul diaconului cu biserica, neînțelegerile în familie, suspendarea din învățămînt, participarea la luptele politice, mizeriile bolii, gloria de scriitor poporal, legăturile cu junimiștii etc. au devenit nu o dată subiecte de comentarii hazardate, prăpăstioase, cu acea manieră proprie istoriografilor lipsiți de simț critic. Pentru a readuce faptele la măsura lor exactă, G. Călinescu reexaminează documentele cunoscute, aduce altele noi, citind totul cu alți ochi. Monografia e, din acest punct

de vedere, o carte polemică, demitizantă. În chip curios însă, biografia lui Creangă nu e lipsită în această interpretare critică de o notă fabuloasă. Portretul crește peste datele obișnuite, dar într-o direcție morală pe care opera literară o justifică. Se constituie, astfel, biografia unui om cu bun-simț, jovial, rămas la obiceiurile lui țărănești chiar și atunci cînd cunoaște gloria literară și aprecierea intelectualilor subțiri. Nici una din atitudinile proprii scriitorului genial nu se suprapune peste imaginea acestui moldovean cu mari pasiuni lumești. Nu trăiește o iubire copleșitoare, nu face jurăminte, e ușuratic, nu are cultul femeii. La Fălticeni trăiește, alături de ceilalți teologi, în casa lui Pavel Ciobotariul în niște condiții care-l îndreptățesc pe G. Călinescu să spună, fără menajamente, că „teologii noștri trăiau ca niște vite".

Creangă nu are, apoi, inclinații cărturărești speciale. Mintea lui de țăran isteț nu suferă „poliloghia și sugitura limbii" și, cu rare excepții, atitudinea lui față de eruditi, în care vede un posibil Măcărescu (autorul vestitei gramatici !), e de rezervă. În astfel de situații simulează prostia lui de țăran, vestita prostie, în care, zice Călinescu, Creangă nu credea nici o clipă. Căzut pe panta erudiției, Creangă ar fi devenit, spune biograful său, un „Cațavencu moldav", într-atît amănuntele arată la absolventul școlii preparandale „o aplecare la patetic și ușoară mistificație". Bunul-simț îl împiedică însă să întindă prea mult coarda și dascălul rămîne ceea ce structura lui îi permitea, un „umanist al științelor sătești". Distonează, apoi, cu imaginea răspîndită în epocă a geniului detașat de contingent, grija prea din cale afară a dascălului pentru bunuri și nestatornicia lui la femei. Cînd soția îl părăsește, diaconul e, firește, mîhnit, atins în orgoliul său, dar nu e răpus de tristețe și nici prin cap nu-i trece să recurgă la acte nechibzuite. El se mulțumește să se plîngă, undeva, într-un memoriu, de „boaitele" călugărești și, mai tîrziu, cînd legăturile lui cu bi-

serica se limpezesc, își alege, de data aceasta mai precaut, o femeie harnică, ascultătoare, după obiceiul pământului. Venind vorba de conflictul cu biserica, mult discutat, trebuie observat că G. Călinescu destramă, narînd acest episod, multe legende (cap. *Diaconul răzvrătit*). Dezbinarea dintre forurile ecleziastice și diacon ar porni din „sentimentul lăuntric și ironic al superiorității" celui din urmă. Creangă, fără să fie un reformator, cum au presupus unii, înțelege să nu se priveze de anumite plăceri comune, cum e aceea, higienică, de a-și scurta, pe vreme călduroasă, pletele sau de a se duce ca tot omul la teatru. Ostilitățile odată declanșate iau proporții și, devenit centrul atenției, Creangă caută, zice G. Călinescu, scandalul cu lumînarea, trece la „inocente impertinențe stilistice", ironizînd pe părinții bisericii.

Dar cum, adaugă criticul — Moldova de atunci „nu era, vai, terenul unde un nou Pascal și-ar fi putut compune diatribele", diaconul se văzu dat afară, mai întîi de la biserică, apoi de la școală. Redevenit institutor prin intervenția lui Maiorescu, Creangă se dedică cu stăruință pedagogiei. Care e contribuția lui reală într-un domeniu în care se manifestau cele mai mari îngustimi? Istoriografia a umflat și aici lucrurile, făcînd din Creangă un stîlp al pedagogiei naționale, oricum un reformator. G. Călinescu e însă de altă părere. După el, Creangă ca pedagog nu simbolizează nici un principiu științific: *„El e un dascăl de țară cu mult bun-simț și cu talent care întreabă în dreapta și în stînga cu multă răbdare și face tot cum îl taie capul"*. Sigur că manualele lui sînt superioare altora, dar ceea ce e cu adevărat valoros în ele ține, avertizează criticul, de însușirile literare ale pedagogului: *„Creangă drămuia fiece cuvînt, îl suna, căuta să determine bine ideea și să găsească expresia cea mai nimerită și mai românească"*. Observația depășește discuția manualelor și biograful, intrînd în zona literaturii lui Creangă, e dublat tot mai mult de analist. De aici (debutul povestito-

rului e din 1875 !), G. Călinescu lărgește cadrele monografiei, asociind biografiei opera. Privitor la aceasta din urmă, criticul avansase cîteva judecăți. Are, acum, în discuția la text, prilejul de a le reînnoi și a le adînci pe un plan nou de percepție. Crede, ca și Ibrăileanu, că poveștile lui Creangă sînt niște nuvele din viața de țară, în care, adaugă el, „dialogul e totul". *Moș Nichifor Coțcariul* e „cea dintîi mare nuvelă românească", iar eroul ei „un fel de Nastratin al lui Creangă". În legătură cu această povestire și cu altele, Călinescu aduce în discuție opiniile junimiștilor. Capitolul în sine e substanțial, cu judecățile cele mai drepte. Paradoxală și, în fond, nedreaptă e observația că Maiorescu „n-avea gust și nici subtilitate". Ideea e formulată după ce G. Călinescu comentează rezerva lui Maiorescu față de caracterul cam licențios al nuvelei *Moș Nichifor Coțcariul*. Admitem că T. Maiorescu s-a înșelat, că rigorismul lui etic e exagerat, că, în fine, ignoră accentele esențiale ale narațiunii, dar sînt toate acestea atît de grave încît să îndreptățească o judecată atît de severă ? G. Călinescu are el însuși, cum vom vedea, prejudecăți în privința narațiunii, respingînd, în mai multe rînduri, ideea unui substrat erotic aluziv.

Revenind la biografie, criticul urmărește raporturile dintre Creangă-tatăl și Creangă-fiul, notînd sarcastic zăpăcelile fiului mediocru, închipuit, cu mari vanități militare. Cît privește *țărănia* lui Creangă, aceasta nu-i decît o formă de ironie. Dintre dușmani, Călinescu consemnează pe „josnicul invidios" Gh. Ienăchescu, pe I. Nădejde, obscurul I. P. Florentin și pe „omul rău care a fost Aron Densusianu", iar dintre prieteni, în primul rînd pe Eminescu. Legăturile cu acesta (narate și în *Viața lui Mihai Eminescu*), apoi cei din urmă ani și moartea scriitorului aduc, în comentariu, accentul liric trebuitor:

„*Altă moarte* — zice biograful — *se cădea feciorului Smarandei și al lui Ștefan a Petrei, care se rătăcise din-coace de Siret, adus de căruța lui Moș Luca. El trebuia*

să fie purtat în căruța cu boi, în port țărănesc, cu mîinile încrucișate, bocit creștinește de babe și de multele lui rubedenii, tămîiat și prohodit de popii și dascălii satului său, înmormîntat în ograda bisericii pe lîngă care se jucase și învățase, pentru ca femeile să presare la praznic tămîie într-un hîrb pe groapa sa năpădită de ierburi și să se jeluiască cu capul rezemat de strîmba cruce, în apropierea ruinoasei cetăți a Neamțului, prin care seara trec domoale vitele, acolo de unde se vede încețoșat Ceahlăul, și Ozana se-aude clipocind. I-a fost dat altfel."

*

De aici, monografia se dedică exclusiv analizei operei. Verva ei polemică nu scade. Vin, la rînd, fonetiștii, care au impresia că „o vocală e tristă și alta veselă". Dar, observă G. Călinescu, iritat de abundența studiilor statistice, „a studia deosebit limba lui Creangă, ca o pricină esențială a emoției artistice, e o eroare". Reala frumusețe a poveștilor și basmelor decurge din caracterul lor simbolic și universal.

Poveștile, adevărate nuvele țărănești, în maniera veche, dezvoltă, în forme fabuloase, „observații morale milenare" ; arta esențială a lui Creangă e aceea de comediograf. Ca și Caragiale, Creangă caracterizează „dialogic" și pune accentul pe umorul verbal. Amîndoi sînt niște „mari histrioni", caracterizare menită, ca și altele, să scandalizeze spiritele așezate, pioase, crescute în credința că despre un scriitor mare trebuie spuse numai fraze frumoase. G. Călinescu încalcă, și aici, tradiția, introducînd formule plastice, cu o detașare ce dovedește o încredere totală în exactitatea intuiției critice și a stilului. Acest *bivol de geniu*, polifag bolnăvicios, în

viața de toate zilele, amator de prînzuri îmbelșugate și narator de pățaranii deocheate, e, judecînd esteticește lucrurile, un creator excepțional, comparabil în epoca lui cu Eminescu și Caragiale.

G. Călinescu e cel dintîi care justifică analitic această apreciere. El ia, rînd pe rînd, operele și le definește particularitățile, substanța epică originală. Fantasticul, propriu poveștilor și basmelor, e tratat realistic, „cu multă culoare locală", încît textul pare un amestec de „fabulos și țărănie, de ireal și realism". O altă însușire, esențială, e aceea ce decurge din jovialitate. Pe acest plan Creangă se întîlnește cu mari scriitori universali, și G. Călinescu nu ezită a-l compara cu Rabelais (apropierea se făcuse, mai înainte, de către Jean Boutière și N. Iorga). Creangă e, așadar, „un autor cărturăresc, ca Rabelais", „un estet al filologiei", idee cu care Vladimir Streinu nu e de acord[1]. Asocierea celor două nume e, pe linie pur estetică, firească și a fost acceptată și de un comparatist atît de riguros ca T. Vianu (v. *Arta prozatorilor români*). Credința lui G. Călinescu e, pe urmele lui Iorga și G. Ibrăileanu, că Ion Creangă e autorul unei opere fundamentale, comparabile, sub raportul tipului de sensibilitate și a stilului, cu altele din cîmpul literar european. Dar în timp ce Iorga trimitea la Zola și, mai tîrziu, la Rabelais, G. Călinescu ilustrează, prin citate concludente, afinitățile cu cel din urmă.

[1] Într-un studiu pătrunzător (vol. *Clasicii noștri*, 1948, p. 185 și urm.), Vladimir Streinu polemizează cu ideea cărturărismului, erudiției lui Creangă. Deplasarea de accent spre sensurile *culte* ale operei este de natură să ignoreze, după critic, originalitatea reală a povestitorului. Pentru Vl. Streinu, Creangă reprezintă o speță de *homerism*, de *rapsodism* în cadre țărănești specifice, o prelungire de sensibilitate primitivă, o „perfecțiune în elementaritate". Originalitatea *Poveștilor* și *Amintirilor*, rarul lor rafinament, ar trebui căutate în „homerismul viziunii, adică facultatea de a vedea și evoca în dimensiune uriașă" și în „structura rapsodică, adică epicism și oralitate".

E, se pune întrebarea, Creangă cu adevărat un cărturar? În înțelesul obișnuit, nu, căci dascălul nu are cunoștințe umanistice prea întinse. E însă familiar cu o cultură și o filozofie vastă, milenară: cultura populară, și pe acest teren nimeni din epoca lui nu-l poate egala. Formula lui G. Călinescu, privitoare la *humanismul* rural e, din perspectiva acestei disocieri, și plastică și exactă.

Considerațiile privitoare la operă sînt sintetice, pregnante, rareori discutabile. *Amintirile*, despre care s-au spus toate generalitățile, îi par lui G. Călinescu a nu avea nimic individual, nimic cu caracter de confesiune: „Creangă povestește copilăria copilului universal". Observația psihologică e, în *Amintiri din copilărie*, superficială, descripția săracă, și orice criterii valabile în proză (obiectivitatea, realismul spațial, adîncimea caracterelor etc.), avertizează G. Călinescu, sînt inoperante aici. Farmecul lui Creangă e „inanalizabil", opera lui are, *horribile dictu*, *inefabil*. Procedeul tipic e acela specific autorilor cărturărești, de tip Rabelais, și anume „paralela continuă, dusă pînă la beție, între actualitate și experiența acumulată". Pe teren autohton, G. Călinescu îl vede pe Creangă în linia lui Anton Pann, „arhivari de tradiții, dar în înțelesul rabelaisian".

Pentru a sugera fondul inanalizabil al operei lui Creangă, nota ei muzicală, G. Călinescu dă după metoda fragmentaristă întinse citate, considerînd că acestea bine alese dau cititorului o idee despre finețea naratorului. Cît privește *Moș Nichifor Coțcariul*, G. Călinescu impune, cred, o imagine restrictivă. Pentru că junimiștii și, după ei, alți comentatori, au descifrat în relatările harabagiului sensuri ascunse, licențioase, criticul apasă pe ideea de spectacol, pe nevinovăția frazelor, zicînd (ceea ce e indiscutabil exact, dar nu pentru toate straturile operei) că nu-

vela trăiește, estetic, prin „notarea gesturilor uniforme", prin „înregistrarea de inutilități caracteristice și circulare". Narațiunea are însă și sensuri mai obscure și chiar G. Călinescu recunoaște odată că în limbuția eroului e un „rîs șiret, o intonație cu tîlc, care depășește sensul curat al cuvintelor".

Adevărat, dar care sînt aceste tîlcuri ascunse în frazele automatice ale harabagiului? G. Călinescu respinge orice interpretare care ar viza aluzii erotice și într-o *cronică a optimistului* din *Contemporanul*, publicată cu puțin timp înainte de moarte, critică amical pe Al. Piru care descifrase sensurile criptice din aceste scrieri și din altele. Aceste note obscure, licențioase există însă.

Moș Nichifor Coțcariul a fost prezentată în mai multe chipuri, adevărate, nici vorbă, dar înțelegerea nuvelei vine la noi din altă direcție de percepție. Ea ne pare a fi expresia unei superioare arte a echivocului. Toată relatarea e construită pe tehnica aluziei, vorbele au două înțelesuri: unul explicit, savuros, umoristic, un altul licențios, obsesiv, într-o zonă a indecisului, a bănuielilor obscure. Vladimir Streinu a observat odată „aerul de ușoară nerușinare", simbolurile erotice ascunse ale textului.[1] Mai este însă ceva. Arta echivocului se completează, la Creangă, și cu beția narației. Ibrăileanu cel dintîi a surprins în nuvelă plăcerea de a povesti, fără alte intenții din partea autorului decît aceea de a se veseli.

E aici o contradicție, aparentă. Tehnica aluziei se împacă greu cu frenezia narativă. Totuși Creangă le unește, într-un chip ce dovedește finețea lui artistică, deprinderea de a opera cu nuanțe, nu numai cu dimensiuni uriașe.

Ca expresie a artei echivocului, a aluziei, *Moș Nichifor Coțcariul* e, adevărat, o povestire de tip „boccacesc" (Zoe

[1] *Clasicii noștri*, 1943.

Dumitrescu-Bușulega: *Ion Creangă*, p. 105), dar e exagerat a descifra în text „violente răbufniri de critică antimonahală" (*ibidem* p. 104).

Pătărania cu maicile ce pribegesc în săptămîna mare în tîrg (adusă în discuție pentru a susține ideea de mai înainte) nu e, să se observe, relatată cu ostentație satirică (cu atît mai puțin poate fi vorba de un accent de critică violentă!), ci cu o notă de veselie complice. E, în fapt, vizat un simbol erotic. Nuvela a fost terminată în 1876 și citită, în toamna aceluiași an, la „Junimea", în lipsa lui Maiorescu. Societatea „somnoroasă după obiceiul ei" o votează pentru tipărire și Creangă, supunînd textul judecății lui Maiorescu, se gîndește să preîntîmpine o apreciere severă, contestînd el însuși, din motive tactice, seriozitatea scrierii. „*D-voastră* — se adresează el lui Maiorescu (10 nov. 1876) — *cred că veți fi rîs de mine și de dînsa, și cu drept cuvînt; pentru că este o copilărie, scrisă de un om mai mult bătrîn decît tînăr, de bine, de rău, D-zeu știe. Eu atîta știu numai că am scris lung, pentru că n-am avut timp să scriu scurt.*"

Lui Maiorescu, povestirea, firește, îi plăcu, dar manifestă rețineri în privința tipăririi ei în *Convorbiri*. Istoria, cam licențioasă, aduce cu snoavele debitate la „Borta-Caldă" (sic) și criticul, temător de opinia rea a duducii de la Vaslui, formulează într-o scrisoare către N. Gane (6/18 decembrie 1876) rezerve stilistice pe care Creangă numai în parte le satisfăcu.

Nuvela apare în numărul din ianuarie 1877 al *Convorbirilor literare* și o dată cu ea literatura română capătă o capodoperă de gasconerie fină, de artă a disimulării savante și a echivocului savuros.

Întîmplările povestite de Moș Nichifor sau replicile în doi peri (pribegia maicilor prin tîrg, evocarea privirii ga-

leşe a Evlampiei, desăgăriţa din Văratic, fiinţă pidosnică ce voieşte cu orice chip „să se adăpe numai de la un izvor", observaţia privitoare la psihologia nevestelor tinere, ce „fac zîmbre şi trag acasă, cum trage calul la traista cu orz" ; sastisirea harabagiului de „mucegaiul de babă" şi dorinţa de a o schimba cu o „tinerică", cu care să trăiască „măcar trei zile", cum ştie el, afectările sentimentale : „uite florile cele frumoase... şi D-ta să şezi ghemuită acolo, nu-i păcat de D-zeu ?", replica călătorului : „D-ta poţi să mîi astă noapte şi în pădure, nu cred că-i muri de urît", ameninţarea cu lupul, numeroasele simulări de a nu găsi obiectele necesare reparării vehicolului şi, în fine, plăcerea jupineşicăi Malca de a călători cu moş Nichifor, tot la două-trei săptămîni, „fără să se mai teamă de lup") sugerează un fond erotic corosiv.

Talentul lui Creangă e de a complica, aproape cu erudiţie, lucrurile, de a obscuriza, cînd aluzia ajunge prea departe, înţelesurile, de a devia intenţiile prea directe şi de a întări impresia iniţială prin observaţii mai directe, cînd faptele ies prea mult din cîmpul relatării imediate. Sugestia adevărată a nuvelei o capeţi trecînd printr-o pădure de gasconade relatate cu o bună tehnică a aluziei. Moş Nichifor e eroul unor întîmplări adevărate sau nu ; intenţia lui Creangă e aceea de a da sugestia unui tip nu numai „vrednic şi deapururea vesel", „strădalnic şi iute", ci şi prefăcut, într-un chip bonom, flecar, închipuit, capabil să joace un spectacol de comedie lumească.

Există, dincolo de aluzia erotică, în *Moş Nichifor Coţcariul* şi plăcerea mare de a povesti într-o manieră pe care o vom reîntîlni la Sadoveanu. Eroul lui Creangă ilustrează tipul tradiţional al „născocitorului", şi înrudirea lui cu personajele lui Caragiale, în speţă cu Mitică, nu e îndepărtată. Harabagiul e, în mediu şi cu mijloacele

lui, un Mitică moldav ajuns în situația de moș; tună și fulgeră contra consoartei (baba eternă, rea, neînțelegătoare), are plăcerea de a vorbi despre orice și, cînd îi vine bine, atacă chestiunile mai delicate, făcînd uz de cîte ori are putința de jocuri de cuvinte și de un bogat repertoriu paremiologic.

Capodoperă a artei echivocului, *Moș Nichifor Coțcariul* e și scrierea ce face mai sensibilă, alături de *Amintiri*, arta de narator a lui Creangă în luptă cu materia limbii.

*

Interpretarea de mai sus e, din mai multe variante, una posibilă. Noi credem că și cea adevărată. G. Călinescu propune alta, nu mai puțin îndreptățită. Aici și în celelalte cazuri istoricul literar nu ascunde dificultatea de a interpreta pe Creangă, un scriitor, cu toată popularitatea lui, subtil, greu de prins într-o formulă. De aceea, G. Călinescu vorbește de mai multe ori de inefabilul narațiunilor, de farmecul inanalizabil, de inutilitatea verbală etc. ridicînd astfel opera deasupra determinărilor imediate. Mulți cred că originalitatea humulesteanului stă în descriere, în forța evocării, în puterea de a crea tipuri și de a reproduce limbajul țărănesc. Grele prejudecăți! Creangă, observă G. Călinescu în contradicție cu cele de mai înainte, nu știe să descrie, nu vede pictural, nu are sentimentul naturii. Tipurile lui sînt șterse, iar intențiile lui „culte" (filozofice!) sînt „de cel mai mare prost gust". Totul e, la el, observația milenară, transpusă cu o fină artă a dialogului în ziceri și gesturi tipice. Conținutul afectiv al operei e de însemnătate secundară, de aceea e dificil a justifica valoarea scrierilor.

Cu aceste accente pure, muzicale, portretul lui Creangă, ca scriitor fundamental, erudit și rafinat, fabulos și realistic, savuros și bufon, comediograf superior, gratuit într-un mod sublim, se întregește pe alt plan estetic decît acela propriu scriitorului „poporal", primitiv, umorist vîrtos. Din acest punct de vedere, Creangă, așa cum îl înțeleg generațiile mai noi, e în bună parte creația lui G. Călinescu.

EUGEN SIMION

TABEL CRONOLOGIC

1899 G. Călinescu s-a născut la 19 iunie la București. O parte din copilărie și-o petrece la Botoșani, apoi la Iași, unde urmează primele două clase primare, la școala „Carol I" din strada Toma Cozma. Continuă școala primară la București, apoi, tot aici, gimnaziul (la „Șincai") și liceul (la „Gheorghe Lazăr"), unde are ca profesori pe C. Giurescu, Gr. Tăușan, Hildebrand Frollo, poet și traducător din Catul.

Referitor la anii copilăriei și adolescenței sale, G. Călinescu notează :

„Casa din Botoșani, unde am copilărit mi se părea colosală (și probabil era modestă), treptele peronului imense ca ale bisericii Sfîntul Petru (...). Exemplificarea lui Condillac cu trandafirul ca primă percepție, îmi vine în minte cînd mă gîndesc la suavitatea care mă umplea luînd în mînă și mirosind un trandafir din grădină (...). Botoșanii îmi deșteaptă de asemeni senzația merelor. Am căutat de atunci zadarnic un măr ca acela mușcat nu pot să știu unde, la țară, lîngă Botoșani. Poate am găsit și mai bune, nu mai aveam însă cerul gurii de la 4 ani. Mărul era

imens, cu o carne rece ca zăpada și de o acreală paradiziacă. De la Iași mi-aduc aminte de o pîine cu lapte, un fel de chiflă mai mare pe care am mîncat-o într-o convalescență și pe care, firește, întărindu-se superficia palatală, n-o voi mai întîlni-o niciodată. (...)

„De Botoșani se leagă amintirea unei pagode enorme într-o pădure de arbori monstruoși. Pădurea era așa de deasă încît, mergînd prin ea, de oboseală, m-am îmbolnăvit. (...) Pădurea era parcul, dar azi, revăzîndu-l, mi s-a părut că în definitiv impresia mea nu era prea exagerată. El dă o puternică senzație de labirint vegetal.

Străzile din Botoșani sînt largi și pustii și deși am fost dus prin oraș nu mi-a rămas în minte decît ideea unui infinit..."

În timpul războiului se refugiază în Moldova, pierzînd contactul cu școala. După propria mărturisire (*Rememorări*, în *Națiunea*, 25 dec. 1947) ideea de literatură i-a apărut în mod spontan.

1919 După război, în toamna anului 1919, se înscrie la Facultatea de litere din București. E custode la biblioteca facultății. Are ca profesori pe: N. Iorga, P. P. Negulescu, M. Dragomirescu, Ovid Densusianu, V. Pîrvan, Ramiro Ortiz, Onciul. Acesta din urmă, decanul Facultății, îl recomandă ca paleograf la Arhivele statului. G. Călinescu organizează biblioteca Arhivelor. Pregătește, la seminarul de literatură, condus de M. Dragomirescu, lucrările: *Duiliu Zamfirescu: Ghetsemani*; *N. Filimon: Nenorocirile unui slujnicar* (în an. I, 1919—1920); Calderon: *Judecătorul din Zalamea* (an. II, 1920—

1921); *Al. Russo : Cîntarea României ; G. Topîrceanu : Balada chirieşului grăbit* (cf. O. Papadima : *Din anii studenţiei, Revista de istorie şi teorie literară*, nr. 3—4, 1965).

1921 Călătoreşte, prima dată, în Italia.

1923 Îşi ia licenţa. Traduce *Un om sfîrşit* de Papini. Începînd din luna martie, figurează pe lista corpului didactic al liceului „Şincai" din Bucureşti, pentru disciplina „filozofie". Îşi continuă studiile la Şcoala română din Roma, aflată sub direcţia arheologului Vasile Pîrvan. Face cercetări arhivistice asupra istoriei Ţărilor Române, expuse în două lucrări : *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia dei secoli XVII e XVIII*, 1925 şi *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, 1930.

1924 Participă la redactarea revistei *Roma*, apărută la 1 ianuarie, sub conducerea profesorului Ramiro Ortiz. Încercările literare ale lui G. Călinescu sînt mai vechi. În 1919 trimitea versuri şi „cugetări" la *Sburătorul*. În nr. 7 din 31 mai, D. N[anu] răspunde lui G. Călin la rubrica *Corespondenţă literară*, reproducînd versuri insignifiante. La 27 sept., 1919, la *Poşta redacţiei*, Lovinescu dă, în *Sburătorul*, un nou răspuns : „G. Călinescu — Cîteva cugetări sînt spirituale, dar e atît de greu de urmărit originalitatea în cugetări". În alt răspuns (15 nov.) se confirmă primirea unor „lucruri promiţătoare". În *Roma*, G. Călinescu traduce din *Decameronul* lui Boccaccio, scrie despre *Luigi Piran-*

dello și pirandellismul, Sfîntul Francisc, sărăcuțul lui Cristos, Alfredo Panzini și *Alfredo de Bosis.*

1926 Debutează, ca poet, în *Universul literar*, aflat sub direcția lui Perpessicius. Primele versuri (10 dec. 1926) interpretează o secvență din *Divina Comedie : Nova mihi apparuit Beatrix.* Mai publică : *Vedenii, Ceasornicul.* În *Sburătorul* îi apar poezii *(Idolatrie, Inviolabila aeternitas)* în stilul solemn al lui Ion Barbu. Publică, de asemenea, versuri în *Sinteza (Metamorfoze, Apariție), Viața literară (Preistorie, Grădini)* etc.

1926—1927 Profesor de italiană și franceză la liceul „Șincai". Cu o singură întrerupere, în 1928, figurează aici, ca profesor, pînă în 1935. Coleg cu E. Lovinescu, I. M. Rașcu, Al. Graur, N. N. Condeescu.

1927—1928 G. Călinescu se dedică activității critice. În *Roma* apare un portret al lui Benvenutto Cellini. Întors din Italia, în vîrstă de 28 de ani, autorul versurilor apărute în *Universul literar* și *Sburătorul* ar fi dorit să capete confirmarea talentului. Așteaptă, de aceea, opinia lui G. Ibrăileanu și E. Lovinescu : „De verdictul lor — mărturisește criticul undeva — depindea întreaga carieră a mea și încrederea în mine". Verdictul se lasă așteptat și G. Călinescu, luînd tăcerea un răspuns, renunță la scris și „renunțarea aceea se cheamă critică".

Conștiința vocației lui critice, afirmate și mai înainte, se cristalizează acum deplin. „S-a isprăvit — zice el în *Universul literar* (1928) :

Din carnetul unui critic — e de neînlăturat — sînt critic. Aristarc mi-a zis : Eşti critic. Am vrut să comunic emoţiunea unei strofe unui prieten poet, dar mi-a răspuns cu imputare : Cum ? Mai scrii versuri ? Eşti critic. Într-adevăr, sînt critic."

În *Viaţa literară*, condusă de I. Valerian, iniţiază, în nr. 33, 1927, rubrica de *Literatură străină*, unde comentează, într-un stil critic fixat, cu toate atributele „călinescianismului", pe Pirandello, Jean Richepin, Henri Barbusse, Papini, Giovanni Gentile, Paul Valéry etc. Tot aici polemizează cu E. Lovinescu, Vladimir Streinu, Mihail Dragomirescu.

În 1927 scoate, cu G. Nichita, revista *Sinteza*. De reţinut articolele despre Eminescu şi Arghezi.

Mai colaborează la *Sburătorul*, *Gîndirea*. Din aceşti ani datează polemica lui G. Călinescu cu reprezentanţii noii spiritualităţi. Mai tîrziu ironia lui se extinde şi asupra ortodoxiştilor, în scrierile cărora, zice criticul, coboară sfîntul mucenic Evlampie, sfîntul ierarh Averahie, preafericitul Mamant etc.

1928 Scurt popas timişorean, ca profesor.

1930 Scoate revista *Capricorn* (nr. 1 şi 2, 1930), din care reţinem eseul anti-gîndirist : *De disparitione angelorum*.

1932 Apare *Viaţa lui Mihai Eminescu*, primită favorabil de G. Ibrăileanu, Paul Zarifopol, Pompiliu Constantinescu, M. Ralea, Ş. Cioculescu etc. „Cartea d-lui Călinescu, zice G. Ibrăileanu, specialist în materie, îţi îmbogăţeşte cunoştinţele despre Eminescu, îţi dă o

imagine completă a lui — și plăcerea de a încerca să o retușezi — te încîntă ca o operă de artă, fiindcă, în limitele genului ei, este o operă de creație, și, în sfîrșit, are calitatea eminentă de a te face să gîndești. Este, după umila mea părere, monumentul cel mai impunător ce s-a ridicat pînă astăzi lui Eminescu."

Biografia scandalizează însă pe „eminescologi".

În *România literară* (nr. 8, 1932), G. Călinescu declară lui Camil Baltazar, privitor la *Viața lui Mihai Eminescu*: „Aș fi putut strînge în volume articole de critică risipite de cîțiva ani prin reviste, mult mai atrăgătoare într-un fel, dar mi-am zis că nu se cade unui critic român să păsească în arena literară cu preocupări recente, înainte de a-și fi dat verdictul și a-și fi încercat puterile cu marii reprezentanți ai spiritului de creație românesc. Mi-am făcut deci o profesie de credință de a începe cu Eminescu, fără de înțelegerea căruia examenul de critic al cuiva este pierdut."

Paralel publică, îndeosebi în *Adevărul literar și artistic*, documente eminesciene, interpretări ce vor intra, apoi, în *Opera lui Mihai Eminescu*.

Colaborare intensă, cu articole, cronici, eseuri la *Adevărul literar și artistic*, *România literară*, *Vremea*, *Viața românească* etc.

1933 Codirector al *Vieții românești*. Revista se mută la București și G. Ibrăileanu recomandă, alături de Mihai Ralea, pe G. Călinescu pentru a lua direcția publicației. „În urma bine-

voitoarei d-voastră recomandări — scrie G. Călinescu lui G. Ibrăileanu — mi s-a dat însărcinarea să mă ocup de *Viața românească*. După cum veți vedea, mi-am luat această misiune în serios. Am alcătuit împreună cu d-nii Ralea și Sevastos un program de lucru (...). După planul nostru, care are la bază ierarhia sub specia valoarei și a timpului, numărul viitor trebuie să se înceapă cu un articol critic sau cel puțin cu recapitulări în legătură cu existența *Vieții românești*, semnate de d-voastră..."

Într-o notă la *Miscellanea* (martie 1933), G. Călinescu formulează ideile sale despre misiunea unei reviste : „O revistă este un organism colectiv în care esența e de natură principială, abstractă, colaboratorii fiind simple accidente. Ea simbolizează continuitatea unei culturi, unitatea în devenire, tradiția și societatea care trăiește prin explozii succesive și în care indivizii și ideile se urmează antitetic, fără sinteze conciliatoare." Rămîne în conducerea *Vieții românești* pînă în vara anului 1934.

Apare *Cartea nunții*. Fragmente din roman (*Casa cu molii*, *O gală de box*, *Ce are Vera noastră* etc.) apăruseră anterior în *Adevărul literar și artistic* și *România literară*. Romanul răspundea unei cerințe de adaptare a prozei românești la relațiile de viață impuse de societatea modernă. „Omul și femeia de azi — spune G. Călinescu în *România literară* (1932) — trăiesc în orașul concret cu baruri, teatre, cinematografe și cafenele, cu case de mode și bazinuri de înot (...) ; tinerimea își concretizează sentimentalitatea nu

în Romeo și Julieta ci în Ramon Novarro și Greta Garbo." Romancierul trebuie, în consecință, să îmbrace smokingul și costumul de baie, să frecventeze ringul și barul etc. *Cartea nunții* e, după opinia autorului, „un roman liric, la modul grec, luînd ca model *Daphnis și Chloe* de Longos. Schematism psihologic, descripție de atmosferă, chiar elemente de o certă facilitate, în scopul petrecerii, erau prevăzute și păreau îngăduite într-o literatură stăpînită de proza lirică a lui Sadoveanu și în care paginile de savoare ale lui Damian Stănoiu sînt admise." Cartea e întîmpinată favorabil de E. Lovinescu, Pompiliu Constantinescu, cu ușoare rezerve. „În *Cartea nunții, zice* E. Lovinescu, nu primează analiza psihologică, cum ar fi fost de așteptat, ci intenția pur epică. Începutul romanului cu întoarcerea în țară a eroului în trenul de Predeal ne pune în față vigoarea descriptivă a peisagiului carpatin în care plasticul se ridică la viziunea geologului. Scriitorul vede și știe proiecta..."

1934—1936 Apar cele cinci volume care constituie *Opera lui Mihai Eminescu (Filozofia teoretică, Filozofia practică, Cultura, Descrierea operei, Cadrul psihic, Cadrul fizic, Technica, Analize, Eminescu în timp și spațiu).* Lucrarea e, după precizarea lui G. Călinescu (*Postfață*) „un studiu de critică cu un mîl mai greu de istorie literară". Cum unele judecăți pot scandaliza, „într-atît critica eminesciană s-a mărginit într-o rutină orală și școlară", autorul avertizează că a dat extindere documentației, întîmpinînd astfel obiecțiile vagi.

„Cei mai dedați cu emoțiile reci ale criticei ne vor lăuda mai puțin pentru munca „umilă", „onestă" și vor ghici intenția noastră de a nu face uz de talent, de a nu înnăbuși opera eminesciană în propria noastră sentimentalitate și stilistică. Am dorit a face ceea ce Sainte-Beuve numea fiziologia operei, istoria ei naturală (*Pensées*), adică acea direcție înceată și fără zgomot care, prin exactitatea și curățenia ei, înrîurește mai adînc asupra spiritului."

1936—1937 Își trece, la Iași, în ziua de 23 noiembrie 1936, doctoratul în litere și filozofie cu o teză despre *Avatarii faraonului Tla : Analiza literară a unui manuscris eminescian*, iar ca teză complementară : *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I, II. Comisia e formată din I. M. Marinescu, M. Ralea, Iorgu Iordan, Octav Botez și o Tarfali. În octombrie 1937, e numit conferențiar de estetică și critică literară la Universitatea din Iași. Definitivat pe acest post în 1942 (cf. Acad. Iorgu Iordan : *G. Călinescu și Universitatea din Iași*, *R. I. T. L.*, nr. 3—4, 1965).
Apare volumul de *Poezii*. Academia distinge, în 1936, *Opera lui Mihai Eminescu* cu premiul „Hamangiu".

1938 *Viața lui Ion Creangă* și *Enigma Otiliei*. Romanul e primit bine de critică și autorului i se prevede o fructuoasă carieră de prozator. „Romanul d-lui G. Călinescu — zice Pompiliu Constantinescu — este unul din cele mai bune romane din ultima vreme. De o construcție sigură, cu o intuiție socială și psihologică de solid realism, de un adevăr

sufletesc adînc și de nuanțe sufletești revelatoare — *Enigma Otiliei* se clasează printre operele de întîia mînă ale epicei noastre urbane."

1939 Editează cursul de poezie ținut la Universitatea din Iași : *Principii de estetică*.
La 1 ianuarie scoate *Jurnalul literar*, foaie săptămînală de critică și informație literară. Redacția revistei figura, nominal, la sediul librăriei editoare Ath. Gheorghiu, str. Cuza-Vodă, nr. 54 ; în fapt, redacția se afla la G. Călinescu acasă, în Str. Ionescu, nr. 4 G. Călinescu publică articole de direcție și atitudine literară, eseuri și studii de istorie literară, multe dintre ele intrate, apoi, în *Istoria literaturii române*. Ține rubricile *Prostologhicon* și *Cronica mizantropului* începută, în 1933 (12 februarie), la *Adevărul literar și artistic*, sub pseudonimul AL și, apoi, Aristarc. Programul revistei e definit în nr. 13 : *Avem un program*. El prevede formarea unei pături de cititori constanți, pregătiți intelectualiceşte, „totala abstragere a literaturii de la orice judecată străină de ea", exercitarea spiritului critic etc. Ajută la editarea revistei G. Ivașcu și Al. Piru.

1941 *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, o istorie estetică a literaturii române.

1943 *Șun sau calea netulburată*, mit mongol. Colaborează cu articole de atitudine patriotică la *Vremea* și *România liberă*.

1944—1948 Intensă activitate publicistică la *Vremea*, *Tribuna poporului* (nr. 1, 15 sept. 1944),

Lumea, (director : G. Călinescu ; ține *Cronica mizantropului* timp de doi ani, 1945—1946), *Națiunea* (nr. 1, 20 martie 1946 ; sub conducerea lui G. Călinescu ; apare pînă în 1949).

1945 *Istoria literaturii române*, compendiu. G. Călinescu e desemnat ca profesor titular la catedra de istoria literaturii române moderne de la Facultatea de litere din București. Deschide cursul cu o prelegere despre *Sensul clasicismului*.

1946 *Impresii asupra literaturii spaniole*. Publică eseul *Sensul clasicismului*, unde aflăm expusă concepția despre proză a lui G. Călinescu.

1947—1948 Reapariția *Jurnalului literar*, ca buletin al catedrei de istoria literaturii române moderne din București. Programul revistei e același : „Noul *J. l.* continuă în general programul vechi cu excluderea aspectului popularizant. Pornind de la punctul actual el va străbate literatura istoric, problematic și critic, în viziune sferică, mergînd pînă la valorile universale și pînă la un concept despre lume prin fenomenologia artistică." G. Călinescu publică aici eseurile : *Istoria ca știință inefabilă și sinteză epică*, *Universul poeziei*, *Poezia „realelor"*, *„Domina Bona*, *Marino și Gongora* etc.

1949 *Trei nuvele* ; note de călătorie : *Kiev*, *Moscova*, *Leningrad*. G. Călinescu e ales membru al Academiei Republicii Populare Române, director al „Institutului de istorie literară și folclor" și, din 1952, redactor responsabil al revistei *Studii și cercetări de istorie literară*

și folclor. Aici publică îndeosebi materiale documentare și capitole revăzute din scrierile sale mai vechi.
Intensă activitate socială. E deputat acum și în anii care urmează în Marea Adunare Națională.

1954 Apare *Bietul Ioanide*.

1955 Alte note de călătorie : *Am fost în China nouă*.

1956 Publică *Studii și conferințe*.

1959 Apare monografia *Nicolae Filimon*.

1960 Romanul *Scrinul negru*.

1961 Invitat să țină ca profesor onorific cursuri speciale studenților din ultimul an al Facultății de filologie din București. Acum și în anii următori a ținut prelegeri despre „megoloscopia" din versurile lui Alexandrescu, Alecsandri etc., consacrînd apoi cursuri speciale lui Eminescu și Creangă.

1962 Monografia *Gr. M. Alexandrescu*.

1963 Volumul de versuri *Lauda lucrurilor*.

1964 *Cronicile optimistului*.

1965 12 martie, data morții lui G. Călinescu. Îi apar, postum, volumele *Vasile Alecsandri* și *Teatru*. Institutul de istorie literară al Academiei primește numele lui G. Călinescu.

E. S.

I. STRĂMOȘI, PĂRINȚI, FRAȚI ȘI SURORI

Siretul împarte Moldova la epoca în care se naște Ion Creangă în două ținuturi fundamental deosebite. Pe stînga lui, mergînd înspre gură, se rostogolesc coline aride, egale, în chipul valurilor rotunde ale unei smoale. Priveliștea e de o măreție barbară, care înspăimîntă. Satele, mizerabile, răsfirate, aproape nu se zăresc, cu toate că surele coame ale dealurilor sînt în genere fără păduri. Pusta iluzionează, spinările par cupolele unei biserici subterane cu mii de turle rămase la suprafață, și cînd orașul răsare între văi, el pare colosal, mirific, și nu e în realitate decît un tîrg ticălos. Omul călare de pe deal are proporții de statuie, căruța pare rădvan. Chiar de la albia Siretului, rîu lung, rămuros, cu luncă lată înverzită de sălcii și plopi, încep iezăturile. Pe lîngă Prut, Jijia își răsfiră afluenții încărcați de lăculețe ca pe niște rădăcini cu tubercule. Solul argilos împiedică scurgerea apelor, și cînd ploile sînt mari, tot ținutul e un smîrc. Apa e sălcie, rea, seceta sinistră, inundația infernală și omul înoată sau în colb sau în noroi. Dinspre răsărit vin iarna viscole grele, mirosind asiatic. Pămîntul face grîu bun și prieste viței, încît țăranul duce viața obișnuită a locuitorilor de

sol agricol, muncind brutal sub arşiţă, cîştigînd puţin şi, neputînd să strîngă, trăind iarna într-un fel de somnolenţă. Faţă de românul dinspre crestele munţilor, care înfăţişează tipul arhaic al dacului, acesta de aici continuă probabil pe scit. Dar în vreme ce autohtonul de la munte trăieşte, prin firea lucrurilor, într-o societate strînsă, în luptă doar cu natura sau cu năvălitorul de la şes, aici, în această stepă, unde în ere tulburi nu s-a putut lucra pămîntul, s-a vorbit totdeauna de triburi alergătoare după pradă. Chiar dacii se amintesc sub numele carpilor şi costobocilor. Au venit apoi cumani şi pecenegi şi noul scit, tătarul. Tradiţiei îi place să descopere unităţi etnice la temeiul oraşelor. Iaşul ar fi municipiul iassienilor, Bîrladul ar fi fost în evul de mijloc un stat. Ca tip, ţăranul, păstrîndu-şi individualitatea sa daco-romană, începe să aducă aminte că nu sîntem departe de marile stepe din preajma Pontului Euxin. Cît despre oraş, el e mai pestriţ, şi plămădeala seculară n-a stins cu totul culorile din care s-a făcut. Cetăţeanul e tolerant faţă de străin. Nu numai fizionomia oamenilor e deosebită (femeile sînt sau slabe, cu faţa anguloasă şi gura tăiată larg sau, fiind împlinite, adesea cu maxilarul de jos proeminent), dar şi aspectul moral. Locuitorul dintre Siret şi Prut are un accent dialectal exagerat şi e de o indolenţă nervoasă, uşor izbucnitoare. Nu se mănîncă seminţe ca peste Nistru, dar se vorbeşte clocotitor, inconcludent şi nu se îngăduie nimănui să stea deoparte fără atitudine. Cei mai mari boieri stăpînitori de moşii au fost în partea aceasta, curtea cu clasa privilegiată — tot aici. De unde un aristocratism stăruitor, purtări blînde şi pline de fineţe la foarte mulţi şi, firesc, afectarea dispreţului de golănime la cei ajunşi.

De la malul celălalt al Siretului se ridică deodată munții. De sus, din Maramureș și Bucovina, pînă jos o spinare lungă de creste lasă coaste de o parte și de cealaltă, în Transilvania și în Moldova, despărțite de văile înguste ale rîurilor. Moldova, Bistrița și Trotușul, curgînd pieziș înspre Siret printre pereții înalți ai munților, sînt drumurile mari ale masivului format din vîrfuri dințate, trecînd uneori de două mii de metri, și asupra cărora Ceahlăul, deși mai puțin înalt față de altele, ca Ineu, care trece de 2 200 m, dă iluzia a domina maiestuos, fumegînd de nori ca un vulcan, văzut pe timp senin chiar din cîmpie. În mijlocul însuși al șirei muntele e calcaros, simulînd cetăți fantastice de piatră, și rîul trece printre pereți de stîncă apropiați în chipul unor coridoare colosale. Jnepii și ienuperii se cațără pînă sus și se prind și de crăpăturile povîrnișurilor. Păduri negre de brazi, de fag, uneori și de stejar acoperă ca niște armii dese totul, făcînd ținutul de nestrăbătut. Brazii sînt așa de drepți și crestele așa de multe, încît ceața se tîrăște printre periile pădurilor ca aburii. Apele curg peste bolovani, tăindu-și albii înguste la trecători, cauzatoare de clocote și spume, și se rostogolesc prea repede acolo unde valea se lărgește, destăinuind prin rotocoale neregularitatea fundurilor. Neputîndu-se tăia drumuri largi pe poalele munților, se dă drumul copacilor retezați pe apă, și omul însuși coboară cu ajutorul plutei pe Bistrița. Acolo unde pădurea se mai potolește puțin, se zăresc doar pășuni, pe care turmele se mișcă asemeni unor furnici albe. Satele nu apar decît pe marginea apelor și mai în jos, unde valea se lărgește deodată între ridicături mai dulci. Întreaga vale este însă o albie pietroasă, care la o

năvală a apelor se preface în fluviu, pe care în vreme obișnuită rîul șerpuiește. Satul e doar o ceată de case care se urcă pe unde pot pe pereții văii, căutînd să fure cîte o bucată de povîrniș mai dulce drept ogradă. Casa trebuie să fie ușoară și propriu-zis înfiptă, ca să n-o arunce în apă un bolovan de sus.

Oamenii de aici, din amîndouă laturile munților, sînt din aceeași familie. Sînt tăietori de lemne din păduri pe care le strîng în plute și le dau drumul de-a rostogolul pe Bistrița, peste nahlapi și genuni. Toporul lung, cu ascuțiș ca un cioc, intrînd iute și adînc în lemn, este instrumentul oricui. Tot omul știe să călărească, și chiar femeia, îmbrăcată într-un veșmînt făcut din ie și fotă în două culori — negru și roșu — încalecă. Alții stau cu turmele la pășune, pe care apoi iarna le coboară la vale, peste Siret, și uneori mai departe. La Iași se află un drum al sării (Sărărie) și unul al păstorilor (Păcurari, cu două veacuri în urmă : Puțul lui Păcurar). Se fac brînzeturi și se lucrează lîna. Casele sînt mici, ca niște jucării, din bîrne încheiate, apoi lipite cu humă și văruite și cu o prispă joasă în față. Acoperișul țuguiat e din stuf, ori mai degrabă din șindrilă. În partea ardelenească prispa formează o lojă minusculă, sprijinită pe cîțiva stîlpi sculptați într-o geometrie simplă. Înăuntru sînt încăperi puține, două odăi, chiar și una, și cuptorul interior ocupă o bună parte. Tavanul e din grinzi ; ferestrele, foarte mici. Mobilele au forme rudimentare, preistorice și sînt din lemn masiv cu oarecare crestături. O masă, un scăuieș, un chivot ciudat de lemn, o vîrtelniță, astea sînt cam toate. Lucrurile se atîrnă de grinzi sau se grămădesc într-o cămară. Omul mai doarme și pe cuptor, iar vara, de-a dreptul pe prispă. Casa aceasta mică,

deosebită de cea de la deal și cîmp prin curățenie și un vădit stil arhaic, e făcută ca să poată încălzi bine pe om în timpul lungii ierni. Ea e înrudită cu coliba borealilor. Omul intră aplecîndu-se și se trage să hiberneze lîngă foc sau chiar deasupra lui. și, ca tuturor să le fie bine, se-ndeasă în aceeași încăpere unul într-altul toți ai familiei. Necultivînd pămîntul și fiind silit să-și cumpere bucatele, munteanul e industriaș. Femeia toarce lînă și țese și adesea, iarna, cînd n-au altceva de făcut, ma torc și bărbații. Oamenii se duc cu toporul la pădure, se coboară cu plutele, mînă turmele, fac cas, merg cu oile la iernat, se duc să-și vîndă produsele la tîrguri. Femeia nici ea nu stă locului și muncește aproape cît un bărbat. În lipsa omului, care e mai totdeauna dus, ea reprezintă familia și, ca atare, aleargă, cumpără, vinde, trăiește ca o adevărată văduvă. Casa este curat depozit : de lînuri, burdufuri de brînză, piei, blănuri, bucate, de ceea ce urmează a se vinde și de ceea ce e de trebuință omului, care trăiește tot pe drumuri, spre a se hrăni. Familia nu se adună laolaltă decît rar. Ciobanul stă la colibă, cu copiii mai mari, iar nevasta acasă, cu cei mai mici. Întîlnirile sînt ritmice, calendaristice, în dependență de transhumanță. La munte, păstorul, care stă aproape de cer, sau lemnarul, care repede toporul într-un copac, n-are prilej sau vreme de vorbe. Deci omul de munte este tăcut. Viața lui este rînduită după o economie milenară și, ca atare, e automatică. De unde un spirit refractar, un dispreț de omul de cîmp și rezistența la orice element alogen. Munteanul se însoară în cuprinsul stirpei sale și-și cunoaște rudeniile pînă la a noua spiță. Își păstrează portul și limba și-și aprinde în codru focul cu amnarul, iar nu cu chibritul. Ca orice om care muncește li-

ber și face negoț, e plin de mîndrie și ceremonie. Oamenii de munte sînt foarte mulți urmași de răzeși, adică un fel de boieri de țară, iar boierii adevărați nu le-au dat porunci niciodată, fiind propriu-zis niște țărani mai cu vază. Țăranului de aici îi place aerul răcoros, izvorul limpede, pădurea cu miros de brad, îi place ninsoarea și biciuirea aerului, drumul pietruit și floarea de pășune, cojocul bun, căciula, ițarii de noaten și privește cu silă băltoaca de la cîmp, arșița, țînțărimea, apa băhnită. Căruța îl hurducă, calul îl poartă cu demnitate. Tăcerea munteanului nu e posacă. Vorbirea nu se face însă cu volubilitate și improvizație, ci în forme condensate. Pentru fiecare raport există formule străvechi, aproape rituale, și acestea sînt proverbul, zicătoarea. Țăranii de la munte se pișcă în chipul cel mai obiectiv cu putință, și fără nici o invenție, se pișcă folcloristic.

Fără îndoială că mulți oameni de la munte s-au tras spre Prut, și alții de jos, mai degrabă orășeni, s-au suit la munte. Peste Siret sînt mai mult sau mai puțin aceiași moldoveni ca și între Trotuș și Bistrița. Totuși, adevărata Moldovă, aceea tăcută, patriarhală, cu verbul scurt și mușcător, se află între Suceava, Fălticeni și Piatra-Neamț, cu ramificări în sus și la coborîș pe partea transilvană a munților. Gradul de autenticitate se poate determina, cînd granițele s-au risipit, prin structura spiritului : o stăruință în automatism, arhaitatea, oroarea de amestecătură, gîndirea obiectivă și expresia proverbială, asta e Moldova de munte ; indolența, gîndirea gregară, ideologia pătimașă, sentimentalismul, mica rezistență la infiltrație, expresia confuză, abundentă, curat subiectivă, asta e Moldova dinspre deal și șes. Povestitorii sînt aproape toți de la munte.

Strămoşii dinspre mamă ai lui Ion Creangă s-au tras pe partea moldovenească a munţilor de prin Maramureş pe la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, cam între 1784—1788 (38) [1]. Era după răscoalele moţilor, şi ei ziceau că fug din pricina papistăşiei. Este cu putinţă ca propaganda pentru lărgirea unirii cu catolicii să fi luat, după răzmeriţă, un avînt supărător pentru românii de sub munţi, de obicei foarte păstrători de datini. Din Ardeal s-au strămutat familii întregi de mocani, un Dediu, un Ciubuc Clopotarul, un Creangă cu toţi ai săi şi alţii neştiuţi. Au plecat cu bucate, cu turme cu tot, şi Ciubuc era atît de avut, încît oile şi vitele lui au umplut — precît îşi aduceau aminte cei mai tineri dintre băjenăriţi — munţii Hălăuca, Piatra lui Iepure, Bîrnariul, Cotnărelul, Boampele. Păstori, ei au rămas în apropierea graniţei, risipindu-se de-a lungul Bistriţei sau cel mult pe valea Neamţului. Locurile şi obiceiurile nu erau aici decît prea puţin deosebite de cele de dincolo, toată coama munţilor cu coastele sale alcătuind o singură ţară etnică. Familia dinspre mamă a lui Creangă se poate socoti dar curat ardeleană, de vreme ce moşul însuşi, tatăl mamei, venise, o dată cu părinţii, de dincolo. Capul familiei băjenărite se chema Ion Creangă, şi fiindcă trecea cu patru copii — David, Nică, Vasile şi Petrea — putem presupune că era în vîrstă cam de 30 de ani. La 1831, cînd catagrafia îl arăta ca nevolnic, trecut ca vîrstă, să tot fi avut peste 70 de ani. Cu Ion ar fi venit şi doi fraţi, Ştefan şi Gheorghe. Ştefan răposa în 1855 în vîrstă de 84 de ani. Născut deci pe la 1771, el

[1] Cifra cuprinsă între paranteze trimite întotdeauna la bibliografia de la sfîrşitul volumului.

era flăcăuandru cînd descindea din Ardeal, puțin mai răsărit decît nepoții săi de frate. Copil, povestitorul ar fi putut foarte bine cunoaște nu numai pe tatăl mamei, dar și pe unchiul moșului, trei generații înaintea sa. Dar de strămoș el nu amintește nimic, fie că nu-l văzuse la față, fie că și după catagrafie (199) genealogia e încurcată. Familia era într-adevăr crengoasă. O ramură se lăsa pe lîngă Brașov (38), iar în scriptele privind județul Neamț găsim mulți Creangă, fără legătură vădită cu trunchiul. Totuși, că din bătrînii descălecați de peste munți trăiau încă pe cînd povestitorul era copil, sau măcar nu murise de mult, stă dovadă pomenirea de către David Creangă, bunicul, a lui moș Dediu din Vînători, care, prin urmare, era o figură cunoscută în mintea tuturor. Ion Creangă cu frații și copiii lui s-a așezat în Pipirig, sat smîrcos, inundabil, precum numele-l arată, pe apa Neamțului, nu departe de valea Bistriței. Comuna era alcătuită din cătunele Pipirig, Plotonul, Boboești, Agapieni, Cujbeni, Pițilăgeni și Tărățeni. Ion e înscris în catagrafia din 1820 a județului ca fruntaș, în 1831 ca bătrîn, fără putere. Gheorghe, frate-său, în 1820 e mijlocaș, în 1831 birnic. Ștefan, la 60 de ani, în 1831, era holtei. A doua generație este înfățișată prin David Creangă și frații săi (Nică, Vasile, pe care povestitorul îl numește o dată Alexandru, și Petrea), veniți și ei o dată cu părintele lor din Ardeal. Dintre frați, David e cel mai cu vază. În 1820 era fruntaș, de pe la 1828 înainte este vornic, adică primar. Nică și Vasile au neveste și copii, căsătoriți la rîndul lor și cu altă generație de copii, încît arborele devine stufos. Cît despre David, însurat cu o Nastasia, acesta are șase copii, de vîrste foarte felurite, făcuți pe toată întinderea lungii lui vieți. Smaranda e mama po-

era flăcăuandru cînd descindea din Ardeal, puțin mai răsărit decît nepoții săi de frate. Copil, povestitorul ar fi putut foarte bine cunoaște nu numai pe tatăl mamei, dar și pe unchiul moșului, trei generații înaintea sa. Dar de strămoș el nu amintește nimic, fie că nu-l văzuse la față, fie că și după catagrafie (199) genealogia e încurcată. Familia era într-adevăr crengoasă. O ramură se lăsa pe lîngă Brașov (38), iar în scriptele privind județul Neamț găsim mulți Creangă, fără legătură vădită cu trunchiul. Totuși, că din bătrînii descălecați de peste munți trăiau încă pe cînd povestitorul era copil, sau măcar nu murise de mult, stă dovadă pomenirea de către David Creangă, bunicul, a lui moș Dediu din Vînători, care, prin urmare, era o figură cunoscută în mintea tuturor. Ion Creangă cu frații și copiii lui s-a așezat în Pipirig, sat smîrcos, inundabil, precum numele-l arată, pe apa Neamțului, nu departe de valea Bistriței. Comuna era alcătuită din cătunele Pipirig, Plotonul, Boboești, Agapieni, Cujbeni, Pițilăgeni și Tărățeni. Ion e înscris în catagrafia din 1820 a județului ca fruntaș, în 1831 ca bătrîn, fără putere. Gheorghe, frate-său, în 1820 e mijlocaș, în 1831 birnic. Ștefan, la 60 de ani, în 1831, era holtei. A doua generație este înfățișată prin David Creangă și frații săi (Nică, Vasile, pe care povestitorul îl numește o dată Alexandru, și Petrea), veniți și ei o dată cu părintele lor din Ardeal. Dintre frați, David e cel mai cu vază. În 1820 era fruntaș, de pe la 1828 înainte este vornic, adică primar. Nică și Vasile au neveste și copii, căsătoriți la rîndul lor și cu altă generație de copii, încît arborele devine stufos. Cît despre David, însurat cu o Nastasia, acesta are șase copii, de vîrste foarte felurite, făcuți pe toată întinderea lungii lui vieți. Smaranda e mama po-

vestitorului. În vremea zaverei, la 1821, David fuge de răul turcilor, care veneau să jefuiască Pipirigul, cu nevastă-sa, cu Smaranda și cu un frate al acesteia, Ioan. Într-o albie, pe prispă, uitase pe o Ioană. Avea atunci, deci, trei copii, și ceilalți sînt veniți mai în urmă. Pe Vasile și pe Gheorghe îi dăduse înainte de 1848 la școala lui Balș din Broșteni, la învățătorul Nanu, care profesa de la 1840. Deci acești copii erau născuți înainte de acest an, fiindcă altfel s-ar fi întîlnit în școală cu Dumitru, copilul cel mai mic, coleg de clasă cu povestitorul și totuși unchi al lui. Vasile, de pildă, se însura în 1849 cu Maria, fata popii din Borca. Dacă ar fi avut atunci vreo 20 de ani, se născuse prin 1829. Nu prea deosebit la vîrstă de el trebuie să fi fost Gheorghe, căsătorit întîi cu o Smarandă, în 1850, apoi cu o Ecaterină. Va fi preot la paraclisul spitalului din Neamț și bun prieten al povestitorului, care îi va spune „bădie", deși părintele îi era unchi. Nastasia, nevasta lui David, era ea însăși o ardeleancă, descendentă a acelui Ciubuc, coborît de peste munți o dată cu Dediu și cu Creangă. Ciubuc nu era însă nici tatăl Nastasiei și nici bunicul Smarandei, ci „bunicul mîne-ta, Smărandă", adică bunicul Nastasiei, și mai limpede „unchiul unchiului mamei mele", adică al Smarandei, de unde urmează că, neputînd fi el așa de bătrîn încît să fie moș de moș, era un colateral, un „unchi", adică fratele tatălui ori mamei Nastasiei. De altfel, Ciubuc n-a avut nici femeie, nici copii, și spre bătrînețe, cuprins de gînduri cucernice, și-a dat toată averea Mînăstirii Neamțului și s-a călugărit. Clopotul bisericii din Pipirig, „unde se prăznuiește hramul sfîntului mare ierarh Nicolaie", s-a făcut cu cheltuiala aceluiași Ciubuc, la anul 1818, spre pomenirea răposaților Aron monahu și Mia mona-

hia (144). Ca Ciubuc să facă clopot întru amintirea unor decedați, monahi, e necesar să ne închipuim că aceia îi erau rude. Într-adevăr, David Creangă povestea că Ciubuc se călugărise „mai cu toți haidăii lui". Tot Ciubuc ar fi făcut, după Ion Creangă povestitorul, un clopot mare la Mînăstirea Neamțului, pe care îl trăgea singur, de unde și porecla de Clopotarul. Evlavia îi venea mocanului călugărit și din împrejurarea că era cam rubedenie cu mitropolitul Iacob Stamati, ardelean și el și fost călugăr la Neamț de asemeni. Dar înainte de a părăsi viața mireană, Grigore Ciubuc fusese om de omenie și gazdă mare. Vestea bogăției și bunătății sale ajunsese pînă la vodă, care ar fi tras odată în casă la el și l-ar fi întrebat, mirat, cu cine ține atîta amar de bucate. Ciubuc ar fi răspuns : „Cu cei slabi de minte și tari de vîrtute, măria-ta", drept care vodă l-ar fi bătut pe umeri și i-ar fi zic : „Ia, aista-i om, zic și eu !" Și lui Ciubuc i-ar fi mers vestea de „omul lui vodă", și dealul dinspre Plotonul, pe care era casa lui, s-ar fi chemat, din pricina aceea, Dealul Omului. De e ceva adevărat în această anecdotă, e greu de spus. Cine putea fi domnul ? Scarlat Calimah, Mihai Șuțu ? Creangă îi dă numele fabulos de Ciubăr-vodă. Tot ce se poate reține de aici este că mocanii se simțeau oameni tari și slobozi, și ideea de a primi în casă pe vodă nu li se părea de rîs.

Figura lui David Creangă răsare destul de limpede din *Amintirile* nepotului său Ion. Era om așezat, liniștit la vorbă, așa de liniștit, că scotea din sărite pe slaba de înger Nastasie. Știuse puțină carte încă din Ardeal, dar nu era în stare decît să citească, fără să scrie. Cînd era necăjit, deschidea *Viețile sfinților* și se mîngîia că osîndele mucenicilor erau mai grele decît ale sale. Își dăduse toți

băieții la școală și se ajuta cu ei în socoteli. Chiar Smaranda învățase singură să citească pe lîngă fecioru-său Ion. De bună seamă că David avea oi pe undeva la munte, de pe urma cărora făcea negustorie. Cultivarea pămîntului în părțile acelea este ceva cu totul accesoriu. El venea din cînd în cînd la tîrg, la Neamț, luîndu-o de-a lungul rîului, cu caii legați unul de coada altuia prin căpăstru și încărcați cu desagi, și se oprea o zi, două la ginerele său Ștefan din Humulești. Un băiat, Vasile, îi era pe Bistrița, la Borca, Gheorghe urma să se facă preot, pe Dumitru tocmai umbla să-l dea la școală în iarna lui 1848. Se îmbrăca țărănește, cu veșminte și încălțăminte făcute în casă. Cînd copiilor le trebuiau opinci, mergea cu cuțitul în cămară și scotea o piele de porc sălbatic, din care croia încălțămintea, legînd-o cu ață de păr de cal. Pentru înfășurarea fluierelor folosea obielele de suman alb, care dă membrelor inferioare înfățișarea picioarelor de ied. Fără îndoială că purta plete ca în Ardeal, fiindcă și copiii aveau părul lung, iar mijlocul și-l încingea cu o cingătoare lată de piele. La biserică se închina pe la icoane, și, cînd avea pricină cu cineva, umbla după împăciuire. Casa îi era mică, precum sînt toate prin partea locului, și cuptorul era locul de cinste. Cămara era plină cu ce alcătuiește averea omului de munte, cu piei, desagi, sumane, ceară, lînă. Se găseau chiar și doftorii empirice, precum dohot de mesteacăn, bun pentru rîie.

Nastasia, strănepoata lui Ciubuc Clopotarul, era, după ce făcuse șase copii, o femeie simțitoare, care lăcrăma din nimic. Nu mînca de milă carne de vită și bocea toți morții, rude și străini, din cimitir. După atîta maternitate, se mai prăpădea încă pentru copiii copiilor. Singurătatea, lipsa oricărui exer-

ciţiu al sentimentelor, într-o viaţă petrecută numai cu torsul, cu ţesutul, cu grelele treburi ale casei, dau femeilor de ţară astfel de descărcări afective. Se pare că, zdruncinată după atîţia prunci, Nastasia înfăţişează şi un caz de slăbire nervoasă. Era, cum se zice, o femeie fără minte, care se pierdea cu firea plîngînd la orice prostie şi faţă de care David putea trece cu drept cuvînt ca un om înţelept. Constituţia ei nervoasă a trecut şi la fată, Smaranda, care dezvăluieşte tulburări mai grele.

Ginerele lui David Creangă, soţul Smarandei, era un Ştefan a Petrei, zis şi Ştefan sin Petrea Ciubotariul, pentru că era la rîndu-i feciorul unui Petrea Ciubotariul. Precum se vede, cineva din neam făcuse odată ciubote. Şi cum porecla o poartă strămoşul însuşi, care era însă gospodar, înseamnă că exercitarea meşteşugului trebuie împinsă în veacul celălalt. Dar moldovenii purtau pe atunci opinci, încît comerţul cu ciubote nu putea să prospere. E de bănuit deci că şi familia ginerelui era descinsă din Ardeal, de unde au venit mai toate meşteşugurile. Deşi David nu pomeneşte în *Amintirile* nepotului de aceasta, e foarte firesc, cunoscînd sistemul închis al familiei ardeleneşti, ca David să fi ales pentru fata lui un consanguin. Fiind proaspăt venită de peste munţi, familia lui David trebuie să fi fost privită, cum se obişnuieşte, cu oarecare împotrivire, şi ca Ştefan să îndrăznească să ceară pe Smaranda lui David, fruntaş în Pipirig, se cade să presupunem afinităţi de origine şi de situaţii sociale. Faptul însuşi că David Creangă, deşi venit de aiurea, ajunge vornic în satul de alegere, dovedeşte că revărsarea ardelenească fusese puternică şi că satele din această regiune, puţin populate înainte, căpătaseră o structură transilvană. Numele Dediu, bunăoară, stăruie şi azi în

părțile Neamțului, fiindcă moș Dediu se lăsase la Vînători, lîngă Humulești. Strămoșul, Ioniță Ciubotariul, care ar fi avut oi, moare la Humulești în 1831. Lăsa doi copii, știuți, pe Petrea, moșul povestitorului, pe care acesta putea să-l cunoască, fiindcă bătrînul murea la 10 ianuarie 1846 în vîrstă de 60 de ani, după date încă nesigure (200), și un Luca sin Ioniță Ciubotariul, care în iarna anului 1831 se afla cu oile la iernatic pe moșia Tăutești din județul Iași, iar în primăvara lui 1832, aflîndu-se încă tot acolo, făcea plîngere că a fost trecut cu birul și la Humulești și la Tăutești. Dacă jalba e scrisă (precum se pretinde) chiar de el, atunci știința lui de carte destăinuie, ca și în cazul lui David, ardelenia lui. Petrea, moșul lui Creangă, era spre sfîrșitul vieții om sărac, fiind scutit de bir. Familia se ramifică stufos, și povestitorul se găsește a avea numeroase rubedenii. Luca avusese un fiu, Cosma, văr dar cu tatăl lui Creangă. Petrea însuși, moșul, are trei fii, pe Vasile, pe Andrei și pe Ștefan, cîteși-trei cu multă progenitură. Vasile era „fratele tatei cel mai mare" și era însurat cu mătușa Mărioara, de la care avusese patru copii (Ion, Maria, Ana, Smaranda). Creangă își amintește de Ion, Ion Mogorogea, văru-său, cu care mergea la scăldat. Andrei este „fratele tatei cel mai mic". Însurat cu vestita Măriuca, avusese doi copii, pe Paraschiva și pe Chiriac. Ciubotarii erau însă numeroși, și printre ei se află chiar și un diacon. Chiriac, vărul lui Creangă și fiu al Măriucăi și al lui Andrei, își trage numele de la moșul său, Chiriac Ciubotariul. Din chiar *Amintiri* aflăm că „mătușa Anghilița lui moș Chiriac" era o femeie de înțeles. Și Chiriac acesta era, prin urmare, o rubedenie. În sfîrșit, Ștefan, fratele mijlociu dintre feciorii Petrei, va avea opt copii.

Caracterul familiei dinspre tată poate fi determinat în linii generale. Cîteşitrei fraţii erau gospodari cinstiţi, şi la o petrecere în Fălticeni la o crîşmă din uliţa Rădăşenilor, numai Ion Mogorogea, dintre toţi tinerii chefuitori, nu „furluase" nimic din cămara crîşmăriţei. Ca să fie oameni cu stare în locurile acelea, unde nu se prea face cultură a pămîntului, trebuie să fi fost harnici. Ştim că Humuleştii se află în apropierea Tîrgului-Neamţ (azi unit cu el), de care-l desparte apa Ozanei. Pămîntul e humos şi dealurile au din această cauză înfăţişare ruinoasă. Ceva mai sus, peste pîrîu este Vînătorii-Neamţului, în jos, Săcăluşeşti. Năruitura Cetăţii Neamţului apare din cauza dealului ros şi vizitat de vite de o falsă sinistră măreţie. De jur împrejur sînt mînăstirile : Agapia, Vărateculi, Secu, Neamţul. Locuitorii se îndeletnicesc mai ales cu industriile legate de materiile prime ale muntelui. Răzeşi fără pămînturi, humuleştenii vînd vite, cai, oi, porci, brînzeturi, ulei, lînă şi îndeosebi fabricate ale lînii, ale cînepii şi gogoşilor de mătase, „sumane mari, genunchere şi sărdace ; iţari, bernevici, cămeşoaie, lăicere şi scorţuri înflorite ; ştergare de borangic", pe care le vînd la tîrg şi la mînăstiri, sau mai departe, la iarmaroace, de-a dreptul sau prin negustori care vin să ia „giguri de sumani, şi lăi şi de noaten, care se vînd şi pănură, şi cusute". Răzeşi e un fel de-a vorbi. Humuleşti, Pipirig, Galu, Plotonul, Tîrgul-Neamţului însuşi erau moşii ale Mînăstirii Neamţ. Tîrgoveţii negustori plăteau o dare către sus-numitul aşezămînt, cei care aveau velniţă şi vindeau la tîrg rachiu şi holercă erau datori să dea atît pentru polobocel şi poloboc. În sfîrşit, dădeau dijmă din toate, plăteau adetiul casei şi erau îndatoraţi să prăşească păpuşoiul de pe locurile mînăstirii, să care lemne, dar şi să ia

cît le trebuie. Locuitorii nu erau legați pămîntului, făceau industrie casnică și negoț, și cu vremea uitau să-și plătească darea, care era mică. Se ciorovăiau cu mînăstirea, preferînd-o totuși eventualului hrăpăreț posesor. Aveau case, pometuri, porumbiști proprii, pentru care plăteau, se vede, un mic bezmăn, putîndu-le vinde (236). Orice casă este, în epoca aceasta a copilăriei lui Creangă, un loc unde toată lumea — și fete, și băieți, și femei, și bărbați — toarce lînă. Războaiele umblă într-una. Pivele bat mereu pe marginea apei. Chiar și în Tîrgul-Neamț, sat mai mare, cu casele pierdute prin livezi, se lucrează lîna. Sînt acolo țuțuienii, veniți și ei tot din Ardeal, care „se țin de coada oilor", mănîncă slănină rîncedă și fac ulei în teascuri. Alții, condrenii, au mori și pive pe Nemțișor. Cîteșitrei frații învîrteau probabil negustoria, de unde pornirea comercială la urmași. Moș Vasile dădea sumanii la piuă în Condreni și-i scotea spre a-i vinde, precum limpede se-nțelege din *Amintiri*. Smaranda lui Ștefan țesea sumani, îi nividea, îi croia și-i trimitea la iarmarocul din Folticeni. Ștefan umbla prin tîrg „cu cotul subsuoară", după cumpărat sumani, ceea ce înseamnă că vindea nu numai ce țesea Smaranda, dar cumpăra ieftin de prin partea locului ca să vîndă mai scump la iarmaroc. Mărioara lui Vasile mai semăna și cînepă, și fără îndoială că fiecare avea cîte-un loc, pe departe, de semănat puțin nutreț. Creangă și-i amintește pe Vasile și pe Mărioara ca pe niște oameni cărpănoși, și pe drept cuvînt, căci oricîtă stricăciune ar face un copil mîncînd cireșe din pom și călcînd cînepa, un om bun nu vine la casa fratelui cu vornicul și paznicul să ceară plata pagubei. Ștefan a plătit, dovedind supușenia față de fratele cel mare. Măriuca a lui moș Andrei ne e arătată

ca femeie pricinașă, ca una din cele „care scoate mahmurul din om". Pentru o pupăză furată din pom sculase tot satul în picioare. Ștefan avea ceva stare, cîștigată cu munca lui ori primită drept zestre, avînd în vedere că tată-său murise sărac. Întîi avea oi la stîna din dumbrava Agapiei, lîngă podul Cărăgiței. Strungarul lui Ștefan se chema Vasile Bordeianu. Avea de asemeni vaci. Iarna mergea în pădure la Dumesnicu și se întorcea noaptea înghețat și plin de promoroacă. De bună seamă aducea lemne din pădure, dacă nu cumva lucra acolo. Aveau în casă ce le trebuiau : lemne la trunchi, slănină și făină în pod, brînză în putină, curechi în poloboc, și de Crăciun tăiau porcul. În Valea-Sacă, aproape de Topoliță, aveau un loc de semănat, unde tocmeau țigani la prășit. Tot acolo sau într-altă parte Ștefan semăna ovăz, pe care-l cosea singur, de unde se poate trage încheierea că avea și cai. Păpușoiul îl semănau humulești și pe lîngă case. Era și-n grădina lui Ștefan. Casa, socotită ca de fruntaș, era mai o colibă, cu o căciulă mare de șindrile și alcătuită dintr-o singură odaie mare, cu două ferăstruici deoparte în lung, și una la un căpătîi, și dintr-o tindă ocupată pe jumătate de cuptorul care își avea gura și o parte din trup în odaia cea mare. Tavanul era de grinzi și cuptorul era lipit cu humă. Lucrurile de prin casă erau puține și primitive : o laiță de stejar greu, o masă tot de stejar, roata de tors, războiul și desigur paturi pe lîngă pereți, pentru culcarea celor aproape zece ființe.

Cu toată puținătatea știrilor și nesiguranța lor, putem să ne facem o idee satisfăcătoare asupra existenței soților Ciubotariul. La țară și mai ales la munte, și în vremea aceea, viața se desfășură după un tipar străvechi, nemișcat. Între 20 și 25 de ani

feciorul se însoară. Către vîrsta de 30 de ani începe să devină flăcău tomnatic. La 16—18 ani fata se mărită. Peste această etate e o piatră în casă. Dacă e adevărat că Petrea Ciubotariul s-a născut la 1786 (lucrul nu e dovedit, dar în linii generale probabil, de vreme ce „bătrînul" a murit în 1846, să zicem de 60 de ani), atunci, admiţîndu-l căsătorit la 20 de ani, deci în 1806, putea să aibă pe întîiul copil, pe Vasile, în 1807, pe al doilea, pe Ştefan, în 1808—1809. Să zicem 1810. Data căsătoriei lui Ştefan este iarăşi uşor de ghicit. Smaranda a fost rodnică şi nu e nici o îndoială că a conceput din anul întîi al căsătoriei. Dacă Ion Creangă, copilul cel mai mare, s-a născut în martie 1837, atunci, afară de cazul că ar mai fi fost un prunc înainte, dar mort din leagăn, Ştefan şi Smaranda s-au luat în anul 1836. Mireasa, care putea să aibă între 16 şi 18 ani, s-ar fi născut între 1818 şi 1820, şi deosebirea de vîrstă dintre soţi ar fi cea obişnuită, de aproape zece ani. Ştefan a Petrei a murit în 1858. Chiar presupunînd că s-ar fi căsătorit la 30 de ani, şi totuşi, cînd mirea n-avea cu mult peste 50 de ani. E şi mai firesc să admitem că n-avea nici această vîrstă. Cît despre Smaranda, ea trăia, bolnavă de patru ani, în septembrie 1858 (228) şi nu mai trăia în 1864 (190). Oricît i-am mări vîrsta la căsătorie, ea n-a trăit mult peste 45 de ani. Mai puţin însă e foarte probabil că da, ţinînd seama de sănătatea ei şubredă.

Ştefan arată a fi fost om de treabă, în felul cum sînt oamenii de treabă pe la ţară. Era un om care nu se întreba de ce trăieşte şi dacă mai este pe lume şi alt chip de a vieţui. Mulţumit că are curechi în poloboc şi brînză în putină, da din mîini să să le aibă mereu. Astfel de oameni se-nsoară fiindcă aşa face toată lumea, fac copii ca toată lumea şi muncesc din greu cum fac şi alţii. Roata existenţei

îi întoarce mereu, fără să le dea răgaz să se întrebe dacă sînt sau nu fericiți. O înțepenire în formele apucate, care uneori merge pînă la încăpățînare, ține loc concepției de viață a oamenilor mai luminați. Dintr-un fel de economie biografică, mulți vor să vadă în Ștefan pe omul întunecimii, cu care se războiește Smaranda, cea aducătoare de lumină. Contrast artificial. Nici Ștefan nu pune bețe-n roate viitorului copiilor, nici Smaranda nu visa ceea ce era să se-ntîmple. În fond, Ștefan, om ca toți oamenii, știa ale lui. El știa că un bărbat trebuie să se-nsoare, și s-a însurat. Știa că trebuie să facă copii, și a umplut casa. Pînă se năsteau copiii, el umbla după treburi, pe la tîrg, pe la pădure. La țară numărul de copii nu înspăimîntă, și cum la început soții Creangă au vreo patru băieți, Ștefan e vesel. Își și făcuse socotelile lui țărănești cum să se ajute cu ei. De aceea cînd Ion e măricel și Smaranda îi dă zor să-l trimită la școli, Ștefan e contrariat. El se bătea cu gîndul să-l mîne cu cîrlanii. Toți la țară își folosesc băieții ca mînă de lucru, și școala e o adevărată încurcătură. Nu este vreo ură de învățătură, ci încredințarea că treburile gospodăriei nu se fac cu cartea. De unde ironie, ironia tipică a omului analfabet, care, neavînd de gînd să iasă din starea lui, nu înțelege sforțările de prisos, mai ales că el își face bine treburile fără școală. Deci învățătura e un fel a te duce bou la Paris, unde-a fi acolo, și a te-ntoarce vacă. Totul e chestiune de „glagore-n cap". Cutare din sat spune conăcăria pe la nunți fără a fi învățat pe cărți, semn că știința de carte nu-i ceva de neapărată trebuință. Atîta vreme cît se admite că fiul nu trebuie să depășească meșteșugul tatălui, raționamentul e bun, și Ștefan nu vedea viitorul decît ca trecutul pe care-l apucase : fetele să se mărite, băieții

să semene păpușoi și ovăz și să meargă la Dumesnicu în pădure, să vîndă sumani făcuți de neveste și celelalte. De altfel, țăranul cu rosturile lui are despre orășean o părere foarte proastă văzîndu-l îmbrăcat subțirel și așteptînd lefi. Nu poate fi om cu stare cel fără vacă, fără oaie, fără nimic al lui. Trebuie să ne gîndim că pe acea vreme de ridicare a burgheziei țăranul nu putea respecta decît pe boierul cu moșie, care înfăptuia în mare condiția lui. Slujbașul, cărturarul era o slugă, un logofăt, sub starea lui de răzeș. De aceea, și cu drept cuvînt, Ștefan zicea în bătaie de joc lui fecioru-său :

Logofete, brînză-n cui,
Lapte acru-n călămări,
Chiu și vai prin buzunări!

Ștefan ca negustor — plătea patentă ca negustător de starea a 3-a (236) — avea pretenția că știe ce spune. Lua bani buni pe sumanii lui, brînza o avea în putină și laptele acru prin ulcele. Rămîne pe deplin statornicit că femeia naște copii, îi crește, îi hrănește, își bate capul cu ei, toarce, țese, gătește bucate, vede, în sfîrșit, de-ale gospodăriei. Așa i-e dat femeii, și bărbatul n-are a se amesteca în treburile ei, nici a o compătimi. El își vede de ale lui. Și copiilor le e dat să zburde și să se joace cît sînt mici, știut fiind că atunci cînd vor fi mari vor fi prinși de necazuri. Pentru Ștefan, care se-ntoarce seara acasă, nebuniile copiilor sînt o petrecere. Îi ia în brațe, îi sărută și le dă ghes, în pofida mamei, să-și facă de cap. Acest fel de a face în ciudă nevestei, de obicei vorbăreață și cu înclinarea de a exagera pătimirile ei, fără de care însă ar muri, este și el o desfătare dată bărbatului de Dumnezeu. Cu presupunerea, măcar simulată, că femeia e un lucru slab, Ștefan întărîtă pe Sma-

randa, luînd cu şiretenie apărarea copiilor în scopul de a o înfuria, ca să dea o reprezentaţie de necaz cît mai plină. Cînd însă copiii se întrec cu gluma, atunci, ca om cuminte, îi pune la locul lor, nu fără mulţumirea zîmbitoare pe sub mustaţă de a fi în stare, el, bărbat, să-i potolească, cu un „ajungă-ţi de-amu, herghelie", semn de autoritate, de superioritate a genului masculin. Tot în scop de iritare, Ştefan mărturiseşte faţă de biserică o concepţie demnă : biserica e în sufletul omului, iar evlavia la tot pasul, o făţărnicie. Pare că Ştefan se certa des cu Smaranda, „se bălăbănea", însă de peste tot rezultă firea lui cumpănită şi glumeaţă. Cînd nu se desfăta cu ascultarea şi provocarea văitărilor Smarandei, mai mergea pe la crîşmă. Ca negustor, bea aldămaş cu muşteriii, şi băutura nu putea să nu-i placă. Nevasta ţipa că e dator sute de lei pe la feluriţi crîşmari. Socotindu-se deştept pe faţă, din amor propriu viril, Ştefan nu putea să nu recunoască, în cele din urmă, dreptatea Smarandei. Era un om cu ideaţia grea, care mormăie îndelung cînd judecă şi vrea pricină mare, ca să se încredinţeze că n-a greşit, dintre aceia care ascultă şi de alţii mai în vîrstă. Faptul că frate-său mai mare, Vasile, îşi dăduse pe Ion al lui, Mogorogea, la carte trebuie să-l fi pus pe gînduri. Apoi îi vorbise David, socru-său. Oricum, David Creangă era vornic în satul lui şi trebuia să ştie ceva. Un om care nu dă cu parul în cap fratelui venind să ceară despăgubiri pentru o stricăciune făcută de nepot e un om de înţeles, care cugetă şi la ce spun alţii, numai vrea să se dumirească bine. Ştefan se-ntreabă dacă nu cheltuieşte banii degeaba. Cînd însă a ajuns la încheierea că Ion, devenit popă, ar putea să fie sprijinul celorlalţi copii, s-a lăsat înduplecat de argumentul acesta practic, pe care tre-

buie să-l aibă în vedere un părinte limpede văzător, fără fumuri, și însușindu-și punctul de vedere al nevestei puse piciorul în prag. Ion „are să urmeze cum știm noi, nu cum vrea el". E de crezut, precum se vede din *Amintiri*, că tatăl, modest în fundul sufletului, nu-și închipuia că poate să iasă din neamul lui ceva de seamă. Băiatul i se părea leneș, bun de nimic. Altul îi fu sufletul cînd văzu că Ion e vrednic la carte și cîntă în biserică. La țară, a fi popă nu e totuna cu a fi logofăt. Popa se bucură de respect, primește de la toți și e om cu stare. Dacă Ion putea să ajungă — ceea ce nu gîndise — popă, nu era rău. Prin urmare, sub nici un cuvînt nu putem face din omul tăcut, greu la hotărîre, neîncrezător un factor de înapoiere. Ștefan, tot socotindu-se cu mulțumire capul familiei, era victima supusă a ambițiilor și vorbăriei Smarandei, care făcea din el ce poftea. Omul acesta, care a murit tînăr, lăsînd copii mici în casă, trebuie să fi dus, propriu-zis, o viață de trudă, tot pe drumuri. Care va fi fost beteșugul ce l-a răpus nu se știe și, de vreme ce-a murit în pat străin, putem bănui o boală repede sau vreo racilă veche. Să trăiești cu atîtea suflete într-un bordei, muncind cu coasa și cu toporul, este un fel de a-ți pregăti moartea. O Ciubotăreasă murise de „nădușeală" (199). Ștefan a Petrei a răposat la 28 iunie după o jalbă a lui Creangă (228), la 30 iunie după o însemnare a aceluiași (225), în anul 1858, și s-a înmormîntat la biserica din satul Prigoreni, lîngă Tîrgul-Frumos.

Smaranda era și ea o femeie cum sînt la țară, obișnuită să facă copii, să nu-și vadă capul de treburi de dimineața pînă seara, să-și blesteme viața, chip de a se afla în vorbă, să-și mustre bărbatul în privința copiilor. Acestui tip comun de femeie

nevasta lui Ștefan îi aduce un colorit deosebit. Smaranda se simțea de neam bun. Tată-său era vornic în sat, frații ei știau toți carte. Gheorghe, frate-său, umbla să ajungă popă, precum a și ajuns. Alt frate, Vasile, se însoară cu fata preotului din Borca. Putem crede că avea puțină pică și pe cumnatele ei. Mărîuca își dăduse și ea pe Ion al ei la carte și umbla să-l facă popă. Aci, prin preajma mînăstirilor, a fi preot era o ambiție răspîndită. Așadar, Smaranda își puse-n gînd să-și facă feciorul dintîi față bisericească. Părintele Ioan din sat dădea chiar a înțelege că l-ar putea lăsa pe băiat în locu-i, dîndu-i de nevastă pe Smărăndița lui. Mai intrau și motive de ordin duhovnicesc. Smaranda era bisericoasă și grijea de suflet. Credea în iad și în fundul lui, ca una ce citea pe ici, pe colo prin cărțile bisericești și-i plăcea să facă pomeni, să ospăteze. Un fecior preot, asta îi zîmbea ca o scară la cer. Smaranda apare ca o femeie sfătoasă, chiar guralivă, plină de superstiții patriarhale, care pînă și celorlalți li se păreau „năzdrăvănii". Făcea operații vrăjitorești de felul abaterii grindinei de peste sat prin înfigerea toporului în pămînt dinaintea ușii sau a închegării apelor cu două picioare de vacă. Certa peretele de care se păleau copiii și lovea cu cleștele tăciunele țiuitor. Descînta cu tină de pe încălțăminte. De la ea trebuie să fi moștenit povestitorul limbuția și plăcerea zicalelor. Smaranda îl iubea pe Ion cu deosebire, ca pe întîiul fiu, și-i zicea cînd se ivea soarele după ploaie : „Ieși, copile cu părul bălan, afară și rîde la soare, doar s-a îndrepta vremea". Smaranda e iute la treburi și la vorbă, și gura ei se umple de cele mai dialectale ocări : „dormire-ai somnul de veci", „pughibale", „mînca-i-ar pămîntul", „duglișule", „coropcarule". E un temperament

autoritar, care preface iubirea în idee fixă și trage și pe altul în aceeași pasiune. Ea trece de la amenințarea cu varga și pedeapsa destul de pripită (dacă nu ne lăsăm furați de farmecul *Amintirilor*) a lăsării lui Ion, gol, pe afară, la mîngîieri și îmbunări cu plăcinte. Sufletul îi e pasionat și stările labile, și numai munca aspră, zi de zi, o ferește de manifestări stridente. Amintirea lui Creangă este duioasă, dar elementară, lipsită de puterea analizei. Fata Nastasiei, a aceleia care plîngea de toate nimicurile, pare să fi avut o oarecare ereditate nervoasă. Atunci cînd răsare în paginile povestitorului ea nu avea mai mult de treizeci de ani. Pusă în alt mediu, fără greutățile vieții, fără copii mici, numai cu un băiat de zece ani, ne putem închipui o Smarandă pierdută în viziuni glorioase cu privire la copilul său, răpindu-i libertatea, supunîndu-l dintr-o dragoste exagerată planurilor ei. În fond, meseria aleasă de Smaranda pentru Ion (cu scopul de a se mîndri în sat) fusese greșit chibzuită. Dacă ar fi trăit, nu l-ar fi lăsat în ruptul capului pe povestitor să părăsească potcapul și i-ar fi căutat singură nevastă. Meritul ei este de a-l fi dat la învățătură. Cariera fiului se datorește apoi cu totul întîmplării. Dar, în fine, trăind mai mult, s-ar fi bucurat și de noua stare. Urmașă a lui Ciubuc Clopotarul și a mitropolitului Iacov Stamati, ea era exaltată de mărirea clericală și de orice soi și se umpluse de mîndrie maternă cînd Ion cîntase în biserică *Îngerul a strigat* spre uimirea oamenilor. Smaranda a suferit de epilepsie, într-o formă blîndă, pe cît se pare. Ar fi fost bolnavă zece ani și apoi s-ar fi vindecat (6), ceea ce este un fel de a spune că nu mai avusese crize. În septembrie 1858 Creangă se jăluia seminarului că mamă-sa e bolnavă de patru ani. După știrile pe care le avem

acum, ea era și însărcinată, deși văduvă. În 12 noiembrie 1858 năștea pe Ileana. Oricît de ușoară i-ar fi fost boala nervoasă, Smaranda nu putea să scape de unele tulburări psihice pe care suferința aceasta le dă. Măcar o umoare inegală, gust de vorbă uneori, supărare fără pricină, astea le va fi avînd potrivit firii femeiești. N-a supraviețuit mult bărbatului ei, căci în august 1865 fiul se declara fără amîndoi părinții (187). După o declarație procurată de Zahei Creangă, ar fi murit la 15 martie 1859 la „Iași" (236).

Se pare că Ștefan a Petrei a avut în totul opt copii. În jalba din 1858, după moartea tatălui, Ion Creangă pomenește de încă „7 copii, toți mai mici decît mine", deși unul din ei măcar ar fi murit, după știrile noastre, demult. Ar fi o nevinovată sporire de frați în scopul de a înduioșa (228). Totuși, progenitura Smarandei n-o cunoaștem de loc bine, și povestitorul a păstrat în jurul ei o ciudată taină. Să nu uităm, de altfel, că *Amintirile* lui Creangă sînt operă literară. Memoria șovăie adesea, Vasile se face Alexandru, Ioana se face Măriuca și pruncii vorbesc ca oamenii mari. Creangă nu știe niciodată bine cîți ani are și se contrazice de la mînă pînă la gură. Puțin după moartea tatălui am văzut că povestitorul arăta cum că acela murise la 30 iunie. Peste trei ani o însemnare pe o carte dă data de 28 iunie. Rămîne hotărît că Ion Creangă este întîiul copil, născut în martie 1837, sau, după o mitrică, în iunie 1839. Tatăl avea atunci 30 de ani, deci se însurase flăcău bătrîn, iar mama avea vîrsta de 18 ani. Întîmplările copilăriei din *Amintiri* par a fi luate din anii de la 1848 pînă la 1852, data mergerii la Fălticeni. În această epocă Creangă are „frați". „Frații" îi spun că mătușa Măriuca s-a supărat foc în pricina furării pupezei.

Se pomenește și de „soră-mea Catrina". E vorba și de Zahei. Smaranda se vaietă de nebuniile lui Ion și ale lui Zahei. În casă sînt „vreo cinci-șase" copii și un prunc „de țîță în albie". Cînd pleacă la Iași, în 1855, îl lasă pe tată îngrijorat de ce va face cu „iști vro șese, afară de dînsul". Creangă punea deci un număr convențional și așeza întotdeauna în albie un copil de țîță, ca să dea icoana unei familii în care procreația se urmează într-una. De fapt, numai de șase copii împreună cu Creangă avem știri mai mult sau mai puțin limpezi. Unul e dat ca decedat. Un altul, scos de cutare biograf, e încă înnegurat.

Ni se dă ca dovedită documentar nașterea în 1842 a unui băiat *Ion* (199). Lucrul e cu totul de necrezut. Ori numele e rău citit, ori acest Ion nu e al Smarandei. E cu neputință ca părinții să dea la doi copii consecutivi același nume, cînd cel dintîi n-a murit. Ion este peste tot în *Amintiri* Creangă. Dar un băiat, născut cam în această epocă, a fost. El trebuia să fie destul de mare după 1848 ca să alcătuiască grupul băieților cu care se tăinuia povestitorul în strengăriile lui. Acest al doilea copil masculin, oricum se va fi numit, a trebuit să trăiască în vremea cînd Creangă umbla pe la școală, deoarece al treilea murind înainte, Zahei singur n-ar mai fi putut îndreptăți expresia „frați". Acest frate, copil al doilea născut, poate să fi fost în viață la 1858, cînd Creangă arăta seminarului că mamă-sa mai are șapte copii. Unul fiind mort de mult, ar fi mințit prea mult punînd șapte în loc de cinci. Însă al doilea copil n-a trăit desigur prea mult, fiindcă nimeni nu amintește de el. Nu se poate afirma nimic, totuși, sîntem îndreptățiți să bănuim că dacă Creangă a moștenit boala mamei au putut-o moșteni într-o

formă oarecare, fie și a debilității generale, și alți copii.

Al treilea copil ar fi, după cercetări mai noi (199), *Petre*, născut prin 1843, de vreme ce a răposat în vîrstă de doi ani, la 30 noiembrie 1845. Mai mult despre el e firesc să nu se știe. Totuși, data nașterii este îndoielnică, și se va vedea numai-decît de ce.

Zahei, al patrulea copil, s-ar fi născut la „Iași" în august 1839, după altă știre la 3 decembrie 1843, fiind botezat (zice-se) la 24 decembrie de preotul Ion Nemțeanu de la Sf. Nicolai, deci, poate, de părintele Ioan Humulesteanu de sub deal, din *Amintiri*, tatăl Smărăndiței, care era paroh, naș fiind un Ion Cojocărescu (187). Născîndu-se Zahei în 1843, nu se poate primi nașterea lui Petre tot în 1843, afară de împrejurarea că am avea de a face cu gemeni. Este și asta cu putință, și de obicei unul din gemeni are mai puțină vitalitate. Zahei, care trăiește cam 76 de ani, fiind cel mai zdravăn dintre copii, nu prea are înfățișare de geamăn. Este deci o întunecime în data nașterii copiilor dinainte. Zahei apare în *Amintiri* ca tovarăș al lui Creangă, și dintre toți frații el e acela care se află mereu lîngă povestitor. Cînd era mic toca în stativele Smarandei, umplînd odaia de larmă, ca să țină isonul lui Ion, mai nebunatic, care hodorogea cu talanca de la oi, cu vătraiul și cu cleștele. El însă avea faima unui copil „cuminte". Ceva carte învățase, fiindcă la maturitate îl vedem scriind satisfăcător de corect și de curgător și iscălindu-se pe cărțile fratelui mai mare, fără ca aceasta să însemne că le citea cumva. Se vede treaba că-și făcuse socoteala c-ar putea trăi pe lîngă frate-său ca dascăl. În 1865 Creangă cerînd atestate de naștere pentru Teodor, Elena și Zahei (190), poate

urma că acești trei ședeau la Iași cu dînsul. Tocmai cînd Creangă stă să-și lepede potcapul, scîrbit de mizeriile vieții diaconești, Zahei intră, în mai 1868, în slujba bisericii Frumoasa, cu însărcinarea modestă de paracliser și cîntăreț. Colacii plăcuseră mult și lui Ion, și se pare că au decis și cariera lui Zahei, care se spune c-ar fi avut și un glas sonor, căruia nu-i da însă îngrijirea ce i se cuvenea, fiindcă-i plăcea „să sugă". La 31 de ani, la 8 noiembrie 1874, se așează la casa lui, însurîndu-se cu văduva unui răposat sublocotenent — așa se pretinde — cam de-o vîrstă cu el, doamna Maria Dumitriu (n. Gheorghiu), de aci încolo „madama Zaheia". Comedia în trei acte *Dragoste chioară și amor ghebos*, pe care o plănuia Creangă, era deci, precum se vede, o parodiere a vieții lui Zahei. Psaltul Zărghilă se îndrăgostea de Maria Tololoiu, ofițereasă alungată de la bărbat. Tololoaia avea și două fete, și întrebarea e dacă într-adevăr „madama Zaheia" nu avusese copii cînd se căsătorise cu psaltul nostru. „Vorbirea stropșită" a Tololoaiei pare a fi de armeancă ori lipoveancă. Paracliserul intră într-o societate de „senceri amici". Cînd Ion Creangă a părăsit clerul, a devenit „brevetariu la Monopolul tutunului", adică debitant, cum se afla în toamna lui 1872. Zahei îi va fi fost tovarăș și instrument, fiindcă după 1874 el rămîne, sub acoperămîntul numelui frățesc, adevăratul negustor și păstrează îndeletnicirea și după moartea lui Ion (în 1902 o avea) și, se pare, toată viața. Fiindcă povestitorul se constituie acționar al „Primei societăți de economie din Iași", Zahei pune și el ca fond una mie lei. La 1 aprilie 1894, după 25 de ani de dăscălie bisericească, Zahei iese la pensie cu lei 55 lunar, urmînd numai comerțul de tutun (200, 234). Nici

vorbă că avea oarecare stare, mulțumitoare pentru puținele lui nevoi. La o vie a lui pe lîngă Iași mergea frate-său, Ion. „Suptul" absorbea într-atît existența bietului Zahei, încît au urmat mustrări cu amenințări de divorț din partea „madami Zaheia", căruia soțul i-a dat declarație cum că de la 29 iulie 1893 pînă la 1 iulie 1894 nu va mai gusta băuturi spirtoase (234). Contractul n-a mai fost reînnoit. Din scris, după figură, Zahei se înfățișează ca un om blînd, supus, scriind fratelui mai mare „cu tot respectul" (68), lipsit de invidie și de orice aspirații, mulțumit să-și cîștige o pîine pe lîngă un frate ale cărui rosturi nu le pricepe. Faptul că de la el nu s-a putut scoate nimic de seamă despre Ion Creangă și nici n-a lăsat nimic scris e o dovadă că nu înțelegea mare lucru din destinul lui Ion. Se pretinde că avea haz la snoave și la păcăleli, dar bătrînii, mai toți, cînd sînt luați în seamă, la băutură mai ales, își desfac sacul. În familia Creangă, în urma interesului neașteptat pentru ea, fiecare spunea cîte o snoavă, și de altfel umorul nu lipsea nici unuia. Lipsea însă noțiunea înaltă a artei și a destinului de creator. Nu e de crezut că Zahei vedea în „bădița" altceva decît un frate mai cu carte și mai șugubăț. Zahei și-a înmormîntat fratele în ianuarie 1890, fără să se prăpădească cu firea, de vreme ce întreruperea „suptului" se face în 1893. Era unul din acei oameni liniștiți, cum sînt mulți din bătrîni, care trăiesc mult mulțumită unei firi fără nervi. În 1918, moșneag, asistă la înmormîntarea lui Constantin Creangă, fiul povestitorului. A fost văzut slab, trist, cu barba încîlcită. Fără îndoială că și parada neobișnuită îl zăpăcise. Orașul era suprapopulat de autoritățile civile și militare și de refugiați, și bătrînul Zahei trebuie să fi fost aiurit. Curînd după aceea, la

22 ianuarie st. v. 1919, murea și el de „accident" (147). O fotografie ni-l arată pe Zahei bătrîn, uscat, osos, cu păr negru și barbă rotundă albă, îmbrăcat burghezește, dar cu oarecare stîngăcie duminicală. Surtucul e larg, gulerul scorțos, cravata cu picățele, și bătrînul însuși pare distrat de straiele de pe el. Privirea îi e sfătoasă, de om limbut, șiret, strecată de un aer de moș prostănac (159).

De *Catrina* pomenește chiar povestitorul, în *Amintiri*, ca de o fată măricică, putînd spune aceste vorbe bătrînești : „Doamne, cum sînt uniia de năpăstuiesc omul chiar pe sfînta dreptate !" Nu s-ar fi putut naște decît după Zahei, prin 1844—1845, și de aci încolo, încît la 1852, pînă cînd ne închipuim că Creangă se mai gîndea să fure pupeze, putea să tot aibă cel mult opt ani. Apoi i se pierde urma pînă în anii din urmă ai vieții lui Creangă. Atunci vedem, dintr-o scrisoare din 30 august 1883 a povestitorului, că Tinca (așa-i mai zicea) era măritată cu un Mihalache și locuia în casa de la Humulești. Creangă sfătuia pe Ileana, altă soră mai mică, s-o lase în pace ca să țină casa în bună stare și să se folosească de venitul ei (68). Mihalache, soțul, era un Mihail Vasiliu, zis și Cărășină (70). În iulie 1884 Tinca și Mihalache al ei par să fi fost în Iași, se vede la Zahei (68). La 5 iunie 1888 Creangă trimitea iar îmbrățișări Tincăi și lui Mihalache (70), la 18 iunie 1889 Ecaterina însăși, cu un „sărut mînile, bădiță Ion", îi cerea să-i facă un anume bine, dovedind că știa să scrie. Apoi iar dispare. Se spune (234) că, afară de Ileana, surorile ar fi murit tinere. Numai Catrina pare să fi murit cam de vîrsta Smarandei. În 1893 nu mai trăia (187).

Maria s-a născut după Catrina, dar cînd, n-avem știri. Creangă nu pomenește nimic de ea, și pînă la 1855 Maria putea fi doar pruncul din albie. În 1856

se ivește alt copil, deci nașterea Mariei trebuie pusă înainte de 1855. Mai nimic nu se știe despre această soră, care totuși a trăit îndeajuns și a avut urmași. Se căsătorise cu un Petre Cozma, prin care avu o fată, Sofia, măritată apoi cu Anton Grigoriu și progenitoare și aceasta de alți urmași, care acum cîteva decenii, în 1924 (19), locuiau în chiar casa de la Humulești împreună cu mama lor. În anul 1919 ședea acolo cu fata, ginerele și nepoții chiar Maria, bunica, moartă în același an, prin noiembrie (174). Ea ar fi murit „asfixiată, lunecînd pe ghiață și căzînd cu capul în jos într-o fîntînă, unde se dusese să scoată apă" (234).

La 5 februarie 1856 s-a născut *Teodor*, botezîndu-se în 8 februarie de către preotul Ioan Grigoriu de la Sf. Nicolai din Humulești, naș fiind Teodor Fîcă (200). În 1865 Creangă cerea pentru el un atestat, și probabil îl ținea în casa lui, ca și pe Ileana, fiind copilul nevîrstnic și fără mamă. De aici încolo nu mai amintește nimeni nimic de el, de unde putem trage încheierea că s-a sfîrșit de tînăr.

La 12 noiembrie 1858, dacă sînt bine citite documentele, s-a născut *Ileana*, în împrejurări triste, fiindcă n-avea să-și cunoască tatăl, mort peste vară. A fost botezată la 15 noiembrie, tot în biserica Sf. Nicolai, de către preotul Teofan Focșa, naș fiind Ion Gafton (200). Rămînînd curînd și fără mamă, Ileana e luată la Iași de către Creangă, și acolo trebuie să se fi aflat în 1865 și în anii ce-au urmat, multă vreme, pentru că într-o fotografie ni se înfățișează o adevărată domnișoară de vreo 18 ani, cu figură blîndă, puțin măslinie, frumușică și grațioasă în stîngăcia cu care poartă rochia cu panier, cu volane înapoi. Familia știe că Ileana sta mai mult la „bădița", la Iași, și se purta ca o cu-

coană (141). În august 1883 Ileana trebuie să fi fost nu demult măritată, avînd în vedere urările pe care i le trimiteau Creangă și a lui țiitoare : „Dorim să fii sănătoasă și fericită, în unire cu cumnățelul nostru, soțul ce ți l-a dat D-zeu“ (68). Acum locuia în satul Galu, din plasa Muntele, județul Neamț. Bărbatul nu era preotul Vasile Țifescu, cum deduce un biograf (200) din faptul că povestitorul adresa scrisoarea sus-numitului părinte, „pentru Elena, foastă Creangă“, care acum se chema „doamna Elena Gheorghe a Chiței“ ci, precum se vede, un Gheorghe a Chiței, cu care fetei nu i-a plăcut să trăiască, deși acela era fruntaș acolo în munți, căci s-a lăsat cu pluta pe apa Bistriței înapoi acasă, la sora Maria (234). La moartea fratelui mai mare nu avea decît 31 de ani. Nemaiavînd nici o legătură cu orașul, își reluă obiceiurile de țară și veșmintele simple. În 1903 făcea unor excursioniști impresia unei femei blînde și primitoare (30). În 1909, la Iași, cu prilejul parastasului la mormîntul lui Creangă, spunea celor ce-o ispiteau o snoavă de-a lui frate-său (76). În vara lui 1919 arăta lui Tudor Pamfile lucrurile vechi de prin casă, din vremea părinților, aruncate acum pe afară. În iarna aceluiași an, la trei săptămîni după moartea surorii Maria, se stingea și ea, înmormîntîndu-se marți, 16 decembrie. Avea dar 61 de ani și trăise și mai puțin decît Maria.

II. NAȘTEREA, COPILĂRIA, ÎNTÎIA ÎNVĂȚĂTURĂ

După propria-i mărturisire într-un început de biografie, Ion Creangă s-ar fi născut la 1 martie 1837. În Albumul societății „Junimea" este trecută aceeași dată de naștere (231, IV). Însă fiindcă n-au fost la îndemînă acte sigure, știrile despre starea civilă a oamenilor mai vechi sînt totdeauna încurcate, și fiecare document nou ce se găsește strică ceea ce părea limpede. Discuția se urmează și azi în jurul datelor, totul mărginindu-se la o ceartă de cifre, fără interes pentru substanța lucrurilor, decît, poate, în măsura în care ne dezvăluie chipul cum se întocmeau actele de stare civilă în acea vreme. S-a găsit mitrica după care Ion Creangă s-ar fi născut la 10 iunie 1839. Data ar fi incontestabilă, cu toată relativitatea cu care se întocmesc asemenea acte. Discuția e hrănită de șovăirile lui Creangă cînd e vorba de a-și hotărî vîrsta. La căsătorie, Creangă mărturisea 23 de ani, ceea ce ar da ca an al nașterii 1836, fiindcă cununia s-a făcut în 1859. Era, nici vorbă, o vîrstă aruncată acolo cu oarecare sporire, ca să se-nțeleagă cum că mirele e apt să devină față bisericească (100). În cererea de hirotonisire, din același an, avînd și mai mult interes să nu se spună c-ar

fi prea tinerel și c-ar putea să aștepte, se arăta avînd „24 ani trecuți", de unde ar reieși nașterea în 1835 (68). Din 19 decembrie 1877 este o fotografie descoperită de curînd, și pe cartonul căreia povestitorul se însemna „în etate de 42 de ani", născut dar în 1835 (207). Oamenilor le place uneori să se arate mai bătrîni, ca să aibă autoritate asupra altora. Cînd Creangă își punea data de 1 martie 1837 în autobiografie și o comunica și „Junimii", e de crezut că atunci cel puțin se gîndise bine. Se vede că a-și spune vîrsta adevărată nu-i plăcea fiindcă din *Amintiri* a scos anul nașterii. La moarte se știa că avea 52 de ani, și așa se scria în actul de deces, al cărui informator nu putea fi decît Zahei (100). Asta ne readuce la 1837 ca an de naștere. Este data dacă nu cea mai probabilă, cel puțin aleasă de Creangă, și în chipul acesta intangibilă. La Școala normală „Vasile Lupu", unde era director Titu Maiorescu, om cu socoteli occidentale, se vede că i s-au cerut acte, fiindcă în scriptele instituției este arătat, în 1864, ca fiind de 27 de ani, născut la 2 aprilie 1837 (180). Dacă luna e greșită, poate fi din neatenția slujbașului. Un soi de document avusese la îndemînă Creangă, pentru că cu un astfel de act, și cu altele ale fraților, scoase de bună seamă după mitrice, se prezenta autorității bisericești și cerea atestat de naștere, ce i se da în această formă (190) :

Atestație

Prin aceasta subscrișii atestăm pentru sf-.sa diaconul Ion Creangă că este fiul legitim d-lor-seale D. Ștefan sin Petrea Ciubotariu, și legitima sa consoartă Smaranda, născută David Creangă, acum răposați ; ambii de națiune română și religie ortodoxă. Domiciliat în Iași,

desp. III-a, carele s-a născut la 1837, martie 2, şi la 7-a a acelei luni s-a luminat cu sf. botez în biserica cu patronul sf. ierarh Nicolai din comuna Humuleşti, districtul Neamţul, plasa de sus. Botezul s-a citit de sf.-sa preotul Ion Nemţeanu, fostul paroh atunci citatei biserici (acum răposat) etc.

Amănuntele sînt de aşa fel, încît par a se bizui pe actul original însuşi, atestînd că Creangă s-a născut la începutul lui martie 1837. Rămîne numai problema zilei. Nu se explică de ce, în vreme ce atestaţia spune 2 martie, Creangă scrie 1 martie. Preferinţă pentru unitatea uşor de ţinut minte? Cunoştinţe nedivulgate de ceasul ivirii pe lume, care e mai mult din ziua de 1 decît din ziua de 2? Toate acestea sînt subtilităţi fără folos. Însă nimic nu e sigur, şi ca să nu ne pierdem într-o vană „istorie literară", fiindcă lui i-a plăcut să aleagă pe 1 martie, putem foarte bine să-l păstrăm, ca totul să rămînă aşa cum a fost.

Îl botezase dar tot părintele Ioan de la Sf. Nicolai de sub deal, naş fiind un Ion Cojocăreanu (200). De popa Ioan se leagă şi întîiele amintiri ale lui Creangă, care se încep din epoca învăţăturii de carte. Cronologiceşte, aceste amintiri sînt tare încîlcite. După crîmpeiul de autobiografie, ar fi început să meargă la şcoală în vîrstă de vreo 11 ani, deci prin 1848. Dar cum învăţăturile încep înainte de holera de la 1848 şi ţin vreo doi ani, socotind bună ordinea întîmplărilor din *Amintiri*, atunci Creangă, ducîndu-se la şcoală de cu toamnă, a început învăţarea de carte în 1846, mergînd însă din iarnă şi mai tîrziu, în 1847, avînd între opt şi zece ani. Părintele Ioan, om bun, făcuse pentru şcoală o chilie la poarta bisericii, destul de încăpătoare, ştiind că avea patruzeci de ucenici. Putem să bă-

nuim că clasa funcționa mai înspre primăvară, cînd era mai cald. Învățător era un om tînăr, voinic și frumos, precît ni se spune, bădița Vasile a Ilioaiei (numit altă dată și a Vasilcăi), dascăl al bisericii, care umbla din casă în casă, îndemnînd oamenii să-și dea copiii la carte. Numărul școlarilor dovedește bunăvoința gospodarilor. Dascălului i se plătea un sorcovăț de cap și aplica niște metode pedagogice foarte primitive. Pe niște foi groase de hîrtie, atîrnate de cîte-un băț, erau scrise slovele în șir. Dar întîi pe o foaie era făcută o cruce. Toți ziceau „cruce-ajută" și porneau mai departe la dezlegarea semnelor din vîrful bățului, și care erau az, buche, vede, glagore, dobro, iest și celelalte. Asta era oarecum metodul lancasterian în floare pe atunci. Copiii treceau apoi la descifrarea tăbliților de pe alte crăcane, și care cuprindeau silabe. Dibuirea aceasta era slovenirea, iar foile laolaltă se chemau trătaji. De la trătaji, nefiind cărți de citire, treceau la ceaslov, ca să învețe a citi cuvinte legate. Cititul era deosebit, va să zică, de scris, și Creangă nu ne spune dacă a învățat să și scrie. Pentru asta învățătorii puneau înaintea ciracilor un strat de nisip într-o cutie de lemn. Oricît de hazliu ni se pare azi ca cineva să știe să citească și să nu poată scrie, acest lucru, mulțumită metodului, era atunci cu putință. David Creangă citea *Viețile sfinților*, însă socotelile și le făcea cu răbojul. Și Smaranda învățase să citească, dar de scris desigur că nu scria. Materiei fundamentale a cititului la trătaji și ceaslov i se adăugau cîteva materii secundare, cîntarea la strană, mersul cu Ajunul și cu Boboteaza. Orariul nu era din cele mai stricte. Părintele și bădița Vasile cam lipseau din clasă, și copiii intrau în cimitirul de lîngă biserică, unde, cu ajutorul ceaslovului unsuros, stri-

veau muște și bondari. Cercetarea progresului se făcea prin procitanii. În fiece zi a săptămînii se schimba o tăbliță pe băț, iar sîmbătă, un școlar mai mare, un monitor, îi procitea pe ceilalți, adică îi punea să spună lecția și însemna greșelile. Metodul acesta, lesnicios pentru învățător, s-a folosit mult în trecutul nostru școlar, căci scriitori mai noi, ca Delavrancea, își amintesc de el. Ca mijloace de educație morală se foloseau „calul bălan", „Sfîntul Nicolai" și colacii. Cînd școlarii se purtau rău, părintele îi punea să încalece pe un fel de bancă, poreclită „calul bălan", și-i corecta cu „Sfîntul Nicolai", un bici de curele făcut de moș Fotea, cojocarul satului. Colacii de la biserică slujeau drept premii și îndemn la silință. La hramul bisericii, de Sfîntul Nicolaie, veneau lume multă și fețe multe bisericești, și coliva era abundentă. Creangă mărturisea a fi fost un băiat rușinos și fricos și de umbra lui. Dar totodată, rușinea fiind un semn al temperamentului nervos, era în stare de împotrivire și mînie. Procitit de un Nic-a lui Costache, rival din pricina Smărăndiței, fata popii care urma și ea învățăturile bădiței Vasile (școala fiind mixtă), Creangă, pe care-l numeau atunci Nic-a lui Ștefan a Petrei, ieși într-o bună zi, prin mai, afară din clasă și fugi de-a dreptul acasă, unde notifică părinților hotărîrea lui de a nu mai merge la școală. Firea lui Creangă se dezvăluie așadar încă din copilărie. Născut în zodia Peștilor — ca să ne exprimăm în termenii astrologici care plăceau atît lui Goethe — era plin de contradicții. Va fi sfios și violent, simțitor și nepăsător, încăpățînat în urmărirea scopurilor sale, dar voind mai multe lucruri deodată, afemeiat încă din copilărie, întreprinzător, agresiv. Copilul așa de sfios, care, numai din ambiția de a nu călări pe calul bălan,

fuge de la școală, va arunca potcapul, furios la întîia observație a superiorilor. Creangă este încă din copilărie leneș și totuși doritor de a învăța carte, stăruitor încet, în tihnă. Tată-său îl crede „o tigoare de băiet", și Creangă însuși mărturisește că, pus să facă vreo treabă, o cam rărea de pe-acasă. Părintele Ioan caută să îmblînzească pe băiat cu făgăduieli de a-i da mai tîrziu pe Smărăndița, de a-l lăsa în locul lui la biserică. Fugarul, mulțumit, se-ntoarce în clasă. Că o fată de 11 ani se uită din cînd în cînd cu coada ochiului la un băiat, nimic mai firesc la țară, unde la 13 ani o fată este nubilă. Interesul lui Creangă pentru fete, dus pînă la rivalitate, arată însă precocitatea sexuală. Acum Creangă începe să se dedea și la scris și să ajute pe preot în biserică, ținînd isonul și cădelnițînd.

Mergînd la școală pînă-n vară, Creangă poate fi socotit acum ca absolvent al întîiei clase primare. La 23 iulie, în ziua de Sfîntul Foca, bădița Vasile e prins cu arcanul la o clacă de dres drumul și dus la oaste. A prinde cu arcanul era, cum se vede, pe vremea lui Mihail Sturza un metod de recrutare. Școala se închide din lipsă de învățător, fiindcă se vede că părintele avea el un car de minte, dar n-avea știință de carte, ca să poată face însuși lecții, ori poate n-avea vreme și răbdare. Popa Ioan continuă să împărtășească ciracilor săi, în chip neoficial, specialitățile sale. Îi punea să cînte la strană în schimbul cîte unui colac, îi lua cu Ajunul și cu Bobotează. Copiii îl iubeau, și la intrarea prin case îi făceau un cordon solemn, care îl umplea de legitimă mîndrie. Neputîndu-se găsi alt învățător, spre a nu se pierde anul, părintele rîndui în clasă cam peste un an, deci prin primăvara anului 1848, pe dascălul Iordache de la ace-

eași biserică, dar mai bătrîn. Acesta era cam fîrnîit și „chilea", adică bea vin, din care pricină avea și purtări mahmure. Cînd copiii nu pricepeau o slovă din vîrful nuielei, el îi ridica de urechi pînă la ea și, ca să-i iuțească la învățătură, îi croia cu biciul de curele al lui moș Fotea. Prinzînd repede scîrbă pe oricine îl lua cu rău, Creangă începe să rărească dusul la școală, pînă ce, venind vara și holera de la 1848, cursul ciuntit al dascălului Iordache ia sfîrșit. Morții încep să se-ndesească în sat și Ionică le cîntă călare pe pîrleaz :

Chițigaie, gaie, ce ai în țigaie ?
Papa puilor duc în valea socilor.
Ferice de gangur, că șede într-un vîrf de soc,
Și se roagă rugului, și se-nchină cucului :
Nici pentru mine, nici pentru tine ;
Ci pentru budihacea de la groapă,
Să-i dai vacă de vacă și doi boi să tacă...

Lacom la mîncare, vine încărcat cu covrigi și altele de pe la pomul morților. Ca să-l ferească de molipsire, părinții îl trimit la stînă în dumbrava Agapiei, unde aveau oile. Holera — așa crede Creangă — îl prinde însă chiar acolo peste noapte. O sete cumplită îl chinuie, și el se vaietă zadarnic, fiindcă ciobanii, adînci la somn, sforăie și se-ntorc în neștire. A doua zi strungarul aleargă pe jos la Humulești și vestește pe stăpînă-său. Ștefan vine să-și ia copilul cu căruța și-l dă în îngrijirea lui moș Vasile Țandură și încă a altuia, doctorii empirici ai satului, care-l freacă cu oțet de leuștean și-l înfașă într-o pînzătură unsă cu seu cald amestecat cu ceară de fagure. Tratamentul are un efect negîndit, și a doua zi bolnavul se scoală teafăr și merge și la scăldat. Fiindcă anul al doilea de învățătură al băiatului nu fusese deplin din cauza

neiscusinței dascălului Iordache, și Smaranda o ținea morțiș că băiatul trebuie să învețe carte, Ștefan se duse la un psalt de la biserica Adormirea din Tîrgul-Neamțului, în Țuțuieni, nu departe de sat, la dascălul Simion Fosa, care avea reputația de a vorbi „mai în tîlcuri decît alții". Însă dascălul cerea trei sorcoveți pe lună, și Ștefan a Petrei socoti că e prea mult, deși, după părerea Smarandei, nu se codea să tragă sorcoveții la mustață. Astfel, Ionică rămase de capul lui pînă după sărbătorile Crăciunului, în cîrneleagă, cînd veni de la Pipirig David Creangă, socrul. David se arătă gata să ducă pe Ionică la Broșteni, unde era școală, pe cheltuiala lui. Smaranda umplu un desag cu cîrnați și costițe de porc afumate (băiatul era mîncăcios) și bunicul cu nepotul se porniră la drum pe lîngă cei trei cai legați unul de coada altuia și încărcați cu tarnițele de lemn și cu desagii plini de ce va fi cumpărat mosul din tîrg. Era ger sticlos, și Ionică fiind cu ciubote în picioare, călcînd pe un lunecuș, căzu în apa Ozanei și se udă. Bunicul îl scoase din apă, îl înveli într-o saricâ flocoasă de Cașin și-l vîrî într-un desag. La Pipirig, Nastasia, femeie slabă, îi primește bocind. David croiește lui Ionică și lui Dumitru, fecioru-său mai mic, care urma să meargă și el la Broșteni, opinci din piele de porc sălbatic, Nastasia le dă obiele de suman alb și primeneli, și a treia zi, David, cu cei doi copii și fără îndoială cu același convoi de cai, pornește iar în sus pe apa Neamțului și trec prin satul Boboiești. Aici, spre izvorul apei, munții încep să se strîngă și să se-nalțe, ca să cadă apoi mai înspre hotar, în valea Bistriței. Drumeții trebuiau dar să treacă dintr-o vale într-alta peste munți, și au început a sui pe la fundul Hălăucei. Într-un tîrziu, dau în sfîrșit de valea cea nouă, clocotitoare de

apele repezi, și coboară în satul Fărcașa, unde dorm peste noapte la un oarecine împreună cu un popă Dumitru de la Pîrîul-Cîrjei, sat așezat mai sus de Bistrița. Părintele, ca mulți dintre munteni, avea o gușă cît o ploscă, din care gîrîia noaptea, împiedicînd pe ceilalți să doarmă. Și fiindcă copiii vor fi rîs sau popa însuși se simțea neom, le lămuri tovarășilor de călătorie, în chip de dezvinovățire, „că e mai rău de cei ce au gușa în cap decît de cei ce o poartă pe dinafară". David și copiii o luară din nou la drum, însoțiți poate și de gușat, în sus, pe malul Bistriței, unde drumul abia spînzurat pe marginea muntelui e foarte rău, glodos, lunecos, după vreme. Trecură prin Borca, unde apa se împletește cu drumul. Sîntem acum în anul 1849, după Crăciun, și cum la 26 ianuarie Vasile, alt fecior al lui David, se cununase cu Maria, fata popii din Borca (199), desigur că socrul cu copilul și nepotul se opriră la ginere. La Pîrîul-Cîrjei, care e mai sus, au lăsat pe părintele cu gușă, dacă au mers împreună. Apoi trecură la Cotîrgaș și sosiră, în fine, la Broșteni. Aci bătrînul așeză pe Dumitru al lui și pe Ionică în gazdă la una Irinuca, pe cheltuiala lui, înfățișă pe copii profesorului, îi duse la biserică să se închine pe la icoane și apoi îi lăsă și plecă, urmînd ca din cînd în cînd, prin oameni care au drum pe acolo, cum e obiceiul la munte, să le trimită de mîncare, fiindcă, precum fac și țăranii din Ardeal, cine stă în gazdă mănîncă din propriile merinde luate pe cîteva săptămîni. Lucrul cel mai hazliu este că tovarășul de odaie al lui Creangă, Dumitru, mai de aceeași vîrstă cu el, deci de vreo 12 ani, și nu cu mult mai mult, îi este curat unchi, fiind fratele Smarandei.

La Broșteni valea este destul de largă, și piscurile munților, împărășate de brazi și învăluite în

ceață, se desfășură treptat unele în spatele altora, părînd rotunde, joase. Totuși, cînd te apropii vezi că pereții povîrnișurilor sînt destul de repezi. Casele de bîrne, cu ferestre cît palma, sînt risipite pe rîpe de o parte și de alta a Bistriței clocotite, peste care trece un pod. Gardurile sînt din lătunoaie, despicături de brad înfipte la rînd în pămînt, din acelea care rămîn după scoaterea blănilor la ferăstraie. Vremea de toamnă e mai mult neguroasă, cu ploaie măruntă. Oamenii în putere sînt mai toți duși după lucru, în sat nefiind pămînt de semănat. Pe ici, pe colo, pe locuri mai netede, e cîte un loc de pășune. Bărbați și femei în port țărănesc (ie și fote în roșu și negru) trec călare sau pe lîngă caii cu desagi legați unul după altul. Se văd departe măgurile căciulite de ceață și se aude cîte-o bufnitură surdă de topor izbit în trunchi. Pe Bistrița, strecurîndu-se printre clocote, trece cîte-o lungă plută de grinzi, la coada căreia, închingat bine, ardelenește, stă proptit pe vîslă dălcăușul. Casa la care fuseseră lăsați în gazdă Ionică și Dumitru era cățărată și ea sub munte, pe malul stîng al Bistriței, și era o cocioabă mai veche decît altele. Gazda Irinuca avea bărbat și o fată lungană și slută, „de-ți era frică să înnoptezi cu dînsa în casă". Fata împreună cu tată-său plecau de luni dimineața pînă sîmbătă seara cu doi boi la pădure, unde lucrau la ferăstrău amîndoi, pe mai nimica toată. Irinuca rămînea în sat cu un țap și două capre rîioase, care dormeau totdeauna în tindă ; însă pleca și ea pe la vecine, unde rămînea uitată. Școala la care aveau să urmeze copiii se afla prin preajma bisericii, tot pe stînga Bistriței. Pe un loc mai neted, vara înverzit, se ridică o bisericuță din grinzi de lemn încheiate, asemănătoare cu cele din Ardeal, dar fără mare țuguitură. O tindă scundă

sprijinită pe cîțiva stîlpi este intrarea. Acoperișul de șindrilă destul de repede, căzînd pe streșini în chip de coadă de rîndunică, e străbătut cam în dreptul tinzii de un soi de foișor pătrat, cu stîlpi și căciulă piramidală deasupra, semănînd și cu o culă oltenească și cu donjoanele de lemn de la cetățile medievale transilvane. Școala (zisă și „pension") era a lui Alecu Baloș (Balș), iar „profesor" era un Nicolai Nanu, care avea reputația de om „înțelept și iscusit" și e venerat și acum ca întîiul învățător pe valea Bistriței. El preda din 1840 și-și sfîrșea cariera în 1850, peste un an, cînd se vede c-a murit. O cruce de piatră pe pajiștea de lîngă biserică amintește azi urmașilor trecerea lui pe acolo : „Aici odihnește / Nicolai Nanu / întîiul învățător / în valea Bistriței / la școala lui Baloș / din Broșteni / 1840—1850 / Această cruce / s-a rădicat / în 1906 / de cei / recunoscători" (145). Noii școlari aveau plete, cum purtau și gospodarii, și profesorul, igienist, pune un băiat să-i tundă. Ionică și Dumitru plînseră de frica sluțirii, și pe drept cuvînt fiindcă operația se face cu foarfecele, și chiar acum, la țară, în Ardeal, se poate admira neregularitatea cu care bărbierul improvizat taie părul copiilor. Nanu dă celor doi copii lecții după puterea lor și-i pune să-nvețe pe dinafară *Îngerul a strigat*, propriu-zis să-nvețe să-l cînte. Din nefericire, precum știm, rîia caprelor Irinucăi trecu și asupra celor doi și, cu toate ungerile cu leșie și scăldările în Bistrița rece, vindecarea nu se produse. Profesorul nu mai primea pe pacienți la școală și merindele se sfîrșeau. O întîmplare supărătoare grăbi deznodămîntul. Jucîndu-se în vîrful dealului, cei doi prăvăliră o stîncă de sus drept

în apa învîlvorată și lăptoasă de spume, însă prin casa Irinucăi și prin trupul unei capre. Înspăimîntați, strengarii își fac iute boccelele în lipsa gazdei, sar pe o plută și pornesc în jos, spre Borca, la fratele și unchiul Vasile. Se îndreptase vremea, fiind aproape de Florii. În Duminica însăși a Floriilor tăiară din nou munții împreună cu doi plăieși călări, înspre Pipirig. O viforniță neașteptată îi oprește o noapte în drum. Nastasia bocește cînd îi vede și-i vindecă radical de rîie cu dohot de mesteacăn. În Sîmbăta Paștilor Ionică era iar la Humulești și-i „trăgea la biserică un *Îngerul a strigat*, spre uimirea țăranilor și legitima mîndrie a Smarandei. Toată vara și toamna, Ionică se bucură de o justă vacanță, de altfel nu cu totul inactivă, fiindcă părinții aveau nevoie de el : trebuia s-ajute la tors, la pieptănat, la năvădit, la făcut țevi cu sucala și alte operații din industria casnică a lînei. În iarnă însă Smaranda izbuti a îndupleca pe Ștefan al ei să dea pe băiat la psaltul de la biserica Adormirea din Tîrgul-Neamțului, la Simion Fosa, care cerea trei sorcoveți și sfîrcîia toată ziua la tabac. Așadar, Ion a mers la psalt, care era aproape, peste apă, în iarna 1849—1850. Apoi, nemaigăsindu-se învățător ori sorcoveți, nu mai merge la școală aproape trei ani. Acum, între 13 și 15 ani, băiatul face probabil cele mai multe din năzdrăvăniile de care vorbește partea a II-a a *Amintirilor*. Fură cireșe din ograda mătușii Mărioara, pupăza din pom, ajută Smarandei la tors, din care pricină primește de la fete porecla de „Ion Torcălău", și se scaldă în baltă. Fetele, și îndeosebi Smărăndița popii, îi plac. Merge pe la șezători și vîră mîna-n sîn fetelor, chip de a le scăpa de vreun șoarec, ori privește la baltă, unde ele spală

pînză, picioarele lor subțiri răsfrînte în apă. Deviza lui este :

Fă-mă, Doamne, val de tei
Și m-aruncă-ntre femei !

Creangă nu-și amintește cu înfrigurare, ca Eminescu, întîia dragoste, nu povestește nicăieri solemnitatea întîiei sărutări, jurămîntul pe viață, credința în femeia predestinată. Țăran, el are onestitate, nu adîncime pasională, pentru care trebuie și complicație intelectuală. Ionică umblă după catrință, nu se îmbolnăvește de triste neștiute altora, nu este rănit de nepăsarea vreunei fete. Smărăndița nu-i displace, deși îl atrage mai mult ideea că prin ea ar putea să ajungă popă la Sf. Nicolai. Băiatul numai de 15 ani aleargă după fete fiindcă i s-au deșteptat simțurile, dar se gîndește la însurătoare de pe acum. Femeia nu va fi pentru el icoană, cum nu e în genere pentru țăran. Însurat mai tîrziu cu o fată delicată de 15 ani, o va părăsi pentru o țiitoare vulgară. Această indiferență respectuoasă față de femeie există la spiritele cele mai fine care fumegă pe o structură țărănească. Jean-Jacques Rousseau, exaltatul, n-a fost el însuși un cultivator al statorniciei și emoțiilor profunde. Ion se dezvoltă deci ca un băiat comun de țară, și nimic, multă vreme, nu va arăta la el un suflet excepțional, o minte genială. Creangă e un exponent. Dacă sentimentul romantic pentru femeie nu încolțește în Ionică, se dezvăluie însă un vițiu fizic care va face mai tîrziu din el un personaj rabelaisian. Ionică e mîncău. Colacii, iar nu fiorul necunoscutului, îl duc în biserică. Devoră coliva și se îndoapă cu alivencile și plăcintele mamă-si, pentru care nutrește o mare dragoste filială, susținută mai tîrziu de concepte cam inferioare, ca acela de

legătură prin „carne“ și „țîța cea dulce“. Punînd dări pe interesul cu care-l privesc fetele, fiind el frumos pe cît se pare, și fecior de oameni răsăriți, lucru hotărîtor într-un sat, Ionică se îndoapă cu smîntînică și plăcinţioare, pe care fetele i le dau cu gîndul că au să intre în socotelile lui matrimoniale. Ochiul galeș al Smărăndiței este pentru Creangă o slăbiciune de pe urma căreia se alege cu mîncări. De o Axenia a Bordeianului el se lasă ademenit prin purcei fripți, rămînînd totuși incoruptibil. Este și va fi toată viața — ca toți oamenii mîncăcioși, băutori, înclinați la obezitate roșcată — vorbăreț, plin de jovialitate și născocitor de glume. Desigur că prin ghidușii ajunge la alivenci. Încalță, de pildă, mîțele cu coji de nuci, își face mască de scoarță, își pune dinți de fasole și barbă de lînă. Păcălește pe copii cu scosul sîngelui din grindă. Dar cînd șade la masă, ceilalți mănîncă deosebit, fiindcă altfel nu se aleg cu nimic (84). Lăcomia face din Creangă în timpul vieții un om de basm, totuși, fiziologicește, trebuie să ne gîndim la o polifagie bolnăvicioasă, ce nu poate fi străină de beteșugul mamei și al lui. Și Smaranda trebuie să fi fost mîncăcioasă, fiindcă la țară, unde oamenii sînt de o mare sobrietate, rar o femeie se veselește cu alta, fie și de lăsatul secului, cu pui la frigare și un cuptor de alivenci.

La 12 octombrie 1852 (după altă hîrtie în 1850) se pune la Tîrgul-Neamț piatra fundamentală a celei dintîi școli publice din județ. Vodă însuși, Grigore Al. Ghica, vine și asistă la sfințirea paraclisului spitalului și la aceea a temeliei și ține el însuși un mic cuvînt, pe care Creangă și-l amintește așa : „Iată, copii, școala și sfînta biserică, izvoarele mîngîierii și ale fericirii sufletești ; folosiți-vă de ele și vă luminați și pre Domnul lăudați“. De față

era norod mult şi cîţiva copii isonari de la biserică, printre care şi Creangă, îmbrăcaţi spre vădita mulţumire a domnului în cămăşi cu bibiluri, iţari de ţigaie şi încălţaţi cu opinci. Dar şcoala, începută cu cheltuiala mînăstirii, nu s-a deschis atunci fiindcă n-avea local (234). Abia la 1 iunie 1853, clădirea înălţată de inginerul Alexandru Costinescu e în stare să primească pe şcolari. În ce clasă a intrat Ionică ? Probabil în clasa a III-a. Anul urmat la bădiţa Vasile îi fusese socotit ca întîia clasă. Cît învăţase la dascălul Iordache, la profesorul Nanu din Broşteni şi la psaltul Fosa, fusese preţuit ca bun pentru clasa a II-a. Să fi urmat din iunie 1853 pînă în vara lui 1854 două clase nu pare cu putinţă, de vreme ce cursul dintr-un an era împărţit în două semestre, iar în vara anului 1864 el lua note pe semestrul II al clasei a III-a. La acea „Shola publică" veniră şi din tovarăşii de joacă ai lui Creangă, printre care Nică Oşlobanu, băiatul popii cu acelaşi nume, şi Ştefan Posa. Dar erau şi străini, precum Vasile Conta, viitorul filozof materialist. Ionică, devenit leneş fiindcă Smaranda îl rîzgîia, şedea într-o bancă, probabil lungă, cu Gheorghe Atanasiu, Ştefan Posa, Vasile Conta şi încă cu unul. Creangă se numea acum Ion Ştefănescu, după acea modă şcolară de numire care a umplut ţara cu nume monotone terminate în *-escu*. Şcolarii nu erau de aceeaşi vîrstă, fiindcă Creangă avea 16—17 ani, iar Vasilică Conta, născut în 1845, avea numai opt ani. Era acest Conta, devenit mai tîrziu prieten bun şi idol politic al lui Creangă, băiatul unui popă. Colegii şi-l aminteau îmbrăcat c-un cojocel scurt. Creangă era foarte probabli cel mai mare din clasă, şi ca atare, cu firea lui supărăcioasă, e de crezut că nu se putea simţi bine cînd, faţă de copiii mici, i se făceau mustrări. Sînt unele ob-

scurități în privința profesorilor. Școala fiind a mînăstirii, personalul didactic aparținea clerului. Unul dintre profesori este vestitul părinte Isaiia Duhu. Dar alții și-aduc aminte că venea odată și părintele Gr. Conta, care chiar făcuse cîndva o oarecare mustrare lui Creangă (34). Acesta nu putea fi altul decît tatăl lui Vasilică Conta, care în anul 1854 s-ar fi mutat de la Ghindăoani la Neamț, desigur chemat să fie de folos școlii sau venit să-și dea băiatul la învățătură. Datele fiind foarte puține și nesigure, putem presupune deocamdată că părintele Gr. Conta a apărut în clasa a III-a înaintea părintelui Isaiia, de care se desparte Creangă cînd încetează de a mai merge la școală. Celor 22 de elevi, cu Ion Ștefănescu, dintre care 8 lipseau mereu, li se preda după un program elementar, în care intra citirea după „abețădariu", caligrafia, aritmetica, geografia. Direcțiunea urmărea însă o pregătire sufletească creștină, fiindcă se mai preda istoria sfîntă și catehismul. Ba încă starețul Neonil, la care sîmbăta Isaiia Duhu îi ducea pe ciraci în droagă pentru examen, disprețuia toate învățăturile laice, ca fiind numai „ereticii care amărăsc inima și tulbură sufletul omului". Disciplinele laice le-ar fi predat Isaiia Duhu cu de la el voință. Totuși programul, precum arată actele școlii, prevedea materiile amintite mai sus, și opinia starețului rămîne curat personală. Părintele Duhu, om bizar, boem al clerului, independent la gîndire, onest și țîfnos totodată, ademenea pe copii la studiul materiilor laice prin zmeură și alte lucruri de mîncare cumpărate din banii săi. Asupra lui Creangă tratamentul cu alimente fu plin de roade, el fiind însemnat ca „bun" la toate materiile. La purtare era însă „rău", începea să lipsească (173). Părintele

Duhu are o pricină cu stareţul, care-i poprise leafa de şase mii lei, şi alta cu părintele Oşlobanu, pentru certarea tînărului Oşlobanu, şcolar, ca şi Creangă, plin de amor propriu. Părintele Oşlobanu afurisește pe Isaiia Duhu, şcolarul atins de mustrare încetează de a mai frecventa clasa, şi profesorul se face, după toate semnele, cam supărăcios, de vreme ce trage lui Creangă „un pui de bătaie, aşa, din senin". Jignit, ca de obicei, Creangă face tot ce-i stă în putere ca să scape şi de Duhu, şi fiindcă văru-său Mogorogea, Gîtlan, zis Zaharia Simionescu, Trăsnea şi alţi tovarăşi plecaseră la Fălticeni la „fabrica de popi", dă ghes Smarandei să-l trimită şi pe el, mai mult spre a scăpa de şcoala din Neamţ. Însă Smaranda, ambiţioasă, înciudată probabil că nepotu-său Mogorogea umbla să se facă preot, o ia în serios şi punînd în joc două mierţe de orz şi două de ovăz ca dar catihetului, îl urneşte pe Ionică la Fălticeni în toamna anului 1854.

Ce era această „fabrică de popi" ? Un curs temporar, „de mîntuială", cu scopul de a catehisi, adică de a da instrucţiunea trebuitoare cui avea să se facă popă. Preotului nu i se cerea înainte vreme ştiinţă de carte oficială, ci putinţa de a sluji în biserică. Pregătirea pe la mînăstiri putea merge de la superioara cultură religioasă pînă la neştiinţa de carte, acoperită de memoria rugăciunilor şi a tipicului. Era vorba de a învăţa pe aceşti „cursişti", care mai mult sau mai puţin ştiau să scrie şi să citească, cum să se poarte în biserică fără să cadă în erezie. Veneau acolo tinerei, dar şi unii mai în vîrstă, însuraţi şi cu copii, doritori să se popească, în care scop cheltuiseră parale, fiindcă catihetul, adică preotul însărcinat să catehisească, primea bucuros ca plocon galbeni, cai, boi, oi, stupi şi al-

tele. Apoi candidații la popie își pierdeau și vremea, scumpă țăranului. Ei voiau să scape repede. Catihet, adică preot întărit de Mitropolie să dea pregătire sumară de preot tinerilor, era atunci la Fălticeni un econom Conta, N. Conta, fecior al lui Nistor Conta și frate cu Grigore Conta, tatăl filozofului, altul decît cel din Neamț în orice caz (93), și care și-n toamna lui 1853 se afla acolo în aceeași calitate. Avea obiceiul să facă daruri de cărți de vreme ce un *Penticostar* se afla dăruit bisericii Sf. Ilie din acel tîrg, iar un manual de tipic îl înmîna la 4 februarie 1855 lui Creangă însuși (234). El ar fi fost un om de înțeles, care pentru un bun plocon te scotea „poponeț ca din cutie", așa că te puteai lăsa fără grijă „în *Conta* sfinției-sale". Cum Creangă nu pomenește de alt catihet, rămîne probabil că acest Conta era profesorul propriu-zis. Dar un părinte Vasile Grigorescu, din Fălticeni, bătrîn de tot prin 1914, își aduce aminte că Ștefănescu Ion venise la școala lui toamna și stătuse pînă la Paști. Ținea minte că era bun cîntăreț, așa și așa la carte și neastîmpărat în pozne și ghidușii (68). Acest părinte Grigorescu era foarte tînăr în 1854, ieșit atunci din seminar. Filaret Scriban îl numise, cu începere din octombrie, supleant la școala catihetică (93). Dacă memoria bătrînului preot e bună și sprijinită pe acte, cum se pare — căci toate acestea le-a lăsat însemnate în niște *Amintiri* e posibil ca să fi fost profesor al lui Creangă, suplinind din cînd în cînd pe catihetul titular. Propriu-zis, Creangă, june clocotitor, nu merge mai de loc la școală și n-are prilej să vadă cum e fața catihetului, deși părintele Grigorescu credea a-l ține bine minte. Cît despre fabricantul de popi Conta, acesta avea patima jocului de cărți, care bîntuia cu furie

prin toată Moldova vremii în urma ocupației țariste. El juca stos zi și noapte și nu dădea decît rar prin clasă. De la supleantul tînăr nu era mult de învățat, și toată comedia se cam mărginea, ca pe atunci în școli, la ascultarea a ceea ce ucenicii silabiseau și memorizau după cărți, profesorul zicînd doar „luați de ici pînă ici". Nu rezultă de nicăieri că s-ar fi cerut un număr hotărît de ani de școală, și desigur că pregătirea candidaților la popie era foarte inegală. Întîi învățau *Istoria Vechiului Testament*, după cartea lui Filaret Scriban, vlădica. Istoria sfîntă o mai buchisise Creangă la școala din Neamț, și avea chiar și o carte din 1847, pe care în 20 martie 1854, gelos pe biblioteca lui începătoare, se iscălise cu blesteme pentru hoțul eventual, scriind că „această istorie este a me, jos iscălitului, și cine va vre ca să mi-o înstrăineze să nu fie ertat de Dumnezeu și de toți sfinții lui". Elevii studiau apoi frumusețile și regulile limbii române după o sucită gramatică de Măcărescu. Se inițiau în rînduiala bisericească după *Manualul de tipic* al protosinghelului Melchisedec. Se înțelege că se vor fi exercitat la cîntări, făcînd vreun fel de practică chiar la biserică, precum copiii în Humulești țineau isonul la Sf. Nicolai. Li se vor fi dat în mîini toate cărțile mînuite de preot în sfîntul locaș. Dar de ceva teologie, introduceri mai filozoficești prin dogme poate fi vorba ? Cu școlari tîmpi ca Trăsnea lucrul ar fi fost greu de urnit. Nu e îndoială că măcar catihisul trebuia să formeze elementul de bază. După catihisul cel mare spuneau unii cu ochii închiși cele șapte taine.

Despre *Gramatica română* a lui Nicolau G. Măcărescu Creangă vorbește cu mari sarcasme, slujindu-se de pilde scoase din carte, care nu era nici mai bună, nici mai rea decît contemporanele ei.

Era o gramatică abstractă, fără însușiri pedagogice, care se mai încurca și cu terminologia, pe atunci nesigură. Singularul se numea „singurit" și pluralul „înmulțit", și „pronumenii conjunctive" înșirați în afara exemplelor dădeau niște silabisiri profane : me, te, lu, e, ne, ve, i, le. Dar și școlarii erau inapți pentru operația definirii, iar Trăsnea era pur și simplu prostănac, deoarece prin „a scrie bine într-o limbă" el înțelegea „a scrie cu limba".

Mai mult decît învățăturile duhovnicești, Ion Ștefănescu, care de prin 1855 începe a semna cu numele dinspre mamă, Ion Creangă, semn de nu prea multă iubire pentru tată ori de preocupări eufonice, urmează școala cea lumească. Toți școlarii în genere n-aveau gust de carte, ca unii ce credeau că pentru preoție nu trebuie cine știe ce pregătire. Plictisiți de vremea și banii pierduți, ei se țineau de petreceri pe la crîșmele care nu erau puține în acel tîrg.

Despre Fălticenii de atunci, tîrg într-un ținut de poale de munte, nu departe de apa Moldovei, unde dealurile prin împrejurimi ating patru sute de metri ne-a lăsat o imagine vie scriitorul german Wilhelm de Kotzebue (110). Sîmburele orășelului îl alcătuiește ulița cea mare, cu prăvălii, mai toate de lemn, învelite cu șindrilă, și rareori cu tinichea lucitoare la soare. O streașină largă cade în fața prăvăliilor, cele mai multe crîșme ținute de evrei. Încolo, tîrgul e un sat mai răsărit, cu căsuțe pierdute printre mari livezi, în care hanuri lipite cu lut pe jos țin loc de hoteluri. O dată pe an, însă, la Sf. Ilie, Fălticenii se umpleau de larmă neobișnuită, fiindcă atunci se ținea vestitul iarmaroc. Ulițele nepavate, pline de colb, începeau să se împestrițeze de veșminte țărănești și redingote euro-

pene, de care cu boi și trăsuri vieneze. Bîlciul era însuflețit din punct de vedere comercial, vînzîndu-se aici lucruri pentru țărănime, dar și marfă scumpă, precum cai de lux. Boierimea numeroasă, care năvălea aici o dată cu sătenii, cerea unele petreceri deosebite. Kotzebue ascultă în 1852 niște arfoniste germane și mănîncă înghețată. Petrecerea de căpetenie a boierimii, aceea pe care o cultiva economul Conta, era jocul de cărți. Într-o odaie înecată în fum de tutun și presărată pe jos cu mucuri de țigări, Kotzebue văzu vreo zece domni, cu gheroacele și cravatele scoase, jucînd stos cu furie mută. Țăranii se desfătau la crîșmă. Deci tîrgul era atunci un loc unde scripca și chiotele se întîmpinau cu plăcere sau cu nepăsare și unde de atîtea aldămașuri toată lumea bea vîrtos și în restul anului. Nu e de mirare dar că Creangă și cu tovarășii săi fură luați în vîrtejul chefurilor. Se așezaseră în ulița Rădășenilor la un Pavăl ciubotarul, de ilustră memorie, care meșterea la ciubotele lui pe lîngă cuptor și închiria restul încăperii la o droaie de candidați la popie. Pe paturi înșirate la perete dormeau, afară de Pavăl, care era holtei, Ion Mogorogea, Gîtlan, numit la școală Zaharia Simionescu, Nică Oșlobanu, Ion Ștefănescu-Creangă, un Nic-a lui Constantin a Cozmei și probabil și Trăsnea, adică toți tovarășii din Humulești. Pe deasupra, mai ședea acolo un moș Bodrîngă, care pentru puțină plată în natură făcea unele treburi prin casă și cînta din fluier. Creangă mai vorbește de un Davidică, flăcău de munte cu barba în furculiță și favorite, și de un Mirăuță din Grumăzești, fără să arate dacă și aceștia dormeau la aceeași gazdă. Ținînd seamă de mulțimea găzduiților, de lutul de pe jos, de

mirosul de pielărie și de ghete puse să se usuce pe cuptor, se poate închipui că teologii noștri trăiau ca niște vite. Se încălzeau și mîncau contribuind cu rîndul la gospodăria obștească, și, cum unii erau zgîrciți și alții lacomi, se iveau discordii. Abuzînd de bunăvoința unei frumoase crîșmărițe, în dugheana căreia făceau adesea chef, tinerii „furluau" alimente, ascunzîndu-le prin sîn și prin turetcile cizmelor. Oșlobanu, tînăr de vigoare herculeană, făcu o prinsoare cu un țăran, în urma căreia îi luă de pomană un car întreg de lemne. Acestea sînt purtările unor feciori de țăran sănătoși și puși pe drăcovenii, nicidecum stările de spirit ale unor candidați din vocație la cariera ecleziastică. Nici preoții cu care aveau de a face tinerii nu erau mai ascetici. Dacă economul Conta juca stos, un popă bătrîn, Buligă, își punea poalele anteriului în brîu și juca „de-i pălălăiau pletele". Ca să scape de tovarășii prea mîncăcioși, Zaharia cu cîțiva ai lui puseră în funcție „poștele", glumă hazlie în *Amintiri* prin darul povestitorului, dar hotărît vulgară. Cu un chibrit se dădea foc unor foi de hîrtie lipite cu seu și vîrîte între degetele celui adormit. Unii se mutară, alții mai rămaseră. Mogorogea își învelea noaptea picioarele în mînecile contășului. Din pricina unor ghete făcute de Pavăl acestuia se iscă o astfel de ceartă urmată de stricăciune, încît Pavăl dădu pe toți dascălii afară, și aceștia se mutară la un fierar, peste drum. Fălticenii nu-s departe de Tîrgul-Neamț. Toamna și pe iarnă, și fără îndoială în vremea sărbătorilor Crăciunului, Creangă și cu humulești lui se repezeau acasă, pornind către seară și călătorind noaptea pe lună. Umblau pe la clăci după fete, care nu-i priveau cu ochi răi, fiind ei candidați

la popie și la însurătoare, și ieșeau din sat spre ziuă, ca să se afle din nou la prînz în Fălticeni. Feciorii mai aveau obiceiul să colinde noaptea droaie prin sat în trecere pe la casele fetelor și în frunte cu Mihai scripcarul din Humulești, care cînta :

Frunză verde de cicoare,
Astă-noapte pe răcoare
Cînta o privighetoare
Cu viersul de fată mare ;
Și cînta cu glas duios,
De picau frunzele jos ;
Și cînta cu glas subțire
Pentru-a noastră despărțire ;
Și ofta, și ciripea,
Inima de ți-o rupea !

E la mijloc o aprindere de pubertate, iar nu starea lirică a cui și-a lăsat în urmă o ființă dragă, pentru că Creangă, uitîndu-și de Smărăndița, nu numai alerga după alte fete din sat, dar la oraș cultiva pe fata popii de la Fălticenii-Vechi, pe care n-o lăsa multă vreme „nemîngîiată". Fata se vede a fi fost naivă, de bună-credință și foarte sentimentală. Ea dăruia blondului dascăl mere domnești, și într-o zi, într-un gest de mare pasiune romantică, o dată cu merele îi dădu o năframă de mătase și „zgărdița" de la gît. Teologul era însă ușuratic și n-avea cultul femeii. Către Paști Mitropolia hotărăște desființarea catiheților, care, se vede, nu dădeau multe roade, și trecerea școlarilor mai tineri la Socola. La seminar nu puteau merge decît în toamnă, și deci ciracii catiheților se răzlețiră pe la casele lor. Mulți nu se mai duseră la școală mai departe, și din Humulești Oșlobanu,

Trăsnea cel greu de cap și victimă a gramaticii lui Măcărescu, și chiar Ion Mogorogea se lăsară păgubași. Vara trecu, dar în toamnă apriga Smaranda hotărî plecarea lui Ion la Socola. Orice împotrivire fu de prisos, și Ștefan însuși, tatăl, de obicei potrivnic învățăturii, se arătă neînduplecat, cu toate că avea de întîmpinat mari cheltuieli. Se gîndea de bună seamă că, de vreme ce a risipit atîția bani, se cade să aibă dobînda lor și să aștepte de la Ionică, ajuns popă, îngrijirea fraților și surorilor mai mici. Un țăran, oricît de cuprins, nu are bani gheață în mînă, și la Socola nu mai mergea cu trimitere de hrană în natură și ședere pe la gazde ieftine. Ștefan a făcut, nici vorbă, datorii, deoarece peste patru ani Smaranda se găsea împovărată de 1.600 lei datorie (228). Nu era, după toate semnele, prea sănătos, căci peste trei ani murea prin străini, dus să cîștige bani pentru întreținerea la școli înalte a copilului său. Lui Ion mersul la Iași nu-i zîmbește. Plin de contradicții, ca de obicei, nu dorea să rămînă un lucru prost ca ceilalți și n-avea gust, totuși, de carte. Deșteptăciunea lui e un produs al naturii și se nutrește din puțin. Nici o idee de carieră literară nu pare să fi trecut prin mintea lui Creangă pe atunci, fiindcă nici măcar patima cititului n-o avea și nu o va avea niciodată. Felul cum se iscălește el pe carte e al oamenilor care nu vor avea niciodată alte opere decît manualele școlare, pe care le țin în casă ca pe niște amintiri. Tînărul de 18 ani Ion Ștefănescu nu mărturisește a fi fost zguduit de nici o lectură, nu-și aduce aminte de nici un scriitor român sau străin, și cunoscîndu-i firea dezvăluită pe toată întinderea vieții, putem fi încredințați că singura înclinare cărturărească în-

conștientă îi era atunci numai bunul-simț de țăran, a cărui minte nu suferea poliloghia și sucitura limbii. Un Luca Moșneagu încarcă pe Creangă și pe Zaharia lui Gîtlan, cu care fusese coleg și la catihet, în căruța lui trasă de doi „zmei" și pornesc cu toții, sub privirile întregului sat, căci era în ziua de Tăierea capului sf. Ioan Botezătorul (29 august). „Zmeii" lui Luca, numiți și „căluții tatii", deși slabi ca niște mîțe, umblau încet, dar fără poticnire. O luară pe drumul de pe valea Neamțului și ajunseră la Timișești, în larga luncă a Moldovei. După un scurt popas la pod, porniră mai departe înspre Pașcani. De la Timișești dealurile se urcă din nou, prevestind valurile de pustă ce vor urma și culmile sînt împădurite. De acolo se văd înapoi limpede coamele munților și Ceahlăul cel gigant și încețoșat. Tîrgul Pașcani este jos, în valea Siretului, care curge ceva mai departe. Călătorii au poposit noaptea la Blăgești lîngă pod, pe prispa casei unui rotar, unde nu putură dormi, nici ședea mult din pricina țînțarilor. Relele vieții de cîmpie se arătară muntenilor în toată goliciunea, și Luca Moșneagu n-avu decît dispreț pentru cei din vale și dorința de a se întoarce cît mai repede cu „zmeii" în munții cu izvoare reci. Porniră deci înainte de ivirea zorilor și o luară spre Ruginoasa, întovărășindu-se cu niște cărăuși de șindrilă de frica țiganilor lăieți. La Tîrgul-Frumos își potolesc foamea cu harbuji, iar la Podul Leloaiei, acum Podul-Iloaiei, fac un nou popas. „Zmeii" osteniseră de tot, și călătorii mergeau mai mult pe jos, în batjocura drumeților. La bariera Păcurarilor, la care ajunseră către asfințit, un flăcăuan glumeț îi întîmpină cu ironii usturătoare :

„— Moşule, ie sama de ţine bine telegarii ceia, să nu ieie vînt; că Iaşul ista-i mare, şi Doamne fereşte, să nu faci vro primejdie !...“

De ruşine, viitorii seminarişti se ascund sub un ţol, iar moş Luca, jignit, împroaşcă pe glumeţ cu înjurături colorate cu elemente biblice. Ajung noaptea în ceairul Socolei, şi aici o privelişte curioasă li se înfăţişează ochilor. Dăscălime de prin toate judeţele de la catiheţii desfiinţaţi, părinţi, preoţi şi ţărani, lume tot bărboasă, şedea îngrămădită pe iarbă în aşteptarea zilei următoare.

III. LA IAȘI, SEMINARIST ȘI DIACON

Iașul se întinde în albia făcută de cîteva dealuri rotunde, dar mai ales între povîrnișul Copoului și valea bătută a șerpuitului Bahlui. Dacă dealurile sînt lutoase, rîul alunecă gălbui și murdar printre gloduri. Mlaștini mari, încărcate de trestii, se strîng în valea exterioară, și odată cetatea domnească era înconjurată feudal de un smîrc. Dealurile mai joase sînt presărate cu vii, dar mai în sus se strînge negriciunea unor adevărate păduri. Intrat deodată între aceste dealuri sau ridicat pe un dîmb, călătorul se află în fața unei priveliști mărețe. În jurul celor patru turle ale Mitropoliei, ce par colosale, un oraș feeric se lungește în patru labe. Din cauza rîpelor, zidul cel mai scund pare fortăreață, turla unei bisericuțe, turn medieval. Mînăstiri cu clopotnițe ţuguiate înconjurate de forturi se albesc pe dealurile înconjurătoare. Cînd te cobori în oraș, năluca se spulberă. Versurile lui Bolintineanu :

Asupra cetății se-nalț tristătoare
Vechi turnuri cu formă înspăimîntătoare :
Ca geniuri triste cetatea domnesc

nu mai sînt adevărate, și călătorul rămîne într-un mare sat cu vechi biserici și cu un tîrg în care vestigiile unei arhitecturi mai nobile sînt prada celei mai ude ruine. Totuși, în vremea domniei lui Mihai Sturza și a celor două domnii ale lui Grigore Alexandru Ghica, Iașul ajunsese la înfățișarea lui cea mai caracteristică și la apogeul de la care apoi se prăbușea repede. Pe margini este un adevărat sat cu drum bătut, nepietruit și podețe înaintea porților, cu locuințe mergînd de la bordeiul căzut pe-o rînă pînă la casa gospodărească cu ogradă înconjurată de uluci bune, cu acoperiș de olane și înfrumusețată în față de un fronton rezemat pe două coloane ionice văruite. Pe drum trec, ca la țară, vaci, cîini, orătănii, și duminica pe un maidan un dulap se învîrtește la țîrliitura unui taraf de lăutari îmbrăcați în largi veșminte orientale. Portul sătesc se amestecă cu șalvarii, ia cu scurteica îmblănită, și o caretă, îndărătul căreia stă mîndru un arnăut găitănat, arată că pe aici sînt boieri mari. Mai spre inimă ogrăzile se împuținează și dughenele încep să se strîngă unele în altele. Tîrgul e mai îndesat, mai oraș, dar marele număr de jidovi săraci cu caftane negre îl ține într-o mizerie de ghetou. Între poalele Copoului și palatul domnesc, așezat în marginea văii dinspre Bahlui, din strada Lăpușneanu în Strada Mare și puțin în brațul Străzii de Sus, aspectele de ghetou, de tîrg oriental se împerechează deodată cu viziuni de lux cosmopolit. Casele nu sînt mărețe cum par, dar sînt nu rareori de o eleganță remarcabilă, adevărate hoteluri aristocratice presărate prin maidane și uneori îngrădite cu ziduri, ca să se izoleze de prostime. Orașul tot, în valea aceasta rîpoasă, are aerul unei tabere asiatice, în care, printre corturi mur-

dare de zdrențe, se ridică corturile de mătase ale căpeteniilor. Aceste case aruncate aici în pustă, fără nici o rațiune aparentă, ieșite ca-n basm în mijlocul unei uliți de cătun, au linii clasice, excesiv academice, părînd totuși bizare din pricină că în loc de piatră se folosește tencuiala și varul. Sălile se întrevăd enorme, înalte, putînd conține la serate, sub lumina rămuroaselor candelabre, un mare număr de dame în crinolină și de oaspeți. Totodată, însă, proptirea pe grinzi a caturilor, construcția grăbită și cu materii fără durată fac ca clădirile să crape, să se macine, să alunece pe o parte, să capete, cu vremea, înfățișarea de morman de zidărie după incendiu. Pe o uliță răsare o lungă construcție de un singur rînd, destinată în chip vădit dughenelor și proptindu-se în stil italian pe un portic de pilaștri. În altă parte apare gangul cu porți, sprijinind deasupra un cat cu balcon. Însă totul e ud, scorojit, gata la alunecare și crăpare. Coloane mari venețiene țin porticul unor mari prăvălii care au un aer prea vast și dezolat. Ambiția de a clădi monumental colaborează cu materialul sfărîmicios al locului și dă orașului încă foarte nou aspectul de imitație de ruină. Prea vasta Mitropolie crapă de la început, palatul domnesc, destul de vast, pare o cazarmă. Născut peste un oraș de lemn de abia de curînd, Iașul părea mai mult o tabără pentru mai multă vreme a unei curți venite călare și în vehicule. De altfel, și în Iașii și în Bucureștii acelor vremuri careta e mai luxoasă decît casa. Din cauza lipsei caldarîmului, boierimea și lumea mai răsărită merg, spre a scăpa de noroaie, numai în caretă sau măcar călare. Slugile înseși ale curților fac la fel. Numai prostimea trasă dinspre sate mai calcă cu picioarele pe ulițele cu grinzi de lemn

aruncate una lîngă alta ca niște podețe. La bizareria arhitectonică se adaugă împestrițarea populației. Aici e curtea și protipendada, alcătuită din boieri de o bogăție nemaipomenită, stăpîni de moșii întinse, cu numeroase sate, unii din ei nobili austrieci și ruseți totodată, un fel de mici domni ei înșiși, cu curte și țigani. Boierimea aceasta e în genere înstrăinată, vorbind mai mult franțuzește ori măcar grecește. Contactul cu Occidentul, mai ales indirect, prin ruși, le dă grandomanii. Cu înaintarea veacului vin bonjuriștii, care, cu bune intenții patriotice, accentuează, din năzuința progresului, nota europenească. Și prin fugi silite, dar și prin chemări, un stol de imigrați în frunte cu cetățeni de confesie mozaică se lasă asupra tîrgului. Dacă cei din urmă sînt zarafi, crîșmari, negustori de toate lucrurile trebuitoare și netrebuitoare, pentru marele lux cerut de o boierime bogată, lacomă de petreceri vin nemți, unguri, italieni, greci, francezi. Clasa burgheză e aproape exclusiv străină. Cofetarii sînt italieni, bacalii greci, caretașii nemți, croitorii francezi. Hotelurile se numesc pretențios „Hotel Petersburg". „Hotel de Italia", librari sînt, de pildă, Bell și Henig, *coiffeur* este „Alexandre... de Paris". Numărul francezilor e atît de mare și franțuzismul atît de adînc, încît la restaurante se servesc dejunuri franceze cu personal autentic. Numeroase nume galice stăruie în oraș pînă acum. Ulițele mizerabile sînt străbătute în sus și în jos de echipaje strălucite, în care apare luxul cel mai parizian, trăsurile se țin șir una lîngă alta, iar Copoul este un fel de Bois de Boulogne în drum spre Crîm. Nu rareori tinerii și femeile din boierime au îmbrăcăminte autentic pariziană, unii îngăduindu-și luxul de a merge în capitala Franței

cu trăsură proprie. Această împestriţătură a mers crescînd spre jumătatea veacului, alungînd din ce în ce mai mult nota orientală şi adîncind cosmopolitismul. Cînd, cu vreo trei ani înainte de descălecarea lui Creangă la Iaşi, Saint-Marc Girardin vizita principatele, el rămînea uimit de luxul nebun trecînd în carete pe uliţe de sat, de saloanele în care toată lumea vorbea franţuzeşte şi în care numai robii ţigani, tologiţi pe jos, prin anticamere, aminteau francezului că se află lîngă Bahlui.

Descinderea lui Creangă în vîrstă de 15 ani (dacă s-a născut în 1839) la Iaşi în 1855, sub domnia lui Grigore Alexandru Ghica şi puţin după ocupaţia rusească ţaristă, propagatoare de joc de cărţi şi frivolităţi, are valoarea unui simbol. Dacă el ar fi avut de atunci intenţii literare, e foarte probabil că, ţăran, n-ar fi avut cui să le împărtăşească. De fapt, el nu trăgea în oraş, ci într-o lume cu totul exterioară, printre dăscălimea şi popimea de origine sătească. Oraşul nu-l va fi cunoscut de aproape decît în partea ţărănească cu crîşme şi ciubotari ca la Fălticeni. Popimea era inculţă, iar călugărimea, în mare parte, grecizantă. Tînărul seminarist n-ar fi putut să se apropie nu numai de boierimea grandioasă şi franţuzită, dar nici măcar de scriitorii vremii, pe care nici nu se ştie de i-a cunoscut atunci măcar din auzite. Russo, Negruzzi, Alecsandri, deşi mari cultivatori ai geniului popular, erau boieri, trăind în sfera lor, fără contact real cu clasa de jos. Folclorismul cam îngîmfat al lui Alecsandri este una din acele nobile condescinderi aristocratice, de soiul filantropiei doamnelor, care, departe de a fraterniza cu fiinţele ocrotite, ţin să accentueze ordinea nemişcată a societăţii. La Iaşi mai exista o clasă, a

profesorimii, alcătuită mai ales din ardeleni, dar aceasta se îndrepta spre clasa de sus, și un Maiorescu, peste cîțiva ani, sare de-a dreptul din țărănime, peste dăscălitul tatălui, în sfera marilor saloane și a partidei aristocratice. Așadar, Creangă nu avea să găsească în Iași nimic din ceea ce convenea spiritului și demnității lui de țăran, și e de bănuit că ochii lui au fost ironici pentru ceea ce vedeau mai departe. Așa-zisa „modestie", ironica protestare de „prostie", de „țărănie", umilirea sarcastică în fața „boierilor" trebuie să-și aibă începutul în acești ani (25, 111, 204).

La Socola fusese cam cu două decenii înainte grădina principelui, deschisă pentru public, cu sere, țîșniri de apă, fîntîni, cascade, lebede pe lac. Boierimea însă o părăsise, preferînd Copoul. La Socola era încă de mult seminarul la care se înscrisese Creangă și care avea renumele de a avea „profesorii cei mai învățați din lume". Într-adevăr, corpul didactic era alcătuit mai ales din cărturari de peste munți, din Banat și Bucovina, și pe aici trecuseră Fabian Pop, Vasile Pop, Cîmpeanu, Damaschin Bojinca, Procopovici, Nasiovici, Mandicevschi, Dimitrie Stoica, Gheorghe Vida, Vladimir Sohupan. Totuși, unii profesori, precum Lupu David, Olărescu, Veniamin Popescu și chiar vestitul Isaiia Teodorescu, sînt socotiți de calitate inferioară. Din corpul clericilor, cei mai de seamă sînt Scribanii — Neofit Scriban, profesor la seminar și autor de manuale, protosinghelul Teoctist Scriban, iarăși profesor, pînă la 1856, și arhiepiscopul Filaret Scriban, rector al seminarului pînă la Unire, deci în vremea mergerii lui Creangă. Despre petrecerea fiului Smarandei la Socola se știu puține lucruri și se pot bănui cîteva. Este neîndoielnic că timpul petrecut la catihetul din Făl-

ticeni i-a fost socotit lui Creangă, ca și altora, drept un an bun de studii. Cursul întîi era de patru ani, și în total trebuiau opt ani de frecvență pentru cine voia să ia un atestat plin. Dascălii de pe la catiheții desființați au fost înscriși în clasa a doua, fiindcă altfel nu s-ar lămuri cum în 1858, după trei ani de studiu, Creangă capătă certificat de absolvirea cursului inferior de patru ani (228). În clasă el avea colegi humulești, pe Zaharia lui Gîtlan în rîndul întîi, dar și rude, deoarece un atestat se dă în aceeași vreme și clericului Constantin Creangă (228), acela, nici vorbă, care mai tîrziu îl va suplini la catedră (224). În bancă ședea însă cu Gh. Ienăchescu, fiu al unui polon și al unei românce, devenit apoi tovarăș nedespărțit al lui Creangă în timpul vieții povestitorului și dovedindu-se la urmă un josnic invidios (95). La seminar se predau mai cu seamă materiile teologice, cu profesori clerici : catihisul, istoria sfîntă, istoria bisericească, liturgica, introducerea în teologie, dogmatica, pastorala, cîntările și tipicul bisericesc (228). Printre cărțile lui Creangă se găseau mai tîrziu : *Sfințita istorie a Noului Testament* de Hristofor Scriban, *Istoria bisericească pe scurt* de Filaret Scriban, *Manual de tipicul sau formularul slujirei de Dumnezeu* de protosinghelul Melhisedec, *Sfințita ermineutică* de Filaret Scriban și altele, cărți apărute între 1854 și 1859. Se învățau însă și materii laice, precum aritmetica, pentru care seminarul vînduse lui „chirie" Creangă cu 6 lei un manual, gramatica română, geografia veche și nouă, istoria patriei, retorica, și chiar limbile elină și latină. Pentru aceasta din urmă, Creangă își cumpărase cu 22 de lei și 20 de parale o *Gramatică latină* de profesorul Dimitrie Stoica, de la acel seminar, și fiindcă se vede că

colegii aveau obișnuința să-și fure cărțile între ei, „chirie" Creangă amenința în scris pe o pagină că cine o va lua urma să fie „afurisit cu tot neamul lui, în vecii vecilor, amin" (234). Despre viața de la seminar Creangă n-ar fi avut, după spusele unora, amintiri bune (217). Toți profesorii l-ar fi bătut, și mai cu seamă un călugăr firav, cu barba rară, care, nemulțumit de progresele lui la cîntările bisericești, l-ar fi apucat des de chică, răsucindu-l bine și izbindu-l de ce nimerea. Apoi Creangă n-ar fi înțeles „nimic", și toată învățătura i s-ar fi părut o „bezmeticeală". Aceste mărturisiri, dacă s-au făcut, nu trebuie luate prea în serios. Creangă va căpăta în acest oraș boieresc obiceiul de a se prosti singur, de a se mustra de țărănie, de a se preface că pricepe și nu prea. Este o șiretenie țărănească, un fel de ironie pentru boieri și uneori o satiră acoperită a școlii vechi. Că Ion Creangă înțelegea foarte bine și că era privit peste tot ca un școlar eminent, stau mărturie notele lui. În seminar, bunăoară, era eminent la catihis, istoria sfîntă, liturgică, teologie și pastorală, și bine la toate celelalte.

Creangă urmă dar trei ani în seminar, împlinind cursul inferior de patru ani. În vacanțe se ducea acasă, la Humulești, așa e probabil, unde n-avea lucruri prea îmbucurătoare de văzut. Smaranda era bolnavă și împovărată de copii, tatăl, poate, și el bolnav și cîrtitor pentru prea marea cheltuială. De vreme ce putea să iasă popă și mai curînd, nu e de gîndit că cineva, fie și Smaranda, i-ar fi dat ghes să stea opt ani la seminar. De altfel, lui Creangă cartea multă nu-i place. Ca țăran, el nu va avea niciodată voluptatea cărturărească, pasiunea erudită. Judecata lui e cea simplistă a oricărui om de țară : dacă ai priceput ceva

cu mijloace puține, e de prisos să-ți pierzi vremea cu cărțile. Creangă credea că pricepuse tot așa de bine ca și ceilalți, ba chiar simțea o bucurie lăuntrică de a-și întări observația că cei mai cărturari erau mai încîlciți și mai proști decît el. Creangă e tipul opus învățatului, este omul de bun-simț, limpede la minte dacă nu i se-ncurcă deșteptăciunea cu prea multe lucruri, gata de a deveni autodidact prolix și zăpăcit de învață ceea ce nu-i trebuie. În vara anului 1858, la 28 sau 30 iunie, Ștefan a Petrei Ciubotariul moare pe moșia Făcuți din județul Iași, unde avea semănat păpușoi, și Creangă, ca frate mai mare al orfanilor, rămîne un soi de cap al familiei. Atunci el se hotărăște să renunțe la al doilea curs și să se facă diacon, în care scop înaintează „onorabilului comitet al Seminariei centrale" o „lăcrămătoare suplică", cerînd a i se slobozi cuvenitul atestat „că cu agiutoriul proniei am săvîrșit cursul de patru ani în această seminarie ; pentru care datoriu sînt a mulțămi lui Dumnezeu și învățătorilor mei". Nu mai putea „rămăne pentru a trece și în cursul al doilea, din cauză că părintele meu s-au săvîrșit din viață, la iunie în 30 de zile, precum alăturata mărturie adeverește ; și maica me este bolnavă de patru ani și cu 7 copii toți mai mici de cît mine ; încă și cu o însămnătoare datorie d[e] 1.600 lei, ne avînd cu ce plăti, fiind în cea mai mare sărăcie ! ba încă din cauză că tatăl meu nu au murit la locul nașterii lui, nici de bir nu este scutit ; pentru care cu o mare amărăciune, abie își poate căpăta hrana dintr-o zi pănă întra alta ; de unde nici eu nu mai am nădejde de a mă mai pute ajiuta" (228). „Formalnicul atestat" l-a căpătat înainte de Crăciun, la 12 decembrie 1858. De acum, în așteptarea căsătoriei și a hirotonisirii,

Creangă trebuie să fi stat pe acasă la Humulești, pe lîngă mamă-sa. De ce, însă, tînărul cleric nu s-a însurat în sat la el sau prin împrejurimi ? Lucrul se poate lămuri în două chipuri : ori nu se învoia cu nici o fată din sat, sau, învoindu-se, nu vedea vreo biserică cu loc vacant, ori gîndea acum să se așeze la oraș. În căsătoria ce-a urmat a lui Creangă n-a intrat oricum nici un factor sentimental, cum nu intră îndeobște în chestiunile acestea, ci numai o socoteală profesională. Pe Smărăndița, fata popii de la Sf. Nicolai de sub deal, Creangă pare a fi văzut-o mereu cu ochi galeși, de luat n-a luat-o pentru că dacă bătrînul părinte nu murise chiar de acum, urmașul fusese hotărît de alții de vreme ce botezul Ilenei la 12 noiembrie 1858 îl oficia preotul Teofan Focșa. Clericul era deci în căutarea unei biserici cu fată de măritat. Era însă prea de tot tînăr, avînd după socoteala lui abia 21 de ani. Cu trei ani mai înainte, la Fălticeni, avusese supărare din pricina lipsei de barbă și mustăți, deși se ungea seara cu seu amestecat cu muc de lumînare și alună arsă. Un portret din vremea diaconiei, de peste cîțiva ani, ni-l arată încă subțirel, prelung la față, cu mustață fină și bărbiță tunsă, ghicindu-se bălaie, însprîncenat și cu căutătura pătrunzătoare, șiret în colțul buzelor și jovial. Tînărul cleric e foarte chipeș, și ținuta lui toată e de-o uimitoare eleganță virilă, amintind prin relație gingășia orășenească a surorii Elena. Prin 1859, în vară, clericul umbla iarăși „teleleu" prin Iași în căutarea unui rost, deși venise poate chiar din ianuarie (234). Acum se petrecuse un eveniment care hotărîse soarta Iașului și, indirect, poate și a lui Creangă. Prin unirea principatelor, domnul Alexandru I. Cuza așezîndu-se la București, marea boierime și oricine voiește a juca un

rol în viața politică alergă în capitala Principatelor Unite. Exodul, făcut cu toate mijloacele de locomoție, a fost puternic și repede, fiindcă populația Iașului scăzu numaidecît. Apoi se refăcu, spre a rămîne staționară multă vreme, dar cu alte elemente. Moșierii, cînd nu stau la țară, pleacă acum de-a dreptul la București, ocolind Iașul, unde se lasă în goluri elemente de la țară și alt val de străini. Viața culturală și chiar veleitatea de lux și aristocrație nu scăzură numaidecît, ba, dimpotrivă, pentru cîtva timp părură sporite. Noul stat crea școli și instituții, și clasa dăscălească lua locul boierimii salonarde. Curînd se va întemeia aici „Junimea" cu membri din aristocrația mai mărunță și intelectuală și cu foarte mulți profesori. După vreo cincisprezece ani de la Unire începe să fugă totuși și elita culturală, din trebuința unei activități la centru. Orașul decade atunci vertiginos, se provincializează, și populat în mică măsură cu românii nevoiți să stea acolo prin obligația slujbei el devine propriu zis un oraș de pripășiți, în care cîțiva intelectuali rătăciți mai încearcă, nu fără izbîndă, continuarea unei tradiții. Clericul Creangă se reîntorcea la Iași tocmai în clipa în care începea era profesorilor și a noii burghezii liberale. Acum un țăran ca el își găsește în oraș semeni printre popi, învățători, profesori și sălile de curs deschise oricui țin locul saloanelor în care n-ar fi putut intra. Înscrierile lui pe la felurite școli vin și dintr-o plăcere de cetățean de clasă nouă de a intra peste tot, de a se simți om. Cînd viața politică a noului principat se va începe aici aprinsă, Creangă va fi întîlnit prin sălile de întruniri, vorbăreț și mușcător și, firește, în tabăra liberală. Anecdota spune că preotul Ivanciu, care-l cunoștea, întîlnindu-l într-o zi, i-ar fi zis :

„— Măi băiete, nu-i păcat de tinerețele tale să umbli așa teleleu !... Mai bine te-ai însura și-ai intra în rîndul oamenilor.“

Creangă mărturisind că n-are bani, părintele Ivanciu îi puse un pitac de zece parale în palmă. Jucînd mai departe gluma preotului, clericul, șugubăț, scuipă în monedă în chip de afacere bună, o puse în pungă și zise hotărît :

„— Noroc să dea Dumnezeu, părinte, de-acu mă însor !

„— Hai cu mine în pețit !“ ar fi zis părintele apucîndu-l pe Creangă de mînă (6).

Această bufonerie era un chip al popii Ivanciu de a împărtăși tînărului că-i găsise o fată, pe care poate însuși Creangă pusese să i-o caute, așa cum se obișnuiește. Aldămașul pe care-l băură înainte de a se înfățișa viitorului socru dovedește că afacerea fusese încheiată prin vorbă. Socrul era părintele Grigoriu de la biserica Patruzeci de Sfinți, iar viitoarea mireasă, o fetiță de 14—15 ani, care nu se știe cum era, dacă plăcu sau nu clericului blond. Oricum, din înclinație n-o lua, fiindcă motivul de căpetenie al căsătoriei era îndeplinirea formalității premergătoare hirotonisirii. Ca să pară mai serios, Creangă își spori vîrsta cu un an sau cu mai mulți, zicîndu-se de 23 ani. Clericul plăcu în orice caz economului Ioan Grigoriu, care poate era și văduv și voia să scape de-o grijă (200). Autoritatea bisericească dădu peciul, adică învoirea trebuitoare clericilor, la 22 august, iar la 23 august cununia se făcea, nuni fiind Ștefan Botez și consoarta sa, Zoița. Mai fusese față, între alții, și sachelarul Constantin Agapi (100). Desigur că tînărul ginere cu fetița lui mireasă s-au mutat în ograda bisericii socrului, în niște căsuțe joase, în care, zicea el mai tîrziu, îl răzbea ploaia și-l or-

bea fumul (6). După ce se bucură în tihnă cîteva luni de binefacerile căsătoriei, Creangă ceru la 19 decembrie să fie hirotonisit diacon, mai sporindu-şi încă cu un an vîrsta, ca să pară şi mai vrednic de luat în seamă (avea acum 24 ani, deci născut în 1835), prin această plină de dignitate oficială petiţie către mitropolitul Sofronie Miclescu (68) :

Înaltpreasfinţite stăpîne,

Clericul Ioan Creangă, plecată suplică, înaltpreasfinţite stăpîne !

După săvîrşirea cursului inferior ce am făcut în Seminaria centrală a sfintei Mitropolii, posedînd şi formalnicul atestat, potrivit formelor totodată întrînd şi în societate prin legiuită cununie cu fiica sfinţi[e]i-sale iconomului Ioan Grigoriu, servitoriu la biserica Sfinţilor 40 de Mucenici, tot de aicea din capitalie, pe lîngă alătura[ta] aicea formalnică mărturie, de la biserica Sfintei Treimi tot de aicea din capitalie, plecat viind rog mila înaltpreasf[in]ţiei-voastre, pentru a porunci a me hirotonie în diacon ; fiindu-mi vîrsta 24 ani trecuţi, numărîndu-mă în ordinul persoanelor bisericeşti liturgisitoare.

Rămăind al înaltpreasfinţiei-voastre preaplecat serv,

clericul *Ioan Creangă*

Mitropolitul porunci după uz să se facă „duhovnicească cercetare", şi deci Ierothei protosinghelul, duhovnic, primi mărturisirea lui Creangă, găsind că nimic nu se împotriveşte hirotonisirii, raportînd de aceasta la 23 decembrie mitropolitului, care în aceeaşi zi pofti pe frăţia-sa Aghie Tripolese, adică pe Ghenadie Şendrea de Tripoleos, arhiereul titular, să hirotonisească pe cleric canoniceşte. Ce-

remonia se făcu de către arhiereu în ziua a doua de Crăciun în biserica Sfînta Paraschiva din Tîrgul-Frumos, sub ochii tîrgoveţilor bucuroşi de priveliştе, precum ne putem închipui. Creangă se va fi dus cu căruţa ori cu trăsura şi se va fi întors aşijderi, de astă dată diacon, drept care, cunoscîndu-i obiceiul, va fi încheiat sărbătoarea în petrecere cu băutură (68). Patru ani de zile el rămîne diacon la biserica unde slujeşte socrul său. Diaconii erau plătiţi rău şi nu prea bine văzuţi de preoţi. Creangă are numai 700 de lei pe an leafă, pe care, de la o vreme, nici n-o mai primeşte regulat (194). Desigur însă că socru-său îi dădea ceva înlesniri. În aceeaşi vreme cu Creangă, sau nu cu mult mai tîrziu, se diaconise şi colegul de bancă Gh. Ienăchescu şi poate şi alţi clerici din seria lui. Anecdota spune că nu mult după hirotonisire Creangă şi cu Ienăchescu au plecat să dea singuri, fără diaconiţe, o raită pe la mînăstiri şi că într-una din ele Creangă cunoscu o tînără maică Evghenia, de neam boieresc, frumoasă, sprinţară şi foarte bogată, cu care tînărul diacon ar fi avînd cîndva oarecare legături. Lucrul în sine nu e dovedit, spiritul anecdotei este probabil. Creangă nu putea să ţină în chip deosebit la o nevastă luată din socoteli profesionale, şi de-ar şi fi ţinut, nestatornicia lui la femei şi în toate e o latură a caracterului care i se dezvăluise încă din copilărie. Călugăriţele erau atunci în cea mai mare parte fete fără vocaţie monahală, aruncate la mînăstire din socoteli familiale. Vizitînd Văratecul, Kotzebue rămase uimit de ceea ce văzu. Maicile trăiau în case proprii strînse în jurul unei ogrăzi, posedînd, cele mai avute, apartamente cu mobile la modă, argintărie şi vase de porţelan. Cineva explică lui Kotzebue că astfel trăiau fetele de boier cărora părinţii nu le putuseră da o avere

mai mare drept zestre, cu gîndul de a asigura viitorul băieților. Firește că fuga de la mînăstire nu mai însemna în aceste condiții nimic scandalos, și oricînd o maică putea ieși spre a se mărita, de găsea cu cine. Din cauza aceasta mînăstirile nu erau tocmai lăcașuri de pustnicie, și Creangă însuși mărturisește că înainte de a pleca la Iași prinsese „gust de călugărie", aflînd unele din tainele călugărești pe cînd umbla „vara cu băieții... după bureți". Că diaconul Creangă s-ar fi dus pe la mînăstiri în scop de petrecere și că ar fi putut avea chiar și unele aventuri sentimentale, fiind atunci un tînăr plăcut la vedere, este un lucru ce poate n-a fost, dar care n-ar fi de mirare. Creangă mai ținea în chip deosebit și la familie, și nu mai poate fi îndoială că și-a purtat potcapul nou prin Humulești, spre bucuria Smarandei, prin Pipirig, și peste tot unde avea rubedenii, inaugurînd cu jovialitatea-i cunoscută noua existență și chefuind cu tovarășii din sat.

De noua lui stare Creangă nu fu mulțumit încă de la început, fiindcă-l vedem mișcîndu-se ca să scape din ea. O ceartă se iscă cu socrul, care, zicea ginerele gîlcevos, nu-i dă întreținerea pe un an, cum a făgăduit, l-a făcut surugiu, rîndaș, a încercat să-l sugrume. Dicasteria, către care făcu plîngere, l-ar fi ținut arestuit. În fine, socru și ginere se împăcară. Peste un an, la 19 decembrie 1860, diaconița dădea naștere unui băiat, Constantin. Starea de diacon era precară, și Creangă se va fi gîndit să-și grăbească înaintarea, înscriindu-se la Facultatea de teologie, care, în urma unui raport al lui Kogălniceanu, se deschisese cu mare solemnitate la 26 octombrie 1860. În anul școlar 1861—1862 Creangă este printre cei 14 studenți care frecventează facultatea împreună cu Gh. Ienă-

chescu, Gh. Posa, C. Erbiceanu și alții (72). Își dăduse vîrsta de 24 de ani, născut, prin urmare, cam prin 1836.

Facultatea n-a mers bine și după încă un an de tînjală, pe care nu l-a mai urmat Creangă, se desființează. Creangă se arăta oricum nehotărît în determinarea viitorului. În septembrie 1858 se înscrisese la școala preparandală (179), fără a o urma însă, desigur din lipsă de mijloace. În așteptarea găsirii unei neveste, își cumpărase în ianuarie 1859 un *Abécédaire pour la jeunesse* și o *Mică gramatică franceză* (234). Să se cultive ? Nu prea. Creangă nu învăța nimic fără scop. Probabil în vederea continuării în alt chip a studiilor, a dării unor examene. În 1862 frunzărise cărțile destul, și, încîntat de inițiere, iscălea în glumă *Le diacre Creangue* (225). Se poate crede că diaconul, deștept, a priceput atît din manualele lui cît să-l ajute în restul vieții la dezlegarea unor rînduri franțuzești, dar, în ciuda tuturor gramaticilor și manualelor de conversație franceze și germane, nu e cu putință să fi ajuns la gustarea limbii franceze de vreme ce n-avea cărți franțuzești și nici o noțiune de literatură franceză, și cu atît mai puțin a cunoaște limba germană. El trebuie să fi avut despre aceste elemente de cultură ceea ce capătă orice școlar care a ținut o carte în mînă, oarecare noțiuni elementare. Dacă e adevărat că avea spre bătrînețe dicționare de aceste limbi în casă, asta n-ar dovedi decît că pentru compunerea manualelor sale didactice Creangă era în stare de munci în sudori la traducerea cu ajutorul vocabularului a articolelor trebuitoare pe care le găsea prin enciclopedii împrumutate (200). În martie 1863 Creangă cere „Înaltpreasfințitului stăpîn“ să-i slobozească o carte de mutare la Mînăstirea Bărboiu, fiindcă la

Patruzeci de Mucenici n-o mai putea duce. Asta înseamnă că se stricase rău cu socrul. Cu arhimandritul Chiril, egumenul Mînăstirii Bărboiu, încheiase la 23 martie contract, după care, în schimbul slujirii la acea biserică, avea să primească drept leafă 48 de galbeni cezaro-austrieci, numărați în două cîștiguri la Sf. Gheorghe și la Sf. Dumitru, un stînjen de lemne, precum și casă de locuit în ograda bisericii. La 19 și la 31 aprilie ai aceluiași an, Creangă este prevăzut în statele de plată ale slujitorilor Bărboiului cu 1.500 lei leafă anual, fără alte înlesniri, ceea ce lasă să se întrevadă că Ileana Creangă, soția, n-a cam voit să se despartă de tată și că, deci, Creangă s-a învoit din nou a sluji la Bărboiu, locuind însă la Patruzeci de Mucenici (194). Biserica Bărboiu, așezată într-o ogradă plină de iarbă și cu un turn subțire în poartă, e de un baroc foarte original, tipic moldovean, care păstrează la partea de jos trei arcuri sprijinite pe patru coloane simple, închipuind tradiționala tindă, într-un amestec bizar de stil occidental și stil bizantin. Față de superiorii Bărboiului, Creangă trecea drept diacon cu „onestă purtare", dar „aplecat la beție", cu toți ceilalți slujitori laolaltă. Din faptul că în iunie 1864 diaconul nostru este mutat iar la Bărboiu de la Patruzeci de Sfinți se deduce că n-a stat mult la Bărboiu și s-a întors la biserica socrului, care se află pe strada cu același nume, nu departe și peste drum de vechiul teatru și de Universitatea de azi. Asta înseamnă că încă un an, din primăvara anului 1863 pînă în aceea a lui 1864, tînărul diacon își puse frîu gurii și răbdă pe socru. După alte știri, încă din iunie 1864 se afla la Golia, venit acolo poate din toamna lui 1863.

De acolo, pînă în 1866, a trecut în altă parte (236). Dar că nu suferea pe socru, se vede dintr-aceea că, pe dată ce împrejurările îi îngăduie, fuge iar la Bărboiu. Împrejurările acelea sînt ușor de ghicit. La 8 octombrie 1863 Titu Maiorescu fusese numit director al școlii preparandale în locul lui Anton Velini, sub direcția căruia școala ajunsese a nu mai atrage decît trei concurenți. De aceea cursurile începură abia la 8 ianuarie 1864, cînd se prezentară 23 de concurenți, dintre care numai unul se retrase. Printre ei se aflau Ion Creangă și Gh. Ienăchescu.

IV. CREANGĂ INSTITUTOR

Titu Maiorescu n-avea decît 22 de ani cînd, la 4 decembrie 1862, sosea la Iași ca profesor la Universitate și director al Liceului Național. Acest tînăr cu studii temeinice în străinătate avea de pe atunci fizionomia care stîrnește cultul și ura. Elegant în redingota lui neagră, cu același barbișon ce-i dă o vîrstă abstractă, eternă, cu o privire calmă, sociabilă, dar pe deasupra veacului, Maiorescu este chiar de la început exponentul profesorimii culte de purtări aulice, care înlocuiește vechea clasă boierească. Este rece și totuși fratern, are toate darurile căpeteniei. Activitatea lui la Iași a trebuit să fie la început așa de absorbitoare și de frenetică, încît în acești ani el n-a făcut nici o însemnare zilnică, așa cum obișnuia. Reputația lui fu deopotrivă mare în sfera conducătoare și în public. Cînd Odobescu se hotărî să reorganizeze școala preparandală, se gîndi deci, în chip firesc, la Titu Maiorescu. Școala preparandală era un fel de institut, premergător școlii normale, care-și propunea să dea oarecare pregătire pedagogică viitorilor dascăli. Instituția mersese prost sub Velini și fiindcă cursiștii n-aveau nici măcar patru clase primare, dar și din lipsa de program serios

și profesori pregătiți. Profesorii vremii nu predau, ci propuneau cărți, și cutare învățător nu putea pune note școlarilor la biografiile domnilor români pentru că „elevii n-au avut pe ce să învețe" (179). Cursul era numai de un an și se preda pedagogia de către un profesor care n-o știa unor ascultători care n-o înțelegeau, și științele naturale, după clasificările lui Linné. Director, administrator, profesor de cele două materii și autor didactic era același obscur Velini. Titu Maiorescu e înspăimîntat și nu se sfiește să-și spună neted impresia: „Cine a cunoscut institutul preparandal de mai înainte știe că, departe de a exagera, noi n-am marcat încă destul înjosirea nivelei de cultură camciadală pe care se aflau acei iluminatori ai poporului român". Tînărul profesor examinase, ca membru al comitetului de inspecție școlară, în 1863, un candidat la postul de învățător, și acesta, întrebat ce fel de *V* este acela cu care scrie *verde* (scrisese cu majusculă), dacă e mare sau mic, răspunsese că e „de mijloc" (125).

În așteptarea candidaților, care erau puțini în toamnă, Maiorescu găsi cu cale a face numaidecît o călătorie la Berlin, spre a se informa asupra organizării școlilor de acest soi în Occident și a da o rînduială institutului, unde nu găsise nici un program stabilit. Examinînd însă realitatea, care se compunea din candidați cu cîteva clase primare, abia știind să scrie și să citească, Maiorescu se încredință că organizarea școlilor din Franța și Prusia era „excelentă pentru state civilizate, cum sînt Prusia și Franța, dar imposibilă pentru treapta de cultură semibarbară a societății noastre". De aceea, „despreţuind din adîncul inimei toate programele teoretice, care pe hîrtie sînt frumoase, dar în rea-

litate se produc numai ca niște caricaturi din țeri străine", crezu de datoria lui „a încerca mai întîi în practică un mod de învățămînt adaptat la școalele noastre, și a propune numai după experiența completă cîștigată din cursul de doi ani ceea ce va fi aflat că este bun pentru învățămîntul primar și că se va putea înrădăcina în poporul nostru" (9).

La 8 ianuarie 1864 cursurile „Institutului pedagogic de la Trisfetite din Iași" se deschid cu următorul program : Titu Maiorescu preda principii de educație și mai ales de instrucție, cu privire deosebită la metodele atît generale, cît și speciale, trei ore pe săptămînă, metodica gramaticii române, adică gramatică elementară, cu instrucții pedagogice la tot pasul despre modul cel mai rațional de a explica școlarilor, trei ore pe săptămînă. Theodor Burada preda muzica vocală. Afară de aceasta preparanzii mai fură obligați să asculte un curs de psihologie populară de trei ori pe săptămînă, pe care-l ținea tot Maiorescu, și la care nu erau îndatorați a depune examen. Simplu era programul, dar pentru niște feciori de țăran de soiul lui Trăsnea el era destul de greu, și Creangă ar fi mărturisit că la început nu prea înțelegea bine (217). A trebuit răbdare multă din partea lui Maiorescu și limpeziciunea ce-i era caracteristică pentru a introduce pe niște absolvenți de școală primară în tainele psihologiei și ale pedagogiei. De fapt, preparanzii n-aveau știință mulțumitoare de carte și nu știau să se exprime cum trebuie, și silința directorului merse mai ales în această direcție. Institutul, căruia Maiorescu îi propunea numele de „Școala normală Vasiliană de la Trei Ierarhi din Iași", se afla în ograda vestitei biserici din Strada Mare. O zveltă clopotniță cu ceas se afla atunci în poartă, semănînd cu turnul Goliei, avînd adică boltă jos,

două înalte rînduri sprijinite pe falși pilaștri și false coloane, în sfîrșit, un al treilea rînd mai scurt, acoperit cu o căciulă de tablă în stilul baroc lipovenesc. La dreapta clopotniței, cum intrai din stradă, era internatul școlii pentru cei care veneau din provincie și a cărui mobilă se compunea sub Velini din paturi de fier, cu saltele de paie, mese de tei de un cot pătrat, scaune fără spătare, sfeșnic de alamă și patru lighene de lut cu ibricele lor. În acest internat rustic Creangă n-a stat, el, care avea locuință și nevastă. În ograda bisericii se afla totodată și școala primară de la Trei Ierarhi, a cărei clasă I avea trei secțiuni. Maiorescu găsi nimerit să-și facă din ea o școală de aplicație, și astfel preparanzii, spre a se deprinde cu predarea, fură însărcinați să țină disciplina școlarilor în cele șase clase și să asiste la lecții. Deosebit de aceasta, spre a-i deda la scris și la limpedea exprimare, directorul obligă pe preparanzi să redacteze acasă observările pedagogice făcute la curs asupra regulilor gramaticale. Directorul lua apoi aceste compuneri, le critica sub raportul stilului și al ortografiei și le înapoia îndreptate. El stăruia asupra bunei gîndiri, a ordinii în caiet, a ortografiei. Ca să deprindă pe viitorii învățători cu buna citire și cu analizarea pe loc a ortografiei, directorul le făcea o oră pe săptămînă dictando la tablă și-i punea să recite fabule. Astfel a urmat pînă-n vară Creangă, fiind școlar în zilele de lucru și slujitor al bisericii duminica. Învățămîntul lui Maiorescu se potrivea cu firea lui și trebuie să-i fi produs entuziasm. Creangă ținea la limpeziciune și la simplitate și se văieta la toată lumea că e greu de cap și nu-nțelege. Însă lucrurile elementare el le înțelegea prea bine și în fundul sufletului său țărănesc era plin

de mulțumire. Ca toți oamenii cu capul sănătos, însă lipsit de complexitate, el e înclinat să vadă „bezmeticeală" acolo unde mintea sa nu pătrunde. Încît Maiorescu îi va fi produs încîntare nu prin știința pe care nu găsea cu cale s-o dezvăluie, ci prin popularizările sale, prin arta de a trata probleme înalte pe înțelesul tuturor. De fapt, Maiorescu nu se putea înșela asupra adevărului că tratînd o știință pe înțelesul nepregătiților înseamnă a renunța la ea. Însă el făcea cu preparanzii o bună școală primară, cu citire, scriere, compunere, analiză gramaticală, ceea ce se cerea deocamdată într-o țară „semibarbară și camciadală", sub titlurile pompoase de pedagogie și stilistică. Creangă, încîntat, văzînd că înțelege, căpătă încredințarea că putea și el pricepe pedagogia, psihologia și alte subtilități, crezute numai de mintea boierilor. O prezumție savuroasă cuprinde de aici încolo pe diacon, care se crede foarte deștept și capabil să străbată repede, sănătos, o chestiune, și cînd voiește să insinueze că un autor e zăpăcit simulează cu umor și viclenie propria lui prostie, în care nu crede o clipă. Maiorescu n-a făcut, nici vorbă, din Creangă un om cult, dar în lucrurile la măsura lui, i-a dat încrederea în valoarea expresiei netede și i-a confirmat bănuiala veche că autorii manualelor școlare, precum Măcărescu, erau niște pedanți încîlciți. Directorul a știut să-i oprească pe preparanzi la scriere și citire și să nu-i atragă în aventuri nepotrivite pentru vîrsta lor. Judecînd după stilul din cereri și polemici, Creangă, căzut la 28 ani pe panta erudiției, ar fi devenit un Cațavencu moldav. În scopul de a folosi și învățătorilor doritori de îndrumare pedagogică, tînărul profesor ține cursul de pedagogie în ore libere de clasă (203).

La 6 sau la 7 mai 1864, institutorul Beiu fiind mutat la București, se încredință suplinirea clasei I, secția a II-a de la școala Trei Ierarhilor lui Creangă, probabil cu recomandarea lui Maiorescu însuși, al cărui elev eminent era, prin deșteptăciunea lui naturală și prin faptul că avea mai multă carte decît ceilalți (60). Creangă declară a fi început institutoratul la 7 mai, dar în condica de prezență semnătura lui e din 6 mai (224). În sinea lui, Creangă fu foarte vesel, fiindcă în iunie 1864, cînd va fi luat întîia leafă, simțindu-se tare, părăsi casa socrului și merse la Bărboiu, unde preferă a sluji fără leafă, numai pentru locuință. De acum încolo, fiind slobod și cu rostul său, nu se va mai întoarce la Patruzeci de Sfinți, de unde putem deduce că neînțelegerile conjugale trebuie să fi fost acum în toi. La 19 iunie și 1 iulie 1864 se țin examen solemn înaintea comitetului de inspecție și a înaltpreasfințitului locotenent de mitropolit Calinic Miclescu. Creangă iese întîiul la examen, și la 29 iunie, la Palatul administrativ, i se înmînează premiul I în fața aceluiași Calinic, a lui Florian Aaron, delegat al ministerului, și a altor oficiali și curioși. Printre cei cinci premianți nu este Gh. Ienăchescu, colegul de bancă, dovadă că n-avea un cap strălucit (9). Creangă se înscrise firește și în anul al doilea al școlii normale, urmînd a fi institutor la Trei Ierarhi, și de astă dată la clasa I, secția a II-a. Cursurile încep la 15 septembrie, și Creangă face în prima lecție lectură și numărare (224). Peste zece zile, la 25 septembrie 1864, se deschide și școala preparandală (180). Acum se predă metoda de scriere și citire, metodica aritmeticii pentru școala primară, se fac compuneri în scris și exercitări de cor și cîntece populare române, dar mai ales se

apasă asupra laturii practice, întrucît preparanzii sînt obligaţi să facă un curs practic şi să predea gratuit gramatica română în clasa a II-a a tuturor şcolilor primare de băieţi din Iaşi (9). Se pare că Maiorescu intervenise la minister pentru numirea celor mai buni preparanzi din anul I în învăţămînt spre a încuraja pe ceilalţi. O listă a preparanzilor fusese înaintată de director ministerului (180). Astfel s-ar lămuri cum Creangă este numit de minister institutor la clasa I, secţia a II-a a şcolii primare Trei Ierarhi cu un decret domnesc din 2 noiembrie 1864, comunicat la 5 noiembrie, care însă îi recunoştea ca dată a intrării în funcţiune ziua de 7 mai 1864 (60). Salariul proaspătului institutor este de 166 lei, 60 bani lunar. Creangă ar fi povestit mai tîrziu că Maiorescu însuşi, în stare, ce-i dreptul, de a face gesturi care emulează, i-ar fi dat chiar la curs decretul de numire şi că diaconul, mişcat şi ruşinat, nu fu în stare să scoată o vorbă de mulţumire, ci numai se repezi să sărute mîna binefăcătorului. Maiorescu, zădărnicind gestul umilitor, strînse mîna diaconului cu vreo patru ani mai vîrstnic şi-i zise :

„— Las' du-te de fă şcoală cu copiii, dar vezi să-i faci să te iubească : să fii drept cu dînşii !“ (217)

Lucru ciudat, un Ion Creangă solicita la 20 decembrie 1864 comitetului de instrucţie publică să-l prenumere „printre“ concurenţii clasei „anteiu“ de la Bolgrad. Însă trebuie să fie Ion, fiul lui Gheorghe Creangă (236).

Prea bogat nu era diaconul, care avea nevastă şi copil de patru ani de hrănit. Se ajuta însă cu locuinţa de la Bărboiu, unde nu primea altă remuneraţie. Iată însă că postul de diacon se suprimă şi Creangă este alungat la Sf. Gheorghe

1865 din locuință. Unul din cîntăreții bisericii îi aruncă lucrurile afară din casă, fără altă discuție, semn că la Bărboiu diaconul nu se bucura de prea multă dragoste. Nici la socru nu se putea înapoia, din pricina gîlcevii, căci nu s-ar explica altfel disperarea cu care Creangă cere mitropolitului, „cu lacrămi", să se milostivească a-l îngădui măcar pînă la finele cursului început la școala normală (194). Acest amănunt din cerere arată la diacon o aplecare la patetic și ușoara mistificație ce se va regăsi în toate hîrtiile lui către autorități. Sfîrșirea cursului era indiferentă în cauză, de vreme ce Creangă fusese numit de cîteva luni institutor cu leafă, nemaiavînd de așteptat de la școala normală decît o diplomă, iar nicidecum o îndreptare a stării materiale. Se poate bănui că preoții și diaconii erau invidioși pe acești clerici cu două slujbe, dintre care una laică, și că, deci, căutau a le face mizerii. Dacă totuși un Gh. Ienăchescu. preot și el și institutor, n-a suferit prigonire, asta se datorește firii lui lingușitoare. Creangă își găsește, din fericire, numaidecît un loc la biserica Pantelimon, unde se va fi dus să se plîngă de mîrșăvenia Bărboienilor, biserica susnumită fiind ceva mai sus de Bărboiu, pe strada Cucu. Aici a rămas de la Sf. Gheorghe pînă la Sf. Dumitru, luînd pe tot acest timp drept leafă lei 600. De la Sf. Dumitru, apărînd la biserica Pantelimon alt diacon, urmează că diaconul nostru pleacă și de aici. Nu însă în starea de a rămîne pe drumuri. Sărăcia este o noțiune foarte relativă, și pentru feciorul de țăran care dormise împreună cu alte vreo opt ființe într-un bordei de o singură încăpere, leafa de învățător, la care se adăuga oarecare cîștig din diaconie, nu era un lucru prost. Era și el, ca orice institutor, un om cu viața asi-

gurată, în forma moderată în care o înțelegea. Dimpotrivă, premierea la școala normală, diaconia și institutoratul în Iași însemnau pentru feciorul lui Ștefan a Petrei din Humulești izbînda negîndită. De aceea în toată această epocă el e un om vesel, fără astîmpăr, mușcător și chiar colțoș, plin de sentimentul valorii sale. Creangă este acum un moș Ion Roată tînăr, încredințat că are un rol de jucat în viața noului stat, bănuielnic împotriva boierilor, un om care se face „a nu pricepe" și-și însușește vorbele *mojic*, *ghiorlan* și *dobitoc* cu o umilință falsă, în care se ascunde ironia și încredințarea că numai el, ca țăran, e deștept. Era, după amintirea contemporanilor, „un tînăr zdravăn, bălan, cu obraji rumeni și ochi scînteietori, iar hainele preoțești, cele de șieac cafeniu, ce le purta, îl arăta nalt și chipeș" (23). În anul al doilea de școală normală Creangă nu mai avu decît șase colegi, printre care și Gh. Ienăchescu, deoarece preparanzii ceilalți, fiind numiți învățători pe la țară, nu mai putură și desigur nici nu mai vrură să urmeze așa de înaltele pentru ei învățături. Maiorescu sporise numărul profesorilor, dar el însuși fusese suspendat din noiembrie 1864 pînă în mai 1865 pentru învinuiri ridicole. Această epocă este de altfel caracterizată printr-o persecutare din motive politice a celor mai de seamă oameni de cultură, cărora legile nu le dau încă nici o stabilitate. Maiorescu, Eminescu, Creangă sînt victimele cele mai ilustre ale unei mentalități nefericite. Maiorescu nu fusese deci în măsură de a ține întregul lui curs pedagogic. În schimb, Ion Bumbăcilă făcu pînă în ianuarie lecții de științe naturale și aritmetică, urmat apoi de Ștefan Poșsescu. Un Soueris, maestru de scrimă, dădu lecții de gimnastică și Ștefan Vasilian predă muzica în locul lui

Burada (179). Clasa se închise la 6 iunie 1865 (18), Creangă ieșind în ordinea clasificației iarăși întiiul (179) în urma examenului general ținut în ziua de 10 iunie. Întrebările la care fusese supus priveau materii variate, precum religia, pedagogia, gramatica română, aritmetica, cosmografia, fizica, muzica vocală, caligrafia. La toate diaconul fu găsit eminent și tot eminente îi fură socotite aptitudinea pedagogică și purtarea. Atestatul, semnat de Titu Maiorescu, îi fu eliberat abia la 15/27 iunie 1866, cînd se aprobă de către minister formularul propus de director (181). La 10 iunie 1865, Creangă putea dar să se simtă liniștit. Avea o slujbă care-i plăcea și cele mai înalte titluri trebuitoare pentru ea. Pentru greutățile lui familiale, leafa singură de institutor nu era de ajuns. Nevasta era tînără, orășeancă, într-o urbe unde se făcea pe atunci încă mult lux. Rudele lui Creangă ar fi socotit-o leneșă și ușuratică (234), deși pentru niște țărănci trudite dintr-un sat în care femeia e de dimineața pînă-n noapte la treburi, o fată de la oraș nu e niciodată vrednică atîta vreme cît nu toarce, nu țese și nu face alivenci în cuptor. Creangă însuși, foarte humulește an și ținînd tare mult la rudele lui, nu putea să-și iubească nevasta de oraș ori să se poarte cu ea în chipul cuvenit. Ideile lui sînt „sănătoase" : nevasta trebuie să vadă de casă, să crească copilul, să stea deoparte. Înflăcărat de pedagogia lui Maiorescu, diaconul începe a-și crește și copilul după toate regulile. E iute la mînie, chiar bătăuș la școală, și, omul fiind același pretutindeni, putem ghici că orășeniile Ilenei i-au displăcut. În vara anului 1865 pare să se fi petrecut un lucru de natură să strice liniștea în casă. Acum Smaranda e moartă și ea, nu se știe dacă în chiar acest an sau mai înainte. Creangă se simte îndatorat să-și ocro-

teasca familia. Cererea de acte de naștere pentru Teodor, Ileana și Zahei (190) dă a înțelege că pe aceștia îi luase cu el la Iași, să-i crească și să-i împingă în viață. Zahei era flăcău de vreo 22 de ani și-și va fi făcut vreun rost mai repede, Ileana avea numai șapte ani și Teodor vreo nouă, deci trebuiau ținuți în casă. Faptul că Zahei se va așeza la Iași, iar Ileana va sta ca tînără fată tot pe lîngă frate-său, îmbrăcînd veșminte orășenești, e un semn că au fost aduși încă de copii la oraș. De-au stat într-una în casa lui Creangă, sau numai din cînd în cînd, atît ajunge ca să ne închipuim că diaconița putea să se cam plictisească de rubedeniile bărbatului. Cum Creangă trimite cîteodată pe un C. Creangă să-l suplinească, înseamnă că la el acasă era un fel de metoc al Humulești lor. Acum, dacă diaconița făcea vreo strîmbătură oricît de mică, ori nu arăta destulă căldură, Creangă, om de țară, se putea simți atins în „țărănia" lui. Plecînd și de la Sf. Pantelimon, diaconul stătu și sluji cîteva luni nu se știe pe unde. Contemporanii zic că ar fi slujit o dată și la Galata (6), lucru pe care, săvîrșindu-l, l-a făcut mai degrabă acum. La 27 ianuarie 1866, reînființîndu-se iar postul de diacon la Bărboiu, Creangă îl cere cu tot respectul înaltpreasfințitului stăpîn, fără să-l capete, fiindcă nu-l voia, se vede, biserica. Atunci cade la învoială cu Isaiia Dioclias Vicoli, egumenul Goliei, să vină diacon la vestita mînăstire în locul diaconului Const. Idriceanu, unde a și trecut probabil la 14 februarie. Superiorul făcea cuvenita cerere către Mitropolie la 23 februarie și nu primea nici un răspuns, semn de neglijență ori de ostilitate. Repetîndu-se cererea la 28 aprilie, se încuviința, în sfîrșit, diaconului celui nou statornicirea la Golia de la 14 februarie (194). Dacă ar fi să credem insi-

nuaţiile lui Creangă de mai tîrziu, buna primire de care se bucură la Golia se datoră înprejurării că nevasta lui plăcuse grozav egumenului ori altui călugăr de pe acolo. Acum Creangă avea din nou locuinţă la una din cele mai mari biserici din Iaşi şi de bună seamă şi leafă. Biserica Golia, ridicată de Vasile Lupu, se află într-o ogradă mare, înconjurată de jur împrejur cu zid de piatră gălbicioasă, ceea ce-i dă înfăţişarea unei fortăreţe. Poarta trece sub o clopotniţă, asemeni de piatră, sprijinită pe doi contraforţi şi semănînd cu turnurile Italiei medievale şi ale Bizanţului. Deasupra turnului original se mai ridica atunci o înaltă turlă gotico-romanică, pe cupola căreia era aşezată o lanternă cu terasă ce servea drept post de observaţie pompierilor. La poarta mînăstirii, lîngă clopotniţă, era casa apelor, de unde se împărţea „apă bună la cişmelele din oraş" (247) şi care e de forma unei cişmele orientale într-un baroc bizantinizat. Biserica însăşi este un curios şi fericit amestec de Renaştere şi stil oriental, ba chiar puţin moscovit. Zidită din blocuri de piatră albă, ea pare la partea de jos, cu pilaştrii şi ferestrele sale cu frontoane, un monument clasic. Acoperişul îi este plin de o vegetaţie exotică de turle cu căciulă joasă de tablă, aşezate pe tambururi încreţite şi pline de minuscule ferestre oarbe. Monumentul e fantastic şi demn totodată şi dă privitorului impresia că un templu grec, încolţind, a crescut mai departe în era bizantină. Ca pe lîngă mai toate bisericile mînăstireşti, era şi acolo un mic ţintirim. Alături însă, despărţit de un gard, se afla spitalul de nebuni, care a făcut din „zidirea sfintei Golii" un loc de celebritatea ospiciului Bedlam. Aici, într-una din casele din ogradă îşi mută Creangă familia. Copilul, Constantin, era măricel, de vreo şase ani,

și sînt semne că diaconul l-a pus la învățătură de timpuriu, ca să se vadă ce înseamnă pedagogia. Din anul acesta, nu mai dinainte, pot fi amintirile unui fost școlar în clasa I, secția a II-a de la Trisfetite. Creangă se arată la școală un dascăl de umoare inegală, hotărît cu orice chip să facă din copii oameni. Metodele lui țin pe sfert de pedagogia cea nouă, învățată la școala normală, și pe trei sferturi de vechile principii humulestene ale părintelui Ioan, care îmbia cu colivă și colaci și corecta cu Sfîntul Nicolai și calul bălan. Creangă ademenește pe copii cu lucruri de mîncare și cu medalii de pus pe piept. Metoda intuitivă o aplică din bun-simț, știind că nu poți pricepe ceea ce nu vezi. El arată copiilor tablouri reprezentînd plante și animale, și ca totul să fie limpede, cînd vine vorba de nuca de cocos, găsește cu cale să cumpere două bucăți, să le pună sub nasul școlarilor și să le împartă, pentru ca gustul fructului exotic să le rămînă pentru totdeauna în gură (23). Pedepsele sînt date după o scară rațională, începînd de la metania cu cîte trei cruci, multiplicată cu numărul greșelilor, și sfîrșind cu punerea leneșilor în genunchi pe grăunțe scoase din buzunarul anteriului și cu ruperea liniilor în palma vinovaților. Ticăloșilor li se făgăduiește „o falangă grecească cum n-am mai văzut și nici n-om mai vedea !“ În toane bune fiind, dascălul e glumeț, dispus a povesti. Elevii sînt scoși din clasă doi cîte doi și obligați a nu rupe rîndurile decît departe de școală. Creangă nu suferă să i se zică altfel decît „domnul“, dovadă de puțina stimă ce-o avea pentru calitatea-i bisericească. Diaconul luă în gazdă un elev, pe N. A. Bogdan, ai cărui părinți se mutaseră la țară, și-l ținu un an. Trebuie să fi fost prin 1866—1867. Copilul de atunci, a cărui memorie tre-

buie folosită cu socoteală, își aduce aminte că Constantin Creangă era de-o vîrstă cu el și învățau amîndoi în ograda mînăstirii, ori se jucau printre crucile cimitirului. Plini de curiozitate, priveau peste gard spre spitalul de alienați. Acasă, diaconul e un părinte înfierbîntat de pedagogie, neîmpăcat. Copilul n-are voie a-i zice „tată", ci „domnule". Domnul, supărat cînd odrasla întîrzie la masă, o pune în genunchi ori o gonește de la masă, lăsînd-o afară două-trei ceasuri. Aici este toată firea Smarandei, cu pedepsele ei pripite. Desigur că Creangă nu era un bun pedagog în propria lui familie, nepricepînd că nu se poate cere simțire aleasă de la copilul față de care nu s-a arătat prietenie. Fire mediocră, copilul va deveni în urma asprului tratament un om lipsit de axă morală. Bogdan, copilul găzduit, și-aduce aminte de diaconița ca de o femeie tînără, frumoasă, cu glas blajin și împăciuitor. O lampă răsturnată aprinse într-o zi rochia Ilenei, și Creangă își scoase iute anteriul și-l aruncă asupra nevestei, pe care o culcă la pămînt spre a înnăbuși flăcările. Tînăra soție se alese cu arsuri dureroase, ceea ce, pînă la tămăduire, produse multă supărare diaconului.

Existența a trebuit să-i pară de acum lui Creangă pe deplin statornicită. Ca diacon putea s-ajungă popă, dar și fără popie, dacă i s-ar fi urît, ar fi rămas cu rostul institutoratului. Socotindu-se liber, diaconul gîndi că se cuvenea de aci înainte să facă și politică, să contribuie și la viața statului cu acel bun-simț cu care își ducea el propria familie și clasa. La 11/23 februarie 1866, Alexandru I. Cuza fusese silit să abdice, și în așteptarea noului domn se instituise o locotenență domnească. Spiritele erau în așteptare, multe cu regretul îndepărtării lui Cuza, dar toate solidare în privința trebuinței

de a se aduce un domnitor străin. Totuși, o mică conspirație separatistă și deci antiunionistă se produse la Iași, cu oameni ca Moruzi, N. Roznovanu, Teodor Boldur-Lățescu, N. Ceaur-Aslan și mitropolitul Calinic Miclescu (124), poreclit, de Isaiia Duhu, Cînilic, om „ușor la minte", cu vederi înguste și porniri de ură. Răscoala izbucni la 3 aprilie și fu înnăbușită numaidecît de Lascăr Catargiu. La această răscoală se pare a fi luat parte și Creangă cu Gh. Ienăchescu. Oricît s-ar părea de curios, participarea diaconului la răscoala separatistă e foarte probabilă, întîi prin contagiunea de la mitropolit la clerul subordonat, al doilea prin conștiința îngustă a acestor clerici fără orizont politic. O proastă opinie despre munteni este vădită în corespondența lui Creangă. Diaconul, ca om de la munte, are silă de tot ce nu e moldovenesc și iubire de regiune, deci fără îndoială că în schimbarea de regim a văzut o nouă pricină de înstrăinare a țării. De altfel, ieșenii de atunci aveau încă proaspătă rana mutării capitalei. Mitropolitul Calinic, urmărit de stăpînire, e scăpat de la moarte de cei doi diaconi, care îl ascund în chip grotesc sub un poloboc din pivnița crîșmei lui Stihi de la Sf. Vineri, dovadă că revoluția o făceau mai mult bînd (6). După potolirea răscoalei și iertarea nebunului mitropolit de către noul domn Carol I, Creangă începe să facă „politicale" în tabăra așa-zisei „fracțiuni libere și independente". Este caracteristic că această fracțiune, unită apoi cu partidul liberal, era adînc xenofobă și antisemită pînă acolo, încît să împingă guvernul la izgonirea, urmată de complicații diplomatice, a unor biete famili evreiești din Bacău (134). În Moldova marele număr de alogeni a dat prilej de regretabile manifestări șovine, ceea ce explică, fără să scuze, naționalismul temporar

al lui Creangă, care va fi al lui Conta, şi, pînă la un punct rezonabil, motivat de teoria producţiei, al lui Eminescu şi al atîtora, fără deosebire de convingere politică. Printre fracţionişti erau Suciu, Lateş, Micle, Gheorghiu, N. Ionescu, toţi urînd bombastic pe „străini" şi „cosmopolitismul" şi arătînd în privinţa ideii monarhice o rezervă suspectă. Ca o reacţiune împotriva liberalismului separatist şi cu tendinţe revoluţionare, se constitui societatea „Junimea", care se declară monarhică, dinastică şi conservatoare, dar se mărginea deocamdată la o activitate strîns culturală. A cunoscut Creangă de aproape pe Maiorescu şi pe junimişti încă de acum ? Lucrul nu pare credibil. Desigur că diaconul îl cunoştea pe Maiorescu de la cursuri şi că Maiorescu însuşi l-ar fi recunoscut văzîndu-l. Însă un director nu stă să ţină minte pe toţi absolvenţii şcolii lui, şi Creangă nu scria acum, ca să intre în altfel de legături cu fostul profesor. În anul acela, 1866, fiind mare luptă electorală pentru alegerea celei dintîi Camere a domnitorului Carol, fracţioniştii se mişcară făcînd propagandă la întruniri, unde discuţia se urma în contradictoriu. Maiorescu însuşi, socotit „cosmopolit", vorbi. Din partea fracţioniştilor cuvîntă şi Creangă, „cerînd învăţătura elementară, care pînă astăzi nu este încă destul de bine organizată". Păru „un părinte tînăr de ani, frumos de figură, blond de păr... bun de gură şi viguros ca o *creangă* de stejar". Publicul însă, dezordonat, nu-i da ascultare, cum arată cu intenţie de umor *Gazeta de Iaşi*, organ junimist : „Cînd vorbea acesta, se înflăcăra auditorul cumplit : toţi perorau deodată. Talentul său oratoric infecta [sic] întreaga adunare, astfel încît, în tot timpul cît avea cuvîntul părintele, luau fără autorizaţie cuvîntul cu toţii, — nu prea ştiu pentru ce cuvînt,

deși mai că mi-aș explica scopul" (108). Creangă mărturisea însuși mai tîrziu : „De la 1866 pînă la 1872— zicea — am făcut și ceva politicale. În întrunirile de la primărie cine era mai guraliv decît mine, Bută, Damaschin și Corduneanu ? Alegeam și culegeam la deputați și la membri comunali tot ce era mai bunișor din fracțiune" (6). Cel mai pătimaș de politică dintre junimiști, I. Negruzzi, candidînd odată la deputăție, zări pe Creangă pentru întîia oară vorbind cu un institutor căruia el, Negruzzi, îi făcuse un bine. Candidatul solicită votul cetățeanului, dar Creangă îi răspunse isteț în locul solicitatului :

„— N-are a face una cu alta, domnule Negruzzi, d-ta i-ai făcut un serviciu privat, și aci e vorba de trebi publice. Bate dumneata la alte uși, noi, oamenii cei mici, votăm pe-ai noștri.

— Să știi, părinte — îi răspunse mînios Negruzzi — că nu cer nici astăzi, și n-am să cer în veci votul sfinției-tale ! Dar are să vie o zi cînd singur ai să mă votezi, fără stăruința mea.

— Să așteptăm vremurile acele — îi replică ironic diaconul." (167)

Se vede că pentru barba și părul lui deschis, de un blond-albicios, Negruzzi sau alții l-au poreclit pe Creangă „popa Smîntînă". Același Negruzzi îi făcea în *Electorale* portretul ca orator. Întrunirile se țineau în Piața Primăriei, care se afla pe locul Teatrului Național de azi. Era o clădire ruinată, umedă. Pe o scară îngustă intrai într-o lungă sală cu tavanul scund, cu ferestre sparte și cîteva bănci de-a lungul pereților. O masă la un capăt al sălii ceva mai înălțat închipuia tribuna. Patru lumînări într-un lustru și două în sfeșnicele de pe masă luminau tulbure sala. Prezidentul, pe un jilț, conducea dezbaterile slujindu-se de un clopoțel. Cînd

vorbea, Creangă își împingea potcapul pe ceafă și-și sufleca mînecile. Iată toate acestea în stihurile lui Negruzzi (165) :

Numai piața-i animată : oameni mulți înspre o casă,
Care-n mijloc e zidită, înaintează și se-ndeasă
Și-n grămadă înspre scara cea îngustă dau năvală,
Vrînd să intre fiecare cît mai grabnic sus în sală.
Lungă, jos în pod, îngustă, cu ferestrele crăpate,
Cu trei-patru bănci ciuntite de părete răzemate.
Într-un unghi e-o sobă neagră, care, fără de căldură,
Numai fum în loc de pară varsă din bătrîna-i gură,
Cu un lustru unde-s patru lumînări de spermanțetă,
De la care o lumină galbenă e-mprăștietă.
Astfel sala ; iar în capăt, pe un loc mai înălțat,
Unde pe o masă două sfeșnice s-au așăzat,
Stă pe jilț un om cu barbă și păr alb și gravă mină,
Ca un sfînt bărbos și țeapăn dup-a candelei lumină.
Împrejur e vuiet mare, toți vorbesc și discutează
Și se mișcă și se-ndeasă și se ceartă și fumează,
Și din toate se cunoaște că această adunare
Are scopul să decidă de a țării cauză mare.
Căci, alegători cu toții, acolo s-au adunat
Ca să vadă ori pe cine au s-aleagă deputat
. . . . . *prezidentul sună*
Clopoțelul și-i îndeamnă toți tăcere să păzească,
Căci părintele Smîntînă acum vrea să le vorbească.
„Fraților ! începe-acesta, mînecele suflecînd
Și potcapul ce-l apasă mai pe ceafă așezînd,
Frați iubiți, eu știu desigur că voi toți gîndiți ca mine
Că-n iubita noastră țară n-ar fi rău să fie bine.
Pentru asta, fără ură și cu gînd împăcăcios,
Cum stă scris în evanghelii c-a zis chiar Domnul Cristos,
Să fim toți cu înfrățire și ca frați să ne-nțelegem,
Dintre noi pe cel mai vrednic deputat ca să-l alegem.
Însă pentru a-l cunoaște, nu voim a cerceta

Vîrsta lui și meseria, ci de-și ține legea sa,
Cum stă scris, dacă postește și de s-a spovăduit,
Dacă dă de paraclisuri și se-nchină umilit,
Căci trăim ca-n vremi păgîne, oamenii nu mai sînt buni,
Nu mai au credința vechie ca odată la străbuni,
Preoții prea mică leafă au, bisericile toate
Chiar în zi de sărbătoare rămîn astăzi deșertate,
Discul gol e pîn-în funduri." „Ai vorbit destul, părinte —
Unul curmă din mulțime — părintește-ți cuvinte
Sus de pe amvon le spune, aici nu se potrivesc..."
„Taci, creștin fără credință, și mă lasă să sfîrșesc —
Strigă popa cu mînie — pe un om vrem a alege
Care-ntrînd în Adunare va propune-o nouă lege
După care toți românii să se-ntoarcă la credință
Cum era odinioară, cu plecare, umilință,
Însă nu cum este astăzi..." „Dă-te jos de la tribună,
E destul" — mai multe glasuri — iarăși prezidentul sună
Clopoțelul și-i invită ca să tacă și s-asculte,
Însă dintr-o parte-a sălei se ridică glasuri multe,
Care strigă tot mai tare: „Jos, destul, sfinția-ta!"
Altă parte îl susține: „Sus, părinte, nu te da,
Ei voiesc gîlceavă numai!" Popa cearcă să vorbească,
Însă vuietu-i prea mare și-i silit să părăsească
Locul său de la tribună.

Cuvintele puse în gura lui Creangă sînt o caricatură, și diaconul, foarte puțin ipocrit, nu le-a putut spune. Dar atmosfera înfierbîntată care plăcea lui Creangă nu era alta decît aceasta. Îi plăcea să se vîre în îngrămădeală și poate că hazul vorbirii lui îi dăduse de-atunci beția succesului și acum o căuta. Pe la 1866 fu văzut de un altul în sala curții de jurați, la împărțirea premiilor, vorbăreț, fără astîmpăr. Părul „alb ca oaia" și ochii albăstri-deschiși atraseră atenția privitorului (107).

Primirea în gazdă a unui școlar arată că diaconul Creangă umbla să cîștige bani și pe această cale. Era fiu de țăran-negustor și începea să se dezvăluiască la el o grijă de bunuri și o mică avariție de om sărac. Prin 1869 părintele Ivanciu de la biserica Sf. Gheorghe Lozonschi îl introduce în casa părinților lui A. C. Cuza, din strada Coroi, ca să dea lecții unei fete luate de suflet. Și aici surprind vioiciunea și veselia diaconului, zveltețea lui, părul albicios și ochii albaștri (52). Nu este înlăturată putința ca diaconul-institutor să mai fi avut lecții particulare, avînd în vedere firea lui întreprinzătoare și îndrăzneață.

Cam prin 1867, în timpul ședерii la Golia, i se-ntîmplă lui Creangă un lucru foarte supărător : Ileana, nevasta lui, îl părăsește. Pentru o față bisericească chestiunea era gravă și despărțirea fu tăinuită cîțiva ani de zile. Cauza acestei despărțiri e greu de aflat acum (rudele o bănuiau pe Ileana de necredință și susțineau că fusese prinsă cu un bărbat în casă la Tîrgul-Neamț, ceea ce nu prea este de crezut) (234), însă Creangă scrise mai tîrziu negru pe alb în *Noul curier român* că tot necazul lui venea din „răutatea și corupțiunea unui *călugăr*“, că din cauza aceluia fusese abandonat de soție împreună cu unicul lui copilaș și se mira că „pentru această faptă imorală și scandaloasă nu s-a luat nici o măsură în contra acelui *călugăr*“ (104). Va fi fost egumenul sau un călugăr de la Golia ? Și voia să spună Creangă că acela îi corupsese nevasta ? Dacă imoralul călugăr era de la Golia, hotărît că Ileana Grigoriu, plecînd de la soț, nu se apropiase de corupător. Diaconul nu avea bune păreri despre monahi și se pare că furia părintelui Oșlobanu împotriva „boaitelor fățarnice“ este și a sa proprie. Totuși, nu e dovedit că Ileana și-a

înșelat propriu-zis soțul și că n-ar fi vorba de o închipuire geloasă a diaconului bănuitor, întărîtat de surorile sale, la care se ducea fără a lua și pe nevastă, care i-a zis că „nu merge". Asta trebuie să fi jignit pe Creangă ca o insultă adusă țărăniei sale, și la întoarcere făcu scandal, motivat sau nu, că nevasta „ar fi abuzat de încrederea" lui. El împărtășea filozofia lui moș Nichifor Coțcariul că femeia nebătută e ca moara neferecată, și fără îndoială că voi să-și ferece muierea nelalocul ei, cum făceau gospodarii la Humulești. Ileana, sătulă de diacon, ținu morțiș să plece. Un preot, Ilie Grigoriu, poate rudă cu socrul, fu chemat să-i împace, de unde reiese că purtarea nu fusese chiar așa de gravă și că soțul însuși vedea neajunsul despărțirii. Ileana, însă, zise că nu voiește să mai trăiască cu diaconul „nici o zi". Și cu acestea părăsi casa pentru totdeauna, spre ciuda lui Creangă, care socoti asta drept „cea mai gravă insultă" (189). Judecînd drept, chiar fără a cunoaște purtările Ilenei, este hotărît că Creangă n-a fost iubit de nevastă, care, dacă l-a înșelat cumva, a făcut aceasta cu cugetul cel mai onest. Fetița de 15 ani devenită femeia tînără de 22 de ani se găsi în fața unui om vesel, slobod la gură și la purtări, însă aprins la mînie, încăpățînat în ideile lui, de mentalitate țărănească, hotărît să pună rînduială în familie dăscălește, lovindu-și copilul cu palma peste gură la vreo necuviință și prin urmare cruțînd tot atît de puțin femeia, pe care n-o credea superioară bărbatului. Creangă fu fericit cînd, redevenit țăran, își luă o țiitoare din prostime, pe care o ținu cum se țin femeile, la depărtare, și-o bătu în lege cînd crezu că se cuvine (234). Diaconul era totodată umblător după femei, precum îl știm încă din epoca fălticeneană, și se pretinde chiar că o

maică Evlampia sau Evghenia i-ar fi născut un băiat Valeriu, mort apoi la vîrsta de 15 ani (234). O anecdotă cu variante spune că Ion Creangă şi cu Ienăchescu ar fi zărit la Piatra sau la Iaşi (95,84) o evreică frumoasă în uşa unei dughene şi că Creangă ar fi invitat pe Ienăchescu să pună un semn pentru regăsirea fetei. Semnul pus fugi şi evreica nu mai fu găsită, fiindcă semnul lui Ienăchescu, batjocorit de Creangă cu expresia „popă", fusese un cîine. De aici e adevărat doar elementul că tinerii diaconi umblau după isprăvi erotice, deoarece altă dată Creangă, mergînd cu Ienăchescu şi alţi prieteni la Sculeni, să facă baie în Prut, cum le era obiceiul, şi rămînînd peste noapte acolo, în neputinţă de a dormi, merse în cămaşă de noapte şi înfăşurat ca o nălucă în cearşaful patului să stea de vorbă cu frumoasa fată a hangiului evreu (95). Pe cartonul unei cărţi, ca un Stendhal rustic însemnător de fericiri intime, Creangă nota odată cu creionul : „Astăzi, 16 ianuarie 1872, s-a întîmplat un plăcut accident pentru mine". Diaconul nu era deci un soţ credincios, şi acest fapt, în alte împrejurări indiferent, adăugat la deosebiri de caractere, grăbi deznodămîntul căsniciei lui.

Diaconul rămase deci singur şi înciudat cu un copil de şapte ani în spinare, pe care îl dăduse la şcoală în 1866, toamna, deci nu demult, şi pentru care adusese în casă o profesoară de limba germană, pe o bătrînă *M-me* Braun (234). Lucrurile trebuie să fi mers foarte prost, şi Creangă se porni în căutarea unei ţiitoare.

V. DIACONUL RĂZVRĂTIT

Însușirea prin care pătrund oameni de țară de felul lui Creangă este „bunul-simț". Diaconul avusese o judecată dreaptă, care nu se strîmbase de gramatica Măcărescului și care-l ajutase să priceapă învățăturile lui Maiorescu. El văzuse că și pedagogia, crezută drept o știință grozavă, nu e decît o chestiune de judecată : școlarului îi arăți lucrurile pe care vrei să le știe, îl ademenești cu vorbă bună și-l îndreptți cu bătaia. Așa făcea și dascălul de la Humulești, semn că totul e o chestiune de sănătate a minții. Creangă deschidea o carte de istorie și pricepea, deschidea o gramatică franțuzească și pricepea. Deci avea, ca orice om, putința de a înțelege orice. Nici nu s-ar fi putut altfel. Era doar fecior de gospodari din Humulești, sat moldovenesc, fecior de oameni chibzuiți, care-și făceau bine treburile și fără știință de carte. Fiind el un om cu cap sănătos, care răzbate totul, era firesc ca acolo unde nu înțelegea, vina să fi fost a celuilalt care vorbea sau scria. De unde sentimentul lăuntric și ironic al superiorității sale, acoperit cu expresii umile ca „prost oi fi". Diaconul mai văzuse apoi că și politica era un cîmp de activitate unde putea și chiar trebuia să aibă izbîndă, „ca fiu

din popor". Lumea îl asculta cu plăcere, făcea haz de el, prin urmare vorbea tot așa de bine ca și boierii, dacă nu mai bine. Deci ce spunea el avea o noimă, era o dovadă că bunul-simț al săteanului curat pătrunde și în sufletul orășeanului. Diaconul „fiu din popor" se simți foarte mîndru, începu să bată drumurile și să vorbească în pildele și proverbele care avură atît de mare succes. Însă pe oamenii de soiul lui, fără complexitate, succesul începe să-i strice. Înțeleptul, încurajat de alții, exagerează puterea bunului-simț, dă reprezentații de libertate de cuget, devine protestatar, nastratinesc. Umoarea neagră, în urma plecării Ilenei, se prefăcu la Creangă în sarcasm și în pornirea de a supune totul bunului-simț. Și într-adevăr că toate atitudinile diaconului, de acum încolo, deși pline de dreptate și exprimate cu o ironie care le dă o valoare generală, totuși, ca purtări de om, au o repezeală nechibzuită, o aroganță, care este mai mult a omului privit de alții și doritor de a fi aplaudat, decît a unui bărbat activ care urmărește binele cu tact. Înrăit de „boaitele de la mînăstiri, vru să-și spună și aici cuvîntul, ca și în sălile de întrunire, cu gîndul lăuntric că adevărurile ieșite din bunul-simț al unui fiu din popor aveau să trăsnească. De la preoție nu mai era mare lucru de așteptat de vreme ce nu mai avea nevastă. Post bun avea, deci putea să-și spună cuvîntul răspicat. Ca să fie mai sigur că n-avea să pățească nimic, diaconul cere la 2/14 ianuarie 1868 ministerului să i se dea definitivarea în învățămînt. La 17 februarie N. Măcărescu și Th. Codrescu fac institutorului o inspecție la clasa I de la Trei Ierarhi și găsesc că el este plin de aptitudine, aplicînd exact metoda de predare, cu bune rezultate la examenele semestriale, că-și îndeplinește datoriile cum tre-

buie, avînd o bună conduită. În urma acestor constatări, inspectorul înaintează celor în drept, la 29 februarie, cuvenitul proces-verbal (200). Ordinul de definitivare n-a sosit de la minister, dar Creangă și-a închipuit că va veni mai tîrziu și în orice caz nu și-a socotit mai puțin trainică poziția. Socoti venit timpul de a deveni un spirit critic al bisericii, împotmolite în forme vechi, contrare bunului-simț. Se zice că, deși foarte bun cîntăreț și cu rînduială la slujbă, n-avea tragere de inimă la diaconie și se simțea apăsat de potcap, de coadă și de rantie, că nu voia să meargă la înmormîntări, botezuri, cununii. Se mai spune iarăși c-ar fi fost „ateu din suflet", criticînd formele deșarte ale bisericii și punînd la îndoială existența lui Dumnezeu (6). Ateu Creangă nu putea să fie, pentru că îl împiedica „bunul-simț" care spune că orice trebuie să aibă un făptuitor. Nădejde, care era într-adevăr ateu, îl va ironiza mai tîrziu că în manualele școlare vorbește de „mîna lui Dumnezeu cea nevăzută", iar Creangă va răspunde cu mult umor că dacă Dumnezeu „nu ne-ar fi găurit pielea în dreptul ochilor, nu ne-am putea vedea greșelile unii altora" (47). Dacă nu era ateu, nu era totuși nici mistic, fiindcă țăranul în genere este îndoit asupra descinderii pe pămînt a dumnezeirii și nu amestecă cerul cu biserica. Dumnezeu, acolo unde este, citește în inimile drepților și nu osîndește un om numai fiindcă nu merge la biserică, de dragul popii. „Popa-i cu patru ochi." Popa are „picioare de cal, gură de lup, obraz de scoarță și pîntece de iapă". „Popa are mînă de luat, nu de dat." Creangă venea de la Humulești cu un dispreț de țăran care muncește față de preotul care strînge. Despărțirea de Ileana îl făcu dușman și pe popi, și pe călugări. De fapt, clerul înalt era încă de ori-

gine grecească, precum era egumenul de la Golia, și în ura diaconului intra și xenofobia sa. Critica lui Creangă se îndreaptă numai asupra formelor care sînt deșarte atunci cînd nu se țin de bunulsimț. Întrucît lanțul de aur și crucea scumpă sînt mai bine văzute de Dumnezeu decît crucea de lemn și sfoara de cînepă ale părintelui Duhu ? Biserica s-a înțepenit în forme goale. Se poate bănui că frecventarea cursurilor și prelegerilor lui Maiorescu, care în 1867 ținuse cîteva prelecțiuni populare, între altele despre budism, sucise puțin capul diaconului, împingîndu-l spre concepția unui Dumnezeu pentru toți, același în varietatea de forme indiferente în sine. Atunci, firește, toate tradițiile bisericii sînt eresuri fără nici un conținut. Ce-i pasă lui Dumnezeu dacă mănînci post ori nu, atunci cînd natura omului cere nutriment ? Deci Creangă, spune anecdota, mîncă odată în chip demonstrativ pască și cozonaci în Vinerea Mare și puse să-i fiarbă o ulcică de fasole în ziua de Paști.

Pe la începutul anului 1868 se dădeau la Teatrul Național reprezentații românești cu piese ca *Descoperirea Americei* și *Istoria fiilor lui Eduard*, de formă melodramatică, însă cu nimic scandalos în cuprins. Teatrul, gîndi diaconul, este operă de cultură, operă folositoare, de vreme ce afli întîmplări din istorie. Și se duse la *Descoperirea Americei*, trăgînd după sine, probabil, și pe Gh. Folescu, de la biserica Goliei. În aceeași stare de spirit și poate învoiți cu Creangă, merseră la teatru economii Ioan Pompilian de la Metocul Maicilor, Vasile Pompilian de la Sf. Spiridon și Alex. Ionescu de la Sf. Ilie. Gh. Ienăchescu, prietenul îngust la minte și ipocrit, nu se duse.

Convenționea din 26 februarie 1868 îi denunță într-un articol „atingătoriu despre mergerea unor

preoţi la theatru", consistoriul se înfricoşă de fapta nelegiuită şi protoiereul C. Buţureanu, geniul rău al dicasteriei, raportă cazul mitropolitului, dezvăluind pe criminali, cărora li se cerură numaidecît declaraţii. Făptaşii, afară de Creangă, se bîlbîiră în scris de timiditate. Unul socotise „că nu voiu avea a da seamă nimului", altul se prefăcea a uita numele pieselor, dar încredinţa pe superiori că „n-a fost decît ca toate piesele istorice, pline de morală şi combătătoare de tot soiul de vicii în genere". Creangă însă luă condeiul şi, ţanţoş, aşternu pe hîrtie această compoziţie ironică :

Iaşi, 1868, martie în 2

Venerabile părinte,

La stimabila şi oficiala adresă a sf.-voastre No. 43 din 29 februarie 1868 relativă la frequentarea *Teatrului Naţional,* una dintre instituţiunele morale sociale de către preoţii de miru, între care mi-aţi făcut onóre a me enumera şi pre mine, subsemnatulu, pentru satisfacerea cucerniciei-voastre cu respectu şi francheţă ve răspundu că : am frequentatu Teatrulu Naţional de cîteva ori, unde n-am văzut nimica scandalosu şi demoralisatoru, ci din contră combaterea tutuloru viciuriloru şi susţinerea de totu ce este justu şi ceea ce priveşte datoria omului către Dumnezeu şi societate.

Binevoiţi, venerabile părinte, a primi încredere de deplina mea stimă pentru sfinţia-vòstră.

I. Creangă — diaconu

Luată ca expresie a libertăţii de gîndire, ca moment în istoria stării de spirit a bisericii române, scrisoarea este din acele manifestări strălucite ale spiritelor răzvrătite, care determină cu sacrificiul

persoanei lor urnirea formelor ruginite. Un om cu simț politic însă, care voiește să contribuie la progresul tagmei lui în chip direct, nu procedează așa, ci caută a nu împinge lucrurile pînă la înlăturarea sa din corp. Autoritățile bisericești erau injuste și obscurantiste, apărau însă o tradiție la care ținea chiar credinciosul. De pildă, e absurd a crede că între lungimea părului și credință e vreo legătură, totuși, norodul disprețuia lipsa bărbii și a pletelor, și s-a întîmplat ca propaganda catolică însăși să fie nevoită la noi a introduce aceste podoabe cu scopul de a redobîndi respectul pentru preoți. Cu o purtare blîndă, respectuoasă, fără atacuri personale, Creangă ar fi izbutit să pună problema mergerii clerului la teatru și să provoace discutarea ei în presă. Dar Creangă avea firea lui, și ar fi de prisos să ne închipuim că și-ar fi putut-o schimba. Scrisoarea lui insultător onctuoasă arăta voluptatea de a mușca prostia, gustul de ceartă cu lumînarea, înclinarea la pamflet a unui protestant iute la mînie. Moldova de atunci nu era, vai, terenul unde un nou Pascal și-ar fi putut compune diatribele. Ca și cînd ar fi descoperit o nouă erezie a lui Arie, mitropolitul Calinic, cel din poloboc, care se afla la București, telegrafie episcopului Vladimir Irinopolèos, la 14 martie, aceste cuvinte de alarmă :

„Ne-am informat : unii preoți merg la teatru. Ne mirăm cum de s-a tolerat dacă este adevărat ! Cercetați îndată cu toată scrupulozitatea, și toți acei care se vor constata că merg la teatru să fie opriți de lucrarea preoției pînă la venirea noastră cînd vom decide cele de cuviință."

În urma probabilei comunicări a numelor vinovaților, Calinic ordonă telegrafic oprirea „de lu-

crarea celor sfinte" a celor cinci preoți. Cei suspendați făcură o întrunire de protestare, la care probabil că Creangă a vorbit cu potcapul mai pe ceafă ca oricînd. Chestiunea avea un precedent. La 24 ianuarie 1863 un preot militar, „Dimitrie Valachianul", preot al unui regiment staționat în garnizoană, fusese la teatru în veșmînt preoțesc, invitat de colonelul regimentului și firește numai la o festivitate legată de serbarea Unirii. Locotenentul de mitropolit de atunci găsea că preotul muntean, care declara că nu știa că în Moldova sînt astfel de reguli, se așezase *vis-à-vis* de rostirea sfintelor canoane, adică împotriva lor. Putem să credem că exista în acest cler înalt, încă străin și fără înțelegere față de reformele Unirii, ce dusese la secularizarea mînăstirilor, o pornire separatistă, și deci o ură față de munteni și față de tot ce amintea marele act național. Așadar, Mitropolia se plînge Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, cerînd ca prin mijlocirea Ministerului de Interne să se împiedice întrunirile. Gusti, ministrul instrucției, răspunde mitropolitului cu moderație, strecurînd observația că păzirea canoanelor nu intră în competența lui. Se zice că diaconul suspendat se duse din nou la teatru, explicînd, cu acea pornire șugubeață și nastratinescă la analiza logică a propozițiunilor cu care își va îndreptăți răzvrătirile, că mitropolitul îl oprise de a merge la biserică, nu și la teatru (6). De Paști, ministrul, amintindu-și de preoții scoși din biserică, rugă pe mitropolit să ierte creștinește pe păcătoși. Mitropolitul, luîndu-și aere importante, după ce găsi că se află în poziție „cam dificilă" și după ce probabil obligă pe vinovați să ceară iertare, consimți să ridice pedeapsa (75).

Fără nevastă, plictisit de diaconia care nu-i aducea mare folos material, sigur pe cariera didactică,

Creangă, care voia să se scalde în Prut, să umble după tinere evreice şi să meargă la teatru, începu să întindă coarda, căutînd scandalul. Cu firea lui ţanţoşă şi nesupusă, nu se poate crede că acest fiu sufletesc al lui Isaiia Teodorescu era o simplă victimă a neînţelegerii superiorilor. Starețul mînăstirii era Isaiia Diocleas, care-şi punea mai tîrziu semnătura de aprobare pe hîrtiile cu măsuri de luat împotriva diaconului. Pe el trebuie a fi început Creangă să-l împungă cu vorba şi să-l stîrnească, dacă mai ales acela era şi călugărul care-i corupsese nevasta. Nu se sfîrşise bine chestiunea cu teatrul, şi într-o zi, pe la sfîrşitul lui aprilie sau începutul lui mai, diaconul, care şedea în casă în halat (rantia i se părea apăsătoare), aruncă ochii pe geam. Ziua, în ciuda primăverii, trebuie să fi fost mohorîtă, vîntoasă, fiindcă ciorile croncăneau şi se strîngeau pe turlele albe ale bisericii. Întunecat la suflet din cauza vremii, cu urechile iritate de croncănitul păsărilor, ale căror pene negre îi deşteptau prin asociaţie stolul negru al călugărilor lăsaţi asupra bisericii române, Creangă puse mîna plin de ciudă pe o puşcă (de unde se vede că vîna haiduceşte pe la Humuleşti, cînd nu era în calea superiorilor, deşi fiu-său pretindea mai tîrziu că diaconul pregătise odată puşca să se omoare pentru „cutare“ — ms. 3.757, ff. 10—12), se repezi pe uşă afară şi o descărcă în pîcla de ciori. Tocmai atunci păşea în ograda bisericii protopopul, care, descoperind în Nembrodul[1] cu halat pe diacon, zise uimit :

„— Dar bine, diacone, unde s-a mai văzut faţă bisericească umblînd cu puşca ?“

Creangă răspunse iar în stilul lui Nastratin :

[1] *Nemrod*, personaj biblic, după Geneză întemeietorul Imperiului babilonian, renumit vînător.

„— D-apoi eu nu-s «judan», cinstite părinte, să mă tem de pușcă !“ (6).

Poate că isprava cinegetică n-ar fi ajuns la urechile lui Calinic, dacă *Curierul de Iași*, prin pana nu se știe cărui răuvoitor, dușman politic desigur, n-ar fi divulgat-o sub titlul *Tragerea la țintă și vînatul la păsări în mijlocul orașului* (200). Mitropolitul, citind articolul, îngălbenește ca de o mare primejdie amenințînd biserica și dă la 6 mai protoiereului C. Buțureanu însărcinarea de a cerceta grabnic cazul. Protoiereul se înfățișă diaconului și-l întrebă dacă a tras cu pușca, iar diaconul răspunse fără codire că a tras într-adevăr cu pușca, ceea ce trebuie să fi încurcat pe sfinția-sa. Desigur că și acum Creangă strînse în logica lui sarcastică mintea simplă a protoiereului, cerîndu-i instrucțiuni asupra chipului celui mai nimerit și mai potrivit canoanelor de a scăpa turlele unei biserici de necuviința ciorilor. Afacerea era absurdă și ridiculă, și lumea trebuie să fi făcut haz mare, spre satisfacția lui Creangă. Mitropolitul care scăpase de pușcă în polobocul oferit de Creangă, neputînd încadra în canoane acest caz neprevăzut, după o scurtă oprire de la serviciul divin, îl iertă din nou. Popa Smîntînă, limbut, umplu probabil orașul cu povestea vînătorii de ciori și a înfundării mitropolitului în chestia mergerii la teatru, repetînd, ne putem închipui, prietenilor vorbele de duh spuse protopopului. Totuși, se dădu oarecum pe brazdă, ca să nu piardă leafa de diacon ori locuința, de vreme ce rămase la Golia încă trei ani.

La 15 octombrie 1870, Creangă e mutat, printr-un schimb cu Gh. Ienăchescu, la școala primară nr. 1 din Strada Română, unde era director Toma Săvescu, însă la o sucursală a acestei școli, pe Sărărie. La această „școliță“ friguroasă și cu ziduri

subțiri, cu elevi de clasa I, diaconul e de capul lui și primește cam lei 157, bani 38 (79). O astfel de independență trebuie să fi născut în capul lui un raport între viața de cleric subordonat și aceea mult mai slobodă de institutor. Se mai poate presupune că, econom din fire, nemaiavînd nevastă de hrănit și înveșmîntat, Creangă strînse deoparte ceva parale din cărțile didactice, dacă cumva nu se va fi ales, după împărțeală, cu vreo moștenire de la părinți. Oricît de ieftină va fi fost căsuța de mahala pe care o va cumpăra mai tîrziu pe numele țiitoarei, ea va trebui să fie plătită cu o sumă de bani rotundă. Așadar, diaconul răbdă pe stareț privindu-l cîinește pînă ce prinse puțin cheag, și cînd se simți în putere își făcu socoteala că în ziua cînd ar avea bordeiul lui, lăsînd diaconia, din care nu se alegea cu mult peste folosința locuinței, putea să trăiască în voia sa fără potcap și anteriu din leafa de institutor. Socoteala aceasta făcu pe Creangă din nou țanțoș. Probabil că diaconul umblă iar cu lumînarea spre a face scandal, și în vara lui 1871 îl făcu, nu se știe în ce chip, dar oricum cu această încheiere, că-și luă ce avea prin casă și se mută într-o nouă locuință, ce ar putea să fie bojdeuca din Țicău, care nu era, prin urmare, departe de „școliță". Pe deasupra, avea și el, ca orice bărbat, nevoia unei ființe de sex feminin, care să îngrijească de el și de odrasla lui, însă nu de o Ileană înfumurată, ci de o muiere proastă cum se cade să fie femeia, care să coase, să spele și să se lase „ferecată". Creangă își va găsi și țiitoarea. Mutarea de la Golia a fost, nici vorbă, în gîndul lui Creangă o rupere pentru totdeauna cu diaconia, însă, ca să facă starețului în necaz din vreo ceartă, ori poate și din cugetul ascuns de a încerca să vadă dacă nu cumva s-ar fi putut să vie

la biserică atunci cînd îi plăcea lui, fără a sta sub nasul superiorului, el încuie ușa casei în care șezuse și luă cheia cu sine, ca să se știe că acolo e dreptul lui atîta vreme cît el e diacon. Vesel de întîmplarea care-l scăpa de ograda Goliei, Creangă luă pana în mînă și așternu pe hîrtie o epistolă-parodie cu ortografie caricaturală, adresată moșului său Gh. Creangă, econom la paraclisul spitalului din Tîrgul-Neamț. Scrisoarea, nu prea de duh, este din 3 iulie și fără îndoială din anul 1871, deoarece se vorbește acolo de răposarea *Bondarului*, care este o revistă umoristică din Botoșani, apărută în 1869 și dispărută în 1871, ușor de confundat cu *Bondarul* din Iași (1861—1862), după care am căpăta o datare greșită :

„Sărut mîinile și pe dosu, și pe față, prea iubiților mei bădiță și leliță Ecaterină.

Despre noi veți sci, după cum și sciți, că sunten senătoși d'in Grația lui D-ḑeu.

Dorim deci, ca și pe D-vóstre acéstă simplă epistolă să vĕ găséscă în celu mai perfectu gradu alu senătăței și alu fericirei ! De vreți a sci noutăți *nouĕ*, iétă vĕ spun : cu nefericit'a ocasiune a reposatului întru fericire a Bondarului și pusu la revinélă în pușcăriă, sfîntului Nichipercea, m-am dusu la Pru ! !u !utu, și am făcut feredeie de pungă. Sunt bune, ori ba ?

De făceam de pulpe, póte-mi vei ḑice c-aru fi fost mai bune că-mi întăreau slăbiciunea nervilor... Așă-i c'am greșitu ?

Altă noutate *nouĕ* : În timpul vijeliei unui inderetnicu vêntu dela finele nepomenitei luni Iunie, clopotniț'a Goliei fu aruncată de-asupra celei dela Bărboiu, și clopotele tocmai la patruḑeci de sf.ți ; și la Archi-man-Dracu Merișesco, în

grădină, a crescutu unu crastavete de doi coți și jumătate (2½) care merită a fi dusu la exposiți'a dela Frumós'a, care are a fi la 24 Septemvrie, curgătoru în avusul urbei Né'mțul buza-bri-de Bercu, în casele lui Gram'a, să se mur[e]de...

Altă noutate : M-am mutatu într-o casă unde se află și cîte-va frumușele, ce pe la Iassi le icu fete, scii proverbu cela : «Bețivului și Dracu-i ese cu ocaua plină». Cu alte cuvinte suntu factoru de... iéca noue funcțiune ! ! !" etc., etc. (74)

Se vede însă că autoritățile bisericești nu luară în serios pe diacon, care trebuie să li se fi părut un apucat de domolit cu duhul blîndeții, căci Creangă se hotărî să facă un gest mare, nemaiauzit, cu mult asupra tragerii cu pușca. Merse la bărbier și-și tunse pletele. Desigur că vanitățile încercate de el cînd lumea se holbă la vederea unui popă tuns fură de esență rară. Creangă povesti mai tîrziu că și-ar fi tăiat coada singur cu foarfecele, ca s-o ofere unei diaconițe din Roman, căreia îi plăcuse părul său (88). Lucrul pare foarte posibil. Tăierea s-a produs vara, pe căldură, cînd Creangă avea obiceiul să bată drumurile pe la țară și să se scalde-n Prut. Plictisit de coada care-l rodea ca o șopîrlă pe ceafă, fu fulgerat de o idee năstrușnică : s-o taie. Dar, șugubăț din fire, găsi că e nimerit să dea reprezentație inedită și se ajută de cea mai mică aluzie la coada sa, ca s-o taie pe loc, sub ochii holbați ai celor de față. Creangă era un om plin de contradicții, umblînd după multe lucruri deodată. Cînd se văzu cu coada tăiată, trebuie să se fi căit, și atunci, în așteptarea creșterii altui păr, umblă prin canoane și dibui un articol care-l făcea pionier al portului preoțesc modern și reformator al tradițiilor. Găsi un articol după care nu

numai nu era oprit să-și tundă părul, ci chiar îndatorat a și-l reteza și care lămurea că îndeosebi diaconii și clericii tineri nu trebuiau să poarte plete lungi spre „sminteala oamenilor". Așadar, chestiunea era limpede : diaconul se tunsese ca să nu smintească pe credincioși. Oricît reformarea portului preoțesc a mers înspre tunderea părului prisoselnic, nu trebuie să se vadă în gestul lui Creangă o sfîntă revoltă împotriva înapoierii. Creangă era un om repezit, un original, și-n fapta lui intră ori nechibzuință, ori plăcerea de-a o rupe cu scandal. Plină de spirit este numai apărarea lui, sofistică, bună de colorat biografia unui om de geniu. Dar ca să plece din cler n-avea nevoie să se tundă dinainte și nici nu putea pretinde autorității o interpretare ce nu era încă în spiritul opiniei publice. Un preot ortodox care propune raderea bărbii este un om de vederi largi, dar acela care, nemaiașteptînd discuția, iese însuși în veșminte preoțești și cu fața spînă, acela suferă de o ușoară alienare de la simțul comun. Creangă făcuse un gest nastratinesc, și îndreptățirile lui după aceea, în loc de a spune limpede că nu mai dorește să fie diacon, arată o conștiință îndoită. Diaconul nu-și putu ascunde capul, al cărui păr creștea încet, și minunația se divulgă. Într-un oraș de provincie, o faptă hazlie dar nesocotită ca aceasta stîrnește atîta scandal, încît în consternarea Mitropoliei trebuie să se vadă simplicitate, în nici un caz voită asprime, de vreme ce autoritatea se codește mereu de a lua măsuri definitive. Creangă mersese la teatru într-o vreme cînd lucrul acesta era reprobabil, Creangă, nevinovat sau nu, fusese părăsit de nevastă, Creangă trăsese cu pușca în ciori, Creangă își tăiase pletele spre veselia oamenilor. Iată cîteva fapte care, atunci cînd nu se știe că diaconul va

deveni marele Creangă, pot să dea oricui impresia că avem de a face cu un descreierat. De fapt, diaconul dă semnele unui dezechilibru, ce-i dreptul superior prin motivarea pe care spiritul său lucid ştie s-o dea faptelor sale impulsive. Cu drept cuvînt, consultînd canoanele, arhimandritul Hieronim Buţureanu se întrebă dacă diaconul „poate liturgisi într-o asemenea stare". Oricine îşi poate închipui că aceasta nu era cu putinţă dacă biserica nu ţinea să devină un bîlci. Mitropolitul cere avizul consistoriului, care găseşte că lucrul e destul de grav, probînd „indiferentismul" diaconului. Pletele sînt menite să deosebească clerul ortodox de clerul altor rituri. Dicasteria se gîndi că totuşi părul o să crească la loc, şi cu el şi mintea diaconului, şi se mulţumi să ceară numai suspendarea din slujbă pentru cîtăva vreme (68). Creangă este convocat pentru ziua de 10/22 septembrie 1871 la consistoriu spre a se îndreptăţi. Cuvioasele feţe bisericeşti, aţîţate probabil de Buţureanu, scotocirăprin rafturi şi dădură de dosarul relelor purtări ale lui Creangă în 1868. Nu este îndoială că, dacă Creangă s-ar fi înfăţişat blînd consistoriului şi ar fi cusut o explicaţie oarecare, oricît de naivă, cum că, de pildă, o suferinţă trecătoare a pielii capului a dus la necesitatea înlăturării temporare a pletelor şi că totul se reduce la o nevinovată dorinţă de răcorire şi de salubritate, afacerea s-ar fi închis, gravitatea nestînd în fapt, ci în motivul lui. Dar la 11 septembrie, întîiul termen, Creangă nu se prezentă. La 13 septembrie adeveri trimisului primirea citaţiei, declarînd însă că, fiind bolnav, nu se poate transporta la consistoriu. În schimb, diaconul compusese un protest semeţ, plin de citaţiuni şi de „resoane", de-o impertinenţă abia cuviincioasă în formă (104) :

Onorabile părinte președinte!

Primind invitațiunea sub No. 40, vin cu onoare a mă prezenta înaintea acestui spiritual decasteriu, nu pentru a fi judecat, după cum mi se zice prin citata invitațiune, dar pentru a protesta energic în contra dreptului ce-și însușește acest spiritual decasteriu de a se constitui într-un tribunal bisericesc disciplinar, fără să aibă o lege care să-l autorizâ întru aceasta.

Puternicele resoane pe care-mi întemeiez protestul de față sunt:

1. Că imputațiunea ce mi se aduce despre retezarea părului nu este o abatere disciplinară: și dacă acusatorii mei și-ar fi dat osteneală să citească mai cu luare-aminte textul Canonului 96 al Sinod. al VI, cum și tălmăcirea acestui canon, cu notița de supt ea, ar fi înțeles (afară numai dacă n-ar fi voit) că tăierea părului și cuviincioasa purtare a clericilor în ceea ce privește barba și capul nu numai nu este oprită, dar chiar este poruncită. Și eară și în special pentru *diaconi* și clericii tineri, din notița Canon. 42, Sinod. al VI-lea rezultă foarte limpede și curat că ei nu trebuie a purta plete lungi spre sminteala oamenilor.

2. Nu acesta e tribunalul, de aș fi vinovat, ci sinodul eparhial, constituit prin legea din 3 dec. 1864.

Prin urmare, presentîndu-vă acest protest, rămîne ca sf.-voastră să vă faceți datoria conform cu legea; și de vă credeți în drept, puteți a mă judeca; însă în absența mea; reservîndu-mi dreptul a recurge la sinodul general, în contra unei arbitrare și inlegale sentințe ce veți pronuncia.

Binevoiți a primi asecurarea respectului datorat,

Ioanu Creangă, diacon

[10/22 sept. 1871]

Cu alte cuvinte, diaconul avea pretenția de a umbla pe drum în costumul cel mai extravagant, fără a se putea lua împotrivă-i nici o măsură disciplinară înaintea întrunirii sinodului general! Ironizați, acuzați de rea-credință și neștiința de a citi cum trebuie canoanele, membrii consistoriului se întruniră și luară în cercetare cazul diaconului, nu fără a fi oarecum intimidați de stilistica și sprinteneala lui la chestiunile canonice. Adevăratul motiv pentru care Creangă nu se înfățișă și căută să scape prin invective trebuie să fie greutatea ce-o simți de a se explica asupra ciudatei dorințe de neapărată despărțire a soției. El ar fi voit să divorțeze, și diaconia îl împiedica. Comisia de judecată aminti afacerea cu mergerea la teatru, tragerea cu pușca „chiar asupra bisericei", despărțirea de nevastă, tunderea părului. Totuși, nu îndrăzni să ceară caterisirea diaconului, ci, ca și mai înainte, propuseră numai suspendarea din slujbă pînă la îndreptare, adică, în fond, pînă la creșterea părului. La 11 octombrie i se comunică lui Creangă hotărîrea Mitropoliei într-o formă clară sub raportul conținutului, dar cu o stîngăcie formală de care diaconul se va prinde.

Onorabile părinte,

Din motivul înaltii ordonanți Nr. 1.651, subsemnatul proto-iereu are onoare a vă face cunoscut că sunteți oprit de lucrarea diaconiei pentru totdeuna pînă cînd veți da probe de îndreptare; dînd legale probe de îndreptare *întru aceasta*, atunce vei fi ertat etc.

„Pentru totdeuna" înseamnă, în cazul nostru, „pînă cînd", dar Creangă voiește să interpreteze abuziv. Dorință de a părăsi clerul cu orice chip, cu

aerul unui martir ? Îndîrjire de om încredințat de deșteptăciunea lui, care, pentru plăcerea de a batjocori stilul unui popă și îndeosebi acel *întru aceasta*, pe care-l subliniază într-adins, își pune în joc o carieră ? Desigur și una, și alta. Creangă, nebănuind urmările jocului său încrezut, recurge la un fals și se face a înțelege că a fost oprit „pentru totdeauna" de la oficiere. Spunînd acestea, mințea cu bună-știință, de vreme ce atunci cînd gluma se-ngroașă și ministerul înlătură pe Creangă din învățămînt, imprudentul va încerca să-l încredințeze în temeiul aceluiași ordin că nu fusese eliminat din cler, ci numai „suspens de a oficia". Deocamdată, nebănuind urmările, nebunul diacon gustă din plin voluptatea de a-și bate joc de autoritatea bisericească și, ca să arate că el e un om întreg la minte, care nu glumește cu vorbele și prin alb înțelege alb, iar prin negru negru, se tunde de-a binelea și-și aruncă anteriul, iar pe cap își pune căciulă ori pălărie. Autoritatea spirituală, care nu înțelesese a-l înlătura din cler, rămase consternată, totuși, luni întregi de zile nu găsi cu cale să ia nici o măsură împotrivă-i, și Creangă își făcu gustul de a merge la școală și pe drum, pînă în vara anului 1872, în straie de tîrgoveț, în ciuda tuturor egumenilor și mitropoliților, nu fără scandal, fiindcă lumea nu putea să vadă în el decît un popă tuns și un răspopit. Ce spunea Creangă prietenilor curioși ? Examinînd propriile lui proteste, constatăm că se purta sucit cum îi era firea și cu acel aer de superioritate pe care i-l da credința că e un om cu mintea limpede, ca orice fiu din popor. El zicea că de vreme ce cuvioșii părinți de la dicasterie l-au scos din cler „pentru totdeauna", el nu mai era diacon, și putea să umble cu îmbrăcămintea ce-i plăcea. Însă cînd

superiorii îi cereau să descurce lucrurile și să spună hotărît dacă mai înțelege sau nu să rămînă în sînul bisericii, atunci el declara țanțoș că măsura împotrivă-i fiind „inlegală", luată fără avizul Sinodului eparhial, se socotește a fi mereu diacon. Și, ca să arate că nu glumește, încuie odăile pe care le ocupase la Golia și luă cheile. Era, firește, o curată bătaie de joc. Înfierbîntat de întrunirile politice, unde chestiunea legalității era o floare de stil curentă, Creangă cugeta poate în mintea lui naivă că descoperise o armă grozavă împotriva mitropolitului. S-ar fi socotit diacon de drept pînă la judecarea cea recunoscută ca legală, numai împiedicat de fapt și în chip abuziv de a sluji. Și cum legea i se părea clară ca cristalul, ipoteza de a învinge, spre rușinarea mitropolitului, îi luci poate pe dinaintea ochilor. Însă Mînăstirea Golia avea nevoie de diacon și de locuința închisă și ceru cheile. A fost nevoie să se recurgă la prefect, care trimise un comisar la Creangă pe la începutul lui ianuarie. Creangă, încăpățînat, nu voi să dea cheile, și prefectul, prudent, trimise din nou pe comisar să întrebe pe teribilul diacon „care sînt motivele sale la predarea cheilor de la acele încăperi". La 28 ianuarie 1872, Creangă, răzgîndindu-se, înștiința pe trimisul stăpînirii că înmînase cheile preotului Alexandru de la Buna Vestire (194), care va fi fost și un sfătuitor la moderație. E de la sine înțeles că orașul trebuia să urle de acest scandal nemaivăzut, care făcea concurență panoramei lui Heimann. În cele din urmă, cuvioșii părinți batjocoriți se înrăiră și pîrîră pe diaconul fără potcap la Ministerul Instrucțiunii, poate și cu intenția ascunsă a cuiva de a-i da o lovitură în poziția de institutor. Cu toate astea, nu e de loc sigur că Mitropolia urmărea distrugerea diaconului și e

mult mai probabil că, plictisită de năzdrăvăniile lui, voia să curme scandalul și să pună în vederea tuturor că răzvrătitul se folosea în mod abuziv de calitatea de diacon. La 15 iunie 1872 Mitropolia aduce la cunoștința ministrului de culte (care, din nefericire, era și ministru al instrucției) că „diaconul Ion Creangă, profesorul în Iași, prin faptele sale incorigibile și incompatibile cu caracterul de cleric, fiind judecat de autoritatea bisericească astăzi, este exclus dintre clericii altarului. În vedere acestora și pentru a nu se induce poporul în eroare că el participează încă în cler", se roagă de ministru „a face să se publice aceasta spre știința tuturor !" Adresa era firește ipocrită, întrucît se amintea că Creangă era „profesor" și aducea și un element necomunicat diaconului, anume, scoaterea definitivă din cler. Ar fi fost mai cinstit să se pună în vedere diaconului această nouă hotărîre fără atîta corespondență oficială. Acum, după aproape cinci luni de la predarea cheilor, chestiunea s-ar fi limpezit prin măsuri clare, fără echivoc. Se pare că, dimpotrivă, Creangă își rîdea peste tot de notificarea Mitropoliei, prin care era suspendat pentru totdeauna pînă la îndreptare, în sinea lui socotindu-se mereu diacon scos temporar de la oficiere, în vreme ce el era într-adevăr exclus. Efectul adresei mitropolitane fu neașteptat. Generalul Tell, ministrul, era un puritan și un sucit. Ideea că un răspopă educa tinerele vlăstare ale nației „îl îmbolnăvea" (167). Așa, cel puțin, mărturisea pe față. În fond, fiind conservator, se va fi înveselit la știrea că a prins în mînă un fracționist. La 1 iulie, nesocotitul diacon, care se jucase cu focul, fu destituit și la 14 iulie *Monitorul oficial* vestea patriei curățirea învățămîntului de „institutorele clasei I de la școala sucursală nr. 1 de băieți din Iași, pentru faptele sale necorigibile și incompati-

bile cu caracterul său de cleric", care „nu poate ca, pierzînd a sea demnitate de preot, să mai figureze în corpul didactic, din cauza că lipsa de o asemenea demnitate sacerdotală, în respectul moral și social, atrage după sine și pierderea demnității și caracterului său de membru al acestui corp" (185). Raționamentul era cu desăvîrșire absurd, căci Creangă nu săvîrșise fapte necuviincioase în societate, ci numai de acelea dovedind lipsa de vocație spirituală. Propriu-zis, el se demisese într-un mod cam bufon din tagma clericilor și apărea curioasă pretenția lui Tell, ca un institutor-preot să nu poată părăsi haina preoțească. Poate, totuși, că ministrul era de bună-credință și-și închipuia că „faptele incorigibile" vor fi fost cine știe ce crime.

Ordinul de destituire căzu asupra lui Creangă ca un trăsnet, năucindu-l. Înțepînd „boaitele", cum făcea și Popa Duhu, în chipul unei petreceri foarte obișnuite între cucernicii părinți, nu bănuise o clipă că putea să fie scos din locul în care se simțea întărit și care-i dăduse îndrăzneala de a se deda la inocente impertinențe stilistice. Aruncarea potcapului într-o provincie cu sumedenie de popi și călugări, disprețuiți tocmai de aceasta, nu i se părea de loc infamantă. Dar publicarea în *Monitorul oficial* a scoaterii din învățămînt era de natură a-l face de rîs. Rămînea deodată fără rost, cu un copil și cu frați și surori de îngrijit.

„— Am stat — ar fi zis el mai tîrziu — o zi și-o noapte... cu coatele pe genunchi și cu tîmplele în mîini, și nu mă uitam la nimeni și la nimic, și nu vream să aud nici să văz pe nimeni. Și-mi zvîcneau tîmplele, și mă durea capul, de credeam c-o să plesnească. Stăteam și nu mă puteam gîndi la nimic..." (217)

Apoi, țăran cumpănit în fundul sufletului, stătu

să vadă ce este de făcut. Omul de jos și românul în genere, cînd are o pacoste pe cap, ia un plocon și merge la un om cu trecere. Creangă alergă, firește, la fracționiștii lui. Aceștia, fiind în opoziție, nu-i puteau face nimic cu oricîtă bunăvoință (167), deși Iacob Negruzzi, om de partid fanatic, dar fără răutate, pretinse că ei nu voiră să miște măcar din deget. Creangă își va fi adus aminte atunci de Titu Maiorescu, pe atunci deputat, care se purtase atît de bine cu el, și va fi alergat la dînsul, cu toate că era junimist, ori tocmai pentru aceea. Însă tînărul profesor era plecat în străinătate în excursie de plăcere și vizita Domul de la Magdeburg, se plimba prin pădurile germanice și asculta la Viena pe *Lohengrin* al lui Wagner (125). El sosi la Iași pe la sfîrșitul lui august. Probabil că semețul diacon apelă și la Iacob Negruzzi, ale cărui vremuri, în sfîrșit, sosiseră, după cum prevestise. Neprimind de nicăieri nici o speranță, Creangă trimise o lungă jalbă ministrului, lămurindu-i de astă dată că nu fusese exclus din cler, ci numai suspendat, că în jurul lui s-a țesut o intrigă popească, cerînd, în sfîrșit, aplicarea dreaptă a legii. Fără să vrea, fostul diacon punea și aici o agresivitate care trebuie să fi displăcut lui Tell, om „dur și fără tact", după opinia lui Maiorescu însuși. Jalba e un curios document de stil „cult", așa de profund deosebit de stilul *Amintirilor*, dovadă că opera lui Creangă este o elaborare artistică:

Domnule ministru,

Văzînd comunicatul în *Monitoriu* No. 155 am fost dureros surprins de a mă vede și de d-voastră, d-le ministru, condamnat, fără să fi fost ascultat, și eliminat din corpul învățător, fără să fi fost supus judecății, precum cere legea instrucțiunei publice.

Permiteți-mi, vă rog, d-le ministru, ca macar după faptul îndeplinit al destituirei mele nejudecate să viu a vă ruga să binevoiți a asculta justificarea mea de acuzările ce s-au adus în contră-mi.

Simpla expunere a faptelor, încît privește desbrăcarea mea voluntară de haina clericală, vă va arăta, sper, motivele puțin serioase ce au determinat *persecutarea* mea de către superiorii mei spirituali.

Vă anecsez întîiu în contestul seu copia esactă de pe raportul îngrijitorului bisericei unde eram acum un an ca deservent ; asemene și protestul meu adresat pretinsei jurisdicțiuni eclesiastice, ce ș-a arogat atributele de a mă judica.

Din aceasta veți vede, d-le ministru, că urmărirea spirituală în contra mea a purces numai singur de la faptul că mi-am scurtat părul, suprimînd incomoda și desgrațioasa coadă de pe spate. Canonicește am dovedit că dreptatea era de partea mea. Aceasta se probează chiar și prin cartea de judecată ce mi-a comunicat-o protoereul, și care asemine v-o anexez în copie esactă.

Ce zice în adevăr sentința dată în contra mea ? Nimic altă decît că sunt suspens de a oficia ca diacon pe timp nedeterminat. N-am fost eliminat din cler, că nu era pentru ce ; căci părul fiind vegetabil, poate crește eară la loc. N-am fost judecat de altă, fiindcă nu era nimic a mi se imputa ; ci numai am fost lovit, cu rigoare extremă, drept bătaie de joc !

Atunci, avînd cunoștință că nu ca cleric meritasem a fi învățătoriu, ci ca învățător cîștigasem oarecare merit, care mă făcea demn de vocațiunea mea, mi-am continuat cariera de învățător, unde acum eram determinat a-mi consacra toată activitatea mea intelectuală și unde autoritățile școlare, timp de opt ani de zile, cît am funcționat, n-au avut a-mi imputa nimica ; că n-am derogat demnității profesorale întru nimic.

Văzînd însă că învățătorul continuă a fi persecutat, numai și numai de către superiorii spirituali, pentru că purta haine largi și părul lung, am venit la ideea de a mă desbrăca însumi de aceea ce era un pretext de persecuțiune din partea superiorilor eclesiastici de aice.

Pentru aceasta însă nu mă așteptam, eram departe a cugeta chiar că voiu fi lovit și de d-voastră ; din contra, mă măguleam în sine-mi cu ideea că voi pute de aici înainte respunde și mai bine chemărei mele de învățătoru, consacrîndu-mă cu totul carierei didactice.

D-voastră se vede că n-ați cunoscut adevărata stare a împrejurărilor mele și ați curmat cariera unui om tocmai în momentul cînd el, ca învățător, luase o resoluțiune în adevăr demnă, fiindcă nu mai era acoperită de schima fățăriei. Căci ce însemna osînda mea în terminii „de îndreptare întru aceasta" dacă adevărata causă a fost tăierea părului ?

Din toate aceste, puteți vede, d-le ministru, că în adevăr măsura suspensiunei mele de la altariu n-a fost decît o oarbă persecuțiune sistematică, care s-a pus din toate puterile ca să mă lovească din toate părțile, pînă chiar și în esistență ! Dară, d-le ministru, cu d-voastră, om franc și cu idei moderne, nu trebuia superiorii eclesiastici să ascundă adevărul. Adevărul este că în contra mea de mult a fost întinsă o persecuțiune pentru ideile mele de progres ; și aceasta vo pot proba prin un fapt anterior din cele mai lovitoare pentru mine. Cu cinci ani în urmă răutatea și corupțiunea unui *călugăr* a făcut că eu, împreună cu unicul copilaș al meu, să fiu abandonat de soția mea pentru totdeauna, remîind văduv ; și că pentru această faptă imorală și scandaloasă nu s-a luat nici o măsură în contra acelui *călugăr*..., nu mi s-a făcut nici o satisfacțiune morală din partea superiorilor eclesiastici. Prin urmare, d-le ministru, vedeți că eu nu de azi, de eri caut a dobîndi emanciparea mé de supt o atare auto-

ritate, care nu se respectă ; fiindcă nu pedepsește pe cei ce merită pedeapsă, ci pe cei nevinovați !

Acum cinci ani m-au lovit în familie. Acum un an, în serviciul meu la biserică ; eară acum au făcut ca să mă loviți și d-voastră în posițiunea mea de la școală.

Dar cred că d-voastră, protectorul obligat al școalelor, nu veți lăsa ca să sufăr și de această din urmă nedreaptă lovitură, întemeind depărtarea mea din corpul profesoral pe motivele puțin serioase și puțin caritabile și, aș puté zice, chiar necreștinești ale persecutorilor mei clericali.

Ce-mi rămîne de făcut altă decît a vă supune respectuos că d-voastră n-ați putut lua în contra mea măsura riguroasă, pre cît de injustă, decît puindu-vă deasupra garanțielor legale, ce legea instrucțiunei asigură orișicărui membru al corpului învățător, adecă : de a nu fi destituit fără judecată ! Și că asemene casuri s-au mai întîmplat fără ca d-voastră să fi lovît pe nici unul ; știind că sacerdoțiul profesoratului este independent și nu este legat de loc cu schima preoțească.

Acum pot oare spera că d-voastră, în urma lovirei date mie, veți veni a face reparațiunea reclamată de o strictă legalitate ? Pot spera că, mai bine informat, veți lua în considerațiune justificarea mea și-mi veți face justiție ?

Speranța nu abandonează pe bunul creștin, și aștept respectuos respunsul d-voastre întru *aceasta.*

Primiți, vă rog etc.

I. Creangă

Bun condei și mușcător avea institutorul, dar generalul scorțos, dacă a citit cumva jalba, nu putea gusta acuzația de a fi „deasupra garanțielor legale" și impertinența lui „întru *aceasta*" de la sfîrșit înadins introdus ca un refren caricatural, după proza Mitropoliei. Ministrul nu binevoi a

răspunde îndrăzneţului, şi Creangă umblă pe drumuri ocolite. A. Naum, delegat de minister să dea în grija primăriei „şcoliţa", strecoară într-un raport primit de minister la 3 august 1872 părerea nevinovăţiei lui Creangă, care, ca institutor, „era neimputabil". „Şcoliţa sa — zicea Naum — mică, dar populată, întrunea calităţi de dorit. Acolo corpul şi inteligenţa era deopotrivă cultivate, precum probează şi raportul delegaţilor ce au asistat la examenul din urmă" (79).

Creangă crezu că furtuna o să treacă şi după trecerea vacanţei celei mari ministrul are să se răzgîndească. Dar, văzînd că se apropie deschiderea şcolilor şi nimeni nu se gîndeşte să-l cheme înapoi la „şcoliţa" lui, bătu o telegramă ministrului:

Domnului Christian Tell, ministrul instrucţiunei şi cultelor, Bucureşti.

Iuliu 31 v-am adresat plîngerea-mi însoţită de actele ilegale ale Mitropoliei Moldovei, pe temeiul cărora m-aţi destituit din postul de institutore şcoalei sucursale de băieţi nr. 1. Cer din nou respectuos daré mea în judecată, conform legei. Numai aşa veţi afla adevărul; numindu-vă protectorul şi părintele instrucţiunei.

Aştept respectuos respunsul d-voastre.

Din păcate, miniştrii nu răspund la telegrame, mai ales cînd li se aduce aminte că au făcut o ilegalitate, şi Tell trebuie să se fi încredinţat şi mai vîrtos că are de a face cu vreun nebun. Văzînd că totul e zadarnic, Creangă se supune soartei şi, venind toamna, îşi caută mijloace de trai. Celor de la Mitropolie, în frunte cu Calinic, le dedică o ură nestinsă. Starea lui materială trebuie să fi fost

destul de neagră dacă fu nevoit să-şi retragă capitalul de 25 lei cu care luase parte la 1 iunie 1871 ca membru la fundarea „Primei societăţi de economie din urbea Iaşi" (200). Îi cerea — zicea el cu umoare de mizantrop — „fiind scos din funcţiune şi nemaiavînd parale pentru a mai putea face parte din societate". Feciorul lui Ştefan a Petrei Ciubotariul, acela care umbla „cu cotul subsuoară", îşi aduse aminte că părinţii lui făcuseră negustorie. De loc învins de soartă, ceru şi căpătă brevetul trebuitor pentru deschiderea unui debit de tutun. Monopolul se-nfiinţase de curînd, şi Creangă era omul care prindea din vînt orice idee, aşa cum făcuse în cazul şcolii preparandale. La jumătatea lunii septembrie cuvioşii părinţi persecutori ai lui Creangă trecînd pe Strada Primăriei se cruciră văzîndu-l pe răspopă negustor de „tiutiun". Diaconul, departe de a fi înfrînt, le rîdea în nas. Debitul trebuie să fi mers binişor, avînd în vedere faima de popă tuns a lui Creangă şi, în afară de o scurtă criză, nu se poate crede că prigonitul a trăit în mizerie şi sub condiţiile lui normale. Deschiderea debitului înseamnă chiar începutul unei relative prosperităţi, care se-ntoarce puţin în avariţie. Cîştigul debitantului trebuia să fie mai mare decît al institutorului, şi lui Creangă îi veni inima la loc şi ţăţoşia pe buze. Folosindu-se de compătimirea în care plutea, începu să caute alte mijloace de cîştig. Fu primit profesor la Liceul Nou, institut particular nu departe de strada Păcurari. La 10 octombrie 1872 apăru în *Noul curier român* al lui I. M. Codrescu acest anunţ (nr. 119):

Profesore privatu

Subsemnatul fostu profesore în *serviciul statului* timp de *optu ani* are onóre a oferi serviciile séle *practice*, ca educatoriu ori profesore privatu.

Adresa la administraţiunea acestui ţiaru.

I. Créngă

Ce se petrecu în mintea foştilor superiori ai lui Creangă pentru ca, atunci cînd totul părea definitiv încheiat, chestiunea să fie din nou răscolită? Protopopul C. Buţureanu, reîntorcîndu-se la vechea interpretare că diaconul fusese numai suspendat, arunca acum în sarcina lui tot ce făptuise ca civil şi constata că, „măcar că deşi subt nr. 265 i s-a făcut cunoscut că este subt cercare de îndreptare într-un an de zile, nu numai că nu s-a corijat în purtarea sa ca cleric sfinţit, ci încă, din contra, a părăsit de sine şi semnele şi costumele de diacon, îmbrăcîndu-se în straie civile", îndeletnicindu-se cu meseria de „brevetariu la Monopolul tutunului în această urbă Iaşi, Strada Primăriei". La 28 septembrie consistoriul citează pe Creangă să vie să dea seamă de faptele sale. Să se fi căit mitropolitul de măsura pripită şi să fi încercat a arunca o funie de scăpare diaconului, ca acesta să vină să se prosterneze şi consistoriul să-l ierte? Mai degrabă e la mijloc o ipocrizie ecleziastică. Măsura trebuie să fi părut aspră şi neîndreptăţită intelectualilor din oraş şi, ca să înnăbuşească murmurele, dicasteria se prefăcea clementă şi silită la asprime prin însăşi încăpăţînarea diaconului. Bineînţeles că fostul diacon, care era necăjit numai de pierderea postului din învăţămînt, dar nu voia să mai audă de potcap, nu se înfăţişă. În schimb, îşi vărsă fierea şi sarcasmul într-o în-

tîmpinare către onorabilul președinte al consistoriului din 15 octombrie, în care batjocori pe cucernicii părinți cum îi veni la gură, cu o vigoare pamfletară și un dar al mușcăturii ce prevesteau pe marele prozator :

Onorabile părinte președinte.

Primind invitațiunea sub No. 66, mă mir cum tocmai după un an de zile trecut de cînd iarăși ca diacon fui chemat prin citațiunea No. 40 în judecata acestui onor. dicasteriu pentru fapte care nu erau de natură a se judeca și de persoane care nu sunt în drept a judeca în materie de disciplină bisericească, după cum am avut onoare a le declina competența, prin protestul ce am prezentat atunci și pe care îl susțin și astăzi, și de care neținîndu-se seamă, am fost judecat în absența mea și condamnat prin sentința dată într-un mod arbitrariu și ilegal la *oprirea pentru totdeauna* de lucrarea diaconiei.

Iată textul acestei sentințe No. 265 din 11 octomvrie 1871.

„Subsemnatul protoiereu are onoarea a vă face cunoscut că sunteți oprit de lucrarea diaconiei *pentru totdeauna* etc., etc."

Și iarăși, ca supliment la injustiția ce mi s-a făcut, este adresa înaltpresfințitului mitropolit al Moldovei și Sucevei, No. 1.182 din anul curent, adresată d-lui ministru instrucțiunii publice și cultelor, prin care i se dă informațiune că sunt *exclus* dintre clericii altarului pentru faptele *incorigibile și incompatibile* cu caracterul meu de *cleric*... și aceasta se face numai și numai — dacă-mi este permis — din spirit de răsbunare, pentru a fi lovit în poziționea mea de la școală, precum s-a și întîmplat, după cum se vede din comunicatul publicat în *Monitorul oficial* No. 155, anul curent. Iată-vă faptele charității !

Ei bine, onorabile părinte președinte, dacă oprirea mea pentru *totdeauna* de a oficia ca diacon, prin care am

fost lovit în dreptul și existența mea de la biserică, precum și lovirea în poziţiunea mea de la *şcoală* — unde am lucrat și mi-am sacrificat sănătatea — motivată din adresa înaltpresfinţitului mitropolit către d-l ministru al instrucţiunii m-a pus în poziţiune de a întreprinde orice ocupaţiune onestă, cu care să-mi pot agonisi pînea de toate zilele — după cum fiecare creştin e dator a o cere pentru o zi numai, cum ni învaţă rugăciunea domnească — socotiţi că vă dă dreptate a mă mai urmări — ca diacon — fie!

Aveţi dreptul și datoria a căuta oaia cea rătăcită... Însă eu mă măgulesc a crede că modesta-mi purtare relativ la nedreptăţile ce mi s-au făcut de către superiorii clericali de aice, cărora nu li pot zice alta decît: „Iartă-li lor, Doamne, că nu ştiu ce fac!“ — va fi aprobată de opiniunea publică luminată, și că sub cuvintele *„pentru totdeauna“* nimeni nu va înţelege numai *un an de zile*, după cum vă siliţi a face să se creadă, decît numai sf.-voastră, după fantasticul dicţionariu ce se vede că posedaţi.

După cît văd, parcă mi-aţi imputa modesta-mi și onesta ocupaţiune ce am întreprins, care cred că nu-mi face neonoare, atîta mie cît și sf.-voastre, care vă aşteptaţi poate a întreprinde contrarul.

Tot prin prezenta invitaţiune mi se mai zice că sunt chemat a da probe dacă am părăsit semnele de cleric sfinţit? Toată lumea ştie că acele semne se îmbracă de către clericii sfinţiţi numai în biserică, și, după finirea sfîntului oficiu, iarăși se depun în biserică la locul lor.

Deci eu iarăși voi cuteza a mă numi modest, căci de-ndată ce mi s-au interzis acele semne de către superiorii mei — iarăși într-un mod arbitrariu — n-am cutezat a mă mai atinge de ele, prin urmare nu eu le-am părăsit — după cum aţi lăsa a se presupune — ci superiorii mi le-au luat.

Vedeți dar, onorabile președinte și raportor totodată, că piatra cu care voiți a arunca în mine se întoarce asupră-vă.

Dacă mi-ați permite a vă întreba care sunt acele fapte incorigibile și incompatibile cu caracterul meu de preot, probate de sf.-voastră [și] cum să mă corijez — dînd semne de îndreptare întru *aceasta*?

Nu mă îndoiesc că, puind mîna pe conștiință-vă și întrebîndu-o — numai dacă n-ar fi ipocrizia la mijloc — ați răspunde așa: Spiritul de modestie, independența, sinceritate, onestitate; francheța, curajul opiniunilor tale și fermitatea de caracter ce posezi, voind a-ți susține demnitatea de om, te fac a fi urît de noi; și pentru a te corige, trebuie să adoptezi contrarul acestora.

Nu, niciodată nu voiu face aceasta. Totdeauna — ajutîndu-mi D-zeu — mă voi sili a poseda calități bune, pe care să le pot dedica la ocaziune oamenilor de simț, onești, cu capacitate, și cari lucrează în legalitate.

În fine, dacă, conduși de spiritul de ură și răsbunare, credeți că, lovind în *onoarea* și existența oamenilor cari nu se pot apăra decît cu lacrimi și rugi îndreptate către ceriu, faceți acte de moralitate și aduceți prinos lui Dumnezeu — fie după credința-vă.

Eu însă, din parte-mi, n-am decît a vă ruga ca orice pretențiune veți mai ave de-acum înainte asupră-mi, să binevoiți a mă urmări la tribunalele *civile*.

Primiți, vă rog, onorabile președinte, asigurarea respectului datorit

I. Creangă (68)

Ex-diaconul luă un timbru de 25 bani din propriul debit, îl lipi pe coala scrisă și mînă pe fratele Zahei în curtea Mitropoliei, unde se afla consistoriul, și despre care mai tîrziu, în manualul său de *Geografia județului Iași*, scria cu ironie conținută: „În Iași mai este un feliu de judecă-

torie, care judecă numai pe clerul bisericesc, adecă preuți, diaconi, călugări și dascăli. Această judecătorie se numește *consistoriu* și judecătorii sunt preuți.“ Cu puțin înainte, debitantul își vărsase focul și pe Tell, și pe călugărul misterios, care sucise capul nevestei, publicînd inutila jalbă către ministru în *Noul curier român* din 23 septembrie. Înveninați de retorica tăioasă a diaconului, membrii dicasteriei iscăliră într-un suflet moartea limbii care-i mușca așa de rău. La 10 octombrie comisia, dibuind prin pravilele bisericești și luînd în considerație „comerțul de tiutiun“ și mai ales „lipsa de respect către autoritățile constitutive ale bisericii“, decide ștergerea din tagma diaconicească a debitantului satiric, iar la 5 noiembrie iscăliturile arhiereilor și episcopilor Moldovei sînt adunate, cu excepția aceleia a lui Filaret Scriban.

După ce scăpă de rantie și potcap, Creangă găsi că sosise clipa de a scăpa și de nevasta care nu ședea unde-i era locul. La 25 februarie 1873 ceru tribunalului pronunțarea divorțului pentru „abandonarea domiciliului de șase ani de zile“ și alte insulte tot atît de grave, pentru care soțul cita cu aceeași pedanterie ca și în chestia bisericească articolele pricinoase din codul civil. Ileana Grigoriu nu tăgăduiește nici una din acuzații, și divorțul se pronunță în favoarea soțului la 5 septembrie 1873 (189). Și pentru ca răfuiala cu toți dușmanii să fie plină, e foarte cu putință ca fostul diacon să-și fi trimis potcapul și anteriul, cu care n-avea ce face, la Mitropolie cu mesajul batjocoritor: „De la această biserică mi s-au dat, la această biserică le dau“ (107).

VI. PEDAGOGIA LUI CREANGĂ

Nepăsarea față de mustrările sfintelor fețe mai avea și altă pricină. De vreo cîțiva ani Creangă era vîrît pînă-n gît în facerea unor manuale școlare, de la care aștepta mare folos moral și material. Îndemnul de a compune cărți trebuie să fi venit direct ori indirect de la Titu Maiorescu, însă nevoia grabnică de manuale în școală fu hotărîtoare. În anul 1867, deci pe cînd îi fugise nevasta, Creangă se uni cu cinci institutori, cu C. Grigorescu, Gh. Ienăchescu, V. Răceanu, N. Climescu, A. Simionescu, spre a compune un abecedar ca lumea. Pînă atunci copiii învățaseră cum da Dumnezeu și după cum era și dascălul, cărți fiind puține și proaste. Creangă găsise la intrarea în învățămînt abecedarul unui Iarca. Față-n față ședeau două școli. Cea veche, lancasteriană, era cum o văzusem la Humulești în școala lui bădița Vasile. Scrierea înfățișa un moment mai înaintat despărțit de citire. O clasă se făcea cu niște bănci, cu o ladă de nisip, cu niște cercuri de fier înfipte în perete și cu tablouri ori trătaji. Învățătorul lua cîțiva băieți mai buni și-i vîra pe fiecare într-un cerc de fier și apoi trimitea pe ceilalți să se strîngă în jurul monitorilor, ca să afle de la ei tainele

alfavitei. Fiecare slovă era arătată individual și învățată ca atare, și cînd copilul cunoștea toate aceste semne, dascălul punea pe băț silabe și începea să silabisească : be, a-ba, ce, a-ca. Asta se chema metoda silabării, care, dacă școlarul n-ajungea mai departe, ducea la ciudățenia ca el să poată silabisi, dar să nu poată scrie. Semnele, ciudate, cu forme de jigănii și nume caraghioase (az, buche, vede, glagore), cereau mari sforțări de atenție și de memorie, și, astfel, se întîmpla ca ciracul să piardă multă vreme pînă să răzbească alfabetul. Ca-n China, scrierea și citirea erau o învățătură înaltă, și prin bănci se vedeau mustăți și bărbi. Preparanzii care veniră la școala lui Titu Maiorescu știau, unii, abia citi și scrie, încît directorul se văzuse silit a le preda adîncile științe ale gramaticii, ortografiei și celor patru operațiuni. Cu simplificarea ortografiei române, cu venirea în învățămînt a unor profesori mai pregătiți, precum și datorită înrîuririi Ardealului care avea un învățămînt mai înaintat, se introduse în școală metoda scriptolegă, aceea prin care cititul se-nvață o dată cu scrisul. Așa predau acum foștii elevi ai lui Maiorescu, însă n-aveau abecedare. Un abecedar scriptolegic, compilat după manuale străine, dăduse la iveală în 1864 un evreu Schwartz, care se gîndise la copiii de la școlile confesionale evreiești. Metoda *Cursului de scriere și citire* i se păruse chiar lui Maiorescu „escelentă", numai că M. Schwartz nu știa bine românește. „D-lui — zicea Maiorescu — a făcut tot ce a putut, dar tot ce a putut d-lui încă nu este suficient" (9). De fapt, Schwartz fusese la Maiorescu pentru îndreptarea manualului în privința limbii, acesta îl trimisese la Darzeu, institutor mai cult, însă manualul nu se alesese cu nici

o îmbunătățire, pentru că probabil institutorii români socoteau că nu se cade cu nici un chip să lase pe un evreu să se amestece unde, credeau fără dreptate ei, nu-i este locul. Românească bietului evreu este jalnică : „mama dete mie pîne", „mînca multă chină", „vara e verde", „zise că el căzu din zi în zi", „hoțul a hățuit calul", „Domnul face milă de noi", „juna trebuie să se învețe", „cîntă horă", „servule dute sus", „junima își bate joc" (11, 203). Încă din primii ani de învățămînt Creangă începu să strîngă material în vederea unui manual pe care găsi cu cale să-l facă în unire cu alții, ca să-l poată răspîndi mai bine, și după trei ani de institutorat se așeză la treabă. Strînse abecedare ardelenești și străine, și, ca să le poată citi, începu chiar să ia lecții de limba franceză de la colegul I. A. Darzeu. Dar se plictisi curînd și se încredință probabil că pentru o treabă așa de simplă ca învățarea scrierii și cititului ajunge o minte dreaptă și o bună stăpînire a limbii naționale. Pe amîndouă socotea că le are cu prisosință. Amintirile prietenilor despre această parte a activității povestitorului privesc o epocă mai lungă, deoarece Creangă și-a muncit mereu cărțile, prefăcîndu-le, corectîndu-le. Omul fiind același oricînd, putem să ne închipuim cum și-a început Creangă cariera de autor. Colaboratorii s-au adunat și și-au împărțit treaba. Unii aveau să se ocupe de una, de partea științifică de pildă, alții de alta. Creangă își păstră partea literară și dreptul de a trece prin ciur totul din punctul de vedere al corectei vorbiri. Titlul fu desigur discutat. Ceilalți institutori fiind, ca toți normaliștii, îmbătați de didactică și sub înrîurirea școlii lui Maiorescu, țineau să se observe în rîndul întîi metoda. Creangă credea foarte puțin în pedagogie și foarte

mult în bunul-simţ, şi principiul lui, dedus din experienţa-i de şcolar, arată a fi : să nu sucești mintea. Singurul lucru care-i păsa era să iasă o carte românească, s-o poată pricepe oricine. Trebuia însă oricum să se vadă chiar din titlu deosebirea de metodă dintre acest abecedar şi celelalte, că adică este după principiul legografic, şi prin urmare titlul ales fu : *Metodă nouă de scriere şi cetire*. Asociaţii se strînseseră în multe seri, chiar începînd din anul şcolar 1863—1864, în localul şcolii de la Trei Ierarhi, încît chestiunea era acum mai mult de a rîndui materia. Pentru redactare se adunau cînd la Creangă, cînd la Răceanu, dar probabil mai ales la Creangă, pentru că diaconul lucra în sudori şi voia să se simtă la largul său. Ţăranul, cînd prăşeşte, stă cu piciorul gol şi cu pieptul desfăcut şi scuipă-ntîi în palme. Creangă, om cu mintea limpede, cu toate că greoaie la mers, avea munca intelectuală dificilă. Coada de la ceafă trebuie să-l fi ros chiar de acum.

Prietenii îl găsiră, pe cînd înnoda altă carte în bojdeucă, fără alt veşmînt decît o cămaşă de pînză albăstrie, lungă pînă la călcîie, cu papuci în picioare, stînd pe marginea patului şi scriind pe o masă alăturată. Deci cei şase institutori compuneau cartea laolaltă, examinînd fiecare bucată şi dîndu-şi părerea. Ienăchescu, poreclit Ghiţă Chiţibuş, interesat mai mult de partea materială a întreprinderii decît de cea pedagogică, se-ntindea pe canapea ori pe pat şi se ţinea de glume.

„— Bine, mă Ienăchescule — îl mustrau colaboratorii — tu ai venit aici să ne ţii de vorbă lungit pe canapea, ori să lucrezi de-a valma cu noi ?“

Ienăchescu, leneş, ipocrit şi fudul, zicea :

„— Ce, voi, proştilor, încă n-aţi priceput că eu sunt maiestru care dau semnul şi direcţia, iar voi

sunteți uvrierii, muncitorii cu trupul ? Nu cumva ați cerca să schimbați mersul social făcînd ca maiștrii să muncească și uvrierii să șadă ?"

Creangă se prefăcea mirat de isteţimea leneșului și observa ironic :

„— Ce deșteptăciune, sfinte Nichifor, și noi să nu-l pricepem !" (95)

Purtarea de mai tîrziu a lui Ienăchescu arată că prietenul glumea și nu prea și că era serios convins de superioritatea lui. El nu înțelegea de loc de ce Creangă se poticnește atîta într-o vorbă, ca și cînd n-ar fi bună oricare din clipa cînd ai înțeles ce vrea să spună. Creangă drămuia fiece cuvînt, îl suna, căuta să determine bine ideea și să găsească expresia cea mai nimerită și mai românească. Cunoscător adînc al limbii țărănești, sac fără fund de cuvinte neaoșe, de zicale și de snoave, el venea, la fiece idee, cu o listă de vocabule pe care o dădea tovarășilor să aleagă. Noul autor didactic își însemnase definiția neologismului și-și propusese chiar să întocmească o listă a neologismelor de prisos. „Neologisme — însemnase el pe foaia unei gramatici — se chiamă toate cuvintele introduse în limbă, unele fără trebuință, și pentru care putem găsi un cuvînt românesc corespunzător, d. p. fructifer (roditor), compun (alcătuiesc). a neglija (a neîngriji), unanim (într-o inimă), patern (părintesc), am fost în cura luĭ (am fost în căutarea lui) ș. a." (225). Creangă se ținea de programul lui cu îndîrjire, cu religiozitate și nu se lăsa bătut cu una, cu două, spre plictiseala unora. Discuția degenera în petrecere cu băutură și snoave, însă glumele spuse de Creangă dovedesc că autorul era posedat de năluca manualului. În legătură cu o controversă asupra neologismelor trebuie să fi spus el această anecdotă în casa lui Răceanu : Fiind mic, cineva îl tri-

misese să cumpere borș de la Maria borșerița. Cînd intră în casă, Maria ședea pe cuptor și se văieta : „Valeu, valeu, Ionică dragă, nu mă pot scoborî, că *teribil* mă doare *corpul* și nu te pot *servi*, dar ie-ți și tu o oală de borș din putină, însă să iei seama ca să nu-mi *deranjezi* huștile". Anecdotistul voia, prin urmare, să atragă atenția asupra ridicolului neologismului introdus într-un mediu lexical nepotrivit. Dar, precum stilul însuși din corespondență stă mărturie, Creangă nu primea nici pedanteria vorbirii care fuge în mod artificial de orice înnoire. Spre a dovedi comicul purismului, va fi spus această altă anecdotă filologică : Pe lîngă Humulești o „poseseriță" bogată și fudulă primea într-o zi musafiri de la tîrg. Oaspeții lăudară cafeaua. Atunci ea le povesti răul pe care-l trăsese cu o slugă căreia îi dădea mereu cafeaua în foc, încît rămînea fără *spumă*, și care aducea musafirilor *ulcicuțile* fără *tălgirașe*. Prin urmare (aceasta se arăta a fi morala), nu se cade a înlătura nici vocabule curente ca *ceașcă*, *farfurioară*, *caimac*, atunci cînd claritatea vorbirii le cere (106). Deosebit de vocabular, îl preocupa pe Creangă alunecarea lesnicioasă a frazei, cadența ei. Fraza era citită și răscitită, spre a se surprinde punctele de poticnire ori de întunecare. Preocuparea de muzicalitate poate să pară uimitoare la un țăran. Fără îndoială că la mijloc este în rîndul întîi o vocație firească de mare prozator. Însă povestitorul trebuie să fi descoperit și vreo lumină teoretică pe undeva, de pildă, în observațiile de stilistică ale lui Maiorescu. De altfel, ca diacon, avea urechea plină de ritmica frazei de Scriptură. Oricîtă alterare am găsi în amintirile rotunjite ale contemporanilor, este una care ne înfățișează un Creangă, autor, foarte probabil. Creangă alcătuiește o carte de citire împre-

ună cu Răceanu și Grigorescu, și ca să fie mai liniștiți, fiind vară, merg la Ungheni. Este de față și Ienăchescu, cel nelipsit. Acolo, într-o odaie goală, în jurul unei mese de brad, începe ședința. Creangă scoate dintr-un ghiozdan școlăresc manuscrisele sale, pline de ștersături.

„— Ei — zice Creangă, așezîndu-se pe scaun la masă — haide să-ncepem. Cetesc deodată, pe urmă or mai ceti și alții."

Creangă deschide un caiet (din *Învățătoriul copiilor,* (1871).

Toți ceilalți s-așază pe scaune să asculte cititul și să discute unde o fi nevoie.

Creangă își face cruce și începe :

„— Doamne ajută ! Titlu : *Inul și cămeșa.* Ascultați ?

— Da, ascultăm, zi-i.

— Ei, *Inul și cămeșa*... Din in ca și din cînepă tot pînză se face... A !... stai. Cum vine aice : Din in ca și din cînepă tot pînză se face ?... Cum vi se pare vouă ? ! Ian ascultați : Din in ca și din cînepă, *tot pînză* se face ?... Din in ca și din cînepă, *tot pînză* se face ?... *Din in* ca și din cînepă ?... Din in ?... Din in ?... din in ca și *din cînepă ?... din cînepă*... Din in ca și *din cînepă,* tot pînză se face...

— Ei, dar dă-o dracului — zice C. Grigorescu — ce tot o frămînți și-o învîrtești atîta ? !...

— Ei, ascultați cum vine, zice Creangă. Din in ca și din cînepă, *tot pînză* se face...

— Ei, cum vine, cum vine !... dac-o tot sucești acolo... adaugă C. Grigorescu.

— Ei, lasă-l, să vadă cum vine, zice preotul Ienăchescu. scoțînd portabacul, să-și facă o țigară.

Creangă își pune mîinile la urechi și cetește înainte, cu diferite întreruperi și diferite accen-

tuări de cuvinte : Din in ca și din cînepă tot *pînză se face...*

Preotul Ienăchescu, cu chipul lui de Crist cam blond, șade la capătul mesei spre stînga, cu cotul stîng pe masă, și își fumează liniștit țigara. C. Grigorescu, roșcovan, cam mărunt, dar bine legat, chiar cam gras, se scoală de pe scaun, își trece de vreo cîteva ori mîna prin păr, dă de vreo două ori din cap la dreapta și la stînga, ca și cum ar fi voit să-și dezmorțească gîtul, apoi s-apucă de făcut țigară.

Răceanu, cam spîn la față, șade pîn-acum cu coatele pe genunchi și cu bărbia rezemată în mîini, în palme și se uită în pămînt.

Creangă, cu mîinile la urechi, îi dă-nainte : Din in ca și din cînepă tot pînză se face.

Stau așa o bucată, poate vrun sfert de oră, apoi Răceanu se scoală și iese afară.

C. Grigorescu se ridică și el și iese după Răceanu. Preotul Ienăchescu se uită după Grigorescu, mai stă o bucată, și haide, iese și el afară."

Prietenii își pierd vremea prin sat pînă seara, uitîndu-și de Creangă. Cînd se-ntorc, autorul, îndîrjit, ședea tot la masă și scanda :

„— Din in ca și din cînepă, tot pînză se face." (217)

Propoziționea nu se află în dialogul *Inul și cămeșa*, și intenția de caricatură a anecdotei este învederată. Însă prietenii povesteau asta chiar față de Creangă, semn că pedanteria ritmică a fostului diacon devenise proverbială. Cu tot zelul diaconului, *Metoda nouă de scriere și cetire*, precum și celelalte cărți ce urmară nu ieșiră așa de bune cum ne-am închipui. Astăzi ele ar fi nepotrivite prin chiar limba lor. Fie inexperiență din partea lui Creangă (a cărui limbă oscilează acum de la expre-

sia neaoșă pînă la neplăcutul neologism mahalagesc), fie împotrivire din partea colaboratorilor, limba e destul de pestriță. Într-o carte se află scris : „pentru ce venu copiii la școală" ; „mobilarul școalei" ; „cunoștință chiară" ; „diligenta furnică" ; „fidelitatea și atașamentul cînelui" ; „Cerbul petrece cu amoare lîngă isvoarele apelor" ; „necesităţi" ; „confusă" (rușinată) ; „spectacol" etc. (245). Creangă este desigur acela care, neputînd s-o scoată la capăt cu prietenii, obține măcar învoirea de a pune cîte o notă și a lămuri că „amoare" înseamnă dragoste. „Propoziției" i se zice „propusăciune", însă după pilda lui Titu Maiorescu, care în *Regulele limbei române* publicate în *Anuarul Institutului Vasile Lupu* din 1863/64 folosise același termen. V. Alecsandri, care primise în 1874 și *Metoda nouă* și *Învățătorul copiilor*, găsea că „amîndouă sînt bune, *însă* au defectul de-a fi prea mult împestrițate cu *iune*, și ortografia lor prea presărată cu ŭ" (4). Adevăratul merit al *Metodei* era că încerca să întrebuințeze treptele formale și să se bizuie mai ales pe percepție. Dar totul era încă stîngaci, și trebuitoarele ilustrații lipseau deocamdată, încît, cu rezerva limbii adevărat românești, prea mult progres față de abecedarul lui Schwartz nu se vedea. În partea întîi a cărții se arătau cu caractere mari de scris și de tipar litere mici : *i n, in, n i, ni, n u, nu, nun* ; apoi *cu, cuc, nuc, mi, mic, muc, cum, ham, hop, hap, ah* etc., adică cuvinte „une-silabe". În chipul acesta credeau autorii că au rupt-o cu metoda tratajelor. În fond, afară de învățarea scrisului cu a cititului, era cam același lucru. Se introduceau treptat vocale și consoane, puse în combinații felurite, întîi monosilabice, pe urmă polisilabice. Apoi se trecea la „propuseciuni". Dar planta textilă *in*, abstracțiunea *nu*, noțiunea

complexă *nun* nu deșteaptă nimic limpede și concret în mintea unui copil. Trebuiau alese cîteva reprezentații familiare : *ou, os, cal* etc., însoțite de ilustrații, care apoi, despărțite în elemente, să susțină memoria sunetelor și formelor. „Propusăciunile" cu vorbe monosilabice, lipsite de reprezentarea iconografică și date fără un anume plan de percepere a lumii, sînt fără noimă, chiar ridicule : „văd un cal alb pe șes" ; „la foc mă ard" ; „urc un sac" ; „pun orz în car" ; „nu mă ung cu unt pe cap" ; „fac un arc" ; „mă tem de urs" ; „fac un imn" ; „of ! văd la pod un om orb". În partea a doua a *Metodei* se făcea prea de timpuriu analiza gramaticală. Singularul se numea „singurit" și pluralul „înmulțit". În partea a treia se găseau istorioare morale, fabule, poezii și proverbe. Bucățile sînt în genere uscate, fără culoarea care izbește închipuirea copilului. De pildă :

„*Tata și copilul seu*

Copile dragă ! mîne se deschide școala și toți copiii de etatea ta se duc să înceapă a învăța. Copilul prin învățătură se face cuminte.

În școală, copiii șed pe nisce scaune lungi (bănci) unul lîngă altul ; ei nu se joacă, ci stau binișor cu ochii îndreptați spre învățător. Acesta li vorbește despre tată și mamă, despre frați și surori, despre animale mari și mici" etc.

Unde este mai multă culoare descriptivă, acolo putem bănui mîna lui Creangă, ca în *Ciobotariul*, amintire poate din vremile fălticenene :

„Meșterul care ni face ciobote se chiamă ciobotariu. Materialul din care le face se compune din piele subțire pentru turetce și căpute, piele groasă

pentru talpe, aţă de cînepă pentru cusut, cue de lemn mici pentru prins talpele şi altele. Instrumentele cu care el se serveşte la această lucrare sunt : sula, ace sau peri de mascur, o custură tăioasă pentru curăţat talpele la margini, un ciocan, nisce cleşte, calupuri mai mari şi mai mici, şanuri şi altele.

Maistrul mai are pe lîngă sine doi sau trei învăţăcei (ucenici) pre cari i-au luat de la părinţi sau de la rude, ca să-i înveţe ciobotăria, şi alţi cîţiva pre cari i-au şi învăţat şi cari acum lucrează maistrului cu plată, numiţi calfe. Cine are trebuinţă de ciobote se duce la maistru şi tocmeşte să-i facă" etc.

Mare trebuie să fi fost mirarea prietenilor cînd Creangă, sfios, scoase la iveală o poezie de pus în abecedar, şi anume, *Păsărica în timpul iernii*, compunere stîngace şi naivă, în genul Văcăreştilor :

Iarna ninge şi înghiaţă,
Frigul creşte tot mereu,
Păsărica cea isteaţă
Nu mai zice cîntul seu !

Cînd afară viscoleşte
Ea s-ascunde tremurînd
Într-un dos, unde găseşte,
Nu ca vara ciripind,

Ci sburlită şi-ntristată,
Flămîndă ca vai de ea,
Pe la drum mîncarea-şi caută,
Nimeni nu-ngrijesc de ea !

Dumnezeu care a creat-o
Pe dînsa, ca şi pe noi,
O hrăneşte ş-o-ncălzeşte,
El o scapă de nevoi!

I. Creangă

Conştiincioşi, autorii făcură chiar cîteva aplicări în clasă, ca să vadă dacă metoda era bună (95), apoi umblară să găsească editor. La cine să se ducă în privinţa asta dacă nu la Maiorescu? Se înfiinţase atunci societatea „Junimea", care făcea editură. „Junimea" primi cartea, dar se constată că n-avea literă caligrafică. Atunci, în primăvara anului 1868, înfiinţîndu-se Societatea pentru învăţătura poporului român, merseră la aceea. O comisie compusă din I. A. Darzeu, pentru care Creangă avea o mare stimă, M. Buznea şi Ioan Stavrat primiră abecedarul cu condiţia să li se înapoieze capitalul şi cîştigul ce s-ar fi scos de la ediţiile I şi a II-a. Cartea ieşi în 1868, tipărită la H. Goldner, şi costa 43 parale sau 33 bani. I se făcu o atît de bună primire, încît ediţia a II-a apărea tot în 1868, de nu va fi la mijloc vreo manoperă pentru a scăpa mai iute de obligaţia faţă de editor. Cu ediţia a cincea, care ieşea în 1871, cartea ajunsese la fantasticul tiraj pentru acea vreme de 36.000 exemplare (245, coperta). Ministerul dăduse numaidecît aprobarea. Cele trei ediţii, libere de orice apăsare contractuală, trebuie să fi adus un cîştig proporţional bunişor colaboratorilor dacă Creangă a fost în stare să-şi cumpere casă. Încurajat de succes şi sigur de acum încolo de-a putea trăi fără a se umili tagmei preoţeşti, se aşternu din nou la lucru, de astă dată în colaborare numai cu C. Grigorescu şi V. Răceanu, şi scoase în 1871 *Învăţătoriul copiilor, carte de cetit în classele primarie, cu litere slove şi buchi*

cuprinzînd învățături morale și instructive. Cartea are material literar și material științific, acesta din urmă foarte viu criticat din invidie, dar fiind într-adevăr în bună parte nepedagogic. Cartea e de un savantlîc cu totul nepotrivit menirii ei și e înțesată de neologisme. Sînt unele bucăți chiar „științifice", în care măcar în stilizare se recunoaște mîna lui Creangă. De pildă :

„Drumul-de-fer

Ia ! băeți ; vine *trenul*, zise domnul învățător. Ce frumoasă descoperire ! Cu puțină apă și cîteva lemne aprinse ori cărbuni de pămînt aprinși, se poartă c-o iuțeală foarte mare atîtea *vagoane* sau trăsuri, pe care sute și mii de cai ori boi nici le-ar putea urni din loc. Bietele animale ! au mai scăpat puțin de munca cea grea. Cum se poate asta, domnule ? Eaca cum : la mașina drumului-de-fer, care se mai chiamă și *locomotivă*, se află un cuptor, în care ard lemne ori cărbuni de pămînt ; deasupra cuptorului este o căldare seau cazan, împlut cu trei părți apă și-o parte deșert, unde se ridică *vaporii* ; căci știți că apa, prin puterea cea mare a căldurei, se preface în vapori. Acești vapori trec de-acolo prin două țevi de fer la locomotivă, unde se află o *mașinărie* foarte meșteșugită, lucrată numai din fer și compusă din mai multe *cilindre* seau suluri, *rotițe* și *roate*" etc.

Inspirat de noul pe atunci în România mijloc de locomoție, Creangă făcu această compunere poetică, punînd în stihuri ideile de mai sus :

Clopoțelul de la gară
A dat semnul de pornire.
Toți-n grabă alergară,
Toți, cu toți într-o unire...

Rar rămîne un drumeț
Surd la astă deșteptare...
Somnorosul e isteț
Cînd e oara de plecare,
Sare iute în trăsură
Pasagerul îngrijit,
Trenu-n grabă se smuncește,
Trenu, eată-l, a pornit!
Fumul eșă, trenul sboară,
Pasajerii, liniștiți,
Orice vreme-a fi afară,
Au pornit, îs buni porniți!
Animalul, ce odată,
Sub jug, greu se chinuia,
În trăsură astă dată
Parte dreaptă și el ieа...
Mașinistu-i surugiu,
Țipătoarea, biciul seu,
Ear vaporii, cai fugari,
Îmboldiți de foc mereu!
Nici te simți, și ai ajuns
La părinți, rude, amici.
Cînd odată puteai perde
Interese mari și mici.
Eacă mintea omenească
Pînă unde a ajuns.
A ajuns ca să domnească,
Pin' și colo-n aer sus!

I. Creangă

Diaconul poet mai puse în cartea de citire și această poezie morală :

Nu lucrezi, — n-ai ce mînca
Ar fi un mare păcat
Omul leneș de-ajutat.

Știți Dumnezeu ce a dat
Omului cînd l-a creat ?
Membre bune-ndeminoase,
Creieri în cap de ajuns,
Minte, graiu, simțiri, virtute,
Toate-n el perfect le-a pus.
Dacă lenea-l domineaza,
Singur este vinovat ;
Cine ziua nu lucrează
Doarme noaptea nemîncat.
Bine-a zis biata furnică
Greierului calicind :
„Ați petrecut astă veară ? !
Joac-acum d-ei fi putînd !
Ear la veara viitoare,
Măi jupîne grieruș,
Fii ca mine strîngătoare,
Nu tot trage din arcuș !
Ț-ei deda corpul la lucru ?
Lenea nu te-a domina ;
Și la earn-avînd strînsură,
Lipsa-ți vei întîmpina.“

I. Creangă

Cine citește fără a cunoaște destinul autorului aceste poezii pline de haz în năstrușnicia lor nu poate bănui că din micul știutor de carte pe care-l destăinuie aceste potriveli lipsite de nobletea expresiei va ieși un mare prozator.

Și acest op didactic se bucură de o bună primire și avu multe ediținni.

Creangă era deci ocupat cu revederea și corecturile *Metodei* (care ajunsese la ediția a VI-a) și ale *Învățătorului*, cînd în 1872 îi pică din senin destituirea. Cărțile mergeau, firește, dar puteau fi și ele amenințate, și apoi toată bucuria pusă în ele

se spulberase. Din fericire, după un an, la 27 mai 1874, Tell plecă de la Ministerul Instrucțiunii, și în curînd Maiorescu îi ia locul. Creangă este reprimit în învățămînt la școala de băieți nr. II din Păcurari. Avem catalogul copiilor clasei I în număr de 23 școlari din anul 1866 — 1867. Foarte mulți sînt evrei, și e sigur că se purta cu toți fără deosebire, cu aceeași părintească grijă, însă la note e cam aspru, iarăși fără deosebire În vara lui 1875 ținu învățătorilor din județul Iași, într-un grup de prelegeri organizat de Eminescu, o conferință despre metodul de a învăța pe copii citirea și scrierea (metodul legografic) (64). Ministrul, care inspectase școlile primare și văzuse că învățătorii se țin tot de metodul vechi și numai citesc din cartea nouă a lui Creangă, întrebă chiar pe Creangă dacă n-ar putea întocmi un curs practic de lămurire pentru învățătorime și-l invită să facă și o călăuză pentru folosirea noilor manuale (203). Măgulit de atenția ministrului, Creangă se puse la lucru împreună cu Gh. Ienăchescu și compuse *Povățuitoriu la cetire prin scriere după sistema fonetică*. Guvernul însă căzu, noul ministru nu aprobă cartea și autorii fură nevoiți, sau, mai bine zis, se crezură datori, din respect pentru Maiorescu, să tipărească broșura pe cheltuiala proprie în 1876. Cheltuiseră 30—40 de galbeni, și toată ediția ședea în pod la părintele Ienăchescu, fiindcă învățătorii n-aveau gust să cumpere cărți pentru ei. Un singur exemplar — scria Creangă lui Maiorescu la 10 noiembrie 1876 — „l-am vîndut d-lui Sigara, advocat, care mi-a arătat că are dorință a se ocupa și cu didactica. Cal bătrîn să învețe la umblat.“ „Dar nouă nu ne pasă — adăuga el glumeț — l-am zmomit, de mi-am scos 1½ franc, și pace bună. De

acum poate să se povățuiască cu dînsul cum știe și la ce știe."

Astea sînt operele didactice de căpetenie ale lui Creangă, și în ele se cuprinde toată arta lui pedagogică. Dar el, ca dascăl, ce fel era? Aceasta o ghicim din cărțile lui și din amintirile normaliștilor.

În prima zi de școală, la 15 septembrie, Creangă intra în clasă zîmbitor, cînd era în toane bune, și cu gust de vorbă zicea „bună ziua" (223). Copiii lui fiind de clasa întîi, intrați abia acum în școală și plini de frica necunoscutului, el lua fața potrivită, care face mai puțin înfricoșător un popă. Îi îmbrățișa într-o privire totală, ca să le cunoască „fierul", adică fizionomia, îi întreba probabil de nume, și cînd copilul îi zicea „părinte", ca să le arate cum că e om ca toți oamenii, îl invita să-i spună „domnule". Apoi îi rînduia în bănci după înălțime. O dată sfîrșită așezarea prin bănci, Creangă se ducea înspre catedră, care era numai o masă, lua scaunul de acolo și-l punea lîngă bănci, apoi se așeza pe el. Mișcarea aceasta trezea, firește, curiozitate și temere, și în tăcerea anxioasă micile inimi băteau cu putere (201, 246). Diaconul îi întreba deodată mîngîindu-i cu „măi țîcă", ce jocuri știau să se joace, dacă se jucau de-a „baba-oarba", mijoarca", „paiul", „ulcicuța", „puia-gaea", „ineluș-învîrticuș", cum le jucau, cine era mai tare la unul și la altul și alte de acestea. O ușurare mare se producea în sufletele copiilor, urmată de veselie. Copiii, prinzînd inimă, intrau firește în vorbă, și diaconul le făgăduia — nici mai mult, nici mai puțin — să-i pună să se joace jocurile ce ziceau că le știu. Cu astfel de vorbe trecea un ceas, și clopoțelul suna, scuturat poate la „școliță" chiar de Creangă, care era acolo unicul și de toate. Recreația ținea un ceas

întreg. După ce trecea ora de recreaţie institutorul venea în curte în mijlocul copiilor, dacă era vreme bună, şi se arăta gata să se joace cu ei jocurile de care vorbise. La aceste jocuri, Creangă, redevenit copil în Humuleşti, lua parte serios, vorbind aşa ca şi cînd ar fi fost personal interesat la izbînda unei părţi. Jucîndu-se odată, la cîmp, jocul mingii, Creangă, intrînd în competiţie, ceru băţul de lovit unui băiat şi dădu mingii o lovitură zdravănă. Mingea zbură departe, însă căzu în mîinile unuia din băieţi.

„— Îi un cuc, îi un cuc !“ strigară atunci copiii în limba specialităţii.

Creangă examină serios situaţia şi, dîndu-se deoparte spre a se aşeza pe iarbă, zise :

„— Apoi de acum ne-au scos din bătaie !“ (201)

După un ceas de joacă, diaconul îşi vîra copiii în clasă, îi punea să spună rugăciunea, împreună cu el, desigur, şi apoi le da drumul milităreşte în şiruri de cîte doi, cu porunca de a se păstra rînduiala aceasta cît mai departe în oraş. După un astfel de început de şcoală, copiii erau nu se poate mai bucuroşi şi după amiază veneau cu toată voioşia. Acum Creangă sta iar de vorbă, întrebîndu-i amănunţit cu „măi ţîcă“ în sus, „măi ţîcă“ în jos cum îi cheamă : Care le e numele de botez ? Dar cel după tată, ori după mamă ? Cum se numeşte tîrgul ? Pe cine au ca vecini? Astfel de întrebări uşoare liniştea pe toată lumea asupra firii şcolii şi dădea oricui sentimentul că ştie ceva. Ceasului de convorbire între copii şi institutor îi urma iarăşi un ceas de recreaţie, după care afară, ori în clasă, Creangă făcea cu copiii puţină gimnastică. O învăţase de la Soueris, ori de la altcineva, fapt este că institutorul era foarte mîndru de această noutate. Părintele Vasile Grigorescu, fostul lui catihet supleant la

Fălticeni, vizitîndu-l la școala din Păcurari, rămase mirat de ceea ce nu mai văzuse în nici o școală, anume, de gimnastica mîinilor pe care o făcu Creangă cu copiii la sfîrșitul unei ore (68).

A doua zi institutorul intra în miezul lucrurilor, dar fără nici o carte, căutînd numai să îndrepte atenția copiilor spre ființe și lucruri, făcîndu-i să le observe bine și să le deosebească. Întrebările, în duhul *Povățuitorului*, pe care le punea ca să ajungă pe calea socratică la definirea noțiunilor erau hazlii, ba chiar puțin cam năstrușnice. Astfel de întrebări trebuie să fi stîrnit în clasă un chicot necurmat, dacă cumva le-a pus :

„— Văzut-ați mîță ? întreba, de pildă, Creangă.

— Am văzut mîță ! răspundea acela pe care se oprise degetul institutorului.

— Cîte picioare are mîța ?

— Mîța are patru picioare.

— Cîte urechi are mîța ?

Rîsete în clasă.

— Mîța are două urechi.

— Cîte cozi are mîța ?

Alt chicot și răspuns biruitor :

— Mîța are o coadă.

— Cîți ochi are mîța ?

— Mîța are doi ochi.

— Cîte aripi are mîța ?

Rîsete clocotitoare.

— Mîța n-are aripi.

— Da pene are mîța ?

— Mîța n-are pene.

— Ce are mîța în loc de pene ?

— Mîța are păr.

— Mîța mănîncă fîn ?

— Mîța nu mănîncă fîn.

— Ce mănîncă mîța ?

— Mîţa mănîncă şoareci, vrăbii, lapte, peşte, pîne, carne, slănină etc.
— Ce be mîţa ?
— Mîţa be apă.
— Unde-i place ei să doarmă ?
— Mîţei îi place să doarmă pe cotruţă.
— Ce treabă face mîţa ?
— Mîţa prinde şoareci.
— Poate mîţa cotcodăci ?
— Mîţa nu poate cotcodăci.
— Poate mîţa zbura ?
— Mîţa nu poate zbura.
— Pentru ce ?"

Şi dialogul acesta, cam bufon, mergea mai departe pînă ce institutorul se încredinţa că şcolarii s-au obişnuit să observe un obiect pe toate feţele. Pe urmă căuta s-ajungă la definiţie.

„— Colo, la uşă, este un loc, în fundul clasei încă este un loc ; în pod încă este un loc. Poate mîţa merge singură de la un loc la alt loc ?

— Mîţa poate merge, domnule — răspundeau copiii — din loc în loc.

Creangă lua atunci cea mai solemnă mină :

— Acum ţineţi minte ! Cine poate merge singur de la un loc la alt se numeşte *fiinţă*." (246)

Cînd venea chestia scrierii şi citirii, care se învăţau împreună, Creangă punea pe copii să-şi linieze plăcile cu un cui, liniind şi el tabela clasei. Le arăta cum să ţină în mînă condeiul şi-i învăţa să facă tot felul de semne, linii orizontale, verticale, piezişe, încovoiate. Încerca să se lămurească cu copiii, prin întrebări, asupra sunetelor dintr-un cuvînt, bunăoară *orez*, şi cînd credea că lucrul e înţeles, scotea la tabelă un băieţaş şi-i poruncea să scrie :

„— Ie cridă și fă o linie întoarsă spre stînga, de sus în jos, între cele două linii din mijloc, de la capătul de jos al acesteia du una întoarsă spre dreapta ș-o unește la capătul de sus cu cealaltă. Eacă. Acesta e semnul sau litera pentru sunetul *o*."

Copiii trebuiau să facă și ei, cum puteau, litera pe plăci. Ca să facă semnele mai simpatice copiilor și ora mai hăzoasă, Creangă botezase fiecare literă cu o poreclă, încît copilului de la tablă îi zicea așa :

„— Măi țîcă, ian fă la tablă pe cracanatu (M) ; ian fă pe bîrd[îh]ănosu (B) ; pe ghebosu (G) ; pe covrigu (O) !" (6)

Metoda socratică își are însă surprizele ei. Amețiți de ușurința întrebărilor și pierzînd, cum se întîmplă, drumul urmărit de institutor, copiii ajungeau să pună întrebări ori să dea răspunsuri neprevăzute.

„— Dimitriule — întrebă Creangă odată la lecția despre persoana verbelor — ce face mămuță-ta ?

— Mama coase cămeși pentru mine, domnule.

— Spune-mi, Dimitriule, care e persoana I-a cînd ai spus zicerea asta ?

— Eu, domnule.

— Pentru ce ?

— Pentru că eu am vorbit.

— Care-i persoana a II-a ?

— Mata, domnule.

— Pentru ce ?

— Pentru că eu cu mata am vorbit.

— Și care-i persoana a III-a ?

— Mama, domnule.

— Pentru ce ?

— Pentru că despre dînsa am vorbit amîndoi.

— Bine, Dimitriule, văd că parcă ai priceput

despre ce am vorbit ; ia întreabă-mă amu şi tu pe mine, să mă încredinţez şi mai bine, priceput am fost ? Întreabă-mă aşa cum te-am întrebat eu."

Creangă învăţase pe copii să se gîndească bine întîi şi apoi să vorbească. Băiatul se gîndi cam ce-ar putea să-l întrebe pe institutor şi, nebănuind ce urmărea Creangă, care voia să definească şi persoana a II-a, puse această neaşteptată întrebare :

„— Domnule, ce face cucoana matale ?"

Acest lucru se întîmpla tîrziu, pe la 1883, cînd Ileana, fosta nevastă a lui Creangă, se vede că murise. Înduioşat la amintirea frumoasei şi necredincioasei femei, fostul diacon, uitînd persoana verbului, zise întristat :

„— Hei ! mă ţîcă ! Cucoana mea o fi acum un pumn de ţărînă." (118)

Alteori, înfundat de cîte-o chestiune la care nu putea răspunde, Creangă s-ar fi apărat tot cu întrebări. De pildă, la întrebarea unui mic evreu „cum chema pe mama lui Moisi ?", Creangă ar fi întrebat la rîndu-i pe şcolarul curios dacă ştia cum se chema mama lui, a lui Creangă. Acela mărturisind că nu, Creangă ar fi încheiat victorios (dar totul pare cam îndoielnic) :

„— Apoi mama mea a trăit pînă mai dăunăzi. Dacă n-o ştii cum o chiamă pe ea, de unde vrei să ştiu cum o chema pe mama lui Moisi de-acum şapte mii de ani." (217)

A povesti în clasă este mijlocul propriu lui Creangă de a ţine interesul copiilor treaz. Mai mult decît pedagogie, este aici o plăcere de a spune şi o nevinovată deşertăciune. Mai toate poveştile tipărite Creangă le-a citit copiilor în clasă. Simţea nevoia unui public, şi desigur că-şi zicea că nimeni mai mult decît un copil nu e în stare de a-şi

a seamă de valoarea unui basm. Copiii îi ghiciseră slăbiciunea și, ca să scape de lecție, îi dădeau ghes să le povestească, ceea ce Creangă făcea după ce gusta din plin voluptatea de a se lăsa rugat.

„— O poveste, dom' Creangă... strigau copiii. O poveste !... O poveste !

— Iar cu povești... trece timpul...

— Vă rugăm, dom' Creangă, o poveste !"

Creangă se prefăcea scîrbit de lipsa lui de autoritate :

„— V-am deprins cu poveștile estea, și n-apuci una... două, dom' Creangă, o poveste, și iar poveste." (20)

Sau : „Bată-v-ar pîrdalnica, măi băieți, să vă bată ; da' ce socotiți voi, că eu îs sac fără fund de povești ? Că dintr-un sac cu făină, dacă iei și tot iei mereu, de la o vreme se mîntuie făina ; da' voi așteptați pesemne ca din sacul meu să nu se mai mîntuie poveștile ? Faceți și voi cum făcea odată un om"... (223)

Și cu chipul acesta Creangă spunea povestea. Pentru el școala este o petrecere, un loc de dezlănțuire a limbuției lui grase, o rememorare a copilăriei lui din Humulești, care este partea cea mai bogată a vieții sale, peste care, fire simplă, nu poate trece. În clasă e dascăl și în același timp școlar și, cum e greu să te amesteci în viața copiilor fără să stîrnești uimire și gălăgie, Creangă găsește pricini, simulînd necesitatea pedagogică. Niște copii se dau iarna cu săniuța pe lunecușul rîpei de la Scăricica. Institutorul fierbe de dorul de a luneca și el pe sanie. După puțină codire, își aruncă o cataveică în spinare și-și îndeasă căciula pe cap, iese afară, oprește săniuța de la coadă și apoi, așezîndu-se pe ea, își dă vînt copilărește, vestind dăscălește că vrea să-nvețe pe mucoși cum trebuie

să cîrmească cu piciorul sania la cotitură (214). să-şi facă cheful de a spune o urătură ca la Hunleşti, Creangă închipuie o lecţie de lectură demonstrativă. El avea să citească urarea, şi copil ca să se-nţeleagă rostul *Pluguşorului*, numai sti gătura. Deci Creangă zise cu tot avîntul din tine reţe (89) :

Mîne anul se-nnoieşte,
Plugușorul se porneşte
Şi-ncepe a colinda
Pe la case ş-a ura :
Iearna-i gre, omătu-i mare,
Semne bune anul are ;
Semne bune de belşug,
Pentru brazda de sub plug ;
Doamne, binecuvîntează
Casa care o urează ;
Plugușorul fără boi,
Plugușorul tras de noi,
Uraţi, flăcăi,
Strigaţi, măi !

Iar copiii din clasă, fermecaţi de iluzia urăturii adevărate, strigară din tot pieptul :

Hăi ! Hăi !

Exerciţiile acestea aveau şi scopul de a obişnui urechea copiilor cu buna pronunţare. Citirea se făcea tare, răspicat, cu bună accentuare. Institutorul ţinea mîna pîlnie la ureche, se făcea că nu înţelege bine, punea pe copil să mai repete, o dată şi-nc-o dată, ca să se vadă dacă vorbirea sună curat românește (13).

Asta întrucît priveşte instrucţiunea. În latura educativă Creangă îşi avea deopotrivă socotelile lui, mai mult ori mai puţin derivate din pedagogia

ficială. El era un om cu toane, voios, vorbăreț, veodată, chiar cu o anume aprindere euforică, ar altă dată posac, mînios, în stare de violențe neune. Cu cît anii trec, cu atît această umoare netatornică se va accentua, devenind modul sufletesc tipic bolii sale. În toane bune, Creangă e milos. El poftește pe copii, dacă le e frig, să-și pună căciula pe cap (217) și el însuși le cere frumos voie să-și țină capul acoperit :

„— Apoi, măi băieți — le explică el — iară-s nevoit să stau cu căciula-n cap, că-s bolnav ; mă doare mereu sîcretu ist de bostan, și mă tem să nu răcesc în hardughia ast de școală, bat-o-ar pîrdalnicu s-o bată, că tare mai trage pustiul de vînt pe la toate colțurile și închieturile !“ (223)

Molipsiți de generozitatea „domnului“, copiii se ridică să vîre căciula pe cap unui coleg indecis, care plînge fără să știe bine de ce. (117) Institutorul e totodată plin de grija sănătății copiilor, nu departe de naiva credulitate :

„— Vasiliu — întreabă el atunci — de ce n-ai venit ieri la școală ?

— Îs bolnav, dom' Creangă ! răspunde copilul, spunînd adevărul ori mai degrabă exagerînd.

— Da' ce ai, copile ?

— Junghiu, dom' Creangă... iacă aici (și Vasiliu arată locul cu mîna). Cînd m-apucă, nici că mai pot răsufla.

— Iracu de mine... te-ai răcit... ea să vii la mine... ți-oi da eu ceva, că-ți trece îndată.“

În aceste ape, cînd e mulțumit de școlari, Creangă îi sărută pe obraz (116) și le dă mici daruri, acadele, nucă de cocos (23), ouă roșii (211). Lăsînd la o parte orice disciplină, devine sentimental ca un părinte.

„— Pascule, dragu moșucului, vină fuguța încoace, să te pupe tătuca ; vină fuguța, Pascule... Na, Pascule, du-te și tu la cofetărie și cumpără acadele !“

Și institutorul ia de subsuori pe copil, îl suie pe catedră, îi netezește părul și apoi îl sărută cu mari țocăituri pe amîndoi obrajii.

În toane rele, Creangă ordona deodată scoaterea batistelor (13, 201).

„— Scoateți batistele !“ tuna el, ștergîndu-și însuși fruntea îmbrobonată de sudoare c-o mare basma roșie popească, și într-o tăcere înghețată cincizeci de mîini ridicau în sus tot atîtea flamuri.

Domnul dădea apoi sentința pentru cei ce n-aveau batistă :

„ —Monitorul să-i însemne și să le ia căciulile : or sta aici la masă.“

Drept pedepse, Creangă aplică „falanga grecească“ (23), mînuiește pe Sfîntul Nicolai (201), bate la palmă cu degetul (211), așază pe vinovați în genunchi pe grăunțe (23) și-i pune să facă cruci și mătănii (23), iar cînd e mînios „le pușcă o sfîntă de bătaie“ care îngrozește pe cei de față. Dojenit de normaliștii care asistă la lecțiile lui, el pare a se umili și a pune totul pe socoteala mîniei :

„— Pesemne, măi băieți, ce credeți, că nu pricep atîta lucru ? Da' ia, natura mea cea ticăloasă ! așa-s pornit eu din fire, fără judecată, cînd mă mînii, și pace. Ca cînd văd că din astă pricină am să-nfund un gros cu mine !“ (223)

Dar în fundul sufletului el crede că bătaia e sănătoasă și preasimțitorilor normaliști „de modă nouă“ le spune nu fără ironie :

„— Hei, măi băieți, se vede că nu v-ați pălit cu capul de pragul de sus, ca să vedeți pe cel de jos ; voi socotiți că lumea-i toată după un calup. Îți

vedea și voi cînd veți fi ca mine ce trebuie să faceți cu ticăloși de aiștia cari sparg ferestrele pe drum și capetele oamenilor. Pedagogia nu-i pentru toți ticăloșii și răii, ci pentru firele blînde." (119)

Cu toate că trecea drept pionier al școlii noi, Creangă, ca pedagog, nu simbolizează nici un principiu. El e un dascăl de țară cu mult bun-simț și cu talent, care întreabă în dreapta și stînga cu multă rîvnă și face tot cum îl taie capul.

VII. ÎN ȚICĂU

Amărît de schima popească, Creangă umblase, pe dată ce strînsese ceva bani din cărți, să-și cumpere o căsuță. De la școlița lui din Sărărie el o luase poate de multe ori în sus, spre barieră, sprijinit în bățul său. Din strada Sărărie, ruinoasă, colbăită se desface o uliță de sat, rîpoasă, numită Scăricica, iar de aici o altă uliță lungă lunecînd la vale, numită Țicăul-de-Sus și scoțînd spre văile pe care le face dealurile joase, uscate ale Ciricului și Aroneanului. Priveliștea e dezolantă, sălbatică, fiindcă dealurile de lut sînt abia acoperite de o vegetație de pustă. Din cînd în cînd, talanga se aude, și oile turmelor venite din munți la iernatec se văd răsfirate pe dîmb. Puținele căsuțe sînt îngenuncheate atît de umil pe povîrnișul unui deal, acolo unde începe valea celuilalt, încît mahalaua pare nelocuită. Ca să se apere de ploile care vin în aceste părți ca potopul și se adună în bălți, neputînd răzbate prin solul de argilă, bordeiele se cațără pe maluri și se proptesc în prăjini. Ploaia plămădește ulița și o face un glod vîscos, în care om și vită se cufundă ca pe albia unei mlaștini din care a scăzut apa. Orizontul e retezat de dealuri, dar dacă urci mai sus pe ele, vezi îndărăt Tătărașii

risipindu-se la vale. Creangă era un țăran, și după atîtea necazuri în căsnicie și în diaconie ajunsese sătul pînă-n gît de „cioflingarii" din tîrg (10). Iașul era încă pentru un om ca el un oraș boieresc. Nevastă-sa, care-i fugise de acasă, avea probabil fumuri de cucoană, care-l jigneau pe drept sau pe nedrept, ca o atingere adusă tepei lui. Oamenii trecuți repede dintr-o clasă într-alta, fără a căpăta deprinderile cerute de schimbare, sînt foarte lesne de supărat. Orice nepotrivire de gusturi, orice neparticipare la înapoierea lor e privită cu încruntare, ca și cînd s-ar cuprinde în ea o mustrare. Buna creștere a celuilalt se face afectare boierească, neînțelegerea de toate zilele capătă sensul unei rezistențe disprețuitoare. Ca să prevină zîmbetele orășeanului, țăranul transplantat are grijă să amintească ironic, înainte de a i se spune, că el nu e decît un om prost. Îmbrăcămintea Ilenei trebuie să fi fost în primul rînd suspectă. Obișnuit cu cămașa și fotele Smărăndiței, și celorlalte fete din sat, diaconul văzu risipă în cumpărarea de țoale noi fără de folos, de la străini, netoarse și nescoase din război. Moda era atunci complicată și pompoasă, făcută într-adins să irite un fecior de țăran. Capul încărcat cu o căpiță de păr străin, era plin de zulufi. O copilă de la 15—16 ani în sus, ca nevasta diaconului, trebuia să poarte după madam Eugenia, cronicara modelor din *Noul curier român* (1871—1872), „chignoane în formă de bufuri, apoi trei zulufi mari, unul sub chignon și două lăsate pe umere, apoi o coafură de lanțujele de jet și în fine o cordea lată de catifea, care încinge capul și este aranjată sub chignon în un fiong mare, a cărui capete sînt lăsate pe spete ; și pe lîngă toate aceste și o floare pe partea stîngă a capului". Pe cap se punea o pălăriuță, pe umeri un manteluț de catifea

„garnat de dantele". Rochia era „à la Watteau", cu panier de tul ridicat mult înapoi, cu multe volanuri de la talie pînă la pămînt. Se purta mult tarlatanul, taffetas-ua, gros-grain-ul, atlasul vișiniu. O femeie se ungea apoi pe față cu ulei și pomadă „Miranda", se spăla cu săpun „Miranda", își curăța dinții cu Dentalină și se parfuma cu „Ylang-Ylang". Îngrămădirea de cîrpe scumpe în spatele nevestei a avut cu siguranță dezaprobarea diaconului, măcar în chipul unei tăceri scîrbite. Creangă nu se simte bine între „boieri" și are față de ei purtări care ating necuviința. O doamnă care în tren nu voiește să intre în vorbă cu el, nu rîde la snoavele lui și nu răspunde la întrebarea „Încotro călătoriți, cuconiță ?" este numaidecît declarată cu glas tare „aristocrată" sau „ochincăriță înțolită". Nepricepînd de loc rezerva unei femei binecrescute, Creangă voiește ca „cuconița" să fie o Smarandă căreia să-i vîre mîna în sîn, o crîșmăriță pe care s-o sărute sau în odaia căreia să intre învelit numai în cearșaf ca năluca. El o vrea vorbăreață, nesclifosită, „muiere" în lege, care să nu se facă a fi mai deșteaptă decît bărbatul (23). Dacă hainele Ilenei păreau diaconului „țoale", parfumul îl supăra ca un miros greu, de care scăpa deschizînd ferestrele. Printre însemnările povestitorului este și o „rățetă" „pentru durerea și întărirea dinților și a ginginilor", răspuns țărănesc ironic de bună seamă la toaleta dentară a nevestei (225). Ileana avea desigur pretenția de a fi scoasă în lume, dusă la petreceri. Orașul încă franțuzit avea cafenele precum „Café de Paris", pe Strada Mare, sau „Café Restaurant de Lafitte", pe strada Lăpușneanu. În berării se bea bere de Liesing și de Schwechat. Pe lîngă gară era un club al patinorilor, foarte frecventat iarna. Orașul se umplea iarna de lume pre-

tenţioasă, de boierime de pe la moşii, deci mizerabilele hoteluri purtau nume pompoase : „Otel Viena“, Otel d'Angleterre“, „Otel Europa“, „Otel de Nord“. Pentru modeşti era şi un hotel Pîrlitu. Femeile cereau să fie duse la baluri şi la distracţiile întîmplătoare. Astfel, în iarna 1871—1872 Panorama lui E. Heimann arăta în schimbul a 2 lei şi 4 parale : „Inaugurarea canalului de Suez“, „Revoluţiunea în Spania“, „Vederea oraşului Coblenz“, „Bătălia la Mentana“, „Cortul mărturiei în Palestina“, „Revoluţiunea în Candia“, „New York“, „Lupta în Africa“, „Aurora boreală în Grönland“, „Încoronarea regelui de Ungaria“ etc., circul „Jean Gautier“ dădea reprezentaţii, E. Bosco (fiul lui Bartolommeo) făcea boscării şi la „Hotel de Viena“, în casele lui Sc. Pastia, se pripăşise un „om sălbatec“, care se hrănea cu carne vie şi care, plin de datorii, încercă să fugă din oraş deghizat în om civilizat. Creangă nu era om să-şi ia nevasta de la rostul ei, care este creşterea copiilor, şi s-o ducă la panorame. Nici măcar fotografia nu-l încîntă şi, ca toţi oamenii de jos, înţelege să dea banii pe lucruri folositoare, adică de mîncare. „De ce să dau un frăncuşor — zicea el cui îl invita să se fotografieze — ca să mă văd lat pe tinichea, mai bine cumpăr cu el un coşuleţ de brînză sau de păstrăvi, şi mi-a prii mai bine decît tinicheaua.“ La Humuleşti, gospodarii aveau prin casă doar un pat cum da Dumnezeu, o laviţă, o masă, şi aşa înţelegea Creangă să trăiască şi la oraş. Dacă Ileana nu avu ea însăşi ceva lucruri date de părintele, Creangă nu cumpără nimic, mulţumit cu un crivat, o masă şi o doniţă cu apă. La Humuleşti diaconul ar fi fost ţăran luminat, subţire, la Iaşi el deveni rustic încăpăţînat, care voieşte să pună şi pe alţii sub osînda simplităţii lui. Scăpat dar de fumurile ne-

vestei și de viața socotită de el boierească, Creangă se cufundă cu voință și voluptate în mahala, acolo unde nu mai rămînea urmă de cioflingar și unde cîinii care lătrau și talangele care răsunau aminteau Humuleștii. Creangă ajunse în dreptul unor uluci înnegrite și neregulate ca ocoalele de vite ori gardurile de livezi, îndărătul cărora se cletina un ulm și crengile altor pomi. În fund se vedea lat valul de humă puțin înverzit al Ciricului. Intrat pe poartă, văzu că ograda se lăsa puțin în jos, povîrnindu-se după căderea dealului, și că în fund o căsuță mică cu cerdac se-nțepenea pe malul rîpei, oprindu-se pe valea din care se urcă dincolo Ciricul. Ograda era plină de buruieni și umbrită din două părți de doi copaci rămuroși. În stînga, în fund, îndărătul altor uluci, un acoperiș de tablă vestea o căsuță și mai joasă, semn că aluneca și mai jos de muchea Țicăului. Căsuța avea două odăițe despărțite printr-o săliță cu răspundere în fund. În față, cerdacul, de înălțimea unui om, se sprijinea pe șase stîlpi de lemn, mai mult pari, puși pe niște adevărați uluci de lemn. Odăile joase, mici, lipite cu lut pe jos, cu pereții crăpați, nu făgăduiau să fie o bună adăpostire. Însă Creangă avea trebuință, ca orice țăran, mai mult de un loc cu iarbă verde unde să se-ntindă, iarna fiind un anotimp care se petrece lîngă vatră, în vegetare. Bordeiul, acoperit cu o șindrilă atît de putredă și rară încît mai mult strecura decît apăra, avea îndărăt elemente arhitectonice neprevăzute. Un alt cerdac ca o *loggia* italiană se deschidea în fund, bun pentru dormire vara și pentru visare. Cerdacul privea spre infinit, ca terasele spre mare, apa fiind înlocuită aci cu spinarea goală a dealului și cu cerul. El ședea pe marginea nesfîrșirii, întărit de un dig de scînduri putrede, ținute de cîțiva pari, ca să nu se

surpe cu mal cu tot, nivelul ogrăzii fiind mai înalt decît al casei. Bineînțeles, cerdacul înfățișa un belvedere numai sub raportul perspectivei, încolo era un morman de scînduri pe care creșteau buruieni și pentru distingerea căruia, de departe, trebuia un ochi bun. Diaconul nu se înșelă de loc asupra valorii arhitectonice a acaretului și-l boteză cu numele potrivit de „bojdeucă". Era un mizerabil bordei cu vedere spre Asia. Văzîndu-l, Creangă se simți iar în apele lui, liniștit deodată de toate durerile pe care i le dăduse monstruoasa pentru el cetate a iassienilor. Se așeză în bojdeucă, probabil cu chirie la început, și părăsi clopotnița de piatră și turlele albe, marmoroase ale Goliei. Se afla în ea de prin 1866.

Acum Creangă, redevenit țăran, începu să-și trăiască viața așa cum o înțelegea el. O dată cu bojdeuca își luă și o țiitoare, pe care o făcu proprietară, cumpărînd la 25 iunie 1879 casa de la Maria Ștefăniu-Ciogolea cu ușoara apăsare a unui bezmăn către biserica Buna Vestire, pe o anume Tinca Vartic, fată din prostime, care pare să fi avut nu mai mult de 19—20 de ani. Că va fi fost dintre „frumușele" ori deșteaptă și cu haz la vorbă, este cu putință. Cu desăvîrșire sigur este că „țățaca" era și ea fiică din popor, fără nici o cultură și probabil și fără știință de carte, cu nici o bănuială de ce poate cuprinde mintea unui om pe deasupra sferei ei. Ea nu văzu în Creangă decît un „om" cu care „trăiești", și dacă la început, diaconul fiind însurat, nu era drept să pretindă cununie, mai apoi nunta i se păru de prisos, deoarece la țară concubinajul este răspîndit, socotindu-se ca o căsnicie foarte legală, dar „fără cununie", în care uniunea aproape animală nu e lipsită totuși de statorniciie și nu e privită cu dispreț de ceilalți. Lui

Creangă fata îi plăcu și poate că, avînd-o pe ea în vedere, făcu pe scoarța cărții știuta însemnare : „Astăzi, 16 ianuariu 1872, s-a întîmplatu unu plăcutu accident pentru mine". S-ar părea totuși că abia după oarecare vreme diaconul cuceri pe frumoasa din Țicău și-o aduse în casă (225). Dacă prietenii, vorbind de Tinca, o vor numi „femeie", ori „menajeră", după cum cerea gingășia față de Creangă, puțin încurcat față de pretențiile de la oraș și vor observa că țățaca sta tot ascunsă și ferită de bărbați, aceasta nu înseamnă că povestitorul avu vreodată noțiunea subtilă de menajeră. Pentru el Tinca fu o țiitoare, adică un soi de nevastă fără binecuvîntare religioasă, căreia îi cerea și-i dădea ce se cuvenea în adevărata viață sănătoasă, fără fumuri. Îi cerea să se ție cu el, să-l spele, să-l coase, să-i gătească bucate, să-i îngrijească copilul și să-și vadă de treburile ei ; îi dădea culcuș, mîncare și-i pușca din cînd în cînd o bătaie soră cu moartea, ca să se știe că femeia nebătută e ca moara neferecată. El îi zicea nu fără considerație „Tinco", iar în scrisori de ochii lumii, „Domnișoara Ținca". Familia însă, știind cum stau lucrurile, și mai obișnuită cu acest fel de trai, îi zic cu mult respect „țățacă", „duducă", ori „Ecaterina Creangă" (200). Cu Tinca diaconul dezlegase, în sfîrșit, problema sentimentală în chipul cel mai fericit, după opinia lui. El își găsise nu o femeie inferioară dar trebuitoare — ca un Rousseau sau un Goethe — ci femeia pe potriva lui, femeia cu totul egală cu el. Un singur lucru șezu între ei : destinul literar al diaconului, ce n-avea însă nimic de a face cu structura lui morală, care era de țăran. Țățaca nu înțelese niciodată rostul drăcoveniilor de care se ținea omul ei, și cînd acesta muri făcu rînduială în casă, golind-o de terfeloage. Țățaca pare

a fi avut rude și chiar o mamă, care deveni astfel o adevărată soacră. Creangă era deci, în sfîrșit, la casa lui și în rîndul lumii, cu femeie care coase și spală așa cum făcuseră toate femeile cîte le știuse. Pentru această femeie purtările sale nu mai aveau nimic nelalocul lor, și el putu, fără teamă de ironie, să-și facă gustul.

Gustul lui Creangă era să aibe bordeiul lui, lipit frumos cu lut pe jos, care vara ține răcoare și produce tălpilor goale o senzație plăcută, o gădilare umedă, cum o dă iarba pe locul de pășune. Acum el putea, ferit de ochii lumii, să iasă așa și în ograda plină de orătănii și umbrită cu două rînduri de copaci. Pentru ca trupul să poată respira, ca pe marginea Ozanei, si să fie bătut de vînt, el și-l acoperi cu un soi de cămeșoi de pînză cu dungi albastre, lung pînă-n călcîie, născocire proprie se vede, făcînd trecerea de la cămașa largă țărănească la halatul orășenesc (107). Nu mai dormi în casă decît pe vreme de iarnă, făcîndu-și culcuș în cerdacul de din dos. În amintirea mîțelor de la Humulești, își prăsi o turmă de pisici, botezate cu nume omenești : Tița, Sița, Florica, Frusica, Tîcă, Suru, Ghiță, Vasilică, Todirică (84, 6), Bălănica, Mițulica, Tărcata, Frăsina (217), pe care le mustrului ca adevărat pedagog ce era, învățîndu-le să aștepte rîndul la mîncare și pe un motan chiar să sară pe clanță și să deschidă ușa. Unul se chema odată chiar Titu (ms. 3.757), se vede ca un omagiu adus lui Titu Maiorescu. Creangă ar fi avut obiceiul, cînd cotoii îl îndesau prea tare, să-i cioc-nească cu coada cuțitului (*ibid.*). Smărăndița, prietena din copilărie a lui Creangă, vizită pe fostul coleg de școală și văzu uimită cum la o strigare a acestuia douăzeci de mîțe năvăliră cu cozile ridicate în sus și săriră pe brațele și pe umerii stăpînului,

acoperindu-l cu totul în blănurile lor (184). Reconstrucția vieții de țară fu dusă pînă în cele din urmă amănunte. Slobod în cămașa lui de pînză desfăcută pe pieptul păros, Creangă se urcă la prînz în pat, se chinceşte pe el şi, rezemat cu spatele de o pernă la perete, trage lîngă el o măsuță scundă cu trei picioare, din acelea pe care țăranii răstoarnă mămăliga, şi mănîncă acolo singur, fără muiere, slujit numai de ea, așa cum se şi cuvine, şi frecat de mîții săi, care trec pe sub masă şi-l gîdilă pe la nas cu cozile (217). Ozana fu închipuită printr-un puț cu apă rece. Lipsea numai ştioalna în care se scălda la Humulești. Fu şi aceasta înfăptuită în chipul unei putine puse în cerdacul de dindos, în care Creangă intră gol, şezînd pe un scăunaş şi scriind ceasuri întregi pe o scîndură pusă deasupra (234). În lipsa nisipului cald, care curăță epiderma, Creangă îşi alină mîncărimea pielii sale cu ajutorul unei lopățele de lemn crestate, făcută anume pentru scărpinare (29). Îşi făcu veşminte tăiate, ce-i drept, orăşeneşte, nefiind chip altfel, dar din şeiac aspru mînăstiresc, din sumani de noaten adus de pe la Neamț, croiți larg, ca trupul să fie în voie. Pe cap îşi puse iarna căciulă brumărie, iar vara pălărie largă, în picioare ciubote trainice, cu tureatcă lungă, şi pe deasupra neavînd încotro iarna, palton tivit cu şiret verde. În mînă luă un baston gros, noduros, mai puțin ca să fie asemeni cu alții, cît în amintirea bățului cu care împungea cîinii şi îndemna vitele (223, 68). Pentru a avea spre seară sentimentul că el din cerdac mîna turmele care treceau pe dealul Ciricului şi ca să se simtă acolo sub bolta de stele ca la stînă la Vărateic ori prin părțile Bistriței, cînta dintr-un fluier de lemn (172).

Dar mai ales începu să mănînce. După ce-și puse, ca Ștefan a Petrei, curechi în putină și mușchi afumat de porc în podul șindrilit al casei, mîncă bucate humuleștene, însă mai ales sarmale și plăcinte cu poalele-n brîu făcute cu julfă (84). Hîlpavul care în sat făcea ochi dulci fetelor fecioare, înveselindu-le cu dinții de fasole și barbă de lînă, spre a le mînca purceii fripți și alivencile, mînca asemeni unui lup flămînd. Spre a se deosebi de „firlifușii de pe la tîrguri, crescuți în bumbac", ca adevărat „românaș" face isprăvi nemaiauzite, de basm, care-i dădură o faimă de Flămînzilă. Nu-și pierde vremea cu „zămoreală". El nu se-ncurcă, asemeni boierilor sfrijiți, rupînd cu degetele-i groase picioarele subțiri ale racului. El trage tot castronul cu raci înainte-i, vîră mîna păroasă în el, scoate pumnul plin, ducîndu-l la gură, apoi rontăie racul, zvîrlind cojile afară, cum aruncă rîșnița pleava. El mănîncă odată zece ouă, o strachină de prune, o oală de porumb fiert, doar pentru deschiderea poftei de mîncare, cu acea plăcere de a amesteca alimente de tot felul care este a mîncăcioșilor și a vitelor (217). Ca și Flămînzilă, el mistuie în cinci fripturi toată carnea birtașului înspăimîntat și țipă că-i e foame (107). Cere toate mîncările ospătarului, înghițind cîte două fierturi, mai multe soiuri de fripturi, bînd o carafă de vin și o cofiță de apă rece și se scoală ușurat de la masă, zglobiu (23). El se așază pe vine în fața unei mămăligi pîntecoase și o înghite cu brînză, udînd-o iarăși cu vin și apoi cu altă cofiță de apă (23). Slăbit de post doftoricesc, cere o pîine întreagă, o găină fiartă cu usturoi, un castron cu sarmale, opt plăcinte cu caș și o oacă de vin (95). După

scaldă e mai pofticios. Atunci mănîncă tot ce găsește la han, bea de la o țărancă o oală de lapte dulce, mănîncă de la un ovrei un ceaun de păpușoi fierți, grontăind boabele ca mascurii, apoi se aruncă în apă și se bălăce te mulțumit. Unui prieten îi vine lesin de această priveliște nemaivăzută (95). Crapul pus de cuscri pe masă îl mănîncă tot. La Neamț, la mînăstire, strînge bureți și-i dă rudelor să-i gătească. Mănîncă lacom, neinvitînd pe nici unul, spre a nu i se împuțina porția, apoi toți, afară de el, dau semne de otrăvire. Creangă cheamă doctorii de la spital cu fluierul, strîngînd vardiștii din tîrg, își duce băiatul în circă la spital, e deznădăjduit, dar la stomac se simte bine (234). Numai acasă, la masa obișnuită, Creangă este mai cumpătat. „La masă Creangă nu mînca mai mult decît o oală de găluște făcute cu păsat de mei și cu bucăți de slănină, o găină friptă pe țiglă de lemn și undită cu mujdei de usturoi, iar pe deasupra șindilea cu o strachină de plăcinte moldovenești, zise cu poalele-n brîu, însă ca băutură el se mulțumea cu o cofiță de vin amestecat cu apă" (107).

Către patruzeci de ani trupul lui Creangă începe să se umfle. Subțirele diacon de altădată, cu ochi albaștri pătrunzători și bărbiță mătăsoasă de faun, se puhăvește la față și capătă ochi mici osînzoși. Părul, încă lung, dat popește pe spate, și hainele groase de șeiac îi dau înfățișarea greoaie de matahală (223). Cu pălăria mare pe ceafă, cu bățul cioturos în mînă, el merge drept, dar scăldat în sudori, pe care și le șterge cu o basma roșie popească (13). Pe catedră el suflă greu și-și descheie groasele veșminte. Iar acasă scrie apoi dezbrăcat, cu o prostire în jurul gîtului, pentru strîngerea sudorilor, sau vîrît, asemeni buhaiului, în putina cu apă (6, 234). Prietenii încep a-i zice „bărdăhănosul

Creangă", în vreme ce mahalaua, plină încă de răspopirea lui după 12 ani de diaconie, îi spune „popa Dracu" (5) și-și explică pierderea potcapului printr-o dragoste cu vreo cucoană, prin erezie ori chiar prin zvonul că l-au cumpărat păgînii (6). El este încă voinic, se simte tare și-i plac demonstrațiile de putere bărbătească. Bunăoară, întinde brațul, îmbiind pe cîte unul să se suie cu pîntecele pe el, și-l ține așa întins, fără tremurare, cîteva clipe (95). Cu unii prieteni mai voinici el petrece „trăgîndu-se în degete" pînă la podidirea sîngelui (107). Prin sporirea volumului el nu-și pierde totuși neastîmpărul și veselia limbută. Zgomotos și umblător după petreceri, el pare a-și da seama că a devenit o figură originală și are slăbiciunea de a voi să-și crească faima. În via lui Zahei el merge șezînd călare pe scîndura unui cotigar, cu picioarele bălăbăninde, și străbate astfel ulițele Iașului (97). Îi plac petrecerile haiducești cu chiuitură și alergare în goana cailor. Întorcîndu-se de la Sculeni, unde se bălăcise-n Prut, împreună cu prietenii săi institutori, printre care Ropală, aud, în vreme ce harabaua ovreiască în care se aflau trecea printr-o vale semănată cu porumb, șuierături hoțești. Harabagiul îngheață de frică, Ropală pune mîna pe pistol. Creangă, domol, se dă jos din căruță, vîră degetele în gură și fluieră haiducește, apoi din inima văii strigă : „Hei, măi băieți ! unde sînteți ? Veniți încoace, că și noi suntem săraci ca și voi. Ca acu și ca întotdeauna, n-am fost niciodată așa calici." Speriați de uriașul țipăt al văii, hoții amuțesc. Ca un adevărat voinic de poveste Creangă îi ocărăște : „Păcătoșilor ! dacă sînteți așa de mișei, ce mai spărieți drumeții ?" Și, liniștit și greoi, se urcă în haraba, care pornește în chiote și plesnete nebune (95). La Humulești, unde merge

aproape în fiece vară, el face petreceri grase, răscolind satul, plin de rudele sale. Își strînge toate neamurile, prietenii și cunoscuții, îi urcă în căruță împreună cu lăutari și un butoiaș de vin și pornesc chiuind la deal pentru o săptămînă. Colindă satele, oprește oamenii și copiii și le statornicește neamul după *fier* (adică după fizionomie).

„— Măi țîcă — întrebă el — tu nu ești al lui cutare ?

— Ba da !

— Apoi te cunoști după fier !“ (84)

Glumele lui sînt grase, fără perdea, rîsul îi e hohotitor. Umblă peste tot vorbind cu toată lumea, plăcîndu-i să fie luat în seamă de cei mari, intrînd în vorbă cu tot soiul de oameni, popi, apari, țărani, cercetînd crîșmele cu vin bun și cultivîndu-și alegătorii pentru fracțiunea liberă și independentă (5). Ar fi mers pînă la mitropolit, căruia i-ar fi dat un exemplar din nevîndutul lui *Povățuitor* ca să poată dormi (95), deși aceluiași mitropolit, care dăduse poruncă arhimandriților să poarte mitră, i-ar fi făcut o batjocură vrednică de Popa Duhu, încununînd cu o mitră veche și stricată pe un calic nebun și punîndu-l să cînte pe ulițe și în curtea Mitropoliei :

Părinte mitropolit,
Simion s-o mitruit ! (23)

Obișnuința, încurajată de rîsetele lumii, de a vorbi tot în zicători și în proverbe îi naște o faimă de hîtru, și cînd, într-o bună zi, are cheful de a-și pune candidatura de deputat, alegătorii cred că glumește și nu-i dau nici trei voturi (23).

Grăsunul chiuitor și șugubăț era însă și tatăl unui băiat devenit măricel. Cînd diaconul își reteza coada și pleca din ograda Goliei, băiatul avea

11 ani și sfîrșise, prin urmare, școala primară. Tatăl nu găsi nimerit să-l țină pe lîngă el în bojdeucă și-l vîrî la 1872 în școala fiilor de militari din Iași. Copilul era curățel, bine lins, cu o privire nu prea inteligentă, cu ceva încăpățînat și nesocotit în umflarea îmbufnată a obrajilor. Tatăl, de altfel, în scopul de a scoate din el om, nu se sfia a-i pușca din cînd în cînd cîte-o bătaie cruntă. Înscrierea băiatului la școala militară nu avea nici o legătură cu vreo vocație ostășească. Oamenii de la țară statorniciți la oraș nu văd decît două meserii sigure : popia și oștirea. Ele singure vin de la sine după urmarea seminarului sau a școlii militare. Elementul chemării neintrînd cîtuși de puțin, se văd adesea seminariști pășind în armată și aproape în mod obișnuit preoți făcîndu-și băieții militari. În felul acesta, cheltuiala este cel puțin răscumpărată prin așezarea numaidecît, la absolvire, a tînărului la rosturile lui. Aceasta fu socoteala lui Creangă cînd își dădu copilul la școala militară, și desigur că nici nu-i trecu măcar prin minte să-l întrebe de-i place sau ba. El îl urmări cu o dragoste aspră în purtările lui de la liceu, și nu rareori băiatul se trezi în clasă cu mătăhălosul părinte, care rugă pe profesor să-i întrebe odrasla și îl bătu pe loc cu bastonul, cerîndu-l și acasă spre povățuire (234). Ca un adevărat cap al familiei, „bădița" stăpînea peste toți, țiitoare, frați și surori, dintre care unii ședeau în casa lui, și Tinca însăși fu „povățuită" vîrtos laolaltă cu Constantin, fiindcă, avînd năluciri cum că pe Aroneanu jucau flăcările unei comori, umblase cu sapa pe deal și fusese dusă împreună cu băiatul la secție sub bănuiala de a fi voit să îngroape un prunc (234). Fostul diacon este uneori „molatec pînă la nesimțire" și apoi deodată „rău", izbindu-și feciorul cu

palma peste gură la cea mai mică necuviinţă (68). Educarea în spirit democratic a fiului îl preocupă. Elevul suferă, fiind el singurul în şcoală fecior de popă, şi are purtări bătoase, care pentru Creangă sînt semne de înfumurare. Cu o plăcere ţărănească, tatăl caută prilejuri de a coborî mîndria băiatului. Acesta, însoţit de tată-său, trecea într-o zi pe uliţă înmănuşat, radios în uniforma-i cu nasturi auriţi, scuturîndu-şi egreta de la chipiu, cînd deodată Creangă descoperi cu o bucurie intenţionat exagerată pe bunul lui prieten Hulub aparul. Ruşinat, elevul de şcoală militară se făcu a păşi mai înainte, dar Creangă îi strigă crud, risipind orice confuzie :

„— Hei, musiu... ia fă calea întoarsă şi vino ici, să dai mîna cu moş Hulub !“

Cunoscînd sancţiunile, elevul dădu mîna aparului, încîntat de asemenea familiaritate, în vreme ce Creangă, inspirat de un democratism rău înţeles, oftă asupra creşterii tinerimii :

„— Iacă, măi Hulub, cum se preschimbă plodurile noastre cînd ajung şi ei guleraţi !“ (9,13)

Constantin n-avea însă nici un dar deosebit, şi, cu mai multă învăţătură, fu inferior părintelui său. În actele sale încep să se amestece exaltarea şi mistificaţia. La 1877, în vîrstă numai de 17 ani, Constantin se înrolă voluntar în războiul de neatîrnare. Creangă se purtă ca un tată, însă cu o lipsă de sublimitate ce s-ar părea curioasă la un om atît de înflăcărat la parăzile militare şi la sărbătorile naţionale (5). Punînd în mişcare cunoscuţii junimişti, căpătă demobilizarea voluntarului după cîteva luni de campanie (234). Explicaţia este că Creangă rămăsese ţăran, cu o noţiune îngustă despre îndatoririle faţă de patrie. Pe Constantin îl dăduse la şcoala militară în scopul unei cariere,

nicidecum în vederea războiului, pe care nu-l prevăzuse. Față de oaste el pare a avea sila femeilor din Humulești cînd bădița Vasile fu prins cu arcanul : „Afurisit să fie cîneriul de vornic și cum au ars el inima unei mame, așa să-i ardă inima sfîntul Foca de astăzi, lui și tuturor părtașilor săi !“ Dacă satele dădeau o ceată așa de mare de călugări și preoți, asta poate să vină și din pricina fricii de oaste, și n-ar fi de loc nepotrivit să ne-nchipuim că tînărul Ionică mersese fără vocație la catihet sau umblase să se facă monah ca să scape de arcan. Poezia populară produce foarte multă lirică cîntînd dezgustul de cătănie. Și-n alte direcții Creangă era omul pregătirii și vremii sale. El era naționalîst, adică urîtor al străinilor din Moldova, dar la 1866 avem tot dreptul să-l bănuim de separatism, de vreme ce se afla pe unde era și mitropolitul. Noțiunea lui de patrie este provincială și defensivă, nu încă totalitară.

Acum Creangă, în bojdeuca lui, e plin de treburi. Suit pe crivat, el își sucește și răsucește manualele, le îmbunătățește în vederea noilor ediții, care se urmează una după alta. El are pentru cartea tipărită o slavă atît de naivă, încît cînd un desenator îi aduce niște ilustrații pentru abecedar, de admirație, le sărută (107). Creangă umblă cu corecturile după sine și le cercetează chiar și la crîșmă, la „Bolta Rece“ de pildă, unde se așază, cu prietenii lui, afară pe rogojini, sub tei și salcîmi, cu o cană de vin și o cofă de apă, fiindcă Creangă este și un Setilă și are obiceiul a stinge puterea vinului cu gîlgîituri de apă rece (95). În curînd el începe să lucreze împreună cu Răceanu și Gh. Ienăchescu la *Geografiea județului Iași* (apărută în 1879), carte bună prin aplicarea principiului trecerii de la cunoscut la necunoscut,

adică de la odaie la ogradă, la uliță, la oraș și așa mai departe, dar mai ales prin definiții limpezi și cronicărești, în care se simte mîna povestitorului. „Orașul Iași — bunăoară — este făcut la loc frumos și cu priință sănătății oamenilor. Așezat mai mult pe dealuri și ocolit de alte dealuri pline de livezi și vii, Iașii au o privire minunată ! De pe așezarea Iașilor se cunoaște gustul și priceperea întemeetorilor acestui oraș.“ Despre comisari, subcomisari, ipistați și sergenții de uliță se spune că „privighează și ziua și noaptea, prin oraș, în toate părțile, ca să nu se facă necurățenii pe strade, sfădălii între oameni, prădăciuni și alte neorânduele“. „Delfinii sunt niște vietăți care trăiesc în mare și umblă pe urma corăbiilor după mîncare.“ Între oameni judecățile se iscă astfel : „Oamenii trăind în societate, au o mulțime de interese și legături între dînșii : se megieșesc unii cu alții, se împrumută unii de la alții, lucrează unii la alții, fac negoț în tovărășie și alte interese. Într-un cuvînt, oamenii au nevoie unii de alții. Dar în societate sunt oameni de toată mîna : și cinstiți și necinstiți. Omul cinstit nu supără pe megieși, fuge de sfădălii, se poartă cu dreptate la tovărășie, își plătește datoriile cu cinste și nu umblă cu înșălăciuni. Eară omul necinstit caută sfadă cu megieșii sau cu alți oameni ; nu vre să plătească de unde a împrumutat ; la negoț fură pe tovarășul seu și umblă numai cu șmicherii. Și din această pricină, se întîmplă uneori judecăți între oameni. Oamenii cari se judecă se cheamă *împricinați*. Ear acei cari judecă pricinile oamenilor se cheamă *judecători*. Judecătorii judecă și fac dreptate împricinatului nevinovat ; ear pe cel vinovat îl osîndesc, după cum scrie legea.“ Mai limpede nici că se poate.

Aceste cărți aduseră lui Creangă bani, căci se vîndu numai din *Metoda nouă de scriere și cetire* în timpul vieții lui peste o jumătate de milion de exemplare. Oricît cîștigul s-ar fi împărțit la mai multe persoane, este sigur că lui Creangă îi veni o parte bună. În afară de acest cîștig și de salariul de institutor, el trebui să aibă de asemeni venitul cuvenit de la debitul de tutun, care-i aparținea, deși pe mîinile lui Zahei, pentru că Creangă nu era om să renunțe la toate drepturile în favoarea fratelui. Ținînd seamă și de faptul că, de bine, de rău, avea casă proprie, Creangă a fost un institutor cu stare. Copil, prieteni îl îndeamnă totdeauna la felurite cheltuieli, fără să se-ntrebe dacă are bani sau nu, știind că are. Cei apropiați de el, care-i știu bine rosturile, ca tipograful Ioan S. Ionescu și preotul Gh. Ionescu, îl socotesc avar. Creangă are obiceiul să spună : „Cum am fost eu sărac eri și alaltăieri și săptămîna trecută și în an și în toată viața, apoi nu am fost de cînd sunt" (107), dar glumește, deoarece de la reprimirea în învățămînt el n-a putut să se afle niciodată în lipsă. „Bojdeuca" lui nu e un semn de mizerie, ci de regresiune la sat. Către sfîrșitul vieții, mai dedat cu viața orășenească și încurcat de renumele lui și năvala atîtor tineri în bîrlogul său, Creangă începe a se rușina, deși în fundul sufletului nu poate crede cu dinadinsul că locuința lui are vreun cusur. Ca un fel de îndreptățire își descria el bojdeuca lui Maiorescu, simulînd umilința și sărăcia :

„În bojdeuca, unde locuiesc eu, dorm afară și pe vremea asta, în 18 spre 19 septemvrie. De veți avea răbdare, că bunătate totdauna ați avut, veți întreba poate, unde-i bojdeuca mea ? Vă voi răspunde respectuos : în mahalaua Țicău, ce-i mai zic și Valea Plîngerii, strada Țicăul-de-Sus no. 4 (dacă

se mai poate numi stradă o huidicioară dosnică, plină de noroi pînă la genunchi cînd sunt ploi mari și îndelungate, zise și putrede, și la secetă geme colbul pe dînsa). Iar bojdeuca de căsuță în care locuiesc eu de vreo 18 ani e de vălătuci și povîrnită spre cădere pe zi ce merge, de n-ar fi rezemată în vreo 24 de furci de stejar, și acelea putrede. Iarna dorm într-o odăiță toată hrentuită, iar vara într-un cerdăcel din dos, începînd de pe la mai și sfîrșind pe la octombre, cînd este vremea bună, cum îi acum. Așa m-am deprins."(6).

VIII. CREANGĂ, EMINESCU ȘI „JUNIMEA"

În toamna anului 1874 apăru pe ulițele Iașului un tînăr straniu, ca de vreo 24 de ani, voinic, spătos, cu o mare frunte albă și cu o coamă de păr negru dat peste urechi pe ceafă, ca la preoții asiatici. Era mereu gînditor și zîmbea. Acesta se numea Mihai Eminescu, era poet și fusese numit de curînd de către Titu Maiorescu, ministrul instrucțiunii, director al Bibliotecii centrale din Iași. Era fecior de răzeș căftănit de prin Moldova de sus, amestecat prin mica boierie arendășească, învățase carte în Bucovina, la Viena și la Berlin, dar nu avusese răgazul să-și ia doctoratul. Avea însă de gînd să se-ntoarcă în Germania cît de curînd și s-o încheie și cu această formalitate cu ajutorul căreia ar fi ajuns profesor la Universitate. Se întorsese „pesimist", crezînd cu alte cuvinte că totul nu e decît desfășurarea răului, adică a suferinții, fiindcă viața înseamnă luptă, și lupta e durere. Așa spusese Schopenhauer, pe care-l cultiva. Însă, fiindcă omul, oricare ar fi cheia universului, trebuie să trăiască, poetul cu mari coame gîndise și practic. Fără sens este viața privită cosmic, dar dacă primești finalitatea ei imediată, care este înfăptuirea eternă a tuturor spe-

țelor, cel mai bun chip de viețuire este cel automatic. Gîndirea prea multă scoate la iveală răul pe care se bizuie universul, producînd tristețe, și în același timp împiedică viața însăși de a se desfășura. A înlătura civilizația burgheză putredă și rațiunea și a îmbrățișa natura și instinctul e un fel de a anula chinul existenței, trezind euforia legată de orice manifestare oarbă. Cum țara era nouă și toată lumea făcea politică, împărțindu-se între liberali și conservatori, tînărul cu mari coame deduse din metafizică politica sa. Liberalii, încrezători în vorbe mari, voiau să împingă deodată România în mijlocul civilizației celei mai înalte, dîndu-i burghezie și proletariat, viață parlamentară, instituții complicate. Dar dacă viața politică deliberată a ajuns un mod natural de adaptare în societățile vechi, automatismul rămîne totuși forma cea mai comună de existență. Furnicile, albinele au statul lor instinctiv, care merge bine. Cînd ele ar deveni conștiente, n-ar face altceva decît să consfințească teoretic propria lor mecanică, ori și-ar pierde siguranța instinctului. Poporul român a avut un stat natural și înainte de constituție, și a mers bine. Precum stupul are o matcă, țara avea un domn. Treburile țării le făcea sub ochii domnești o clasă pregătită îndelung pentru aceasta, clasa boierească. În sfîrșit, țărănimea lucra pămîntul, ocrotită de toți, fiindcă ea înfățișa bogăția și statornicia. Cîtă vreme România rămîne o țară agricolă, ea n-are de ce să iasă din această rînduială arhaică. Statul liberal, reprezentativ, nu face decît să încurce lucrurile. Născocind o burghezie netrebuitoare și făcînd instituții împovărătoare, bune pentru statele cu trei clase vechi, el deschide granițele agenților capitalului străin îndeosebi, care se interpun între

cele două clase adevărate, producătoare — țărănimea și boierimea — slăbind temelia statului patriarhal și sugînd fără muncă avutul țării. Așadar, poetul se făcu prietenul cercului „Junimea", care profesa un conservatorism progresist, admițînd că orice prefacere este bună dacă e cerută de natură și că orice formă nouă este legitimă dacă s-a ivit și conținutul care s-o îndreptățească. Tînărul pletos era în fundul sufletului indignat și pe așa-zisa „boierime", și pe liberali, care nu erau exponenții unei adevărate lupte de idei, ci politicieni, cruțîndu-se unii pe alții, fiind toți moșieri și bogătași. La „Junimea" veneau boieri însemnați ca Pogor și Negruzzi, dar veneau și feciori de țărani, ca mai toți ardelenii. Într-un cuvînt, Eminescu era de acord cu Maiorescu, care găsise că e de prisos să aplice la școala preparandală programe occidentale pe care nu era cine să le înțeleagă.

Creangă, căruia îi plăcea să bată ulițele, văzu fără îndoială pe tînărul pletos, care ședea într-o vreme chiar la Samson Bodnărescu în ograda Trei Ierarhilor, deci sub ochii învățătorimii, fiind totodată profesor la Școala normală și la Institutul academic, și se plimba cu fruntea ridicată pe malul Bahluiului, pe la Copou, Socola, înfundîndu-se și el prin crîșme și dughene mărginașe. Căci și tînărului îi plăceau dărăpănarea, rusticitatea, odăile împăienjenite, mîncările simple făcute la foc repede, țărănesc, vinul în ulcele, apa în cofe cu miros de brad, somnul în iarbă și fîn, scăldarea în rîuri. Deși înfipt, doritor să cunoască pe toți și să fie luat în seamă de toată lumea, Creangă nu avu prilejul sau nu îndrăzni să se apropie de poet. Peste cîteva luni, însă, Eminescu fu scos din direcția bibliotecii și numit re-

vizor școlar în județele Iași și Vaslui, în locul lui A. Naum. Acum Creangă intră în sfera de activitate a revizorului și trebui să-l cunoască numaidecît. Pe vară revizorul puse la cale niște prelegeri de metodologie pentru învățători, cu care prilej ținu și Creangă una. Scăpare din vedere, necunoaștere apropiată, revizorul raportă la minister ținerea prelegerilor amintind și pe d-l „V. Creangă", învățător la școala de băieți nr. II din Păcurari (64). Dar curînd se cunoscură bine, și modul cel mai probabil este că în vacanță se-ntîlniră pe Sărărie cu gust de petrecere amîndoi, și Creangă, îndrăzneț, duse pe Eminescu la „Bolta Rece", ori amîndoi se găsiră chiar în vestita crîșmă și-și aduseră aminte că se cunoșteau. La băutură poetul era expansiv și-și va fi desfășurat toată filozofia lui politică. Creangă, încîntat de a fi luat în seamă de un tînăr așa de învățat, vru să-i dovedească cum că nici el nu era de lepădat. Văzînd hazul ce-l făceau vorbele lui, Creangă își făcuse un limbaj de Păcală, ajungînd să nu mai poată vorbi serios. El grăia în „cuvinte, zicători, rostiri, proverbe, ghicitori", pe care și le însemna pe terfeloage, și nu mai era chip să vorbești cu el de-a dreptul. Despre o muiere el zicea că „umblă-n fleorțuri, face marazuri", despre unul care-și pierduse banii cu băutura spunea : „Vorba ceea :

Aista-i băietul gălățanul,
Care și-a băut sumanul,
Și-a rămas într-un ilic
Și îl iè dracul de frig."

Despre cel care se arată viteaz cînd nu trebuie și fricos cînd se cade a fi viteaz, avea : „Vorba ceea : ziua se teme de bivol, și noaptea încalecă

pe dînsul“ (225). Creangă năpădi pe poet cu drăcoveniile lui, printre care, bineînțeles, nu uită să spună și pe aceea că : „precum am fost eu sărac eri și alaltăieri și săptămîna trecută și în an și în toată viața, apoi nu am fost de cînd sunt“. Eminescu rîdea cu multă poftă și zgomotos, și Creangă, măgulit, trebuie să-i fi răsturnat tot sacul. De altfel, știa foarte multe zicători și snoave fără perdea, dintre care cea mai banală este desigur aceea că capra b... și oaia pate rușine, care însă, spusă apăsat, față de toată lumea, era menită să stîrnească mari rîsete. Eminescu văzu în Creangă numaidecît geniul poporului român și fostul diacon deveni întruparea sociologiei lui naturiste. Deci el l-a întrebat pe institutor dacă n-a încercat să scrie ce știa să spună, și fie că acesta se gîndise să scrie și prinse acum inimă să arate cuiva plodirea lui, fie că fu străbătut deodată de această idee, fapt este că într-o seară junimiștii se pomeniră cu Eminescu la braț cu omul „bărdăhănos“, îmbrăcat în haine de țeiac. Amîndoi veneau de la „Bolta Rece“ și erau rumeni la față și zîmbitori ca după băutură. Cei de față rîseră, și mulți se întrebară cine era noul-venit (167). Însă Negruzzi îl cunoștea foarte bine. El era diaconul care nu voise a-i da votul și-l trimisese să bată la alte uși. Cu „Junimea“ Creangă avusese oarecare legături, întîi prin Maiorescu, al cărui elev fusese, care-l reprimise în învățămînt și care, în chiar toamna anului aceluia, îi va face deosebita onoare de a-i solicita în scris o broșură explicativă a noii metode, apoi prin acei care decideau la 1867 tipărirea de manuale. Dar deși Maiorescu îl așează mai tîrziu printre membrii mai vechi ai „Junimii“ de la 1871 (124), procesele-verbale redactate de A. D. Xenopol nu-l amintesc

(231, IV), şi nici nu e probabil că Creangă ar fi îndrăznit aşa, de la sine, să meargă într-o adunare atît de boierească, în casa lui Maiorescu, de pildă, în care din cînd în cînd se făcea muzică instrumentală. Apoi Creangă nici nu era pe atunci scriitor. Deci pentru întîia oară păşea acum la „Junimea", însă în casele lui I. Negruzzi, pe care-l cunoştea, căci Maiorescu era la Bucureşti ministru. La început, Creangă şezu într-un colţ, sastisit, tuşind pe înfundate şi ştergîndu-şi mereu sudorile de pe faţă cu basmaua (175), iar membrii mai „subţiri" ai societăţii, ca Victor Castano, pretind chiar că l-ar fi văzînd scuipînd pe jos (85). Umflatul institutor putu să afle însă că ceea ce se plămădea şi se citea aici nu era prea de soi şi să capete încredinţarea că el, deşi fără atîta învăţătură, putea face lucru mai de preţ.

Creangă duse fără îndoială pe Eminescu în bojdeuca lui, şi acesta se arătă entuziasmat. Trebui să-i placă acel chip de viaţă în care nimic nu era de prisos şi nu se nutrea nici o dorinţă aducătoare de durere. Bordeiul de vălătuci era ca o colibă în mijlocul firii, piciorul putînd călca de-a dreptul pe pămînt şi urechea putînd să auză greierul la cîţiva paşi. În cofa de apă se vedea încă bradul, în oalele de băut — lutul. Hainele aspre de noaten miroseau încă a oaia de pe care fusese tăiată lîna. În pat sau pe prispă şedeai culcat ca-n iarbă. Eminescu trebuie să-i fi expus lui Creangă teoria lui, citindu-i bunăoară din nuvela *Cezara* :

„Iată ce învăţ eu de la dascălii mei, de la albine. În şcoală la ele văd că suntem umbre fără voinţă, automaţi care facem ceea ce trebuie să facem, şi că, pentru ca jucăria să nu ne dezgusteze, avem această mînă de creieri, care ar vrè să ne

dovedească că într-adevăr facem ce voim, că putem face un lucru sau nu... Aceasta-i o înșelare de sine, în care mulțimea de probabilități e confundată cu ceea ce suntem siliți a face.

Viața internă a istoriei e instinctivă ; viața exterioară, regii, popii, învățații, sunt lustru și frază, și cum de pe haina de matasă pusă pe un cadavru nu poți cunoaște în ce stare se află, astfel de pe aceste vestminte mincinoase nu poți cunoaște cum stă cu istoria însăși.

Eu, mulțămită naturei, m-am dezbrăcat de haina deșertăciunei..."

Cînd Creangă era prins în cămeșoiul lui țărănesc culcat pe prispă pe o saltea, poetul pletos avea numaidecît îndreptățirea, citînd mental despre Ieronim :

„...Adesea în nopțile calde se culca gol pe malurile lacului, acoperit numai c-o pînză de in, ș-atunci natura întreagă, murmurul izvoarelor albe, vuirea mării, măreția nopții îl adînceau într-un somn atît de tare și fericit, în care trăia doar ca o plantă, fără durere, fără vis, fără dorință."

Apoi Eminescu, trecîndu-și mîna prin păr, îi va fi declamat cu glasul lui profund, privind în grindă, lucruri ce-l dureau și pe Creangă :

Zdrobiți orînduiala cea crudă și nedreaptă,
Ce lumea o împarte în mizeri și bogați !
Atunci cînd după moarte răsplată nu v-așteaptă,
Faceți c-an astă lume să aibă parte dreaptă,
Egală fiecare, și să trăim ca frați !

Sfărmați statuia goală a Venerei antice,
Ardeți acele pînze cu corpuri de ninsori ;
Ele stîrnesc în suflet ideea neferice

A perfecției umane și ele fac să pice
În ghearele uzurei copile din popor!

„Așa se pierduse Ileana lui!" va fi gîndit exdiaconul. Ori, văzînd că s-a golit carafa de vin, poetul declama :

Ah, garafă pîntecoasă, doar de sfeșnic mai ești bună!
Și mucoasa luminare sfîrîind săul și-l arde
Și-n această sărăcie, te inspiră — cîntă, barde —
Bani n-am mai văzut de-un secol, vin n-am mai băut de-o lună.

„Curat! trebuie să fi zis Creangă, minunat de potrivire, cum am fost eu sărac eri, și alaltăeri și săptămîna trecută și în an și în toată viața, apoi nu am fost de cînd sunt."

Cînd Creangă îi va fi vorbit de satul lui, de munți, de Bistrița, Eminescu putea declama :

Hai în codrul cu verdeață,
Und-izvoare plîng în vale,
Stînca stă să se prăvale
În prăpastia măreață.

Acolo-n ochi de pădure,
Lîngă trestia cea lină
Și sub bolta cea senină
Vom ședea în foi de mure.

Firește, nu este nici o dovadă că, formal, convorbirile au urmat astfel, dar substanțial nu încape îndoială că apropierea sufletească s-a făcut în temeiul ideilor de mai sus. Creangă avusese totdeauna, ca orice țăran, gîndul că ce face el este foarte înțelept. Deci cînd văzu că un om învățat, umblat prin străinătate ca și Titu Maio-

rescu, nu se sfieşte a se urca în mahalaua lui, a sta în crivatul lui, a lăuda vieţuirea lui, ba — şi mai mult — a-i dovedi cu vorbe ca din Scriptură că aşa era cuminte să trăieşti, se încredinţă de-a binelea şi-l sărută cum sărutase ilustraţiile lui Şoldănescu pentru abecedarul lui. Iată un om care vorbea limpede, făcîndu-l să priceapă ceea ce de mult îi zăcuse în suflet, iată un stihuitor care spunea totul cu rost ! Creangă nu mai aşteptă verdictul lui Maiorescu de la Bucureşti şi binecuvîntă pe Eminescu ca „eminent scriitor şi cel mai mare poet al românilor“ (225). La rîndul său, Eminescu nu încetă a-i întări preţuirea lui, dovedindu-i că el, Creangă, înfăţişa pe omul curat al naturii şi pe moldoveanul adevărat din Moldova de sus, şi-i citi desigur nuvela în care-i dădea rolul unui boier de ţară, Vasile Creangă :

„...Creangă era un bătrîn bun şi prietinos, vesel şi glumeţ la petreceri, îngăduitor cu supuşii lui, şi unde trebuia îşi punea şi el mîna ca să mai uşureze greul, el nu învăţase multe-n viaţa lui, pe vremea aceea nici nu se cerea multe, dar avea o-nţelepciune şi o isteţie firească, care preţuiau mai mult decît pretenţiosul semidoctism de azi.“

Nebun de entuziasm, Creangă îi împărtăşi lui Eminescu toate plăcerile lui „simple“. Îl duse sus pe Ciric, pe din dosul casei, arătîndu-i priveliştea Iaşilor, îl ospătă cu mîncările ţărăneşti făcute de Tinca. Se pare că aceasta nu văzu cu ochi buni pe acest pletos, care striga mereu lucruri neînţelese umblînd prin casă, dar Creangă o puse la locul ei cum ştia el (234), şi de aci încolo nimeni „nu mai văzu pe Eminescu fără Creangă şi pe Creangă fără Eminescu“ (175).

Creangă îi înfăţişă pe prietenii lui, oameni şi ei „simpli“, iubind vîrtos băutura, pe frate-său

Zahei, psaltul, soi de Zărghilă însurat cu o ofițereasă, pe părintele Gh. Ienăchescu, pe V. Răceanu, institutorul, pe comisarul Nicșoi. Cu toții sau numai Creangă cu Eminescu cutreierau crîșmele pe unde era vinul mai bun și pastrama mai fragedă. Ședeau pe laviță, ca la sate, sau jos pe iarbă, punînd și cîte un țigan să le zică, cum cînta Mihai scripcarul din Humulești (62). Ei mergeau dacă nu la bolțile lui Amira, la crîșma lui Țîru, în Tîrgșor, sau la chir Costache, în Nicolina, unde Creangă avea gustul să-și frigă singur pastramă sau carne de porc, hotește, pe cărbuni puși într-un hîrb și apoi să-i spele sărătura dînd de dușcă o ulcea de vin. La crîșme boierești, precum „Café de Paris", „Café Restaurant de Lafitte", restaurantul „Franzos" nu mergeau, nefiind acolo cîrnați cu usturoi și nici slobozenia de a sta jos pe rogojini. Chemați de junimiști în localuri mai subțiri, ei refuzau, dar cu rîsete înfundate de ironie. Se mistuiau cîteodată zile întregi, mînîndu-se din crîșmă în crîșmă și ocolind urbea pe dinafara barierelor, luînd-o din jos, din șesul Bahluiului, ocolind-o pe la Bariera Păcurarilor, urcînd pe la Copou și ivindu-se ca nălucile colbăite deasupra Ciricului, de unde se lăsau în bojdeucă (175).

E foarte cu putință dar ca Eminescu, înveselit de comèdiile lui Creangă, să-l fi îndemnat să scrie, de nu cumva Creangă scrisese mai dinainte o poveste cu gîndul de a o pune în manual, dar fără să creadă că ar fi bună la ceva.

„Scrie, măi tată Iancule, scrie tot ce-ai spus — i-ar fi spus Eminescu — s-o audă și alții, că e minunat de bine!" Creangă s-ar fi temut ca nu [illegible]va să rîdă „boierii" de el (14). În toamnă, [illegible]s de Eminescu, citi la „Junimea" *Soacra*

cu trei nurori, care și apăru la 1 octombrie 1875 în *Convorbiri literare*. „Junimea" fu încîntată. Pînă atunci folcloriștii societății erau greoiul Slavici și Miron Pompiliu. Carp, Pogor, ca adevărați boieri, ridicau din umeri, Pogor, teribil întotdeauna și opoziționist, în fond fără a crede el însuși în ce spunea, țipînd :

„— Ce-mi vorbiți de poezii populare ? Poezie descriptivă lipsită de orice sentimente !"

Soacra cu trei nurori plăcu, fără ca totuși junimiștii să-și fi dat seama în ce stă meritul. Îi uimi probabil vocabularul, fiindcă pe atunci mișcarea folcloristică nu luase încă început. Povestea, încă stîngace, era, ca mai toate poveștile de mai tîrziu ale lui Creangă, o nuvelă din viața de țară, în care dialogul e tot. În sine, cuvintele dialectale n-ar fi zugrăvit nimic, dar puse în gura eroilor dădeau naștere la niște scene de o culoare nespusă, de o jovialitate fabuloasă :

„— Iată ce-am gîndit eu, noro — zice soacra — că poți lucra nopțile. Piua-i în căsoaia de alături, fusele în oboroc sub pat, iar furca după horn. Cînd te-i sătura de strujit pene, vei pisa mălai : și cînd a veni bărbatu-tău de la drum, vom face plachie cu costițe de porc de cele afumate, din pod, și, Doamne, bine vom mînca ! Acum deodată, pînă te-i mai odihni, ie furca în brîu și pînă mîni dimineață să gătești fuioarele aceste de tors, penele de strujit și mălaiul de pisat. Eu mă las puțin, că mi-a trecut ciolan prin ciolan cu nunta voastră. Dar tu să știi că eu dorm iepurește ; și pe lîngă iști doi ochi, mai am unul la ceafă, care șede pururi deschis și cu care văd și noaptea și ziua tot ce se face prin casă. Ai înțeles ce ți-am spus ?"

În *Capra cu trei iezi*, citită după aceea și apărută la 1 decembrie 1875, izbește același pitoresc dialogic. Nu vorbesc propriu-zis lupul și capra, ci două muieri dușmănite, ca Smaranda și Măriuca, în poartă :

„— Doamne, cumătre, Doamne ! zise capra suspinînd. De ce ți-i mai drag în lume. tocmai de-aceea n-ai parte.

— Apoi dă, cumătră, cînd ar ști omul ce-ar păți, dinainte s-ar păzi. Nu-ți face și d-ta atîta inimă rea, că odată avem să mergem cu toții acolo.

— Așa este, cumetre, nu-i vorbă. Dar sărmanii gugulici, de cruzi s-au mai dus !

— Apoi, dă, cumătră, se vede că și lui Dumnezeu îi plac tot puișori de cei mai tineri.

— Apoi dacă i-ar fi luat Dumnezeu, ce ț-ar fi ? D-apoi așa ?

— Doamne, cumătră, Doamne ! Oiu face și eu ca prostul... Oare nu cumva nenea Martin a dat raita pe la dumneata pe-acasă ? Că mi-aduc aminte [ca acu] că l-am întîlnit odată prin zmeuriș, și mi-a spus că dac-ai vra d-ta să-i dai un băiet să-l învețe cojocăria.“

Creangă fu declarat la „Junimea“ admirabil „scriitor poporal“, caracterizare ce-l urmărește toată viața, iar Maiorescu de la București va consfinți că scrierile lui „sunt o adevărată îmbogățire a literaturei noastre“. Prin calificația de „poporal“ cei mai mulți afectară însă a socoti producția lui ca de o speță cu totul inferioară, ori măcar spontană și primară, în nici o legătură cu literatura „cultă“. Dar fostul diacon avea haz și-l traseră de limbă, ceea ce nu era greu, să-și dea pe față repertoriul. Astfel, „bărdăhănosul Creangă“ deveni măscăriciul „Junimii“, „păpușeriul“, mij-

loc sigur de a scoate tuturor lacrimi de rîs. Creangă, vesel și limbut din fire, nu văzu nici un fel de înjosire într-asta, mai ales că găsi prilejul de a mușca în „pilduri" pe cine putu, pricină de alte nepotolite rîsuri. Astfel, „poporalul" Creangă deveni idolul lui Pogor, disprețuitor al poeziei populare ca să atîțe spiritele, dar mare iubitor de glume. Încet-încet, Creangă trecu de la scaunul dinspre ușă, pe care sta smerit, în fruntea adunării, lăfăindu-se cu toată făptura-i groasă și mișcînd îndrăznet basmaua-i roșie. Acum Pogor își făcuse din fostul diacon psaltul glumelor sale. Cînd cineva se pregătea să citească ceva mai lung, Pogor cînta preoțește :

„— Acum să ascultăm sf. evanghelie a lui Schopenhauer, ori Conta, cetire !"

Creangă, serios, răspundea din colțul lui cu glas de bas profund :

„— Să luăm amiiinte !

— Pace ție, cetitorule !" binecuvînta Pogor, și lectura începea. (167)

Creangă rîdea plin, hohotitor, cutremurînd pereții. Începu să fie trebuitor, căutat. „Junimii" îi plăceau lucrurile „corosive", adică *măscăricioase*, și se făcuse regula că „anècdota primează", orice lectură serioasă putînd fi întreruptă dacă se ivea o „anècdotă". Caragiani era specializat în „corosivele" de culoare orientală. Creangă deveni anecdotistul național. Cînd apărea în „Junimea", era numaidecît întrebat :

„— Creangă, ce ne-ai adus pentru astă-seară ?

El scria greu și aducea rar. Însă numaidecît adăuga :

— N-am adus nimic, dar dacă voiți, vă spun o anecdotă.

Junimiștilor le plăceau însă anecdotele corosive și institutorul mai întreba, cu vorbele păpușarilor :

— Pe *ulița mare* sau pe *ulița mică ?*" (175)

Cum mai toată lumea dorea pe *ulița mare*, Creangă povestea în rîsetele celor mulți și pudoarea cîtorva ca A. Naum versiuni inedite din *Moș Nichifor*, *Povestea lui Ion cel prost* și alte de acestea, rămase și în manuscris, dar picate în mîinile unui doctor, care văzu se vede în ele semnele dezechilibrului (225). Totuși, „corosivele" au fost, în lipsa lui Titu Maiorescu, care nu le gusta, plăcerea „Junimii", și Eminescu, încurajat, se lăsă în voia acestei nevinovate slăbiciuni de urmele căreia foiesc manuscrisele sale, în ciuda falselor rușinări ale istoricilor. Creangă nu punea de altfel nici o perversitate, fiindcă poezia populară (expurgată de V. Alecsandri) e plină de obscenități. Eminescu se va fi convins și aici, punînd fapta în acord cu filozofia lui Schopenhauer, că spiritele inocente sînt ca și florile, lipsite de pudoare. Însă Creangă, văzînd că se face haz de vorbirea lui verde, vîră „expresia simplă" pe unde poate și nu se sfiește a zice în scrisoare :

„Altfel, suntem sănătoși ; numai caracuda, urgisită de soartă, aleargă și ea după nevoile ei, mai ca tăunul cu paiul în cur" (231, III).

Devenit literat, Creangă intră la grijuri mari. Era muncit de sentimentul răspunderii și se umplea de toate sudorile cînd se apuca să compună ceva. Dacă era vară, Creangă se descălța și se dezbrăca, punîndu-și cămeșoiul, sau intra de-a dreptul în putina cu apă, dacă nu cumva se închidea în clasa lui de la școală. De obicei, se scoală în zorii zilei, pe la patru dimineața, și se așază pe nemîncate la lucru. Scrie cu condeiul de plumb pe tot felul de petice ori pe coli întregi, șterge, trimite

cu semne în altă parte și nu suferă pe nimeni pe lîngă sine. Scriind povestea *Harap Alb*, în cămașa lui și cu o cașchetă pe cap, în primăvara anului 1877, povestitorul nu știu că țarul trecuse Prutul, că se declarase războiul și că un ofițer rus, Petru Kuzminschi, despre care scrise Eminescu în *Curierul de Iași*, se sinucisese în apropierea chiar a împăratului (107, 5). Cînd noaptea, tîrziu, Creangă se trezește din canonul lui, se pune pe o mîncare crîncenă (107). Acum el e preocupat de soiul compunerii, vrea să știe dacă e bună sau nu. Eminescu, căruia o citește, refuză să-l îndrepte. El zice :

„— Lasă, Creangă, ai să citești în «Junimea», tu n-ai nevoie să fii corectat de nimeni !“ (62)

Însă Creangă știe că orice lucru de ispravă trebuie dres și iar dres, de aceea la „Junimea“ asculta smerit orice observație și-și făcea cîte-un semn cu creionul pe marginea manuscrisului unde era de îndreptat (166). Dar la „Junimea“ erau atîția care n-aveau nimic de-a face cu literatura și, deci, nu puteau fi de nici un folos. Numai Maiorescu, de la București, sau cînd se repezea la Iași, ar fi putut să-i spună limpede lucrurile, însă nu era la îndemînă cînd îi trebuia, și povestea mergea așa neisprăvită, în gîndul povestitorului, la *Convorbiri literare*. Eminescu îi spusese totuși lui Creangă o vorbă mare, tot încredințîndu-l că de acum e scriitor în toată puterea cuvîntului. Îi vorbi de obiceiurile scriitorilor iluștri, cum de pildă, Schiller nu dădea scrierea la tipar înainte de a o citi bucătăresei, și dacă bucătăreasa făcea haz, atunci însemna că e bună (56). Pătruns de adevărul acestui chip de încercare (lucrul bun e limpede, și ce e limpede înțelege și un prost), Creangă se puse în căutarea proștilor și a nevino-

vaților. Întîi o luă la o parte pe țiitoarea lui, pe Tinca, și-i citi scrierile lui. Nu trebuie de loc să ne închipuim că Tinca Vartic înțelegea ceva. Pentru ea toate trebuie să fi fost drăcii și auzind acele povești n-a putut spune alta decît că-i place. Apoi Creangă își citi compunerile lui Gh. Ienăchescu, pe care nu-l putea socoti ca popă decît prost. Acela, om redus, rîdea, însă nu-nțelegea ce l-a apucat pe tovarășul de manuale să scrie comèdii. Cînd Creangă „îi toca capul" cu poveștile, el zicea, neîncrezător în puterile prietenului, pe care în sinea lui îl socotea la rîndu-i prost.

„— Măi, asta ai auzit-o de la Tinca !

— Ei, n-am mai auzit-o de la Tinca — răspundea Creangă — dar i-am citit-o ei și mi-a aprobat-o !" (56)

De altfel, și cei de la „Junimea" se cam mirau de cîte știa el și-l întrebau :

„— Domnule Creangă, cum se face că le ții așa de bine minte și te servești cu expresii aidoma populare ?

— Apoi cum să nu le știu pe de rost — răspundea el — dacă de la cinci ani, de cînd am început a înțelege, pînă cînd am venit la seminar, în fiecare seară aproape, am auzit de sute de ori poveștile pe care vi le povestesc și eu. De cîte ori n-am stat nopți întregi ca să ascult pe moș Ion sau pe lelea Catinca povestindu-mi povestea lui Făt-Frumos și a Ilenei Cosînzeana. Iarna, în nopțile lungi, țăranul se culcă devreme, dar nu adoarme îndată. La lumina opaițului, povestitorii satului spun tot felul de prujituri, iar eu, culcat pe cuptor, ascultam cu amîndouă urechile și simțeam atît de mult interes și așa de mare emoție, încît, după ce povestitorul înceta, eu nu puteam să adorm încă ceasuri întregi." (175)

Așa își aduce aminte a fi vorbit Creangă unul dintre junimiști, deși amintirea lui nu trebuie luată cuvînt cu cuvînt. Altora ex-diaconul le spunea că a auzit povestea de la mumă-sa, ori de la un moș Vasile, unchi al lui, al cărui cîntec tărăgănat și pe nas îl imita spre hazul celor de față (96). Gh. Ienăchescu, invidios, mai pretindea că Creangă luase un manuscris cu povești de la un bătrîn Costache Bută, fără să i-l mai înapoieze (56), dar Bută, agent electoral al fracției libere și independente și cunoscut al lui Creangă, nu era decît un caraghios (96). Ca să-și întărească insinuarea că altcineva inspira pe povestitor, de pildă Tinca, preotul lăuda grozav pe țiitoare. Creangă, ridicînd din umeri, zicea :

„— Prost pe prost se laudă !“ (96)

Proaspătul scriitor începu să-și citească poveștile și celelalte scrieri copiilor din clasă, spirite nevinovate, drepte, ori normaliștilor care veneau să asiste la lecții :

„— Mă băieți — îi îmbia el — voi sunteți de iști mai de modă nouă, mai cetiți și mai cu carte, nu ca un az-bucoavnă veche ca mine ; ia ascultați să vă cetească moșul o prostie de-a lui, că, chipurile, mă pune Cornilă să mîsgălesc și eu niște hîrtie cu cîte-o drăcovenie ; și unde-ți vedea c-am greșit să mă îndreptați !“ (119)

În umilința lui Creangă se amestecă dorința sinceră de îndreptare, plăcerea de-a citi altora și prefăcătoria. Chiar așa prost cum se mărturisește, nu se crede. Cu tinerii pe care-i întîlnește pe stradă și-i crede ceva mai de soi se dedă la umiliri și-rete, ca să afle efectul compunerilor lui. Oricîtă înflorire va fi în amintirea lui Th. D. Speranța, Creangă apare în substanță așa cum era (217) :

„Mergeam — își amintește acesta — cu umbrela deschisă, cînd deodată văd venind la vale dinspre Copou pe Ion Creangă. Vine la vale și-mi iese înainte.

— Dar ce bine îmi pare că te întîlnesc ! zise Creangă. Ești grăbit ? Unde te duci ? Ai vreo treabă acum ?

— Nu. Dar ce este ?

— Hei, poi ce să fie ? Vorba ceea, cum și-o face omul nu-i face nici dracul.

— Dar ce e ?

— Mă rog, zice că șoaricele, cînd nu-ncape-n bortă, își mai leagă și-o tidvă de coadă !... Așa și eu. După ce n-am învățat carte, să fi învățat și eu ca oamenii o școală întreagă, să știu măcar ce trebuie să cetesc, ca să ajung să mai pricep și eu ceva de pe lumea asta mare și încurcată, după ce nu știu și eu vro limbă străină, ca să-mi mai deschidă capul, mă apuc, mă rog, acuma, la bătrînețe — cal bătrîn să-nvăț a merge în buestru !... Te uiți la mine, te-ntrebi dacă nu cumva am înnebunit. Să știi însă că nu sunt departe nici de asta. Uite ce e. M-am apucat de scris, m-am apucat de literatură, și nu știu cum s-o scot la capăt. Nu știu : ceea ce scriu eu este ceva ? Seamănă chiar a scris de om, ori îi vro prostie, să rîdă și curcile de mine ? Chiar acuma am fost la d. Melic de i-am cetit și mi-a spus că-i bine. Ieri i-am cetit lui d. Culianu. I-am cetit mai-nainte lui d. Alecu Xenopol, lui cuconu Vasile Pogor, lui d. Nicu Ganea, lui d. Emilian, și toți mi-au spus că-i bine. Dar eu, drept să-ți spun, nu-mi vine să cred. Cum să fie bine ? !... Un prost, un ghiorlan ca mine să poată să scrie ?... Nu-i bănuesc pe d-lor că vor să-și bată joc de mine înadins, dar de, d-lor sunt oameni subțiri, politicoși, boieri, nu vor să supere

pe nimene ; le vine greu să-mi spună în față : ești prost !... De aceea îmi pare bine că te-am întîlnit. Am avut prilej să te cunosc mai de-aproape, să fim adeseori împreună, să vorbim ; cred că d-ta o să fii acuma așa de bun să-mi spui drept dacă ce-am scris eu are vro noimă ; samănă ceva cu ce scriu alții, ori e o gogomănie, ca să știu să mă astîmpăr, să nu-mi bat capul cu împărăția cerului !... Îmi făgăduești ?

— Da, dar ce e ?

— Uite ce. Am scris aice mai pe larg și mai amănunțit ce mi-am mai adus aminte de pe-acasă, din vremea copilăriei. Și dacă e ceva, aș vrea să le tipăresc ; dacă nu, sănătate. Dacă ar fi d. Maiorescu aice, he-hei, el de mult mi-ar fi spus curat, pe șleau ; dar dacă nu-i, ce să fac ?

Cu aceste vorbe, scoate din buzunar un caiet și începe să-mi cetească. Cetește bucăți de ici, de colo, de-acasă de la el, despre prietenul lui, de părintele cutare, despre cum a învățat el gramatica cu formele pronumelor : mi-ți-i, ni-vi-li și altele. Mergeam amîndoi pe trotuar, pe strada Păcurari, cu umbrelele deschise în ploaie, pe la poarta penitenciarului, de la «Jockey-Club» pînă la vale, pe la casele lui Praja. Noroc că ploua și nu prea era lume pe stradă, să se împiedece de umbrelele noastre. Mergeam amîndoi, el cetind și uitîndu-se din cînd în cînd la mine, să vază dacă îl ascult."

După ce scrisese și publicase în *Convorbiri literare* cinci povești, Creangă își puse în cap să facă o adevărată nuvelă, probabil încredințat în sinea lui că va scrie mai bine decît atîția. Compuse deci *Moș Nichifor Coțcariul*, în care nu se petrece, din punct de vedere epic, mai nimic. Un harabagiu pleacă la drum cu o evreică și poposește

peste noapte într-o pădure, avînd niște stricăciuni la căruță, atît și nimic mai mult. Toată substanța nuvelei este zugrăvirea pe cale dialogică a lui moș Nichifor. Departe de a fi o compunere „poporală", bucata era cea dintîi mare nuvelă românească. Îndoit, Creangă o subintitulă „povestire glumeață". Fie că nuvela cuprindea la început unele amănunte mai „corosive" (moș Nichifor fiind un fel de Nastratin al lui Creangă), fie că junimiștii, aţîţaţi de Eminescu, fură sensibili la frumusețile compunerii, succesul în „Junimea" fu atît de mare, încît Maiorescu, de la București, curios, ceru la 10 noiembrie 1876 manuscrisul pentru cinci zile (231, V). La București se întocmise o altă „Junime", în corespondență cu cea de la Iași. „Istoria lui Creangă" făcu și aci „cel mai mare haz", veselia fiind, pare-se, tot ce se cerea de la un autor „poporal" (231, V). „Junimea" din Iași hotărî, cum era și firesc, publicarea ei, și Creangă ceru înapoi cu multă smerire pentru îndrăzneală manuscrisul, pipăind opinia lui Maiorescu prin umilințe prefăcute, sub care se ghicește totuși o conștiință artistică netedă și ironică :

„D-voastră cred că veți fi rîs și de mine și de dînsa, și cu drept cuvînt : pentru că este o copilărie, scrisă de un om mai mult bătrîn decît tînăr ; da' bine, da' rău, D-zeu știe. Eu atîta știu numai că am scris lung, pentru că n-am avut timp să scriu scurt. Dar ce am scris și cum am scris, am scris..." (232)

La 29 noiembrie 1876 Maiorescu înapoia prin Jacques Negruzzi manuscrisul, mulțumind „pentru scrisoarea hazlie" (231, I) și fără a da deocamdată nici o judecată. Critica urmă într-o scrisoare către N. Gane din 6/18 decembrie 1876, unde, după ce socotea nuvela lui Gane *Cînele Bălan*, cu toate

rezervele de amănunt, drept „una din cele mai frumoase“ scrieri, și admira *Strigoii* lui Eminescu destul de rece, strecură lui Negruzzi ideea curioasă că nuvela n-ar trebui publicată :

„Mulțumesc încă o dată d-lui Creangă pentru trimiterea lui *Moș Nichifor Harabagiul*. Ca tot ce scrie Creangă, și povestea lui moș Nichifor este foarte interesantă în felul ei și adevărat românească. Dacă s-ar întîmpla să o tipărească *Convorbirile* (ceea ce însă eu n-aș face, fiindcă istoria prea este din «Borta... Caldă», și atunci ce ar zice «duduca de la Vaslui», care știa poate numai de «Borta Rece»), atunci sunt de părere să se schimbe ceva la început. Este vorba acolo de un clopot dăruit și de Ciubăr-vodă ; ceea ce seamănă prea mult cu Slavici *Popa Tanda*. Însă Creangă este însuși original și nu are trebuință de a imita pe Slavici. Și în alt loc mai este o imitare a lui Slavici ; e pe pagina 2-a a manuscrisului trimis mie, sus, unde vorbește de iepele tinere și albe ale harabagiului și întrebuințează forma stilistică : «iepe, fiindcă voia să aibă mînji ; albe, fiindcă îi luminau la drum». Această repetire a adjectivelor cu explicări este iarăși copiată din *Popa Tanda* («Valea-Sacă, vale, fiindcă... sacă, fiindcă...»)“ (91)

Creangă, care asculta smerit ce-i spuneau alții și se făcea a privi la Maiorescu ca la un sfînt, nu ținu seamă aproape de loc de observarea criticului. În sufletul lui, el era dar încredințat că a scris cum a scris și-și rîdea de părerile altora care nu scriu. A socoti că nuvela *Nichifor Coțcariul* n-ar trebui publicată era totuna cu a spune că nu merită să fie publicată. Și nuvela era capodopera lui Creangă ! Maiorescu a fost un om de o cultură solidă, un om de caracter, un polemist foarte ta-

lentat și un bărbat cu tact. Dar n-avea gust și nici subtilitate. Era muzicant, și în corespondență, venind vorba de muzică, nu putea să traducă nici o impresie, constatînd numai că „d. Broome... s-a pus la orgă în salon, și fata mai mare, Winnifred, la violoncel". În fața ghețarului, la hotel, se bucură că are... lumină electrică. Iar Creangă, scriindu-și amintirile, rîdea și plîngea singur, sufla greu, se mișca neîncetat și se umplea de sudori. Un glas îi striga vorbele, și el scria, ștergea și scanda frazele ca un Flaubert al Humulești lor (5). Maiorescu declară că Eminescu e „poet în toată puterea cuvîntului" și nu e în stare să-l analizeze, și el, om al școlilor mari, face caracterizări naive de învățător de țară ca : armonie, onomatopee, versuri frumoase, idei care înalță simțirea, în vreme ce institutorul Creangă, școlarul catihetului, are sentimentul unității naturale a frazei, pe care n-o compune, ci o caută în forma ei unică, și poate exprima cu atîta spirit sforțarea artistică prin cuvintele superioare : „am scris lung, pentru că n-am avut timp să scriu scurt". E oricînd măgulitor ca un om fără invidie și atît de binevoitor ca Maiorescu, un om cu vază, al cărui cuvînt e oracol, să te laude. Creangă și Eminescu au stimat pe Maiorescu. Dar în bojdeucă au rîs amîndoi, nici vorbă, fiindcă Eminescu spunea povestitorului că el n-are nevoie să fie îndreptat de nimeni, iar Creangă într-adevăr întreba pe toți și scria cum știa el.

Intrînd în „Junimea" și văzîndu-se așa de bine primit, Creangă, pocăit, se puse în slujba celor care făceau aci politică, a lui Carp, Maiorescu, Negruzzi, Pogor. Ideile lui el nu și le schimbase și, ca o figură electorală populară, își arătă recunoștința făcînd propagandă pentru anumite persoane. El nu mai era nici fracționist, dar nici conservator,

ci „alegător naționalist". Iar în privința aceasta găsea la „Junimea" o atmosferă mai lămurită. Cu toate divergențele de opinii, „Junimea" era în mare parte xenofobă. În primii ani discuțiile oțioase în jurul problemei evreiești, acute atunci în România, fură dese și aprinse, și nu stîrnite chiar de aceia care trecură drept antisemiți programatici. În casa lui Maiorescu, la Iași, în 28 aprilie 1872, fiind de față Iacob și Leon Negruzzi, rezervatul Maiorescu, Mandrea, Bodnărescu, Lambrior, Panu, Castano, Verussi, Tassu, Pogor, Xenopol, „se naște o discuțiune asupra evreilor, asupra industriei noastre și mijlocul de a le face concurență. Se ivește ideea unei societăți care să aibă de principiu a cumpăra numai de la creștini obiectele ce se află la ei, pentru a porni astfel renașterea industriei naționale. Asupra acesteia se decide a se reveni." Problema era rău pusă, rasial, și Eminescu se așeza dintr-un punct de vedere mai aproape de adevăr, acel al producției, osîndind fără osebire de origine etnică clasele sterile. În seara cînd Eminescu, înainte de a pleca la Berlin, la 7 septembrie 1872, citește *Înger și demon* și *Floare albastră*, se discută apoi „asupra chestiunei evreilor". Se poate spune că toți, fără excepție, fură „naționaliști", dar unii, din oportunitate politică, precum Carp, ori din sentimentul inutilității, ca Pogor, se arătară rezervați. Maiorescu, profesînd „seninătatea" și avînd în vedere și rațiuni politice, reprobă slab excesele, apoi se răzgîndi și deveni un xenofob măsurat la cuvinte, discret, dar hotărît, și nu numai în cîmpul politic, dar mai ales în cel literar, unde se simți atins de concurența unor esteticieni și critici ca Gruber și Gherea, în jurul cărora, îndeosebi a celui din urmă, se făcea o vîlvă care-l supăra. Despre Gruber, așadar, Maiorescu scria, făcînd alu-

zie la niște anchete literare, următoarele rînduri fără echivoc (5) :

„E caracteristic acest amestec al răposatului Gruber în notițele asupra lui Creangă. Gruber, cu o insuficientă pregătire științifică, începuse a se ocupa de studii psihofizice și umpluse capul cîtorva tineri din Iași cu așa-numita *audiție colorată*, un fel de curiozitate a hiperesteziei fără multă importanță. Firește că Gruber se pusese în relație cu Lombroso, și reclama ce se făcea în jurul neînsemnatelor cercetări gruberiane este o mică repercutare a marei reclame ce o face în Europa Lombroso, Max Nordau și Brandes, [...] ale căror lucrări se compun din o pătrime studiu și trei pătrimi exagerări isterice, potrivite după gustul numerosilor decadenți neurastenici ai vremurilor noastre."

În „Junimea" ideologic obiectivă se alese un grup de xenofobi activi, propovăduind reacțiunea politică sau arătînd o repulsie mai puternică pentru imigrați. Printre aceștia sînt Conta, Xenopol (el însuși de origine străină), Panu, Tassu, Lambrior. Lor li se adaugă numaidecît, din naivitate, Creangă. În epoca de după războiul de neatîrnare, antisemitismul fu reaprins de congresul de la Berlin, care ceru României acordarea de drepturi politice evreilor, ceea ce aceștia meritau să aibă. Cîțiva naționaliști impenitenți simțiră amestecul dinafară în chestiunile interne ca o umilință. Adeziunea politică a lui Creangă merge spre V. Conta, fostul coleg de școală din Tîrgul-Neamț, care cerea votul pentru un program limpede xenofob. El făcu împreună cu comisarul Nicșoi, cu Gh. Ienăchescu și alții o ligă în numele căreia împrăștiară într-o noapte prin poștă cetățenilor ieșeni un îndemn de a nu mai cumpăra de la negustorii străini (166),

adică ceea ce se propusese și la „Junimea". Încordîndu-și lira, povestitorul își propagă ideea și în versuri care se cîntară (200) :

Cumpărați de la olteni !

Este foarte cu putință ca hotărîrea de a se face debitant să-i fi venit și din concepția simplistă că un adevărat român trebuie să înlăture pe alogeni din comerț, făcînd el însuși comerț. Unuia care se ține scai după el să-i arendeze debitul el îi spune în cele din urmă sarcastic, arătîndu-i un deal de șapte fălci :

„— Bre, știi ce, iaca chiar ți-l dau de acum și fără nici o plată în schimb, numai să te apuci *tu singur* ca să ari, să semeni și să prășești locul ista din fața noastră, și atunci să știi că eu îți dau debitul cu mare bucurie." (197)

Creangă îi cerea isprava lui Chirică, a lui Stan Pățitul, însă fiindcă împrumutase de la Eminescu teoria că unii indivizi, profesînd comerțul, nu sînt în stare să facă nici o muncă productivă. Lui Slavici, care-i trimisese broșura *Soll și Haben*, el îi scria astfel :

Stimate domnule și frate Slaviciu,

Îți mulțămesc din suflet pentru broșura ce mi-ai trămis.

Ca fiu din popor, admit în totul părerile d.-voastră ; nu m-am putut opri de a vărsa lacrămi, văzînd nenorocirea ce ne amenință în viitorul țărei și al copiilor ei ! Și cu atîta mai mult am simțit, cu cît de mic copil am văzut vicleșugul acestui [soi de oameni] îndărătnic și risipitoriu la ce țintește...

Dar oamenii noștri de stat !... Ochi au și nu văd ; urechi au și nu aud, căci totdeauna au luat cărbunele cu mîna

sermanului țăran, care, la urma urmelor, tot el a plătit gloaba. Vorba ceea: „capra b... și oaia trage rușine".

De-ar ști boii din cireadă ce mînă becisnică îi duce la tăetoare! Dar nu știe sărmanul dobitoc, și de aceea tace și rabdă; duce în spate toate sarcinele și hrănește pe netrebnicii, cari își rîd de dînsul! Păstori nu-s și cînii lipsesc. Ș-apoi știi că într-un sat fără cîni se preumblă mișeii fără băț...

Noi, cari am gustat amarul, să despreţuim pe oamenii cei ce lucrează fără de lege și să nu ne însoțim cu aleșii lor — pentru a lua pînea din gura fiilor și a o arunca cînilor.

Cred că-i destul o măciucă la un car de oale. (231, III)

După cuvîntarea ținută de Conta la 4 și 5 septembrie 1879 în Cameră, Creangă, în calitate de „alegător naționalist", îi trimite un răvaș înflăcărat:

Iubite prietene,

Nu știi cît ne-am bucurat noi ieșenii de succesul ce l-ai avut în Cameră.

Eu, după cum mă cunoști, parcă înnebunisem de entuziasm, și, de, prost oi fi, dar inimă mare am. M-am apucat de-am ținut o ședătoare acasă cu Răceanu, Ienăchescu, Mișu Nicșoi și te-am proclamat cel mai mare orator al nostru; să trăiești, căci tu faci cinstire Eșului nostru, oropsit și blestemat de D-zeu și de oameni. (234)

Creangă ajuta la alegeri și pe ceilalți junimiști, mai puțin naționaliști, și întreținea cu ei o corespondență ermetică, în chip hazliu conspirativă, ca această scrisoare către Negruzzi din 6 martie 1877:

lui, ca Ropaia (și Răileanu ?), și să-i îndrepte spre Carp. Acum orice primejdie de persecuție i se părea înlăturată și se bucura chiar de reputație.

La 8 ianuarie 1875 el cerea din nou definitivarea, care i se dădea (8), în 1878 era decorat cu *Benemerenti* clasa a II-a pentru activitatea didactică (89), Alecsandri îl onora cu încrederea de a-i trimite povestea *Cal galben de sub soare*, ca s-o transcrie, și peste cîțiva ani îi dăruia, la cerere, operele complete (4).

Adevăratul prieten al lui Creangă rămase tot Eminescu. Veneau și alții în bojdeuca povestitorului (Conta, Lambrior, Pompiliu, Nica), poetul însă trăgea aici ca în edenul lui Euthanasius. Cu multă prietenie, Eminescu recomandă ministerului printr-un raport din 26 mai 1876 *Povățuitorul la cetire prin scriere*, acela care, rămas fără aprobare, zăcu în podul casei lui Ienăchescu. La 14 martie 1876 poetul ținuse o prelegere publică despre *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, pe care Creangă trebuie s-o fi ascultat-o ca pe o evanghelie, căci sub acest titlu oratorul își vărsa tot năduful său politic și făcea tabloul unui stat arhaic, bizuit pe clase autentice și productive. La un moment dat, el zise :

breslele, rău c-au [illegible]. Caci se vor vedea urmările."

Pus astfel alături de boieri la temelia țării, Creangă se va fi simțit foarte mulțumit. Ca o confirmare practică a excelenței statului vechi și dintr-un mimetism amical, Eminescu își făcu la rîndu-i haine de șeiac, ca ale lui Creangă. În primăvară se petrecu un lucru cu totul neplăcut. Guvernul conservator căzu, și noul ministru de instrucție, G. Chițu, destitui pe Eminescu din postul de revizor pe ziua de 1 iunie 1876. De altfel, lucrul acesta era de așteptat, și e curios cum Maiorescu consimți să scoată pe poet dintr-un loc mai potrivit și mai ferit spre a-i încredința o însărcinare așa de fragilă ca revizoratul. Destituirea dezlănțui în Eminescu amărăciune și furie. „Canalia liberală — strigă el — a nimicit ideile ce mi le făurisem despre viață." Se socoti fără o „poziție materială asigurată" și cerși pe toamnă Veronicăi Micle găsirea unui loc de pedagog, ca să-și poată agonisi acea pîine pe care „o dorea de două zile și n-avea cu ce s-o cumpere". Toate acestea dezvăluiau un om fără calm. Maiorescu fu și el persecutat după aceasta și nu-și pierdu cumpătul. La Creangă cel pățit și care știa ce-nseamnă să fii dat afară din

slujbe găsi Eminescu alinarea. El se mută o vreme în locuința acestuia, unde poetul își aduse un scrin de nuc înțesat cu cărți. Acum Petrino îl denunțase justiției că sustrăsese cărți din bibliotecă și mobile pentru a-și mobila „apartamentul d-sale particular". Creangă trebuie să-i fi povestit din nou tot ce trăsese de pe urma popilor, cum îl năduse Tell afară din școlița lui, tot așa, pe vară, cum, după cîteva zile de năuceală, își făcuse inimă și deschisese debit. Nu piere omul! Într-adevăr, Eminescu căpătă însărcinarea prost retribuită de redactor-administrator al *Curierului de Iași*, un fel de buletin al publicațiilor Curții de apel din Iași, care publica și o pagină politico-literară. Pe aceasta o compilă poetul un an de zile. Exacerbat de lipsuri și necaz, poetul profesă un antiliberalism nestins și o ură grozavă împotriva „semidocților și circiocarilor", care corup „bunul-simț atît de caracteristic al românului". Creangă părea a fi mereu prezent în articolele sale ca termen de comparație. Eminescu se plictisi iute de sărăcie și de „foaia vitelor de pripas" și în toamna anului 1877 se pregătea să plece la București ca redactor la *Timpul*. Un conflict cu domnul Mircea, directorul Tipografiei Naționale, care pretindea ca Eminescu să semneze o compoziție encomiastică a sa, sluji ca pretext. Cu toată prietenia, nu e de crezut că Eminescu s-a slujit prea mult de ospitalitatea lui Creangă. El avea mîndria lui de om și nu-i plăcea să cadă pe capul nimănui. De aceea plecă la București în căutarea unei soarte mai bune. Creangă rămase însă nemîngîiat. Avea el prieteni ca Gh. Ienăchescu, Răceanu și Nicșoi, dar aceștia erau buni numai la băutură. Altul era Eminescu, „marele poet al românilor", plin de învățătură și spunînd toate lucrurile limpede, precum sînt,

făcîndu-l și pe el să se simtă alt om, mai cu încredere în „țărănia" lui. Creangă tot aștepta acum vești de la București și-l îmbia pe poet să vină la Iași :

„La Eși ninge frumos de ast-noapte, încît s-a făcut drum de sanie.

Ciricul parcă e mai frumos acum.

Vino, frate Mihai, vino, căci fără tine sunt străin."

De altfel, Iașul începea din nou să se golească. Războiul întărise familia domnitoare și arătase tuturor că adevărata viață e la București. Scîrbit de intrigile ieșene, Maiorescu se mutase în capitală, și o dată cu el și „Junimea", ceea ce rămăsese la Iași nemaiavînd importanța de altădată. Însuși Constantin, băiatul lui Creangă, era la București. Povestitorul se simți deodată singur și părăsit în „Eșul nostru cel oropsit" (134) și începu să se gîndească la vreun mijloc de a vedea pe prietenii din București și de a mai merge cu trenul, pe care îl cîntase în versuri :

Fumul esă, trenul sboară,
Pasajerii liniștiți,
Orice vreme-a fi afară,
Au pornit, îs bun porniți !

IX. CREANGĂ-TATĂL ȘI CREANGĂ-FIUL

În vreme ce Creangă meșterea la abecedarele și la poveștile sale suit în crivat ori cufundat în putină, băiatul său crescuse de-a binelea și se afla acum flăcău în toată puterea cuvîntului. Constantin nu era nici deștept și n-avea nici vreuna din însușirile tatălui. Școala militară din Iași, unde Creangă îl internase fără plată în 1872, scoțînd cu martori act de paupertate, îi răpise orice ingenuitate, dîndu-i fumuri și nu-i dăduse în schimb nici o cultură serioasă. Era tocmai unul din acei semidocți de care vorbea Eminescu, un cioflingar de tîrg, care se cam rușina de tată și avea gusturi mărețe. Însă Creangă, ca orice părinte, își iubea puiul și-l credea bun la ceva. Cu o dragoste vrednică de toată lauda, el alerga la mărimile pe care le cunoștea ca să le ceară o vorbă bună pentru plodul său. Mușcător de felul lui și plin de încredere în „țărănia" sa cînd era vorba de produsele minții, Creangă redevenea smeritul om de jos care se roagă de boieri pentru binefacere. Și cum tot Maiorescu îi sărea în ajutor cu folos, recunoștința institutorului lua forma celei mai adînci smerenii. Creangă, care ca diacon sărutase mîna directorului său de școală normală cînd fusese numit institutor,

fu văzut la maturitate sărutînd iarăși, în fața a o sută de comeseni ai unui banchet, mîna lui Titu Maiorescu. Și într-adevăr, institutorul nu datora „Junimii" numai pîinea sa, dar o seamă de bune îndrumări pentru slabul său fecior. Pe dată după război, Constantin se află la București, unde urmează școala militară. Slavici îi este corespondent și primește des de la îngrijoratul părinte întrebări de felul acesta : „Nu știu dacă Creangă al meu învață ori se lasă pe-o ureche" (231, III). Creangă s-a rugat bineînțeles și de Maiorescu să dea sfaturi băiatului și să-l ocrotească „dacă merită", fiindcă criticul primește pe Constantin în casă și, probabil, îl invită la masă. Eminescu însuși e solicitat să arunce o privire. Nu se vede că elevul de școală militară ar fi înțeles cîtuși de puțin importanța oamenilor care binevoiau să se ocupe de el din respect pentru tată. Pricepu numai că tată-său avea trecere și prietenii influente, care-i puteau folosi. Că Creangă nu prea avea obiceiul să-și deschidă punga, deși prin preajma anului 1880 el nu e de loc un om sărac, este un lucru ce poate fi crezut. Adevărat este însă că elevul de școală militară își face o specialitate din a cere lui Creangă bani, văietîndu-se și la alții de zgîrcenia aceluia, de vreme ce Eminescu intervine într-un rînd, la 25 decembrie 1878, cerînd să se trimită lui Constantin „din cînd în cînd parale pentru trebuințele lui extraordinare", în vederea că ar putea fi invitat de Maiorescu la masă și ar avea trebuință de „o pereche de încălțăminte mai cuviincioase". În curînd Constantin ieși sublocotenent de marină și fu trimis la Triest, probabil de stat, de unde în toamna anului 1880 era întors nu demult. Clima Italiei, zicea el, îi îmblînzise caracterul lui zburdalnic (ms. 3.757). Îi plăcea luxul și aventura, în care

scop și intrase la marină, uniforma fiind pompoasă (frac și bicorn) și slujba cauzatoare de schimbări. Nu mult după ieșirea din școală, luă parte la o paradă în Iași și uniforma nemaivăzută induse în eroare pe cei de față, care crezură că sublocotenentul este un consul rus ori vreun ambasador. O babă din Sărărie îl recunoscu însă (13) :

„— Ia tăceți, fetelor — zise ea — doar îl cunosc de cînd era de-o șchioapă, e băetul lui Popa Smîntînă din Țicău !“

Popa Smîntînă era, firește, mîndru de feciorul său, deși cam îngrijorat de purtările lui, și ținu cu tot dinadinsul să vadă de el mai de aproape. Sediul sublocotenentului era la Galați, și totuși el se învîrtea fără rost prin capitală. Prilejul de a veni la București îl găsi Creangă în numirea sa ca membru în Consiliul general al instrucțiunii, care se făcu prin intervenția lui Vasile Conta, pe atunci ministru liberal. Încă nu e lămurit cînd a fost Creangă numit, dacă la începutul anului 1880 sau și mai înainte, ori în toamna lui 1880, la începerea noului an școlar. Atît se știe, că pe toamnă prietenii îl văzură pe „bărdăhănosul“ Creangă în București, foarte preocupat de noua lui slujbă. Pe vară propriu-zis n-avea ce să caute în București, și e de gîndit că veni cu puțin înainte de deschiderea școlilor, atunci cînd munca ministerială este în toi. La minister se discuta introducerea limbii latine în școlile secundare de fete, chestiune care nu interesa pe institutor. Cui îl întrebă el spuse însă că muierea poate să-și vadă de gospodărie și fără latinie și că temerea lui era ca nu cumva femeile să se smintească mai rău învățînd-o (216). Desigur că-l văzu și pe Eminescu, care însă era amețit de Veronica lui, cu care aci se certa, aci se împăca. Maiorescu, care pe la sfîr-

șitul lui mai petrecuse o seară la Iași în casa lui Negruzzi, cînd, poate, văzu și pe Creangă, pretindea chiar că poetul debita lucruri ordinare pe socoteala lui și a Mitei Kremnitz. În sfîrșit, lumea toată părea cam zăpăcită, ceea ce trebuie să fi întristat puțin pe Creangă, lovit el însuși de nu puține supărări. Bineînțeles, merse la Maiorescu de două ori, aducîndu-i *Amintirile I*, pe care le citise la Iași lui Melic și sub umbrela lui Th. Speranța. Le scrisese la Iași, în bojdeucă, cu sudori, și acum, văzînd buna primire ce li se făcea aici, însemnă jos ca să se știe că trecea și prin capitală : „București, 1880, septembre". Maiorescu se-ntorsese din străinătate la 16/28 august și fusese bolnav, cu febră. Era și foarte supărat din cauza neînțelegerilor cu nevasta și mersese cu gîndul pînă la ideea sinuciderii prin cloral. Atunci, în septembrie, vremea la București era frumoasă, și în grădina lui Maiorescu înflorea un trandafir gălbui de culoarea ceaiului, pe care stăpînul casei îl urmărea cu mult interes. Criticul își reluă miercurile literare (125). Într-o astfel de seară, așteptat, Creangă veni tîrziu de tot de la ședința Consiliului general.

„— Se poate, domnule Creangă — i-a zis Maiorescu — faci ca atîta lume să te aștepte ?

— Ce să zic ? — răspunse Creangă căutînd ca de obicei o «țărănie» de-a lui — d-voastră ca d-voastră ! Neavînd, se vede, altă treabă, ați așteptat în cea mai bună societate, și așteptarea nu vi-a fost zadarnică. Iată-mă-s : sunt aici. Iară eu, care umblu-n treburi mari, voi fi așteptat poate mai puțin, dar vorba românului : Degeaba vii, degeaba te duci !" (216).

Mai des se întîlni, firește, Creangă cu Eminescu și cu Slavici, care erau mai puțin boierești decît

Maiorescu. Aceştia veniră cîteva seri la dînsul (şedea deci pe undeva în gazdă) şi şezură de vorbă. Acum povestitorul avea încredere în sine, şi prostindu-se mereu îşi îngăduia să dea opinii literare. Bunăoară, *Budulea Taichii* al lui Slavici nu-i prea plăcea, găsindu-l prea „spelcuit".

În octombrie Creangă se afla din nou la Iaşi. O pacoste căzu acum pe capul lui, amărîndu-i viaţa şi aducîndu-i, în cele din urmă, moartea. Se îmbolnăvi de epilepsie, de „pedepsie", cum îi zicea el în limbaj popular, moştenind răul de la Smaranda. De cînd era bolnav nu se poate şti hotărît, dar se pare că din primăvara anului 1877. „De la *Harap Alb* — zicea el — douăsprezece zile nu mai am eşit din bojdeuca asta ; a venit împăratul rusesc, şi atunci mi-a venit un fum pe nas" (6). Fumul pe nas constituia aura „pedepsiei" lui. Oricum, îşi dădea seama că apăsa asupra lui un rău destin. El se socotea un nevropat, împăcîndu-se cu gîndul că mulţi oameni mari au fost la fel. Napoleon de pildă (234). Se pare că încă dinainte grozava boală se vestise prin atacuri uşoare în chip de ameţeli şi ne putem chiar întreba dacă unul din motivele pentru care nevastă-sa nu mai vru cu nici un chip să trăiască cu el nu a fost şi descoperirea unei manifestări morbide, cu atît mai mult cu cît Creangă nu se mai căsătoreşte a doua oară, cu toate că ar fi fost firesc să facă aceasta. Institutorul avea în purtările lui porniri convulsive. Furia cu care bătu un copil indignă pe normalişti, dar Creangă îşi mărturisi nestăpînirea : „Pesemne, măi băeţi, ce credeţi, că nu pricep atîta lucru ? Da', ia, natura mea cea ticăloasă ! aşa-s pornit eu din fire, fără judecată cînd mă mînii şi pace. Ca cînd văd că din astă pricină am să-nfund un gros cu mine !" Natura institutorului era aşa fel, încît cînd se-n-

furia „nu-și dădea seama de nimic“ (223). Pentru că Ienăchescu îl contrazise odată cu privire la deșteptăciunea lui Bonaparte, Creangă îl privi atît de fioros și aprins de mînie, încît preotul fugi pe ușă cerînd iertare, spre a fi îmbunat abia a doua zi cu aceeași scuză, „că tu știi cum sunt eu“ (234). Dacă ar fi să dăm crezare acestui Ienăchescu, Creangă a ținut-o tot în concediu vreo doisprezece ani, luîndu-și-l cu alte cuvinte dinainte de 1880 (56). Totuși, prin 1883 mergea la școală, căci îl vedeau normaliștii. Lipsea probabil din cînd în cînd, simțindu-se rău sau mergînd pe la București. Ienăchescu mai pretindea că Creangă, zgîrcit, nu dădea suplinitorului decît 50 de franci și că din această pricină s-ar fi certat chiar, Ienăchescu cerînd, generos cu banul altuia, să dea pentru suplinire măcar 70 de lei din 270 cît ar fi avut acum povestitorul, care la 5 noiembrie 1884 împlinea al patrulea termen de gradație (60). Deci simptome de boală se văzură la Creangă încă dinainte, acoperite însă de înfățișarea de voinicie și sănătate. Acum, în 1880, se ivi după toate aparențele întîiul atac plin. Înspăimîntat, alergă la doctori, la un doctor Botez îndeosebi, și puse și pe fiu-său să întrebe la București medicii, să-i spună „dacă are sau nu leac“. Constantin, zăpăcit de ale lui, îi răspunse cu sfaturi banale ca „prezervează-te ! schimbă-ți traiul, silește-te a asculta sfaturile doctorilor de acolo, cari pentru asemenea boale sunt tot atît de savanți ca și aceștia de aci“. Îi dă instrucțiunile oferite de un dr. Pop pentru luarea de natriu bromat. Ba îl mai sfătuiește să cheme pe doctorul Botez acasă și să-l lase „cinci minute cu duduca Tinca ș-apoi dieta care-ți va recomanda-o, de vrei să treacă mulți ani fără să te doboare, ascult-o și urmeaz-o cu sfințenie“. Insinuare că izvorul bolii ar fi

Tinca ori exprimare neghioabă ? Mai degrabă aceasta din urmă. Supărat de boală, Creangă mai era amărît și de Constantin, căruia de altfel îi scria mereu. Nu se poate un stil mai prolix, mai incult decît al sublocotenentului. Sforțarea lui vădită este de a fi literar și de duh, la înălțimea tatălui, în vreme ce el nu cunoaște nici ortografia. Sub tiradele patetice se ascunde mereu cîte o cerere de bani. La 9 octombrie Constantin se afla în București și căuta a încînta pe Creangă, printr-o scrisoare, că ministerul avea să-l trimită în străinătate la Brest. „Îmi pare rău — zicea el — că tocmai d-ta părintele mieu te îndoiești de sinceritatea aspirațiunilor mele.“ Acum era îndrăgostit de domnișoara Natalia, fata madamei Cristodulo Alexandri, în familia căreia se introdusese și avea nevoie, spre a o cultiva, de 200 lei „în cap“. Îi cerea dar, la sfîrșitul poliloghiei, făgăduind să-i plătească în rate de cîte 50 de lei lunar. Creangă nu se lăsă probabil învins de argumentația fiului și nici încîntat de proasta lui stilistică (din cînd în cînd, îi corectează epistolele), ci-l întrebă scurt și cuprinzător ce-i cu Brestul. Constantin se pierdu în alte bîiguieli. Zicea că speră acum să treacă în geniu și-l încredința că avea să facă o afacere strălucită căsătorindu-se : „Iubesc, trebuie să fiu iubit — declama el — nu întîmpin în acest pas nicio dificultate... Afară de asta intrăm într-o familie mai mult sau mai puțin sprijinită ; ginerele celalt bun proprietar : alegător colegiul I, ca mîine poimîine deputat ceia ce mă și ne aranjează binișor.“ Creangă rămase neîmblînzit de sentimentul romantic al lui Constantin, deși acesta îi expediase trei scrisori, „două recomandate și una ne“ (*sic*). De fapt, el aștepta și parale, și-n loc să stea la Galați, unde-i era sediul, se învîrtea prin capitală,

locuind în Strada Fîntînei 20. Mergea și pe la Maiorescu, încercînd să-l încredințeze și pe acela de meritele d-rei Natalie. Desigur că criticul trebuie să fi fost cam plictisit de acest zăpăcit, dar amabil, din considerație pentru tată, nu-și arătă umoarea. Văzînd că Creangă este neînduplecat (știm cît de încăpățînat era), fiul dă stilului intensitatea maximă. „Nu uita — zice el mîndru către tată, neghicind ironia soartei — că țînta me este dacă se poate [numele familiei] sel măresc și mai mult, lucru ce se poate trăind s-ajung și general ; nu tocmai ușor țar veni cînd oi auzi că fiul teu unic a murit, că rezultatul muncei tale de 20 de ani a pierit prin singura întîmplare că nereușind a lua de soție pe aceia ce iubește s-a împușcat. Tată pe amorul mieu, pe singurul mieu părinte, dacă în 7 zile numi trimeți un respuns favorabil, gloanțele celui dintîi revolver 'mi vor spulbera crierii ; ...Dacă, d-ta pentru cutare... 'mi aduc aminte, pregătiai pușca să te omori apoi ieu pentru o tînără cu frumoase calități... Tată, aceleași circumstanțe pînă la un punct au ocupat anii tinereții tale și tot tu leai bravat ; ajungînd acolo unde ești. De ce ești atît de egoist ?" La 5 octombrie 1881 candidatul patetic la autoîmpușcare găsise altă fată, căci Creangă și Ileana, mamă-sa, care se vede că trăia, îi trimit consimțămîntul la o căsătorie cu o Elena Adamescu, fiica lui Andrei și Angelina Adamescu, care nu s-a făcut (236). Văzînd că amenințarea cu sinuciderea nu are efect, Constantin se arată îngrijorat de boala lui Creangă și-i dă sfaturi inutile. Apoi, disperat, îi face morală în numele „teoriei reciprocității" între tată și fiu. „Ai atîtea drepturi măsurate și poziținne încît nepăsarea de care teai servit pare a fi produsul unui desgust nemesurat pe care ți

lam provocat; cine? fiul teu; singurul tău fiu... Rușine mie, rușine de o 1.000 de ori!" Asemenea extravaganțe l-ar fi lăsat pe Creangă nepăsător, dar fiul făcu niște isprăvi care nu se poate să nu-l fi supărat. Lipsit de orice tact, abuzînd într-un chip penibil de bunăvoința junimiștilor, pretinzînd că n-are nici o lețcaie și nici haine, cînd toată lumea știe că se logodește, ceru protectorilor literari ai lui Creangă să-i strîngă suma de 1.000 de lei. Aceia nu-i răspunseră, și Constantin începe să-i improaște cu ocări negramaticale și caragialești: „D-ta nai, pentru acest cuvînt am adresat d-lui Pogor și d-lui Negruzzi cîte o scrisoare rugîndui se mijlocească între membrii Junimei pentru suma de 1.000 lei, cu toate acestea acești oameni mari, acești speculatori de meserii diferite dar potrivite fiecare în parte pentru acelaș scop «negoț pentru cîștig» fie pentru nume, bani, politică, ambițiuni deșerte, rezbunări, uri, pasiuni în genere, acești haini nu miau trimes, la ei miea de franci era pișcătura purecelui dintr-un munte, la mine viitorul soarta... Tată! Caută cel puțin, de te împrumută cu 800 de franci și achit eu cîte 100 lunar, fii cel puțin d-ta părinte ce mă cunoști girul meu." Așa scria Constantin la 14 ianuarie 1881, și e probabil că Creangă îl lăsă să sporovăiască atît cît pofti. Pe cît de adevărat era că povestitorul avea bani, dar nu înțelegea să dea unui sublocotenent cu leafă, de vreme ce și el, ca diacon, nu ceruse nimănui nimic, pe atît e de adevărat că cererile fiului nu sînt serioase. Lucru hazliu. Nu numai fiul cerea lui Maiorescu, dar și tatăl — e drept, cu motive mai nobile. La 11 iunie 1881 Creangă solicită lui Maiorescu un ajutor pentru un diacon bolnav de la Biserica Buna Vestire, unde criticul avea un „odor scump", unde își în-

mormîntase, cu alte cuvinte, un copil mort timpuriu. Maiorescu era foarte des asaltat de mulți cu cereri de ajutoare, și, lucru lăudabil, dădea (41). Totuși, cererea lui Creangă este inoportună, fiindcă era mai în măsură el ca fost diacon să-și ajute prietenul. El are despre „cei mari" concepția de atunci a unor „oameni din popor", care socotesc că un locuitor de la oraș are menirea să dea la toți. Atît de puțin sărac era totuși Creangă, încît în toamna anului 1881 el și alți opt institutori împreună cu I. S. Ionescu, tipograf, cumpărară de la „Junimea" Tipografia Națională, la care rămase asociat pînă la moarte (107). E cu putință ca Maiorescu, plictisit de prea desele interveniri în favoarea lui Constantin, să fi încercat să scape delicat de Creangă, spunînd că nu e acasă într-o zi, la București, cînd acesta l-ar fi căutat în altă zi decît în miercurea literară. Dar se poate să fie și o părere a lui Creangă că Maiorescu era la fereastră, ori o greșeală din partea feciorului. Fapt este că povestitorul ar fi avut acest sentiment și ar fi povestit întîmplarea altora cu lacrimi în ochi (89). Unii oameni nu înțeleg niciodată eticheta și sînt gata să vadă mîndrie „boierească" acolo unde e numai disciplină a vieții. Dacă Creangă era supărat din pricina lui Costache, nu prea e de crezut că văzu un gest teribil în apelarea la „Junimea", de vreme ce și el înțelegea ca cei mari să te ajute bănește cînd ești la ananghie. Așa precum Eminescu ponegrea pe Maiorescu cînd era necăjit, putea să facă și Creangă, și nu trebuie să ne lăsăm de loc înșelați de formulele sentimentale folosite pe față. Maiorescu găsește purtările lui Jacques Negruzzi „ordinare", ale lui Eminescu „ordinare" și ale multor altora din cei de aproape la fel. Creangă sărută mîna lui Maiorescu și-i tri-

mite lui Negruzzi știri încurajatoare cu privire la alegeri. Și, cu toate astea, cineva crede a-l fi văzut chiar în anii aceștia votînd nu cu junimiștii, cum era firesc, ci tot cu liberalii (217). Sufletul omenesc este complex, și Creangă putea să aibă totodată slavă pentru Maiorescu și oarecare egoism. După cîteva luni, prin iunie, Constantin pare potolit de exaltările lui, nu fără a visa să fie milionar ca să plece la Constantinopol, la Napoli. Deocamdată, unitatea îl trimitea în Dobrogea pe lîngă Babadag. În septembrie 1881 Creangă se află iar la București. Se vede că cineva l-a sfătuit să intre în spital, fiindcă se afla atunci în Spitalul Brîncovenesc, unde dăduse de o mamă Bălașa, gardiancă bătrînă, fără știință de carte, de fel din Craiova, care-i spuse niște poezii poporane, dintre care una e o variantă a *Mioriței.*

Printr-un contrast pe care-l accentua boala, Creangă trecea de la supărare la veselie nebună cu poftă nestinsă de vorbă. Mama Bălașa, țărancă pe potriva lui și limbută, îi plăcu, și aceasta îi zise în stihuri despre tinerețile ei (48):

Cînd ieram în floarea mea,
Zburam ca o păsărea
Și zburam din cracă-n cracă,
N-avea nime ce să-mi facă,
Dar un hoț de vînător
Îmi întinse-un lățișor
Și mă prinse de-un picior;
Și mă bagă în colivie,
Mai mult moartă decît vie.

Un medic secundar nou, văzînd la vizită pe acest bărbos umflat, cu privire mehenghie, întrebă în franțuzește pe medicul vechi cine era

hipopotamul. Creangă, înțelegînd în orice caz numele animalului, răspunse numaidecît :

„— Dumneavoastră trebuie să fiți șeful vreunei minajerii de cunoașteți așa de bine specia hipopotamilor." (107).

Probabil că și de data aceasta Creangă merse la Maiorescu spre a citi partea a III-a din *Amintiri*, datate : „București, 1881, septembrie".

Acum Constantin se cuminţise, recunoscînd că înainte fusese tînăr. Luase hotărîri mari : „Ai toată dreptatea și pentru aceia tac mă chiamă". În ianuarie 1882 se afla mutat la Giurgiu, visînd însă plecarea în străinătate și găsirea unei „chei" pentru procurarea de bani. Cheia însă nu voia s-o dea Creangă, și locotenentul avea viziuni pe care le numea realități : „Nu mă înțelegi și nici nuți vo destăinui mijlocul, de cît în ziua cînd sorții isbînzii mor conduce pe calea adiverului ; m-am seturat de iluzii și Doamne mult țin să înfig și eu odată dinții în realitate, să vedem ce soiu de plăcintă o mai fi șaceia, că de, aud pe mulți zicînd că dînsa nici mierea nu satură... pe om..." Așa înțelegea fiul să aibă umor ca tatăl. Acum nu mai avea încurcături bănești, cu socotelile stătea „tanti pe tantoi". Era fericit de existență : „Slujbă slujbă, petrecerile, petreceri, dansuri prin soirele celor cu dare de mînă, cărora am căutat să mă recomand cît se poate mai bine" etc. Dar nu neglija nici treburile spirituale. Ceruse lui Creangă hărți, dicționare, pe care acesta, încrezător în geniul odraslei, le trimisese, și născuse un șop despre Dobrogea. Mersese apoi la București, unde-și făcuse haine cu 150 de lei, trimiși de Creangă, și predase lui Eminescu opul care „l-a umplut de admirare" pe acesta, promițînd să-l citească și lui Maiorescu. După Paști, Constantin, vesel de viață,

striga „Evala și Ișala“, în aprilie în „2 zeci și nuș cîte“ spera să ajungă locotenent și să meargă la școala de stat-major din Bruxelles. În mai era dezamăgit. Eminescu nu-i înapoia manuscrisul și nu-i spunea dacă plătea „batăr o ceapă digerată“. Ca să se mîngîie, cerea lui Creangă 100 de lei pentru „niște secături de strae albe, ghete, mai cisme“. Atîtea idei mari din partea lui Constantin amețiră pe Creangă. Se rugă de toți pe care-i cunoștea, în rîndul întîi de Maiorescu, să sprijine planurile feciorului său, care urmărea acum să fie trimis în străinătate.

Pe toamnă, Maiorescu veni la Iași, pentru aniversarea „Junimii“, care se făcea prin tradiționalul banchet. Petrecerea era din cele mai nimerite pentru duhul lui Creangă, el însă nu putu merge, fiind bolnav. Abia după aceea încredința pe „cel mai drăgălaș profesor și cel mai bun voitor ce am avut în viața mea“ de toată dragostea lui și-i mulțumea de interesul ce-l purta copilului său (231, V). Era trist. Conta murise în aprilie, Lambrior era și el bolnav. Erau, împreună cu Eminescu, care se va prăbuși și el în curînd, cei mai buni prieteni, de aceia care nu pregetau să-l dibuiască în bojdeuca lui. „Iaca și munca peste măsură la ce

[illegible]uarie 1883, Constantin căzuse la in-

locotenent. În aprilie se mărturisea învins: „Cu locotenenția mea o pusei de mămăligă". Totuși, la 8 aprilie 1883 avansarea veni (200).

Ca să vadă mai de aproape ce tot învîrtește acest fiu, Creangă se gîndi că ar putea însuși veni la București ca membru în Consiliul general al instrucției. Corpul institutorilor alegea trei inși, din care ministrul reținea unul. Creangă se rugă iarăși de Maiorescu să fie preferat lui Ropală și lui Hrisoscoleu (231, V), însă nu reiese de nicăieri c-ar fi fost numit. Constantin crezu peste vară că o să poată fi trimis la Politehnica din Paris, totuși intenția nu-i izbuti fiindcă, poate, nu reuși la examen. Pretindea acum că se va pregăti pentru concursul de la 15 august în vederea mergerii la Turin. La 14 august el vestea pe Creangă că „mîine" se prezenta la examen. Reiese din corespondența următoare că dăduse greș. Toată „Junimea" e pusă în mișcare pentru viitorul lui Constantin. În noiembrie, Carp primi pe locotenent și-i dădu o recomandație către Sturza, primul ministru, care îi era cumnat. Acesta-i spuse dur, cînd probabil Constantin se lăudă că-și „perfecta instrumentul":

„— Domnule locotenent, dacă faci inventii, ți-ne-te de dînsele și lasă-te de miliție!"

Totuși, Sturza [illegible]

răspunderii, Creangă se închise în casă și compuse *Moș Ion Roată și Unirea*, scriind, se vede, noaptea și sfîrșind în zori, chiar în momentul cînd junimiștii benchetuiau la aniversare: „Iacă, chiar acum la 6 oare dimineața — scria el lui Maiorescu — am gătit de scris anecdota pentru «România jună» și o și trimit cu poșta de astăzi. Tare am avut dorință să vă văd cînd ați fost de aniversarea «Junimii», însă nu mi-a fost tocmai bine și nici nu puteam să scriu ceva ce începusem a scrie pentru «România jună», de-mi venia să înebunesc de necaz. Ferească D-zeu de omul tîmp, cînd începe să facă ceva, că el singur nu știe ce face, decît numai întîmplarea poate să-l scoată din încurcătură." (231, V) Normaliștii care vin să asiste la lecții îi fac un fel de gardă admirativă. Școala era tocmai în Păcurari și se zicea „Școala lui Brașoveanu", după numele directorului (211). Creangă preda la clasa a II-a și, desigur, ambiția îl silea să facă sforțări obositoare ca să arate tinerilor preparanzi cum înțelege el școala. Institutorul destăinuia cu duh că pentru el clasa a II-a era mai grea decît întîia și cerea inspectorului să fie „înaintat" la clasa întîi (128):

„— Apoi credeți, domnule inspector — lămurea el — cînd eram la clasa I, știam că trebuie să fac materia de clasa I. Dar de cînd m-ați trecut la clasa a II-a, trebuie să fac materia de clasa a II-a, dar și pe cea de clasa I-a."

În clasă era liniște și rînduială, institutorul bolnav era cînd sentimental și gata să spună povești, cînd violent. Mergînd pe drum, spre casă, înconjurat de respectuoși preparanzi, care deveneau și ascultători de literatură, cînd se crea prilejul, Creangă găsea cu cale să le țină cîte un logos înțelept de felul acesta:

„— Unde nu-i dragoste de breaslă și menire, și tragere de inimă, nu-i Doamne-ajută, măi băeți! Băeții de țăran n-au ce trebuie, fug de școală și li-i urîtă cartea, că-i ține învățătorul în școală ca la gros. Ia schimbați-le felul de viață și-ți vedea cum au să fugă de-acasă la școală. Fie-vă dragi purtați-vă cu ei blînd, învățați-i cele de folos și-ți vedea cum are să vi se umple școala de băeți. Nu vă supărați pe nătîngia unora și fiți drepți, și-ți vedea că nu-s sălbatici, ci băeți cuminți. Nu țineți copiii numai la carte, ci schimbați-le des ocupația. Jucați-vă cu ei, căci între copii trebuie să fii și tu copil. Nu vărsați veninul amărăciunei voastre în sufletul copiilor, că-i păcat."

Așa vorbea Creangă, dar el însuși, iritat cîteodată, pușca bătaie cîte unui copil, chiar față de normaliști. Atunci aceștia îi ziceau indignați:

„— Bine, domnule Creangă, noi învățăm la pedagogie să nu creștem băeții cu pumni și cu stîlceli, cum ai făcut dumneata azi, și aici vedem lucru pe dos!" (119)

Institutorul pățit le explica normaliștilor că „pedagogia" nu-i bună pentru oricine, că numai cine s-a pălit de pragul de sus vede și pe cel de jos, și totul se împăca. Mulțumit de a se vedea înconjurat de atîți tineri, el spunea înduioșat:

„— Mi-e drag de voi, măi băeți, că sunteți și voi feciori de țăran ca mine, și cînd stau cu voi de vorbă, parcă sunt între băetanii cu care am holteit, săracele zilele acelea!" (122)

Vorbind astfel, soseau în Lăpușneanu, apoi ajungeau la Spiridonie, probabil prin Strada-de-Sus. Aci se despărțeau. Normaliștii coborau spre Strada Mare, spre Trei Ierarhi, unde le era internatul, iar Creangă o lua în sus, pe Sărărie, spre

Creangă mai ținea la soră-sa
ra anului 1883 era de curînd
odar din satul Galu. Povestito-
rea iernii, o ruga să-i trimită
:
i vrea să am vreo 20 de coți
bun pentru un suman pentru
ît de scump, numai să-i am.
găsi, să vă trămit bani. Mi-ași
nanta pentru iarnă din sum[an]

printre [illegible] gus-
toase pe-acolo, pe la internatul vostru, după cît
s-aude. Da' mi-ți erta și voi, dragii moșului flăcăi,
că doară n-a fost cu voia mea !"

Tinerii mărturisiră că se simt fericiți c-au văzut casa unde stă povestitorul.

„— Da, că ce-i dreptul, ați și avut ce vedea — se umili Creangă — bată-vă hazu, măi băeți, să vă bată !" (223)

Această bucurie de a se înconjura de tineri de origine țărănească vine și de acolo că printre „cioflingari" Creangă n-avea prieteni adevărați. Eminescu, Conta, junimiștii cu care putea sta de vorbă erau sau morți, sau la București. Ienăchescu, Răceanu, Ionescu tipograful, asociații lui la manuale ori la tipografie, erau tovarăși de petrecere, dar nu păreau a pune preț pe Creangă ca scriitor, și apoi aceștia se țineau mîndri, se socoteau orășeni. Mai bine se simțea fostul diacon printre ai săi de la țară. Cu părintele Gheorghe de la Neamț, fiu al lui David Creangă și unchi mai tînăr al său, întreținea corespondență și mergea să-l vadă ori de cîte ori putea. Popa Gheorghe era un om arătos, cu barbă învoaltă, îmbrăcat într-un chip care făcea trecerea de la portul curat țărănesc la veș-

mintele preoțești. [illegible]
Elenuța, care în va[illegible]
măritată cu un gosp[illegible]
rul, grijuliu în ved[illegible]
sumani pentru hain[illegible]

„Elenuță, tare a[illegible]
sumani de noaten,[illegible]
mine. I-ași plăti [illegible]
Scrieți-mi dacă s-a[illegible]
face chiar acum o [illegible]
de noaten.“ (68)

Își căuta prieteni[illegible] oameni simpli cu[illegible] intra în vorbă în chipul lui limbut și pe care îi introducea în toată familia lui ieșeană, înfățișată prin Zahei și madama sa, prin Tinca, țiitoarea, și prin mamele amîndurora. Un sincer amic îi scria cam astfel :

Salutare C. C. Ionică.

Doresc mult ca acest mic bilet să vă întîmpine în momentile de fericire și sănătoși dimpreună cu toată familia dv. ; cît despre mine de voiți a ști, sînt bine“ etc. (68).

Cu toată boala, Creangă nu-și pierdu cu totul buna dispoziție. Trăgea nădejde să se facă bine, cum se făcuse, pe cît se spune, mamă-sa. Fu văzut prin 1882 în gară, călăuzind pe congresiștii unei asociații naționaliste. Era foarte vesel și cu pălăria cea mare dată pe ceafă în mijlocul unui cerc de prieteni la tejgheaua plină de pahare de bere a restaurantului de clasa a III-a. Văzînd un tînăr licean curios, care-l privea cu interes, Creangă îi întinde un pahar de bere, zicînd :

„— Trage-i și tu, bre !“ (88)

Nu încetase a fi Popa Smîntînă și Nastratinul Iașului. În fundul odăii unei crîșme din Ciurchi, unde mersese cu cîțiva să strîngă pe zarzavagii într-o casă de economie spre a-i scăpa de cămătărie, Creangă dădu de o babă care gemea văietîndu-se că e bolnavă de năjit și că-i rămîn copiii, bărbatul și vitele pe drumuri.

„— Taci, mămucă dragă — zise el — lasă, că te discînt eu, și o să vezi cum are să-ți treacă îndată, de parcă o să-ți ieie durerile cu mîna, lasă pe mine!"

Și Creangă luă repede o ulcică plină cu apă, stinse vreo doi cărbuni înăuntru și, frecînd pe la tîmple și pe la gît pe bătrînă, spuse bolborosind un descîntec indecent, care trebuie să fi stîrnit hohote de rîs la cei de față, dar care avu darul să vindece, prin sugestie, pe babă. La o săptămînă, bărbatul babei aducea descîntătorului, în Țicău, un noaten drept mulțumire că-i înzdrăvenise muierea (107).

În 1883 sănătatea lui Creangă păru a fi mai bună, și lucrurile ar fi mers mai bine dacă o nouă supărare n-ar fi picat asupra povestitorului. La 28 iunie Eminescu înnebuni. Durerea lui Creangă trebuie să fi fost nemăsurată, ținînd seamă de jalea lui de mai tîrziu și de zguduirea pe care o face totdeauna asupra unui bolnav boala ori moartea celor de aproape. De multă vreme Eminescu era cu totul ametit de gazetăria lui și de certurile cu Veronica. Numai cu trei săptămîni înainte, poetul venise la Iași pentru dezvelirea statuii lui Ștefan cel Mare și șezu în bordeiul lui Creangă. În casa lui Iacob Negruzzi, fiind fără îndoială de

față și institutorul, el citi cu glas grav și cîntător vestita *Doină* :

Vai de biet român, săracul,
Îndărăt tot dă ca racul,
Nici îi merge, nici se-ndeamnă,
Nici îi este toamna toamnă...

Umblară iarăși cu prietenii cîteva zile pe la știutele crîșme, dar Eminescu era întunecat. Cînd merse să se culce în odaia de vălătuci a bojdeucii din Țicău, călăuzit de ochii iubitori ai povestitorului, Eminescu scoase un mic revolver și-l puse pe masă. La întrebarea lui Creangă asupra rostului armei, poetul mărturisi că îi e frică să nu-l ucidă „cineva" (62). Avea așadar fobii și ceea ce urmă în curînd nu fu chiar neașteptat. Peste vară, ca să-și mai ușureze sufletul, Creangă merse la Tîrgul-Neamț, la preotul Creangă de bună seamă. Cu jale și cu nădejde totodată, trebuie să fi aflat el în toamnă că Eminescu fusese trimis de junimiști la un sanatoriu în Viena. În așteptare, scria mereu scrisori lui Constantin, din care nu știa cam ce avea să iasă. Băiatul ajunsese cam îndrăznеț și fusese silit să-l facă „obraznic". Sănătatea i se înrăutățea din nou. Poate că acum, urîndu-i-se de doctori, avu ideea de a se pune „în salce". Acesta era un tratament băbesc pe care-l cultivară mulți din intelectualii Iașului și care consta în închiderea timp de o lună într-o odaie încălzită bine, în înghițiri de felurite ceaiuri, în dietă și afumare. Pacientul nu ieșea de loc din odaia-cuptor, mînca puțin și nesărat și bea multă zeamă caldă de salce (rădăcină de salsaparilă). Deci Creangă intră în cura mamei Maria, doftoroaia empirică, o bătrînă cîrnă și fîrnîită la vorbire, și începu să bea zeama de salce. Dar nemîncarea îl neliniști. El avea obi-

ceiul să nu se mai întoarcă acasă la prînz, stînd departe de Păcurari, și să mănînce o singură dată pe zi, seara, ca un Flămînzilă. În ziua a cincea de cură ceru de mîncare. Baba căută să-l îmbie cu lapte și-i aduse o oală cu lapte dulce, pe care pacientul îl bău tot, apoi, cu foamea nepotolită, porunci, bătînd cu pumnul în masă, spre groaza lecuitoarei, să i se aducă de acasă o pîine de un kilogram, o găină întreagă cu mujdei de usturoi, un castron cu sarmale de curechi, 7—8 plăcintioare și o oacă de vin de la „Bolta Rece". După ce mîncă aceste bucate, Creangă se-mbrăcă și părăsi lecuirea cu salce (95, 116).

În martie 1884, Eminescu făcîndu-se mai bine, Maiorescu începu a se interesa unde putea să-l așeze. Se gîndi, între altele, că ar putea sta la Creangă ori la Ienăchescu, plătindu-se de către „Junimea" întreținerea. Desigur că Ienăchescu, surd la gloria literară, nu primi, iar Creangă, bolnav din nou rău, nu fu în stare să aibă grijă de poet. După cîteva săptămîni de ședere la București, Eminescu merse la Iași, unde fu găzduit într-o mică odăiță de către Miron Pompiliu. Acum Creangă îl vedea desigur mereu, și Eminescu venea des în bojdeucă. Amîndoi erau triști. Creangă fusese rău pe primăvară și prin iulie avusese un atac în somn. Întîlnirile între cei doi trebuie să fi fost jalnice. Eminescu avea obiceiul să stea mut, cu ochii pierduți în gînduri, și să fluiere la nesfîrșit un cîntec, sau numai să ofteze. Creangă, sentimental exacerbat de boala nervoasă, plîngea, gîndindu-se la nefericirea aceluia pe care-l socotea cel mai mare poet. La un banchet ținut în 21 octombrie cu prilejul centenarului morții lui Horia (mai degrabă al răscoalei, căci Horia murea la 28 februarie 1885 st. n.), Creangă, supărat că se

închină în sănătatea tuturor, nu și în aceea a poetului bolnav, se ridică :

„— D-apoi bine, domnilor, s-a băut în sănătatea cutăruia... și cutăruia... Să-mi dați voie să vă amintesc că numai în sănătatea aceluia care a făcut poezia... *Tot românul plînsu-mi-s-a*... nu s-a băut. Beau deci în sănătatea lui Mihai Eminescu !"

Toată sala clocoti de aplauze și ceru ca poetul, care era de față, să vorbească. Mihai Eminescu zîmbi amar, privi în farfurie și tăcu. Se credea un om pierdut.

Constantin, care era acum la Brăila, făcea părintelui său o morală neghioabă : „Spunei [doctorului] că-n afară de ocupațiunile d-tale intelectuale de altmintrelea atît de obositoare și prin urmare vătămătoare pe cît sunt de bogate ; mai obicinuești în viața d-tale privată să tragi și încă prea multe concluziuni din ipoteze ca astronomii... pentru cine te cunoaște treci drept omul cel mai calm și de un temperament molatec pînă la nesimțire. Ai nevoe dar să te spovăduești de-a fir-a-păr d-lui Aronovici și atunci vei vedea cît poate un doftor adiverat. Dacăți par cam aspru și lipsit de cuviință, eartă-mă."

La jumătatea lui iunie Creangă se afla în Slănic, la băile Eforiei, de la care căpătase bilet gratuit. Sosise în ziua de 14, joi, după o ședere de o seară în Tîrgul-Ocna. Pe drum și la Slănic avu cîteva zile ameteli. Sîmbătă în 16 spre duminică avu un atac. Doctorul Aronovici îi veni în ajutor și se trezi. Apoi, făcînd băi, se simți ceva mai bine. Pînă la 12 iulie făcuse abia 19 „feredeie" și băuse puțină apă din cauza ploilor necontenite. În 2 iulie spre 3 iulie noaptea avu iar un atac rău. Prietenii „senceri" ca V. Mușnețanu cu soția, cu duduca Tinca, cu Zahei și madama Zaheia, o Zamfiriță

un Singhel, un Mihalache, o cucoană Rucsanda (care ar fi parcă mama Tincăi, deci „soacra") îl așteptau nerăbdători să vie de acolo cu vreo anecdotă, „știți cole" (68), semn că povestitorul nu-și pierduse încă cu totul veselia. La începutul lui august el se găsea iarăși la Iași. Aici Eminescu începuse a fi mai voios și umbla din nou prin crîșme, purtat de cîțiva prieteni nechibzuiți. Se îngrășase și se preumbla prin oraș și prin împrejurimi cu priviri inspirate. Frecventa „Junimea" și aștepta să fie numit subbibliotecar la Biblioteca Universității, ceea ce se întîmplă la 24 septembrie 1884, fiind de la 1 octombrie 1884 și profesor de geografie și statistică la Școala comercială. Avea deci mijloace satisfăcătoare de existență, la care se adăugau contribuțiile junimiștilor. Devenise însă avar, dintr-o temere bolnăvicioasă de viitor. Avar este și Creangă, și nu se vede nicăieri că i-ar fi dat vreun ajutor. El însuși, bolnav rău, nu se duce la băi decît atunci cînd capătă gratuitate. Eminescu nu locuia la el, ci schimbase felurite locuințe, trecînd la Burlă, apoi în curtea hanului lui Bacalu, atunci „Hotel România". Nu se vedeau deci la tot pasul, și e probabil, cum se-ntîmplă adesea, că dacă Creangă căina din tot sufletul pe Eminescu, el însuși bolnav și cu necazurile și cu egoismul său (cămașa fiind mai aproape de piele) își vedea de treburile lui. Preocupat de cărțile sale didactice, care îi aduceau parale bune, el își petrecea vremea tot în corecturi și în corespondență pentru petrecerea lor. Fecioru-său îi dădea nu puțină bătaie de cap. Carp și probabil și Maiorescu fuseseră îmboldiți să-i facă lui Constantin neapărat rost de-a merge în străinătate, pentru „a-și perfecta instrumentul".

În sfîrșit, la 14 octombrie 1884 Constantin se afla la Viena și trimitea lui Creangă banale impresii de călătorie, urmate de cereri de bani. Nu știa limba și voia să facă un an de preparație. Se-nscrisese la secția construcțiilor hidraulice. Gîndul lui era mai mult să-nfigă dinții în realitate și destăinuia acum că găsise o domnișoară de 16 ani, Olga, din Brăila, fiică a d-lui Neculai Petrea, mare angrosist (200). Fata avea marea însușire de a căpăta 25.000 de galbeni și de a avea un tată cu o avere de peste un milion și cu numai doi copii.

„Ia asta zic și eu însurătoare — exclama bravul locotenent — dar nu c-aceia de acu 4 ani că mii și rușine semi mai aduc aminte."

Această „dragoste" plăcu lui Creangă, fiindcă în urmă căsătoria se făcu. Firește, socrul nu era cioflingar, ci negustor român, ca și Creangă, și fata n-avea fumuri și, pe cît se vede din scrisori, nici cultură. A găsi fete cum trebuie pare a fi fost specialitatea lui Creangă. Prin 1882 junimistul Nica îi cerea lămuriri ca unui pețitor. Voia să-i procure de la fotograf un portret al „persoanei", să-i spună dacă persoana a fost la pension, dacă știe muzică și-l place pe pretendent (68). Văzînd c-a intrat în voia tatălui, Constantin începu din nou să ceară bani. Îi trebuiau 1.000 de lei, fie și 500, pentru „Rivometrul Creangă", nevrînd să alerge la inițiativa străină. Instrumentul mergea strună și era atît de drăgălaș, că i se scurgeau ochii uitîndu-se la el: „cutiuța lui ții mai mare dragul s-o pui în buzunar". Fiind chestiunea de bani, nici vorbă că Creangă nu-i trimise. Constantin încearcă a deveni interesant prin o groază de baliverne. Îi vorbea de „Götte, Sopenchauer". Culesese informații și despre boala lui Creangă de la un dr. Alfredo Nadal de Mariezeurrena. Acesta era Constantin

La Viena el stătu pînă prin martie 1885. La începutul lui aprilie era la București, unde ceruse concediu, și la 3 aprilie, la Brăila. La 9 aprilie 1885 se logodi cu domnișoara Olga, și e foarte posibil ca Creangă însuși să fi fost de față. În mai ofițerul era înapoiat la Viena și scria mereu zăpăcelile lui către tată. Acesta îi corecta din cînd în cînd limba. De pildă, sublinia *mă ghidez* și îndrepta cu *mă povățuesc*. Ultima scrisoare din Viena din acest an către Creangă care există e din 10 iulie 1885. Dar e probabil că el s-a întors la Viena pentru studii și în toamnă. Abia în iunie 1886 se face nunta, la care, nu mai este îndoială, Creangă a fost de față. Cu acest prilej poate, ca să-și arate destoinicia, trase dinainte farfuria lungă cu un crap mare și, sub ochii uimiți ai cuscrilor, îl mîncă pe jumătate cu mămăligă, oprindu-și restul pentru seară (234). Însurăței pleacă în călătorie de nuntă, și în drum trec și pe la Iași, unde văd și pe Tinca, de care nora, modestă, nu se rușină prin urmare. La 11 iunie erau la Lemberg, la 26 iunie trăgeau la „Hotel C. Zillinger" din Viena. În august, Constantin dădu examen în scris la arhitectura clasică și modernă și, de bucurie că scăpase bine, făcu tinerei soții un cadou de „colosala sumă" de 385 creițari. Olga singură îi scrie lui Creangă în așa stil smerit, încît se-nțelege că dorea bani de la socru, dovadă, pe de altă parte, că d. Petrea de la Brăila nu voia să știe de nimic, o dată ce dăduse cît trebuia. Mare ispravă nu făcu locotenentul la Viena. În aprilie 1887 Constantin era cu Olga la Bruxelles pentru a urma școala de război. Cînd Creangă muri, locotenentul devenise în sfîrșit căpitan, pe ziua de 1 ianuarie 1887, la mai puțin de 30 de ani.

Pe dată însă ce dispăru protecția paternă și călăuzirea, căpitanul își desfășură în voie firea su-

cită, burlescă, nesusținută nici de inteligență, nici de cultură. Reputația tatălui îi zăpăci existența și-i dădu idei năstrușnice și penibile. Crezu că se cade să scrie nuvele ca tată-său și, tot ca el, să facă negoț, și încă ofițer fiind se făcu fabricant de foiță de țigări, cu reclamă stupidă în felul acesta : „Hîrtia de țigară Țața Lina", „Ori fumați hîrtia Creangă, ori dați dracului tutunul" (13). El combină literatura cu comerțul, tipărind literatură în pachețelul de foiță și făcînd reclama foiței în paginile nuvelelor sale. Încheiase un contract cu un G. P. Pellieu. El se dedă comerțului celui mai lamentabil, făcînd birt „ca la mama acasă", răspîndind „cozonaci moldovenești" și ceai „Pax", preocupîndu-se chiar de bragă, în legătură cu care scrie o nepotrivită pentru reputația tatălui broșură : *Industria și comerțul actual de bragă în România*. Constantin nu e numai un om mediocru, dar s-ar părea că ereditatea de care se temea atîta Creangă se manifestă la el printr-un fel de exaltare ce-l face incapabil de a distinge ce e cuviincios de ce e trivial. În 1904 Olga ceru separarea de patrimoniu, iar în 1906 se despărți efectiv de el. În 1911 căpitanul era căsătorit cu Nonia (Maria) C. I. Creangă, dar și aceasta cerea despărțire și pensie alimentară de la soțul care locuia în str. Cantacuzino 126 și cu care nu avusese copii. Căpitanul zăpăcit candida la 18 februarie 1911 la colegiul III din județul Neamț și cădea în mod lamentabil. Căzuse și în 1897 la Fălciu. Căpitanul repeta într-un fel cariera banală a lui Matei Eminescu. Destinul omului de geniu la care medita Creangă, cu informațiile pe care i le dăduse Eminescu, se împlini din plin și de data aceasta. Fiul arăta prin nulitatea lui că tatăl absorbise toate puterile familiei.

IX. DUȘMANI

Manualele alcătuite de Creangă în colaborare cu alți institutori avură o răspîndire extraordinară. Erau pentru vremea lor cele mai bune, și la-nceput nu avu nimeni nimic de zis. Apoi mai voiră să facă și alții, și unele edituri se simțiră împuținate în activitatea lor. Prestigiul lui Creangă sporind prin activitatea literară, intrarea în Consiliul permanent și prietenia cu junimiștii, se menținu și vîlva manualelor, care trebuie să fi adus autorilor frumoase venituri. S-ar putea spune că Creangă a născocit la noi sistemul colaborării numeroase la manualele de școală primară în scopul de a asigura desfacerea cărților. Abecedarul avea atîta răspîndire, încît doritorii nu-l găseau prin librării (68). Creangă, care era autorul principal și adevăratul organizator al cărților, umbla mereu cu alte corecturi în sîn.

În cele din urmă, ciuda plesni și atacurile începură. Focul fu deschis de I. Nădejde, tînăr de 27 de ani pe atunci, profesor și publicist, care avea o mare erudiție în cele mai nebănuite domenii, destulă inteligență și spirit de luptător dus pînă la fanatism, dar nu dovedi în lunga lui viață nici un talent hotărît la ceva. Pilda lui Maiorescu a

fost rodnică în vremea aceea, şi numărul „învăţaţilor“ care denunţau peste tot incultura fu mare. Experienţa dovedi că numai deşteptăciunea naturală şi talentul se pot ajuta în chip folositor de cultură. Ceea ce făcea Nădejde semăna mult cu criticile lui Maiorescu, care urmăreau ridicarea nivelului activităţii intelectuale. El analiză „partea ştiinţifică“ din *Învăţătoriul copiilor* şi găsi că e plină de „monstruozităţi“. E foarte adevărat că manualul în chestiune e plin de pedanterii nepotrivite cu şcoala primară, însă observaţiile lui Nădejde sînt meschine. El se ridica împotriva afirmaţiei că „albinele fac ceară din polen“, deoarece ştiinţa progresase, şi acum se ştia că ceara se face cînd mănîncă albinele miere sau orice materii zaharoase. Greşită era, după el, afirmaţia că greierul e leneş, deoarece acum s-ar fi ştiut că nici furnicile nu strîng nimic pentru iarnă, căzînd în amorţeală. Nădejde era ateu şi, neţinînd seama de vremuri şi de împrejurarea că avea de a face cu un diacon, că şcoala se întemeia atunci pe un teism, oricît de îmblînzit prin ştiinţa experimentală, propoziţia „mîna cea nevăzută a lui D-zeu a făcut să răsară plantele !“ i se părea ridicolă. Alte observaţii erau mai drepte, dar se scoteau din ele concluzii exagerate. Pentru că se spunea greşit că „stomacul“, „maţele“, „maiul“ şi „rărunchii“ servesc la mistuire, nesocotindu-se funcţia rinichilor, pentru că prin articularea insectelor se înţelesese împărţirea lor în trei părţi : cap, piept şi pîntece, Nădejde striga cu bucuria unui autodidact : „Falş...“. „Dacă m-aş apuca să fac ciubote, deşi de cînd sînt n-am făcut o bortă cu sula, dar cred că tot aş face mai bine ciubote decît bucăţile ştiinţifice ale d-lui autoriu, luminătoriu al copiilor.“ Nădejde ataca numai partea ştiinţifică,

atribuind-o lui Răceanu și lui Grigorescu, lăuda însă colaborarea lui Creangă și îndeosebi *Păcală, Inul și cămeșa, Acul și barosul, Jupînul grieruș* (149). Asta măguli pe Creangă, care, spre a dovedi că în fond nu era de altă părere, publică în *Contemporanul* din 16 decembrie 1881 și cel din 1 ianuarie 1882 niște poezii populare, acelea auzite de la mama Bălașa în Spitalul Brîncovenesc. Însă era în joc soarta comercială a cărții, căci critica apăruse la 15 septembrie, cînd se-ncep școlile, și atunci Creangă, ca mai cu prestigiu și mai de condei, face chiar în *Contemporanul* (redactorul era om civilizat) o *Întîmpinare la critica domnului I. Nădejde asupra părței științifice* etc. (16 octombrie 1881). Răspunsul e plin de bun-simț și de duh :

„Felicităm cu plăcere voința în bine a domnului I. Nădejde...

Însă toată furia ursului îndreptată asupra cîtorva albine.

E vorba despre o carte de cetire, căreia, dacă-i lipsește perfecția, după însuși domnia-ta, credem că nu i se poate tăgădui o valoare relativă distinctă, cercetînd cărțile ce figurau și poate mai figurează încă în uzul învățămîntului primar. Și greu este, căci multe sudori ne-au curs de pe frunte și multe nopți întregi ne-a răpit cartea *Învățătoriului copiilor* pînă cînd am adus-o în stare de a nu da științei decît foarte puțină materie de criticat.

Credeam că merită o soartă mai dulce, o privire mai blîndă, o menajare cel puțin relativă, în locul pasionatelor rînduri cu care segetați așa de aprig tendința spre bine a unor oameni cari de la 1864 și pînă astăzi am sacrificat mult din puținul ce am putut cîștiga, pe vremile acele, în folosul instruc-

ţiunei de întîia cerinţă sau şcoala pentru începători.

Adecă : făptuitori de rele, criminali sîntem, pentru că am îndrăznit a pricepe nevoia unei cărţi începătoare mai apropietă de cerinţele pedagogice...

Cu adevărat, sînt cîteva greşele, care toate la un loc nu alcătuesc nici o pagină din întreaga carte. Dar, drept vorbind, se poate pretinde unui institutor să posede cunoştinţele înalte ale unui profesor de liceu sau de facultate ? ! Negreşit că nu.

Ce am putut scrie de la noi, am scris ; ceea ce nu putem şti prin noi înşine, am cerut de la alţii, extrăgînd din cărţi româneşti, în uzul şcoalelor secundare, bucăţile ştiinţifice de cari ne inculpaţi.

Orice om cu minte nu poate cere unui institutor lipsit de mijloace şi de timp a sta direct în curentul modificaţiunilor şi descoperirilor ştiinţifice, de aceea, rugăm pe criticul nepărtinitor şi conştiincios să ne pue în vedere îndreptările cuvenite spre a ţinea samă de ele la ediţia viitoare.

Rugăm asemenea pe domnul I. Nădejde să nu-şi facă aşa de mare nălucă despre «morile de vînt», nici să grăbească a se turci [Nădejde zisese că dacă asta însemna învăţămînt intuitiv, el se făcea turc], după cum zice, căci şi acolo dă de «mîna lui Dumnezeu cea nevăzută», care, dacă nu ne-ar fi găurit pielea în dreptul ochilor, nu ne-am putea vedea greşelele unii altora." (47)

Nădejde face un răspuns la întîmpinare, absurd, că în cugetul lui partea ştiinţifică e greşită cu totul şi că niciodată colaboratorii ştiinţifici nu vor fi în stare „a se descurca pe dînşii de ruginiturile ce le păstrează sub numele de noţiuni de ştiinţele naturale", că, în sfîrşit, Creangă „s-a amestecat în societate cu oameni fără ştiinţă şi în acelaşi timp

plini de pretenții". Ca și cînd un autor de cărți de citire pentru școlile primare trebuie neapărat să aibă cultură științifică, treaba nereducîndu-se, în fond, la o compilație ! Nădejde voia propriu-zis să bată în „Junimea" : „Numai de un lucru ne mirăm, cum socoate el Creangă cînd cere indulgență pentru o carte didactică, d-sa, care face parte din «Junimea» și din colaboratorii la *Convorbirele literare*. A uitat d-sa loviturile înspăimîntătoare și fără de milă date de această grupă producerilor monstruoase ?" (161) Nădejde mai încearcă apoi de a face din Creangă un generos, care se declară solidar cu colaboratorii, deși nimeni nu-l putea crede autor și al părții științifice (162) : „Fie, d-le Creangă, cum zici d-ta, numai de n-ar fi cum știm noi". Totuși, nu e de crezut că Creangă n-a contribuit și la partea științifică. El, cu migala lui, a trebuit să vadă tot materialul și să sucească tot.

Aceste atacuri n-avură nici o înrîurire asupra desfacerii manualului. Nădejde nici nu se gîndise probabil să aducă o atingere materială autorilor, ci-și satisfăcuse numai plăcerea polemică spre bucuria unor invidioși.

Un A. Gorjan, autor de cărți de geografie pentru toate județele din România, din socoteli comerciale, găsi cu cale să extragă în 1886 părți întregi din *Geografia județului Iași* de I. Creangă, V. Răceanu și Gh. Ienăchescu. Autorii plagiați fură așa de indignați, încît scoaseră o broșurică verde cu *O întrebare d-lui A. Gorjan, autorul mai multor cărți de geografie* etc. (202). Firește, autorul muștcătoarei întrebări e Creangă, precum arată stilul :

„Stimabile domn,

În lăcomia d-voastră de a fi autorul geografiilor tuturor județelor din România, fără nici o sfială,

ați copiat planul și metoda din cartea noastră, intitulată : *Geografiea județului Iași, pentru clasa a II-a primară-urbană și a III-a rurală.* Și, pentru județul Iași ați cules de-a gata tot materialul din această carte, fără a noastră învoire și fără a vă da seamă de dreptul de proprietate prescris de lege.

Cum că ne-ați copiat cartea, lucrul este vădit, și pentru aceasta n-avem decît să punem ambele cărți față în față, ca lumea competentă să vadă și să judece.

...pentru ceea ce ați pus de la d-voastră nu ne privește. D-voastră ați lucrat așa după cum ați putut și v-ați priceput în asemine materie. Ceea ce însă nu vi se poate erta este că ne-ați copiat lucrarea noastră și v-ați folosit, fără muncă, de materialul adunat de noi.

...Iată redacțiunea și stilul din cartea d-voastră : «Biserica Sf. Nicolai Domnesc, făcută de domnul Moldovei Ștefan cel Mare, are trei altare, aproape de palat».

Oare ce să fie aproape de palat?? Biserica Sf. Nicolai, Ștefan cel Mare, ori cele trei altare ? De asemine, ziceți :

«Biserica Trei Sfetitele, făcută de Vasile Lupu, domnul Moldovei, zidită din piatră săpată pe dinafară ; aici se află moaștele sfintei Paraschiva ; pe Strada Mare.»

Ce este oare zidită din piatră săpată pe dinafară ? Moldova sau biserica Trei Sfetitele ? Și unde se află moaștele sf. Paraschiva ? Pe dinafară, în biserică sau pe Strada Mare ?

Mai departe ziceți : «Biserica Golia, făcută tot de Vasile Lupu, aici în turnul cu clopote și observatorul de foc ; în curte c-un spital de nebuni».

Aceasta dovedește cît de competent sunteți în asemine treabă și cît interes v-ați pus ca ceea ce veți da la lumină — după cum ziceți d-voastră — *«să fie tinerimei studioase și mai de mare folos»* !...

La pagina 92, unde vorbiți de plasa Braniștea, după ce ați rupt o bucată din această plasă și i-ați făcut orientarea cu totul greșită, între altele, mai la vale, ziceți că *«la Sculeni e mare trecătoare în Rusia»*... O fi pentru vagabonzi, dar nu pentru cei cu pașaport...

În cărticica d-voastră, de 38 pagini, după cum v-am arătat, n-a fost o singură pagină unde să nu fi fost bucățile copiate din cartea noastră, stilul stricat și unde cele adause de la d-voastră să nu fi fost greșite și neadevărate. Atunci, stimabile domn, ce mai rămîne din cartea d-voastră ?...

Mai ziceți că, *«orișicîte sacrificii veți face»*, nu veți mări prețul din 40 bani exemplarul. D-voastră credeți, se vede, că ați făcut sacrificii cu 40 bani exemplarul o cărțulie de 38 pagini, numai tipar curent, fără planul orașului, fără contururile plășilor și fără conturul general al județului. V-ați luat, se vede, după proverbul care zice : «Din picuș se face căuș»...

Onorabile domn, ne cuprinde mirare de curajul ce l-ați avut scoțînd la iveală astfel de cărțulii, care buimăcesc și aduc în rătăcire pe fragezii și nevinovații copilași !...

Cînd cineva se folosește de munca și sudoarea altuia, cum se cheamă asemine faptă ?"

Intrebarea aceasta dovedește din partea lui Creangă o mare supărare. Ținea grozav la manualele lui și era în același timp simțitor la critică, ca unul ce avusese pînă atunci parte numai

de laude. În analiza, chiar exagerată, a frazelor, în care e tot spiritul lui Creangă, poate să fie și o urmare a cursului de stilistică al lui Maiorescu, ținut la Școala normală.

Manualele atacate ori plagiate erau de mai puțină importanță. Cartea de căpetenie era abecedarul, adică *Metoda nouă*. Deodată, în 1887, începu să apară prin gazete, semnate și nesemnate, un stol de atacuri cu privire la acest abecedar, ieșite toate din pana lui I. P. Florantin, profesor de filozofie la Liceul Național, poligraf uitat cu totul, fost și junimist, dar fără prețuire din partea societății. În *Liberalul* din 13 mai 1887 și în alte cîteva numere următoare, Florantin, sub semnătură, se ocupa de *Cărțile didactice în clasa I primară în genere* și aplica și el critica filologică și logică a lui Creangă-Maiorescu : „...Domnii institutori numesc cartea aceasta metodă nouă de scriere și cetire. E știut însă că o metodă noauă de scriere este de es. stenografia" etc. Dar observațiile erau întemeiate :

„Defectul mortal al acestei părți este că nu presintă nici o singură figură, nici o ilustrațiune, cu care să poată ușura macar întrucîtva greul pas întîiu al cetirii..." (65)

Asta era critica pe față. Florantin însă urmărea discreditarea cărții și, sub inițiala Z. și sub titlul insidios *Plagiatură ?*, încercă a dovedi în *Lupta* din București, din 8 iulie 1887, folosind procedeul punerii pe două coloane, că abecedarul lui Creangă era o copie — atît sub raportul metodei, cît și al conținutului — după *Cursul de scriere și citire* al lui M. Schwartz. Ca să dea și mai multă putere insinuării, Florantin pretindea că constatarea e a multora, că „de mult se vorbește că așa-numita *Metodă nouă*... n-ar fi o lucrare destul de originală". Apoi,

semnînd F., publica tot în *Lupta*, la 18 iulie 1887, un articol cu titlul insultător *O neomenoasă speculă cu cărți didactice*, în care învinovățea pe autori că nu cartonează *Metoda nouă*, pricinuind astfel pierderi de pagini și reînnoiri costisitoare de cărți, că *Învățătorul copiilor* pentru clasa a II-a, a III-a și a IV-a a format multă vreme o singură carte, care se rupea într-un an, astfel încît copilul era nevoit în fiece an să cumpere încă o dată părți ce nu-i mai trebuiau ; și alte inepții de acestea. Aceste articole publicate — lucru curios și-ntr-un fel semnificativ — în gazeta lui Panu, care lua astfel poziție împotriva „Junimii", indignară pe colaboratori în cel mai mare grad. Ei trimiseră ziarului o scrisoare împotriva „mișelului calomniator", care însă nu fu publicată. Atunci V. Răceanu, Gh. Ienăchescu, C. Grigorescu și Ion Creangă făcură o broșură, apărută în 1888, cu titlul *Răspuns la criticele nedrepte și calomniile înverșunate îndreptate contra cărților noastre de școală de către domnul Ioan Pop Florantin, profesor de filosofie la Liceul Național din Iași*. Deși azi o astfel de trudă pare inutilă, atunci ea era oportună. Insinuările fuseseră alimentate de invidia confraților și făcuseră vîlvă. La invidioșii materiali se adăugau dușmanii „Junimii". Astfel, omul rău care a fost Aron Densușianu, profesor la Universitatea din Iași spuse la Congresul didactic din 1887 că „*Metoda nouă* este copiată de pe cartea unui evreu M. Șwartz". Creangă, căci el pare a fi autorul și al acestei broșuri, răspunde „mintosiului filosof" făcînd istoricul cărților și sfîrșind cu batjocorirea activității de autor didactic a lui Florantin. În privința ilustrațiilor, Creangă încearcă și o teorie după care figurile n-ar fi potrivite, dar argumentația lui nu e serioasă și dovedește puțină informație și multă obstinație.

Din toată această luptă reiese că activitatea de autor didactic a absorbit spiritul lui Creangă, scoţîndu-i sudori şi pricinuindu-i iritaţie. A fost mereu ocupat pînă-n gît cu cărţile lui, cu corectarea, îndreptarea, răspîndirea şi vînzarea lor. El puse în ele, fără îndoială, şi dorinţa de cîştig, dar şi un mare amor propriu de pionier.

Florantin era cel puţin un duşman pe faţă, rău acoperit de iniţialele sale. Un dispreţuitor prost — dacă nu duşman — avu Creangă chiar pe lîngă sine, şi se pune întrebarea dacă şi-a dat seama despre asta vreodată. Acesta era părintele Gh. Ienăchescu, colaborator al său şi fost coleg de seminar şi de şcoală normală. Dispreţ faţă de compunerile lui Creangă arătă înfumuratul preot chiar în timpul vieţii lui Creangă, dar se putea crede atunci că glumeşte. Este vădit că ridicarea dintr-o dată a prestigiului fostului coleg îl miră pe Ienăchescu şi-l supără. Este iarăşi probabil că se vor fi ivit mici nemulţumiri bănești, de vreme ce preotul se certa cu Creangă sub cuvînt că acesta e zgîrcit. Cînd, după moartea povestitorului, Xenopol se gîndi să ia iniţiativa ridicării unui monument, Ienăchescu răspunse acru că el nu se poate „preta la aşa ceva". Apoi îşi lămuri sentimentul într-o scrisoare în care totul zugrăveşte puţinătatea omului şi reconstruieşte adevărata condiţie a prieteniei dintre el şi Creangă (56) :

„Lumea nu ştie ca mine despre caetul manuscris cu poveşti, pe care Ion Creangă l-a luat de la un bătrîn Costache Bută şi pe care nu i l-a mai dat bătrînului nici în ziua de astă-zi.

Nu se ştie că Ion Creangă trăia cu o oarecare Tinca Vartic ce era de o deşteptăciune foarte cu mult superioară lui Ion Creangă. Aceasta ştia poveşti şi anecdote şi cîte şi mai cîte. Aşa în cît, cînd

venea să-mi citească cîte ceva, eu îi ziceam : măi, asta ai auzit-o de la Tinca ; el răspundea : ei, n-am mai auzit-o de la Tinca, dar i-am cetit-o ei și mi-a aprobat-o. Apoi așa făcea Schiller, marele scriitor german — mi-a spus Eminescu — că orice scria nu da la tipar pînă nu cetea bucătarului lui ; și dacă bucătărița rîdea cu lacrimi ori plîngea de cele ce auzea, Schiller înțelegea că lucrarea e savantă.

Eu, Constantin Gregorescu, președintele primei case de economie, Vasile Receanu, B. Conta, venea și ne toca capul Ion Creangă cu cele ce urzea ori copia ci-i îndreptam îi indicam îi ajutam fără a avea pretenții, așa că pînă să ducea el să cetească în Junime, era sucite și resucite de noi smeriții, tot ce se vede scris de Ion Creangă.

Asupra punctului al doilea că eu aș avea vrun ranchiun pe Ion Creangă, întreb : de cînd a murit încoace ? fiind că eu după rugămintea lui Zachei Creangă, care știa că alt prieten mai bun frate-său nu are, a alergat la mine și m-a rugat să port grija îngropării lui Ion Creangă.

Ba, nu zic : odată am avut cu el ceartă din cauză că fiind doisprezece ani în concediu pentru că suferea de o boală rea, era suplinit la școală și nu dădea suplinitorului de cît cinci-zeci de lei pe lună. Rugat fiind de suplinitorul lui, i-am zis : e păcat să nu-i dai macar șapte zeci lei. Și tu să rămîi cu două sute — atunci, da ni-am certat. Dar s-a întîmplat să vie Eminescu și după ce am trimis să cumpere ceva de gustat, ne-am împăcat. Astă gustare a ținut cam vreo nouă oare — și cîte vro zece lei cheltuială — pe fie care dintre noi.

Dacă pentru niște aseminea trebue a se rîdica Busturi ori Statui, e altă vorbă."

Așa judeca un contemporan îngust la minte și la suflet opera unui scriitor de valoare universală.

XI. „ȚĂRĂNIILE" LUI CREANGĂ

După unii, Creangă ar fi un țăran. Țăran și nu prea, decît doar la fire. Cît despre intelect, corespondența, polemicile lui dezvăluie un mînuitor sigur de idei într-o limbă tehnică fără nici o pată. Creangă e mai deștept decît pare. Ceea ce-i lipsește e o cultură complexă, ramificată, dar cît știe știe bine. Creangă nu e autodidact, fiindcă ceea ce știe a învățat din școală și nu se vîră acolo unde n-are pregătirea trebuitoare. Creangă e un om deștept, luminat cu puține cărți, înțelegînd mai bine decît cei cu multe cărți și păstrînd doar o slavă exagerată pentru cei învățați. E un șiret patriarhal, ca și Ioan Neculce, care și acela vorbește de „firea lui cea proastă", deși o crede deșteaptă. Cu el vechea mentalitate patriarhală a înțelepciunii cu o carte își arată puterea față de noua mentalitate de cărturari. De aceea umorul lui ia mai degrabă forma gestului, ca în înțelepciunea orientală, decît a jocului de cuvinte. Creangă urmărește personal pe adversar (pe intelectual, pe cel care părăsește bunul-simț pentru regulile din cărți) și-l supune unei critici jucate, bufone. Un orator nu poate să termine și Creangă îl întrerupe : „Știi cum faci dumneata ? Întocmai ca ciubotarul care coase, coase mereu, fără să facă

nod la ață." (234) Unui altuia în aceeași situație îi dă sfatul să încheie cu „Trăiască majestatea-sa regele ! Trăiască majestatea-sa regina !" Glumă complexă, care este în fond o critică a intelectualității. Un adevăr se spune scurt, și oratorul, ca să se afle în treabă și să păstreze convenția vorbirii de o oră, o-ntinde și după ce nu mai are ce exprima. Atunci, dacă e vorba de a respecta tipicul, să se încheie cu urările în afară de care discursurile nu mai cuprind nici un miez. E aci critica junimistă a formei goale fără fond, făcută cu mijloace nastratinești (23). Inconcludența discursurilor și ambiguitatea voită a oratorilor este caricaturizată pe loc, printr-un răspuns ce e nu atît un calambur, cît un gest verbal, o simbolizare spontană a concluziei oricărei dezbateri. Creangă e întrebat la sfîrșitul unui congres dacă e *pentru* sau *contra*.

„— Apoi eu, domnilor, — zise el în rîsetele tuturor — sunt *pentru contra*"...

El era, eminescian conștient sau nu, dușman al deliberației, cînd, în legătură tot cu congresul didactic, la un banchet final, scotea în evidență inutilitatea discuției :

„— Aferim ! — zise el — ați lucrat pîn' la genunchiul broaștei ; mai poftim și la anul, să vă dăm un banchet la «Binder» ori la «Traian»... că la așa lucru, la o închinare de pahare, tot prindeți mai mult duh, dar la propășirea învățăturei... dați înainte ca racul, pîn' se sparge-n fund sacul !" (23)

Luat în seamă de lume, Creangă începu să dea reprezentații de „înțelepciune" și se obișnui atît cu această falsificare a naturii prin îngroșarea unei însușiri, încît va fi printre oameni un Păcală statornic, care nu mai poate ieși din gesticulația tipică a rolului său simbolic. Era prea șiret spre a nu-și da seama că se admiră în el „ingenuitatea". Atunci

începu a se prosti singur, întinzînd coarda groasă a țărăniei. Principala notă a țărăniei făcute fu „greutatea de cap". Creangă, ca „opincă", nu pricepea ce vorbesc unii „boieri" și se căina singur de prostie. El juca rolul lui moș Ion Roată. Acestuia boierul îi explica în toate felurile ce este unirea, și moșul nu înțelegea în nici un chip, spre deznădejdea boierului, care credea serios în greutatea de cap a țăranului.

„— Moș Ioane — izbucni el în cele din urmă — ia spune dumneta în legea dumitale, cum ai înțeles, cum n-ai înțeles, de cînd se face atîta vorbă ; să auzim și noi !

— Dă, cucoane, să nu vă fie cu supărare ; dar de la vorbă și pînă la faptă este mare deosebire... Dumneavoastră, *ca fiecare boier,* numai ne-ați poruncit să aducem bolovanul, dar n-ați pus umărul împreună cu noi la adus, cum ne spuneați dinioarea, că de-acum toți au să ieie parte la sarcini : de la vlădică pînă la opincă. Bine-ar fi, dac-ar fi așa, cucoane, căci la război înapoi și la pomană năvală, parcă nu prea vine la socoteală...

Iar de la bolovanul dumnevoastră... am înțeles așa : că pînă acum noi țăranii am dus fiecare cîte-o piatră mai mare sau mai mică pe umere ; însă acum sîntem chemați a purta împreună, tot noi, *opinca,* o stîncă pe umerele noastre... Să dea Domnul, cucoane, să fie altfel, că mie unuia nu mi-ar părè rău"...

Prin urmare, moș Ion Roată înțelesese prea bine, dar se prefăcea greu de cap, spre a arăta că, dimpotrivă, el era mintea sănătoasă care nu pricepe confuziile. Trăsnea, școlarul catihetului din Fălticeni, e tîmp, și totuși, în același timp e un șiret care se prostește ca să dovedească scrîntirea minții autorului de gramatică. Prin el vorbește Creangă

„— Mai lasă-mă oleacă, zicea el necăjit ; și cînd te-oiu striga, să vii iar să mă asculți ; și de n-oiu ști nici atunci, apoi dracul să mă ieie ! Dă, gramatica să zicem că n-o înțeleg și s-o lăsăm la o parte ; artea, asemine ; corect, tiji. D-apoi «română, este... ce... ne învață a vorbi și a scrie bine într-o limbă» parcă-s cuvinte românești ; ce naiba ! Numai și aici trebuie să fie ceva !... «a vorbi și a scrie bine într-o limbă», îndrăcit lucru ! Cum «să scrii într-o limbă ?...» Poate cu limba, mai știi păcatul ? ! Pesemne că noi, cum s-ar prinde, las' că de scris, talpa gîștei ; dar apoi și de vorbit, păcatele noastre, se vede că vorbim pogan și rău de tot ; nu românește, ci țărănește... Doamne, Doamne ! Învățat mai trebuie să fie și acel care face gramatici ! însă și-n gramatică stau eu și văd, că masa tot masă, casa tot casă și boul tot bou se zice, cum le știu eu de la mama. Poate celelalte bîzdîgănii : rostitură, artea, corect, pronunțe, analisul, sintesul, prosodia, ortografia, sintaxa, etimologia, concrete, abstracte, conjuctive : mi, ți, i, ni, vi, li ; me, te, îl, o, ne, ve, i, le — și altele de sama acestora, să fie mai românești ; și noi, prostimea, habar n-avem de dînsele ! Noroc mare că nu ne pune să le și cîntăm, c-ar fi și mai rău de capul nostru cel hodorogit ! Decît țăran, mai bine să mori !“

Deci și tîmpul Trăsnea, prostindu-se ironic, își bătea joc de „bîzdîgăniile“ culturii, cărora totuși li s-ar putea zice pe nume, ca la țară. Ca să preîntîmpine disprețul „boierilor“, Creangă luă obiceiul de a se prosti dinainte. Aceasta e ironia lui supremă și ticul lui moral. Dacă se află în casa cuiva de la oraș și scaunul șubred scîrțîie și se clătină sub greutatea trupului său gros, el zice cu intenție subțire, crezînd că ghicește mustrarea pentru purtările lui necioplite :

„— Așa suntem noi proștii ; numai de pozne ne ținem !“ (128)

Dacă vine vorba de scrierile lui și lumea spune că e bine, el, care e foarte încredințat de meritele lui de vreme ce la bou îi spune bou și la casă, casă, se preface mirat :

„— Cum să fie bine ? Un prost, un ghiorlan ca mine, să poată să scrie ?“ (217)

Tălmăcirea acestor întrebări șirete este : Numai prostimea e bună și-n treburile astea, cum e bună și la plug.

El compune o „anecdotă“, care știe bine că e așteptată cu nerăbdare și va fi un lucru afară din comun, și pare sastisit ca de o boroboață :

„...Fereascâ D-zeu de omul tîmp cînd începe să facă ceva, că el singur nu știe ce face, decît numai întîmplarea poate să-l scoată din încurcătură.“ (99)

Părerea de un bun-simț banal și-o dă și el acolo, cerîndu-și aproape iertare că a fost silit să-și dea în petec, convins în sine că a vorbit ca Solomon : „...cred, în prostia mea, că cel ce cunoaște cît de puțin firul oarecăror lucrări tot mai de folos poate fi decît cel ce poftește a face experiențe din nou, dacă are plăcere să o facă...“ (232)

Dacă scrie, este fiindcă îl îndeamnă Cornilă, fiindcă l-a apucat, dintr-o patimă de om nătîng. Însă nu trebuie să-și pună nimeni mintea cu el și cu „țărăniile“ lui.

„— Dă, ce să fac — zice el scuzîndu-se — iar m-a apucat hachițele de scris țărănii de-a mele.“ (5)

Unul îi dă ghes să continue *Amintirile*. Creangă e măgulit, dar se smerește viclean :

„— Dar bine, mult am să năucesc lumea cu țărăniile mele ?“ (6)

Studenții bucovineni îi cer voie să tipărească ceva din scrierile lui. Creangă se simte și față de ei obligat la o modestie care e de natura ticului :

„...Sunt prea măgulit și mîndru de cinstea ce mi-ați făcut de a mă număra și pe unul ca mine între «scriitorii noștri cei mai renumiți». Dar fie și cum ziceți !... Politeța oamenilor binecrescuți nu are margini." (46)

Tot ce face el trebuie iertat de boieri, îngăduit cu bunăvoință.

„Eu, după cum mă cunoști — scrie el lui Conta în stil nevinovat — parcă înnebunisem de entuziasm. Și dè, prost oi fi, dar inimă mare am." (134)

Lui Slavici îi compune un fel de epistolă de om prost, cu zicători, în care lasă dinadinsul să treacă cîte o vorbă tare, fiindcă așa vorbesc proștii, care n-au avut de unde învăța purtări mai alese.

„Ca fiu din popor, admit în totul părerile d-voastră ; nu m-am putut opri de a vărsa lacrimi văzînd nenorocirea ce ne amenință... Vorba ceea : Capra [așa și pe dincolo] și oaia trage rușine ; într-un sat fără cîni se plimbă mișeii fără băț" etc. (231, III)

La peste douăzeci de ani de la cunoașterea lui Titu Maiorescu, acum cînd era învățător cu vază, autor didactic invidiat, fost membru în Consiliul permanent, scriitor notoriu, tradus chiar în nemțește, deliciul „Junimii", omul respectat pînă acolo încît a i se împinge mediocrul băiat prin cele mai înalte proptele, cînd în sfîrșit putea să vorbească cu Maiorescu ca oamenii, neted și cu demnitate, Creangă, care totuși își botezase un cotoi Titu, se pierdea în cele mai bufone umiliri de om prost de pe la sate (6) :

„Respectabile și multiubite d-le Maiorescu,

Dacă n-ați rîs de mult de prostia vreunui idiot, de care numai răposata junime de la Iași se putè rîdea mai cu haz, poftim, vă rog, de-ți rîde cu hohote de una acum. Dar, vă rog, multe prostii, și în vreo două-trei rînduri în viața mea de cînd am avut norocirea a vă cunoaște, chiar grosolănii am îndrăznit a spune față de d-voastră, nu însă din răutate, ci din prostie ; m-a luat gura pe dinainte. Căci d-ta nu se poate să nu înțelegi inima mea. Iertați-mă, vă rog, de toate și dați-mi voie să vă spun și acuma una."

Și totuși, omul care își compunea această figură convențională de nătîng, care n-are nici măcar un vocabular mai cărturăresc, mușca fără a se mai uita la cuvinte, în stare de a vorbi ca toți intelectualii, cu vorbe neaoșe și cu neologisme. El zisese țanțoș autorității bisericești :

„...cu respect și francheță vă răspund că am frequentat Teatrul Național de cîteva ori, unde n-am văzut nimica scandalos și demoralisator".

Ministrului Tell îi scrisese că măsura lui împotrivă-i era „îngustă", „deasupra garanțiilor legale", că motivele de îndepărtare din învățămînt erau „puțin serioase și puțin caritabile". Lui Nădejde îi arunca înțepătura că numai faptului că Dumnezeu îi găurise pielea în dreptul ochilor datora putința de a vedea greșelile de prin manualele didactice. Umilința lui Creangă nu e naturală, ci e o formă de ironie. Fără îndoială că Creangă respectă pe Maiorescu ca pe un om învățat. Dar cînd un om se încredințează că este o personalitate, încearcă a întrebuința față de cei pe care-i stimează, mai ales cînd sînt și mai tineri, formule de deferență care să apere demnitatea și să sugereze egalitatea. Către

Slavici, el semnează : „Al d-tale cu inimă și cu suflet" ; lui Eminescu îi trimite : „Salutări și sărutări". Se poartă deci cu ei ca cu niște prieteni, socotindu-se vrednic de a fi stimat, și totuși, aceștia erau și ei oameni învățați, cu vază. Și față de Maiorescu Creangă încearcă deci formule mai democratice, ca „vă salut cu dragă inimă", „vă doresc sănătate și bucurie". Dar se vede că Maiorescu și, s-ar crede, și I. Negruzzi i se părură povestitorului prea țepeni de ceremonie, prea boierești cu el. Și atunci el folosi formula smerită a celui de jos către cel de sus, cu o exagerare a cuviinței care atinge persiflarea :

„Vă salut cu adînc respect ; Vă salută cu adînc respect I. Creangă ; Al d-voastră întru tot supus servitoriu ; veți întreba, poate, unde-i bojdeuca mea ? Vă voi răspunde respectuos ; Ertați-ne, vă rugăm, de îndrăzneala ce am avut de a vă supăra, și primiți din parte-ne încredințare de stima și respectul ce vă păstrăm."

În smerenia lui Creangă este și oarecare agresivitate, un reproș continuu, motivat ori nemotivat, împotriva celor care i-ar fi ironizat țărănia. Și îmbrăcarea cu șeiac cuprinde o ostentație tipică, care luxului clasei de sus îi opune o necioplire programatică. El merge în tren împreună cu un tînăr amic, și-n vagon se află cu încă o cucoană în vîrstă cu trei fete. Guraliv din fire, cu familiaritatea oamenilor simpli, care socotesc tăcerea jignitoare, Creangă întreabă :

„— Încotro călătoriți, cuconiță ?"

Cucoana îl măsoară de sus pînă jos și nu răspunde. Era în dreptul ei. Oamenii binecrescuți nu tulbură pe tovarășii de călătorie încercînd să le facă cunoștința. Creangă se simte atins în „țărănia" lui și începe să spună „anecdote". El și cu tovarășul

rîd cu hohote ostentative. Doamnele nu rîd, și Creangă se simte iarăși atins. Și atunci încep aluziile la călătoarele boieroase, c-ar fi mute, surde, englezoaice, aristocrate, ori mai degrabă țărănci înțolite orășenește (23). Purtarea lui Creangă este desigur dintre cele mai nelalocul lor. Și totuși, în acea vreme în care Iașul mai păstra încă contrastul între o clasă cu pretenții de aristocrație feudală, intangibilă, în care încerca să pătrundă și micul-burghez, și țărănimea, care dădea în bună parte tagma intelectualilor, sensibilitatea lui Creangă poate fi explicabilă. Cînd proaspătul răspopit apărea la „Junimea", Victor Castano, care pretindea a-l fi adus și a-l fi văzut scuipînd pe jos, ar fi fost întîmpinat cu întrebarea :

„— Dar unde l-ai mai găsit și pe aista și l-ai cărat la noi ?" (85)

De nu a fost așa, întrebarea zugrăvește măcar starea de spirit a lui Castano însuși, asiduu junimist la început.

Un alt mod al țărăniei lui Creangă, rezultat pe încetul din succesul în societate, este ascunderea statornică a judecăților în ziceri și în pilde. Creangă nu mai poate vorbi ca lumea și nu mai poate exprima nici o idee de-a dreptul. El își pierde personalitatea de om și rămîne la aceea proverbială de ghidușar. Orice scoate din gură stîrnește rîsul, oriunde merge e așteptat cu „sacul cu minciuni". Este un spectacol. Omul „greu de cap" a devenit un veșnic „coțcar". Cînd sosește la „Junimea" de la Consiliul general al instrucțiunii, unul îl întreabă, ca să-l provoace :

„— Ei bine, cine mai era p-acolo ? Ce-ați mai pus la cale ?"

În loc să răspundă, Creangă se refugiază într-o anecdotă :

„— Cică într-o duminecă o cocoană și-a luat fiica și s-au dus amîndouă la biserică. Întorcîndu-se după slujbă acasă, a întîlnit-o altă cocoană, care a-ntrebat-o cine mai era la biserică. «De ! a răspuns cocoana. Eu am fost și fiică-mea; de acolo-naînte tot prostime.»"

Slavici îl întreabă dacă-i place *Budulea Taichii.*

„— De ! zice Creangă ocolind. Îmi place și mie, dar cică era odată un flăcău care se-ndrăgostise rău de tot de o fată. Frumoasă însă, fata s-a măritat la oraș după altul mai bogat, care putea să-i facă toate voile, și bietul de flăcău a rămas cu inima friptă și plină de amar. Peste cîtva timp însurăției s-au întors în sat, și flăcăul, întîlnind-o, a stat buimac în fața ei. Era gătită, spelcuită și sulemenită de nu mai știai cum să te uiți la ea. «Nu e aia, pe care o știam eu !» își zise el"...

Un oarecine citește o poezie.

„— Cum ți se pare, d-le Creangă ? întreabă el după ce sfîrșește.

— Bună, foarte bună — zice Creangă cu seriozitate — un sfîrîiac."

Cei de față întreabă, bineînțeles, ce este sfîrîiacul, și povestitorul spune anecdota, care e răspunsul indirect la întrebare. E vorba de un țigan care nu știe să facă potcoave, ci numai sfîrîiac, care e nimic altceva decît fier înroșit în foc fără rost și stins în apă (33).

La o întrunire viticolă la primărie se vorbește inconcludent. Creangă se ridică și spune anecdota :

„— Domnilor, știți cum faceți d-voastră, chiar ca pungașul cela din Paris, care, întîlnind pe drum un domn cu lanț frumos la brîu, îl întreabă cîte ceasuri ; el scoțînd ceasornicul, pungașul iute îl înșfacă cu lanț cu tot, rupîndu-i chiar jiletca, și-o ia la sănătoasă. Alergînd domnul cela după el, iată

că în cale întîmpină un alt pungaș și îl întreabă că de ce aleargă ; el răspunde că i s-a furat ceasul cu lanț cu tot. Atunci istalant pungaș îl întrebă : «Ia vezi, că ți-a furat și punga !» «Ba punga o am, iat-o !» Pungașul al doilea repede îi smuncește punga și fuge de partea cealaltă, încît bietul om nu știa în care parte să fugă mai degrabă, înspre cel cu ceasornicul, sau spre cel cu punga. Iacă așa faceți și d-voastră cu întrunirea viticolă. Eu știu un lucru și anume : că n-ar fi rău să fie bine în țara asta !" (107)

Creangă are mușcătura iute ca a părintelui Duhu și nu-i lipsește spiritul personal, pe lîngă umorul popular. Doi tineri, N. A. Bogdan și A. C. Cuza, se fotografiază la minut împreună cu Creangă, așezat în mijloc.

„— Voi păstra această fotografie — zice unul — ca o adevărată icoană.

— Da, bine faci, dragul meu ! răspunde Creangă, s-o păstrezi ca pe icoana răstignirii lui Hristos !"

Vorbirea îi este presărată de zicători, „cuvinte, rostiri", cimilituri pe care de altfel și le înseamnă pe tot locul. Ca și eroii poveștilor lui, la tot pasul Creangă are pe limbă „vorba ceea".

„Vorba ceea : ziua se teme de bivol și noaptea încalecă pe dînsul." (225)

„Vorba ceea [cimilitura rîmei] : apără-mă de găini, că de cîini nu mă tem." (229)

„Vorba ceea : capra b... și oaia trage rușine." (231, III)

„Vorba ceea : cum și-o face omul nu i-o face nici dracul." (217)

„Zice că șoaricele, cînd nu-ncape-n bortă, își mai leagă și-o tidvă de coadă. Așa și eu." (217)

Cînd nu e „vorba ceea", sînt alte culori țărănești : „Te-am așteptat de Crăciun să vii, dar... beșteleu, feșteleu, că nu pot striga valeu, și cuvîntul s-a dus ca fumul în sus și de venit n-ai mai venit."

„Stăi oleacă, măi băete — zice Creangă cînd cineva îl întreabă ce e cu piesa de teatru pe care spune că are de gînd s-o scrie — cu trenchea-flenchea, trei lei părechea, nu se face treabă în lumea asta !" (5)

Acestea sînt numai foarte puține fărîmituri din sacul povestitorului. Înainte de a scrie, el își juca folclorul, și tot ce spun eroii lui spusese el pe ulițele Iașului și în „Junimea". Să-i deschidem opera ; Creangă continuă să vorbească în zicătorile, cimiliturile și năzbîtiile lui :

„Lată — peste lată, peste lată — îmbojorată, peste îmbojorată — crăcănată, peste crăcănată — măciulie, peste măciulie — limpezeală, peste limpezeală — gălbeneală și peste gălbeneală — huduleț."

„Ipate, care dă oca pe spate
Și face cu mîna, să-i mai aducă una."

„Vorba ceea :

Vin la mama de mă cere.
De m-a da, de nu m-a da,
Peste noapte mi-i fura."

„Vorba ceea :

La plăcinte
Înainte
Și la război
Înapoi."

„Vorba ceea : fiecare pentru sine, croitor de pîne."

„Vorba ceea : rău-i cu rău, dar e mai rău făr' de rău."

„Vorba ceea :

Dă-mi, Doamne, ce n-am avut,
Să mă mir ce m-a găsit."

„Vorba ceea :

Viţa-de-vie tot învie,
Iar viţa-de-boz, tot răgoz."

„Vorba ceea : Zi-i lume şi te mîntuie."

„Vorba ceea : Leagă calul unde zice stăpînul."

„Vorba ceea : Frica păzeşte bostănăria."

„Vorba ceea : Omul sfinţeşte locul."

„Vorba ceea : găsise un sat fără cîni şi se plimba fără băţ."

„Vorba ceea :

Poftim, pungă, la masă,
Dacă ţ-ai adus de-acasă"...

„Vorba cîntecului :

Fă-mă, mamă, cu noroc,
Şi macar m-aruncă-n foc."

„Vorba cîntecului :

Fugi de-acolo, vină-ncoace !
Şezi binişor, nu-mi da pace !

„Vorba cîntecului :

De-ar şti omul ce-ar păţi,
Dinainte s-ar păzi."

„Vorba ceea : A ajuns oul mai cuminte decît găina."

„Vorba ceea : Șede hîrbu-n cale și rîde de oale.“
„Vorba ceea : Golătatea încunjură, iară foamea dă de-a dreptul.“
„Vorba ceea :

De plăcinte rîde gura,
De vărzare și mai tare.“

„Vorba ceea :

Decît codaș în oraș,
Mai bine-n satul tău fruntaș.“

„Vorba ceea :

Pielea rea și răpănoasă
Ori o bate, ori o lasă.“

„Vorba ceea : Nu plătește bogatul, ci vinovatul.“
„Vorba ceea :

Nici toate-ale doftorului,
Nici toate-a duhovnicului.
De ce petreci,
De ce-ai mai petrece.“

„Vorba ceea : Dacă s-a da baba jos din căruță, de-abia i-a fi mai ușor iepei.“
Sacul este neisprăvit. Creangă are cîte o zicătoare pentru fiece împrejurare și le scoate una după alta cu o poftă de vorbă amețitoare. Despre el se poate spune ca și despre Popa Duhu : „Și cîte ponturi [și ponosuri] nu da dintr-însul, de-i era și lui lehamite cîteodată să se mai întîlnească cu cineva și să-l mai stîrnească la vorbă“.
Nici boala nu-l potolește. Unui popă care-l întreabă de sănătate îi zice :
„— Ei, părinte, mare-i bunătatea lui Dumnezeu ; vezi, la bătrînețe îți ia din vederi, din puteri, din auz, dar nu te lasă păgubaș : îți dă în

schimb tusă zdravănă, sau o durere de șale.“ (5, 107)

Tinerilor care pe la sfîrșitul vieții îl întreabă respectuoși :

„— Da' cu sănătatea cum mergi, moș Creangă ?

— Mulțumesc — le răspunde el în stilul lui Nichifor Coțcariul — tot mai bine, stupesc în barbă și trag oghealul cu dinții.“ (6)

E bolnav de moarte și nu mai are de trăit decît doar cîteva zile și spune snoave la cine vine să-l vadă și-i e frică să nu se prăpădească înainte de a le scrie. Nevoia de a-și deșerta sacul este la Creangă imperioasă, ca un vițiu, poate din născare, în orice caz întărită prin îndelungă reputație de anecdotist. Căci toți — junimiști, prieteni de institutorat, tineri admiratori, „amici senceri“, țățace și duduce — așteaptă să le spună vreo anecdotă „știți colè“.

XII. CEI DIN URMĂ ANI ȘI MOARTEA

Cu încetul, boala sapă trupul și mintea lui Creangă și face din el neom. La mai puțin de cincizeci de ani, povestitorul era un om îmbătrînit. Se puhăvise și se ceruise la față și ochii-i căpătaseră o căutătură ametită, de mort cu ochi deschiși. Apoi își tunse chilug și părul și semăna, gros cum era și greu la urnit, cu un mistreț. Boala dă beții și stupori, și Creangă era aci de o veselie nebună, aci buimac, cu sentimentul opririi vieții intelectuale. Văzînd pe Eminescu bolnav, care declara zîmbind trist că nu mai e în stare să gîndească nimic, știind și el ceva despre felul metehnei, începu să se înfricoșeze și să creadă că devine „idiot". Se silea să scrie și nu putea și, descurajat, răspundea lui Negruzzi, care-i cerea manuscris pentru revistă : „Pisemne d-voastră nu mă credeți că sunt bolnav și aproape, dacă nu de tot, idiot" (229). Ca să se-ncredințeze că nu-și pierduse de tot mintea, se punea să numere (234). La începutul anului 1885 se crezuse „pe deplin restabilit" (68) și, înveselit, ținea corespondență cu Constantin de la Viena („am — zicea el — o coadă și pe la Viana"), cînd, în februarie, într-o miercuri, căzu în școală, lovit de atac. Mai căzuse o dată în clasă,

poate în 1884, și atacul fiind greu, fu crezut mort, iar gazetele ar fi răspîndit știrea că murise. Creangă, citindu-le, ar fi zis (164, 23) :

„— Dacă atîta era să-mi fie toată jelania după moarte, îmi pare bine că n-am murit încă, — și deie Dumnezeu să mor cînd s-or găsi oameni cărora să le pese ceva mai puțin de unul ca mine !“

Se poate închipui spaima copiilor și rușinea institutorului. În martie se simte iarăși mai bine. La 18, 19 și 20 ale acestei luni fu la Iași un congres didactic, la care probabil luă parte și Creangă. Vremea era rea, supărătoare pentru un om cu nervii zdruncinați. În aprilie se iviră călduri mari, premature, cu secetă, apoi deodată, spre Sf. Gheorghe, căzură ploi torențiale, cu grindină cît aluna. Prin mai vremea se răcise, iar viile erau distruse. Toată luna mai și iunie plouă, grindină și trăsni. Creangă venea la școală tocmai de departe, din ruinosul Țicău, și se-ntorcea acasă prin gloduri și bălțoace într-un bordei a cărui șindrilă nu putea ține piept puhoaielor. Școala îl obosea, copiii îl supărau. Era ocupat treizeci de ore pe săptămînă cu școala, pentru care trebuia să facă patru drumuri pe zi „prin ploaie și noroi“. Se apropiau examenele, cu tot soiul de formalități, și se simțea „vîrstnic și greoi“ (229). Înțețit de atacuri, Creangă ceru pe vară bilet gratuit de băi de la Epitropia Spiridoniei și plecă din nou, în iulie, pare-se, la Slănic. Fu însoțit în tren de tînărul N.A. Bogdan, care îi fusese cu douăzeci de ani înainte școlar și față de care își dezlegă iarăși sacul cu snoave, spre oroarea cucoanelor din vagon. La Tîrgul-Ocnei mîncă toate felurile de bucate ale birtului gării, spre uimirea celor de față, și bău o jumătate de oca de vin vechi. Apoi merse în

trăsură la o altă crîșmă și ceru unei fete o cofă de apă, pe care o înapoie aproape goală.

„— Hehei, băete dragă ! zise el tînărului mirat, așa mănîncă și așa bea românașul adevărat, cel născut și crescut la coarnele plugului, nu ca fîrlifușii de pe la tîrguri, crescuți în bumbac, — cari numai parcă tot bumbac mănîncă și bumbac se trezesc într-o zi în loc de carne și oase !“ (23)

La Slănic, Creangă stă în aceeași odaie cu N. A. Bogdan. Ei se scoală în zorii zilei, de la trei dimineața, și merg să bea apă minerală de la izvor. Seara face băi calde într-o cadă de zinc, spre deosebire de alții, care o fac în cadă de lemn, și apoi urmează îngurgitare de apă minerală de la alt izvor. Această cură nu putea aduce vreo vindecare propriu-zisă a bolii, și doctorul se gîndise să facă mai puțin primejdioase atacurile, scăzînd ceva din greutatea grasului bolnav. Creangă era așa de greu, încît podețul de lemn de peste pîrîul Slănic trosnea cînd trecea el. N. A. Bogdan, care colaborează la *Liberalul* din Iași, trimite gazetei o cronică semnată Dan, intitulată *Băile de la Slănic* (53), unde, cu foarte puțin duh, vorbește de „părintele Smîntînă“ (16 iulie 1885) :

„Părintele Smîntînă — zice el între alte prostii — pătimește de boala... moronilor ; cîntărește vreo 95—98 de kilo, fără cortel și fără pălărie. Doctorul l-a asigurat că va scădea pînă la 80.“

Lui Creangă însă un atare articol trebuie să-i fi plăcut, fiindcă-i măgulea năzuința firească de popularitate. Un alt tînăr îi citi, în *Convorbiri literare, Electoralele* lui I. Negruzzi, în care era vorba tot de „părintele Smîntînă“, și Creangă iarăși rîse mulțumit. Slănicul era plin de învățătorime și profesorime, care, se-nțelege, înconjurau pe povestitor cu respect și simpatie. Douăzeci și

opt de membri ai corpului didactic, printre care Misir, Codreanu, Radu, Cerkez, Gheorghiu, Topliceanu, Costandachi, Chiriță, Mărdărescu, Mazarini, Andriescu, Crapeleanu, Suciu, Mîrzescu, Darzeu, Vestinian, Roman, Teodorescu, Botez, Dodrescu, Cobălcescu, Ciurea, Constantinescu, G. A. Cosmovici, se fotografiază în corpore, rezemați de frunzișul țepos al unor brazi. Printre ei, cuminte, liniștit la față, cu mîinile pe genunchi, se află și Creangă (34). Tinerii țin și ei să se fotografieze. A. C. Cuza și N. A. Bogdan se așază, ca „tîlharii", în dreapta și stînga lui Creangă, în fața unui fotograf ambulant, care face poze pe tinichea. La plată, probabil, institutorul, econom, se dădu înapoi, căci zise că mai bine decît să se vadă lat pe tinichea preferă să dea francul pe ceva de mîncare. Și-ntr-adevăr, nici nu fu chip ca bolnavul să-mpuțineze din greutatea sa. Stimulat de aerul rece și de băi, mîncă cu o poftă sporită. Într-o zi, cu mai mulți făcu o plimbare spre graniță. „Purcegînd încetinel, apostolește — zice corespondentul Slănicului la *Liberalul*, care e N. A. Bogdan (53) — pe lîngă stabilimentul băilor calde, începurăm a ne urca mereu, cînd pe malul drept, cînd pe cel stîng al rîulețului Slănic trecînd la fiece cincișase minute cîte un pod sau podulet, cîte o luncă, cîte un muncel sau cîte o serie de stînci dărîmate." Merg astfel, privind mereu în zare crestele munților, pînă ce ajung la un loc unde rîul se rostogolește zgomotos, făcînd stropi și bulbuci. Aerul e răcoros și plin de mireasma rășinoasă a brazilor. Ca o turlă mică de bisericuță ardeleană, se zărește în fund pichetul dorobanților. Călătorii trec apa clocotitoare, făcînd echilibristică pe puntea îngustă, alcătuită din trei scînduri putrede. Una din scînduri se rupe sub pașii grei ai povestitoru-

lui (așa cel puțin pretinde cronica, cu intenție de glumă). Creangă respirînd aerul de munte, care-i amintea de valea Bistriței, de Broșteni, de gazda cu capra rîioasă, simte deșteptîndu-i-se pofta de mîncare. Și mănîncă, aruncînd haina de pe el și șezînd jos pe iarbă țărănește, cu o lăcomie care îngrozește pe comeseni. În chipul acesta, firește, nu se putea vindeca. Avea atacuri chinuitoare în somn, care speriau pe tovarășul de odaie. Din această pricină tocmai rămînea ziua cu o poftă nebună de vorbă și de veselie. Spunea tovarășului povești, snoave, la masă sau pe drum, stînd sub un fag, ori mergînd la capătul satului, la mulsul caprelor, să bea lapte proaspăt. Le spunea și stihuri populare, ca, de pildă :

Frunză verde siminoc,
Purcesei într-un noroc
Pe-ntunericu de foc,
Nimerii la altă casă,
Cu nevasta mai frumoasă,
Și bărbatu nătărău,
Acolo să fiu și eu.
Frunză verde ș-un șalău,
Șapte mori îs pe-un pîrău,
Toate macină la grîu,
Dar la moara cea din josu
O turnat puicuța-n coșu,
Ș-o turnat grîu și sacară,
Ca să facă-o azimioară,
Frămîntată-n lăcrămioare
Și coaptă la țițișoare,
Să de puiului să moară.

Starea lui Creangă nu se îmbunătăți prea mult și bolnavul se îngrijora. El întrebase pe Constantin, de la Viena, dacă cineva poate muri dintr-asta

și-l îndemnase, pe cît se vede, să consulte doctorii din Viena (68). Cu interes va fi citit în *Liberalul* din acel an un *Avis foarte important*, care făgăduia vindecarea sigură și radicală a epilepsiei prin altceva decît prin bromural de potasiu. Specialistul era la Berlin, se numea S. Riebschläger, dar cerea 20 de franci ca să comunice misterioasa formulă, încît e sigur că în astfel de condiții Creangă nu l-a consultat. Cînd se-ntoarse la Iași, vremea era tristă, ploioasă, făcută pentru a închide inima omului. Plouase toată vara. În iulie fusese uragan, la 10 august, o ploaie torențială, de cîteva ceasuri, prefăcuse uliţele în „canaluri veneţiene". Iarmarocul de la Frumoasa fu stînjenit de vremea rea. Ploile urmară pînă în septembrie, cînd dorobanții și călărașii în lagăr la Ciric, în apropierea bojdeucii, așadar, trebuiră să fie duși în cazarmele noi de la Copou. La sfîrșitul lui septembrie un foc mare cuprinse casa lui Roznovanu. Pieriră soldați și căpitanul Păun.

Viața acum pentru Creangă trebui să fie un chin statornic. Nu se prea știe bine ce-a făcut în acești ani, dar ce putea să facă ? Mergea la școală din Țicău pînă în Păcurari, deși de teama căderii în clasă e de închipuit că-și punea foarte des suplinitor. Buchisea mereu la cărțile lui, din care ieșeau aproape la tot anul noi ediții. Atacurile în somn, sau și altminteri, după felul bolii, e firesc să fi fost tot mai dese. Înspăimîntat, rușinat de starea lui, va fi stînd buimac în cerdac ori în odaie, printre pisici, silindu-se să mai scrie ceva. Talentul nu-l părăsise, dovadă ultimul fragment din *Amintiri*, ci încrederea în puterile lui. Prietenii îl îndemnau să scrie, iar el n-avea voie bună. Scrisul este — zicea el îndemnătorilor — „treabă de gust, nu de silință" (229). Nici prietenii de altădată nu-i

mai avea pe lîngă sine, ca să se sfătuiască cu ei. Conta murise, Lambrior de asemeni. Alţii, ca Panu, ieşiseră din „Junimea“ şi cultivau ocările impotriva manualelor sale. În 1885 şi *Convorbirile literare*, împreună cu redactorul lor, I. Negruzzi, se strămutaseră la Bucureşti (115). Pe uliţele Iaşului rătăcea numai Eminescu, dar el nu mai era un om ca oamenii. Mintea i se-ntunecase din nou. Lăsa biblioteca cu uşile deschise, cerea bani de la toată lumea, se lega de turnura femeilor de pe stradă şi mai ales era de acea tristeţe zguduitoare, făcută să stoarcă lacrimi bolnavului Creangă. Cu ochii pironiţi în grindă, el declama din poeziile sale :

Şi privind păinjenişul din tavan, de pe pilaştri,
Ascultam pe craiul Ramses şi visam la ochi albaştri,

spre jalea cu suspine a povestitorului, care, sub înrîurirea bolii nervoase, avea izbucniri de plîns. Prin iunie, Creangă îşi văzu în sfîrşit feciorul însurat cu o fată de negustori cuprinşi din Brăila şi-l crezu scăpat de vîrsta zăpăcelilor. Nădăjduia să facă din el „razămul bătrîneţelor“. Merse, desigur, la nuntă în Brăila şi-şi petrecu fiul şi nora cînd aceştia plecară la Viena, făcînd un ocol prin Lemberg. Acum Creangă rămase singur, fără prieteni literari, cu oameni simpli, către care se-ntoarse, precum Tinca Vartic, Zahei, frate-său, şi madama Zahei, la Iaşi, preotul Gheorghe Creangă la Tîrgul-Neamţ şi alţii asemenea. Prin plecarea *Convorbirilor şi a* junimiştilor, Iaşul devenise definitiv un tîrg de provincie. Revistele, gazetele au acum un ton dezolat de viaţă măruntă. Localurile boiereşti nu mai aveau căutare şi încercau să atragă prin reclamă burghezimea vanitoasă. „Maison Jockey-Club — Grand Restaurant de Paris“ oferea la *„table d'hôte, déjeuner à trois francs, dîner à*

quatre francs". Micile evenimente locale luau proporţii caragialeşti. La balul Societăţii pentru învaţătura poporului român dat în salonul „Galino" la 29 ianurie 1885, jurnalistul remarcase „un buchet colosal de dame şi domnişoare". Gazeta semnala obrăznicia scapetului birjar Gavriluş, care în faţa „Hotelului de Russia" făcuse gălăgie că i se dăduse prea puţin. În martie doi „tineri gentelmeni" se bătură în duel cu floreta din cauza fotografiei unei călăreţe de circ. A. D. Xenopol, istoricul, pierduse pe Hector, un căţel alb cu pată neagră pe ochiul drept şi cu zgardă la gît (115). În asemenea acalmie este firesc ca Creangă să se fi tras tot mai adînc în bojdeuca lui. Uneori încearcă să mai iasă, şi tot mai des fuge atunci la Neamţ, şi deci acasă. În vara anului 1886 Creangă merse din nou la Slănic, cu aceleaşi slabe rezultate, de vreme ce ispitea la 31 iulie pe fecioru-său, de la Viena, să-i spună ce mai zic doctorii de pe acolo. În toamnă, Creangă fu lipsit şi de tovărăşia oricît de tristă a lui Eminescu. Acesta, devenind supărător, fusese internat în ospiciul de lîngă Mînăstirea Neamţului, unde stătu pînă în aprilie 1887. Se-ncepură subscripţii pentru nefericitul poet, la care contribuiră cu mult avînt tinerii şcolari. O listă fusese înaintată de Petre Liciu, viitorul mare actor, elev pe atunci la Liceul Naţional din Iaşi (115). Creangă ar fi aruncat ideea de a se tipări foiţe de ţigară cu portretul lui Eminescu (234), deşi subscripţiile erau foarte neplăcute poetului, care le socotea cerşetorie. Va fi ajutat Creangă el însuşi pe Eminescu ? Poate da, mai sigur însă nu. Fiindcă, prin firea lui de ţăran, mereu văităreţ, se va fi socotit el însuşi un om sărac, vrednic deopotrivă de mila altora. Îl durea numai starea prietenului şi socotea, ca orice om de mentalitatea lui, că in-

ternarea este o „închisoare". Prietenii din generația mai tînără, Vlahuță, Morțun, merseră să vadă pe Eminescu la mînăstire. Se duse și Creangă cu Morțun la începutul lui februarie, cînd poetul se limpezise iarăși la cap. Ninsese și omătul era „de o palmă domnească" de gros. Dis-de-dimineață, pe la orele șase și jumătate, Creangă privi din arhondaricul mînăstirii un curcubeu ivit la răsărit, semn, poate, pentru el de schimbări în bine (225). E de bănuit că o superstiție caracteristică bolnavilor cuprinsese sufletul povestitorului, fiindcă de aci încolo el pare a urmări de aproape starea lui Eminescu. Va fi avut credința că dacă poetul învingea boala, oarecum asemănătoare cu a lui, ar fi biruit-o și el.

Eminescu plecă deocamdată la Botoșani, la Harieta, și Creangă rămase singur. Nemaicrezînd în puterea apelor de la Slănic, și mai ales nemaicăpătînd bilet gratuit de băi, începu să se tragă către locurile copilăriei. Presimțea că n-are s-o mai ducă mult și, cu instinctul oamenilor simpli, voia să mai guste o dată din bucuriile vieții de sat. Poate că, sătul de leacurile doctorilor mari, care nu știau să spună nimic, cugetă să întrebe înțelepciunea poporului. În toamnă se duse pe la Tîrgul-Neamț. Zicea cum că el nu mai are mult de trăit și mai vrea să vadă o dată locurile copilăriei și neamurile. Pieptul îi era umflat de hîrtii, și de acolo scoase un exemplar din *Povățuitor*, singurul pe care zicea că-l mai are, și-l dărui școlii unde învățase el împreună cu Conta și la vederea băncilor căreia va fi lăcrimat, scriind pe el: „Școalei primare de băeți No. 1 pentru bibliotecă" (34). Ruda cu care se-nvoia mai mult era cumintele și acum bătrînul popă Gheorghe. Pe acesta va fi căutat să-l ispitească asupra răspunsurilor

bisericii la grozavele întrebări ale vieții și morții, însă părintele era om simplu, care nu pătrundea astfel de probleme. Poate că acum, încăpățînîndu-se într-o presimțire rea, Creangă voi să meargă și la biserica din Humulești, unde-l învățase carte bădița Vasile și părintele Ioan.

„— Moșule — zise el către părintele Gheorghe— hai la Humulești, să vedem pe părintele Teofan Focșa !“

Popa era dus prin vecini, și Creangă, umblînd pe la grinzi, pe unde-și vîră țăranii bucoavnele, dădu de o carte și deschizînd-o nimeri la prohodul diaconilor. Îl citi, plîngînd și suspinînd, de la cap și pînă la sfîrșit, încredințat că e un semn de sus.

„— Ia, așa a fost, moșule, scris — zise el — să mi-l citesc eu singur“... (234).

În 2 septembrie, la Iași sau la Neamț, după o vară secetoasă, la orele trei după amiază, Creangă văzu pe cer la răsărit un alt curcubeu, care-i dădu poate nouă alinare (225). De la Eminescu auzi iarăși știri bune. Însă peste cîteva luni, prin februarie și mai 1888, fu din nou rău. Căderile îi erau grele, „asemine cu moartea“, și după aceea trupul mai era mișcat de convulsiuni.

„Bădiță Gheorghe dragă, și preaiubite verișoare Anetă și Elenuță — scria el părintelui Creangă în stil înlăcrimat — mă aflu acum puțin mai binișor, dar tot îmi tremură carnea pe mine și sunt trist și descurajat din această pricină.“ Din trebuința de a se agăța de ceva în viață devenise mai afectuos, și pe Tinca o semna ca pe o nevastă alături, iar unchiului îi zicea „dragă și iar dragă bădiță Gheorghe“. Unchiul se văieta și el de boală, și cei doi se-mbărbătau unul pe altul și se jeluiau. „Să mă crezi, Creangă — zicea popa — că și eu îs bolnav“, dar pe nepot îl încuraja : „Nu te da bolii, care ne

persecută pas cu pas!" (68) „Sunt trist și descurajat", se căina Creangă dar popii îi da inimă și-l sfătuia să meargă la Slănic. „Drum bun! Și nu te îndoi cîtuși de puțin că ai să capeți sănătate și ai să vii de acolo voinic și zdravăn, cum îi tunul. Apele sunt foarte bune, locurile foarte frumoase și îngrijirea cît se poate de bună; doftori o mulțime, cari și ei vin la izvorul tămăduirilor, ca și ceilalți muritori; ai să ai cu cine te consulta." (70) Se pare că din 1887, de cînd își luase rămas bun de pe la locurile copilăriei și plînsese citindu-și prohodul, Creangă nu mai merse pe la Tîrgul-Neamț. Nici peste vară nu se mai duse la Slănic, zicînd că nu poate și necerînd la vreme nici bilet de băi gratuite, fără de care nu-nțelegea să se urnească, deși abecedarul lui sta să iasă în cea de a douăzeci și una ediție, fiind el totodată institutor cu patru gradații, debitant de tutun și proprietar asociat de tipografie. În iarna lui 1888, însă, Creangă se porni iar la București împreună cu tipograful I. S. Ionescu, asociatul său. De bună seamă, plecase să se întîlnească cu Constantin și să mai vadă un doctor pentru boala sa.

În tren, Creangă, după ce vorbi pînă la miezul nopții cu acea poftă nesecată, care îi era proprie, văzînd că celălalt are gust de dormit, începu să cînte popește, zicînd că-l apucase dorul de vremea cînd era diacon. Cîntă slujba toată, începînd cu utreniile, toaca întîia, slujba de dimineață și mormăi necontenit pînă la ziuă, ajungînd la Buzău și la prohodul cel mare, în vreme ce tovarășul horcăia. Dar între cîntări Creangă mîncase puii fripți și băuse trei sticle cu vin ale tovarășului. Cînd acesta, la ziuă, îl întrebă cum putuse mînca și cînta totodată, el răspunse cu acea veselie care-l mai zguduia din cînd în cînd (107):

„— Apoi, măi băiete, eu am făcut trei treburi deodată : am mîncat, am băut și am și cîntat ; stai de ascultă, că de acum încep cîntările de la toaca 2-a, slujbele, leturghia, deniile, botezurile, nunțile."

La 3 decembrie 1888 „bădița Ioan" era în București, fiindcă fratele Zahei îl ruga cu tot „respectul" să pună o vorbă bună pentru avansarea cuiva de la oficiul poștal din Iași. Din epistolă reiese că Creangă plecase la București și cu Tinca lui, ca să-i arate și ei lumea (68).

Cu acest prilej, trecu probabil pe la „Junimea" și-l întîlni pe Eminescu, care se amestecase cu niște tineri la scoaterea unei gazete literare, *Fîntîna Blanduziei*, unde publica o traducere din Mark Twain :

Cînd începe trenul zborul,
Vine-ndată conductorul
Și scoțînd perforatorul
Face-o gaură-n bilet,

care trebui să placă lui Creangă, de va fi citit-o, fiindcă era un fel de

Clopoțelul de la gară
A dat semnul de pornire,
Toți în grabă alergară,
Toți cu toți într-o unire...

În ultima vreme, pe dărîmăturile „Junimii" și oarecum în concurență cu ea, se ridicase la Iași o altă tinerime, mult mai puțin talentată, care voia să ducă mai departe tradiția salonului literar la Iași. Tinerii erau obscuri, deși înflăcărați și onești, și Creangă, îmbiat de ei, ca scriitor vestit, gustă din plăcerea de a sta în mijlocul unui cerc, serios ca Maiorescu. Poate totodată mai căuta o uitare a

bolii sale. Unii tineri se strînseseră în jurul doctrinarului socialist I. Nădejde, alții, în 1888, în jurul lui N. Beldiceanu, și el ilustritate provincială. Făceau parte din cerc Eduard Gruber, tînăr cu faima locală de erudit filozof, Artur Gorovei, Artur Stavri (care semna Coresi), Grigore Alexandrescu. După ce colaborase la revista lui Nădejde, ca un adevărat clasic care se are bine cu toți, Creangă nu refuză nici invitarea „Cercului literar" (88, 33), și în primăvara lui 1888 păși în casa lui Beldiceanu, unde, așezîndu-și trupul gros pe îngusta canapea a odăii, citi fragmentul IV din *Amintiri*, spre încîntarea celor de față, care desigur nu se gîndiră să facă nici o critică. Acum Creangă nu mai asculta sfaturile altora, ci dădea el sfaturi. Dacă un tînăr îi citea vreo poezie ce nu-i plăcea, el îi spunea numaidecît în pilde, scoțînd snoava cu sfîrîiacul. Fiindcă se tot auzea de scriitori noi, ca Vlahuță, Creangă puse pe unul să-i citească din acesta și, făcînd pe criticul, cum văzuse el pe Maiorescu, și totodată pe institutorul, întrebă :

„— Cum zice el acolea ? Asta nu-i pe românește. Ia mai citește o dată."

Tînărul îi mai citea și Creangă repeta fraza măsurînd-o, fiindcă unica lui conștiință artistică era aceea formală (88). Tinerii din cerc începură a-l căuta și prin bojdeucă, atrași de anecdotele lui și de poveștile pornografice. Ei deschideau portița, coborau treptele și o luau pe sub cele două rînduri de copaci umbroși înspre căsuță, trecînd printre numeroasele orătănii ale gazdei. O armată de pisoi le ieșea înainte. Ei întrebau dacă Creangă e acasă, și, dacă acesta era în pridvorul lui, atunci ocoleau pe din dos, pe dreapta, unde cerdacul avea o ușă, și apărînd deodată buluc, strigau cît îi ținea gura, făcînd să urle Valea Plîngerii :

„— Uraaa !... moș Creangă !“

Apoi îl îmbulzeau cu întrebările :

„— Da' ce mai faci ? Ce mai dregi ?... Cum mergi cu sănătatea ?“

Pe Creangă îl găseau, se-nțelege, în cămeșoiul lui cu dungi albastre pus de-a dreptul pe piele, cu prostirea în jurul gîtului, pentru culegerea sudorilor. Ședea jos pe o saltea. În jurul lui, împrăștiate, erau mulțime de hîrtii, însemnări, caiete (6). Într-o zi îl nimeriră scărpinîndu-se pe spate cu o lopățică de lemn crestată ad-hoc la vîrf (33). Creangă se rușina puțin cu adevărat de a fi găsit în acest hal, de fapt se prefăcea cu umilința lui ironică înnăscută că se rușinează :

„— Iracu de mine ! se sperie el, m-ați găsit și dumneavoastră așa ca pe un prost... că tot prost îs eu de-acasă de la mama din Humulești. Nu puteam să mă îmbrac și eu, vai de mine ? Da', ian mă rog poftiți în casă colea. Să vă aduc niște apușoară rece. Ruxandăăă-i ! Ruxandăăă-i ! Ian dă fuguliță și adă apă rece. Poftiți mă rog în casă.

— Da' las', moș Creangă — ziceau tinerii — că stăm bine și-n cerdac.

— În cerdac ? D-apoi ce să vedeți de acolea ? Dealul Ciricului îi chel ca și în palmă la bunicul.

— Da' cu sănătatea cum mergi, moș Creangă ?“ mai întrebau.

Fața gălbicioasă, obosită și slăbiciunea trupului, care tremura, în ciuda înfățișării de voinicie, răspundea :

„— Mulțumesc, tot mai bine, zicea Creangă îmblînzind cu gluma penibila curiozitate : stupesc în barbă și trag oghealul cu dinții !“ (6)

Alteori, Creangă însuși, abia ieșit din grozavul atac, găsea o ușurare în mărturisirea glumeață :

„— D-apoi iar mi-a venit pîrdalnica de boală !“ Și încerca a sugera printr-o imagine începutul atacului :

„— Vezi așa, îmi vine o ameţeală la cap și parcă-mi iese un fum pe nas“ (5).

Începu să-i vină cîte două-trei leșinuri pe zi. Celor care îl vedeau păru cam buimac la minte, dar îl găsiră mereu vesel și grozav de guraliv. Veselia lui Creangă era de data asta mai mult un efect euforic al bolii însăși. Creangă spunea musafirilor din viaţa lui, scotea din sacul cu minciuni, cu poveşti „corosive“ și-și prezenta mîţele și-ndeosebi pe Suru, care sărea pe cleampă și deschidea ușa (6). El, care îmbia pe Eminescu să vină să vadă Ciricul înzăpezit, se arăta rușinat de bojdeucă.

„— Apoi din văile ieste mi-i rușine — zicea el călăuzind pînă la portiță pe musafir — dacă m-a vedea un om. Cine știe ce-a zice ; a zice că sunt beat, sau cine știe ce !“

El își lua un rămas bun plin de umor, dar și de enigmă dureroasă :

„— Cu bine și sănătate, și de acum într-o mie de ani bejănie !“

Într-o zi, Eduard Gruber, care se ocupa, spre dispreţul lui Maiorescu, de o „curiozitate a hipereste-ziei fără multă importanţă“, numită „audiţie colorată“, și voia să întemeieze stilistica pe observaţii psihologice experimentale, veni singur la bojdeucă și suci, se vede, în toate chipurile pe Creangă, care trebuie să se fi lăsat curios și cam mîndru pe socoteala psihologului, fiindcă Gruber dădu apoi această sentinţă : că „Creangă este un puternic tip sensual și auditiv ; cînd scrie el e foarte emoţionat, acum rîde singur, acum îi vin lăcrămile în ochi, face miș-

cări involuntare, transpiră neîncetat și respiră greoi, ca și cum ar merge repede. Cînd scrie, parcă aude fraza că i-o repetă cineva la urechi, apoi șterge, scrie și iar șterge, pînă ce fixează cuvintele și înțelesul frazei." (5)

Așa mergeau lucrurile cînd din București se auziră veşti rele. Eminescu înnebunise din nou și fusese iarăși internat. Creangă se frămînta cu „idioția" lui în Iași, în vreme ce la București poetul medita țeava metafizică cu apă atîrnată drept la mijloc. Și deodată, la mijlocul lui iunie, se auzi știrea cea grozavă : Eminescu murise. Această veste trebui să zguduie sufletul bolnavului. Fu văzut plîngînd ca un copil și adormind cu cartea de poezii a lui Eminescu. Presimțirea morții se înnegri și mai tare în inima lui. De acum el se gîndi cu seriozitate la stingere și-ncepu să-și pună întrebări asupra vieții viitoare. Ca diacon, nu prea se gîndise la astfel de lucruri, luat de nacazurile vieții, și nici seminarul nu avea obiceiul să răscolească sufletul cu niște probleme care nu trebuie popilor de țară. Cu o adîncă și calmă smerenie scrie el popii Gheorghe din Tîrgul-Neamț, plecîndu-se nu ca nepot, ci ca „fiu sufletesc" (30) : „Oare nu-i păcat de D-zeu să nu ne mai vedem noi, așa din cînd în cînd ? Dacă nu ne-om mai vedea cît mai trăim, apoi... morți... D-zeu știe ! Ce zici ? adevărat să fie ori nu ?"

Ca țăran, se împăcă desigur curînd cu ideea morții și-și zise că nu se cădea să-și chinuiască mintea cu ce nu putuse răzbi omenirea întreagă. Vesti doar, pe jumătate trist, pe jumătate glumeț, prietenilor :

„— De-acu nu-i mult pînă departe !“ (6)

Pe la jumătatea lunii decembrie tipograful Ionescu îl găsi ascuns în bojdeucă. Era cam bolnav și avea iar gust de glumă. Dar era încredințat că va muri :

„— Bre — se căi el — tare îmi pare rău că-s bolnav și mă tem c-am să mor și n-am să pot scrie anecdota cu moșu Haralambi și încă vreo două-trei ce le am în cap.“ (106)

În ziua de 31 decembrie 1889 institutorii solicitară lui Th. G. Rosetti, ministru de justiție și ad-interim la instrucție, care se afla în Iași, o audiență și fură primiți în Palatul administrativ. Va fi ieșit Creangă din curiozitate în oraș să mai afle ce se mai aude ? Vremea era urîtă, a ploaie, și zăpada îngreuia mersul. Povestitorul intră pe la vremea prînzului (așa cel puțin pare mai probabil) în tutungeria lui din strada Goliei 51, unde se afla fratesău Zahei (100). Era o prăvălie întunecoasă și urîtă, cu o mică odăiță în fund dînd spre o curte murdară. Aci Creangă se prăbuși deodată, lovit de atac și de apoplexie laolaltă, ori numai de cea din urmă. Se pare (amintirea contemporanilor e cețoasă) că trupul fu dus de frate la bojdeucă. Unii și-aduc aminte că au ridicat mortul din Țicău (5), altul îl văzu la biserică, probabil a cimitirului (108). Avea două lumînări la cap și lumea îl privea. Fața îi era rumenă și gura întredeschisă, ca pentru vorbire. Numai flăcările pîlpîitoare ale făcliilor dădeau ochilor scufundați luciul ceros al morții. Fiind sărbătoare, nu toată lumea știu de moartea povestitorului. Tipograful Ionescu și Miron Pompiliu se îngrijesc de înmormîntare (52), Zahei aleargă și el pe la cine știe cine, și părintele Gh. Ienăchescu pretinde a fi avut el sarcina îngropării (56). V. Pogor, care era primar, dădu locul la cimitir. În sfîrșit, se

răspîndi în pripă o invitație, cu un înger și o salcie, concepută în acest stil (52) :

Ioan Creangă

Profesor în vîrstă de 52 ani după o lungă suferință a încetat din viață în ziua de 31 decembrie. Înmormîntarea va avea loc marți 2 ianuarie ora 1 precis la cimitirul „Eternitatea" unde se află depuse rămășițele lui. Fii [sic], frate și surori roagă pe toți amicii, colegii și cunoscuții a asista la înmormîntare.

Nu asistară însă prea mulți, fiindcă invitațiile nu putură fi împărțite la vreme și mai ales fiindcă vremea era rea. Ploua de două zile, zăpada se topise și deodată un ger umpluse ulițele de ghețuș. Lumea se temea să iasă pe stradă. Veniră învățătorii, elevi și studenți și tînărul licențiat N. Iorga, Artur Stavri, Ed. Gruber, A. C. Cuza și alții, bineînțeles părintele Gh. Ienăchescu și ceilalți tovarăși la manuale. Sicriul era înconjurat de coroane, dintre care numai una din partea unui junimist, anume N. Gane. Pe panglica coroanei lui Constantin Creangă, bombastic, ca de obicei, se citi inscripția : „Voitorului meu de bine scump prieten și tată". Se ținură obișnuitele cuvîntări. Bătrînul institutor Toma Săvescu vorbi cu „o emoțiune foarte comunicativă" de viața și meritele răposatului. Mai patetic fu Eduard Gruber, care cuvîntă în numele cercului literar, în care zise că intrase Creangă de doi ani. „Jalnică adunare — vorbi el — o dureroasă datorie, cea de pe urmă, ne adună azi pe toți în fața mormîntului unde în curînd va odihni pentru vecie Ion Creangă, acest fruntaș al literaturii române. Nemîngîiatul fiu, rudele, prietenii și tinerimea entuziastă, admiratoare a lui Creangă, își simt acum inima zdrobită și cugetarea înnourată

în fața muteniei și a neclintirei în care el zace, mutenie și neclintire care ne face să ne îngrozim și să ne podidească lacrămile, pentru că nu mut și nu neclintit a fost Creangă în viața lui."

Altă moarte se cădea feciorului Smarandei și al lui Ștefan a Petrei, care se rătăcise dincoace de Siret, adus de căruța lui moș Luca. El trebuia să fie purtat în căruța cu boi, în port țărănesc, cu mîinile încrucișate, bocit creștinește de babe și de multele lui rubedenii, tămîiat și prohodit de popii și dascălii satului său, înmormîntat în ograda bisericii pe lîngă care se jucase și învățase, pentru ca femeile să presare la praznice tămîie într-un hîrb pe groapa sa năpădită de ierburi și să se jeluiască cu capul rezemat de strîmba cruce, în apropierea ruinoasei cetăți a Neamțului, prin care seara trec domoale vitele, acolo de unde se vede încețoșat Ceahlăul, și Ozana se-aude clipocind. I-a fost dat altfel.

Cînd groapa de clasa I de la „Eternitatea" se acoperi de pămînt, rude și prieteni scotociră prin bojdeucă. Căpitanul Creangă găsi pe undeva strînși destui bani, de vreme ce dărui numaidecît 9.000 de lei pentru tipărirea operei răposatului. Pe fundul unei lăzi se află o păpușă în chip de popă, cu potcap în cap, pe care sta scris : „Popa Smîntînă" (5). Unul îi culese fluierul. Țiitoarea lăsată în bordei scăpă în sfîrșit de terfeloagele care-i ședeau de atîta vreme în gît și făcu în fine curățenie. Trăi acolo și se mărită mai tîrziu cu un ins, devenind „doamna Ecaterina Deliu" (119). Ea nu știu niciodată pentru ce vine lumea într-un bordei surpat, dar întinse mîna pentru bacșiș și muri de beție în 1912. Bojdeuca rămase dezolată pe marginea rîpei, copacii se uscară, iar pe dealul altădată gol începu să răsară o turmă albă de căsuțe.

XIII. CREANGĂ „SCRIITOR POPORAL"

Cînd se vorbește despre opera lui Creangă, se admiră numaidecît „limba" lui, cu acest subînțeles că dacă s-ar înlătura lexicul dialectal, totul ar rămîne uscat. Cu toate acestea, sînt culegeri folcloristice în care poveștile apar ca niște adevărate muzee de limbă față de sobrietatea relativă a vorbirii lui Creangă, și totuși, valoarea literară a acestora e nulă. Dacă un prozator ne uluiește cu vocabularul lui regional, atunci se obișnuiește îndată a se zice că a apărut „un nou Creangă". Limba, văzută ca un adaos de frumusețe, n-a făcut însă niciodată o operă cu adevărat mare, și nici în cazul de față ea nu explică nimic. Multe din cuvintele „mai neobișnuite" pe care le tălmăcesc unii editori sînt banalități înțelese oriunde. A trebuit multă naivitate și credința nestrămutată că limba lui Creangă e de o speță rară pentru ca cineva să se lase orbit și să lămurească niște vocabule obișnuite ca : *a se aciua, a alinta, anapoda, apăraie, a ațipi, bîlbîit, a bănui* (a fi cu supărare), *bîrlog, bazaconie, bîzdîganie, belea, belșug, berechet, beteag, bezmetec, a se bizui, boarfe, boia, a bolborosi, bondar, bucluc, buhai, buimac, buluc, burangic, a buși, butuc, caier, a căina, cîinos, căpiță, a cărăbăni, cărîmb, catrafuse,*

catrinţă, căzătură, cazma, ceapcîn, chef, chiabur, chiag, a chicoti, a chiti, a chiui, ciolan, cireadă, ciudă, clacă, cocioabă, cuţitaş, darabană, a dîrdîi, dihanie, dihonie, dîmb, drob, duşcă, flecuşteţ, frecuş, gînsac, găteje, gîză, gazdă, giambaş, gloabă, grijuliv, grobian, haimana, hal, a hali, hambar, hîrcă, hazna, holteiu, hursuz, iarmaroc, a irosi, iţari, javră, jilţ, jivină, luncă, mahmur, matahală, miţă, mocnit, motan, năsălie, năstruşnicie, nătărău, ocol, ogradă, opaiţ, a oploşi, pacoste, păpuşoiu, păsat, poznă, prăpădenie, prisacă, proţap, a purcede, raclă, din răsputeri, sborşit, a scînci, a se sclifosi, scofală, sfrijit, soroc, a şterpeli, stog, a struni, şură, tont, a tupila vizuină, zăbavă, zdravăn, zgîrcit, zgribulit şi altele. Unele ca *a paşli* (despre care Creangă mărturiseşte : „nu-l cunosc bine, dar pare că-i *fug*"), *a şparli, a hali, a furlua* au un învederat colorit argotic. Este adevărat că sînt în opera povestitorului şi cuvinte dialectale (prea puţine), îndeosebi termeni de industrie sătească, şi că neologismele sînt cu îngrijire înlăturate, însă nu după criterii eufonice, ci fiindcă raţiunea literară cere ca eroii ţărani să vorbească ţărăneşte. Totuşi, Creangă, înrîurit de ceea ce văzuse la „Junimea", îşi făcuse către sfîrşitul vieţii o estetică fonetică în virtutea căreia trecea prin sită toate cuvintele şi ciocănea toate sunetele. Efectele acestor teorii, pentru care n-avea îndeajunsă pătrundere intelectuală, se văd. În vreme ce diaconul, amestecînd cum îi veneau la îndemînă neologismele şi cuvintele neaoşe pentru a-şi exprima ideile mai înalte, aşternea pe hîrtie întîmpinări către consistoriu şi minister sprintene şi pline de sarcasm, autorul matur al naraţiunii *Moş Ion Roată şi Unirea* vorbeşte pe un ton de abecedar. Mai mult decît varietate lexicală, este în opera lui Creangă un

accent. Chiar la citirea mută, urechea este mîngîiată de moliciunea sunetelor. Impresia aceasta vine nu din melodia studiată a silabelor, ci din reprezentarea clară a vieții țărănești din Moldova. Sînt de ajuns cîteva indicații de pronunție, pe ici, pe colo, cîte-un *ă... ra*, cîte-un *iaca*, cîte-un *valeu*, pentru ca sugestia accentului dialectal să se producă și să dea părerea că totul e citit cu fonetismul local. Transcrierea fonetică servilă Creangă o evită, și pe drept cuvînt, căci efectul ar fi caricatural.

Exagerarea valorii artistice a limbii lui Creangă vine dintr-o iluzie acustică formulată în regulă estetică. Sînt fonetiști care cred că sonul gol este expresiv, că o vocală e tristă și alta veselă. În lirică, problema s-ar putea discuta, în proză ea este extravagantă. Proza se bizuie pe reprezentări complexe de viață, fără de care cea mai suavă orchestră de vocale rămîne lipsită de sens estetic. Înțelegerea ideală a textului dă valori de frumusețe și sunetelor. *Bulicher, a ciocîrti, gîrneț, chilnă* sînt reuniuni de sonuri care nu spun nimic simțului estetic pînă ce nu sînt părți ale unei reprezentări : „Ș-odată scoate *bulicherul* din teacă, îl dă pe amînariu și începe *a ciocîrti* un *gîrneț* de stejar din anul trecut... L-a tăiat el, cum l-a tăiat, apoi a început a cotrobăi prin *chilna* căruței..." Acum, cînd ghicim că *bulicher* înseamnă custură, *gîrneț* — par, *chilnă* o parte a coșului căruței, cuvintele încep să sugereze și acustic : *bulicher* dă sonuri de fier hîrjîit, *a ciocîrti* imită cioplirea surdă a lemnului, *chilnă* scoate un uruit de lanțuri. Dar nici *bul*, nici *ciocîr*, nici *gîr*, nici *chil*, ca sonuri goale, nu exprimă nimic, căci *bul* intră în cuvîntul *bulgăre* cu ecouri surde, *ciocîr*, în *ciocîrlan* nu are nimic de-a face cu procesele onomatopeice, *gîr* este în *gîrlă* fluid, și *chil* este în *chilim* pîslos. Singura impresie estetică

ce iese din sonuri în rîndurile citate este uimirea de a auzi din gura cuiva un limbaj așa de nepre-văzut. Dar și asta face parte din reprezentarea propriu-zisă a vieții. Pornind de la această iluzie acustică, cutare editor se străduiește să statornicească un text din care să nu fugă nici un sunet autentic, ca nu cumva frumusețea limbii să iasă stricată. El transcrie cu îngrijire „băzdăganie" și „pîcîlit", deși aceste forme, departe de a fi plăcut sunătoare, trezesc în cea mai mare parte dintre români, obișnuiți cu limba autorilor clasici, un sentiment de neplăcere și chiar bănuiala că ar fi la mijloc vreo greșeală de tipar.

A studia deosebit limba lui Creangă, ca o pricină esențială a emoției artistice, este o eroare. Totuși, o limbă a lui Creangă, sau, mai bine zis, a eroilor lui Creangă, există. O operă dramatică trăiește prin conflict, prin structura sufletească a eroilor, însă limba este și ea un element al acestei structuri. Dacă îndreptăm vorbirea lui Cațavencu și a lui Pristanda, acești eroi mor, căci limbajul e un mod al lor de existență. Limba lui Caragiale nu are în sine valoare estetică, ci este numai o modalitate de reprezentare. Același fenomen se petrece în opera lui Creangă, în bună parte dialogică. A admira limba povestitorului în sine înseamnă a afirma că ea trebuie să placă oricui în temeiul esteticii acustice. Dar nu e de loc dovedit că limba lui Creangă e „frumoasă", și e chiar cu putință ca vreunui nemoldovean accentul dialectal să-i producă oarecare iritație. Nimic nu sună muzical în :

„— Gata, jupîne Strul ; numai s-adăp iepușoarele iestea."

Nici *iepușoare*, nici *iestea* n-au o acustică mai estetică. Însă creează o atmosferă. Nicăieri limba nu e a „artistului", ci a eroilor lui, chiar cînd Creangă

însuși vorbește. Căci atunci cînd autorul însuși zice : „Și cum era moș Nichifor strădalnic și iute la trebile lui, răpede zvîrle niște coșolină în căruță, așterne deasupra o pereche de poclăzi, înhamă iepușoarele, își ia cojocul între umere și biciul în mînă și tiva, băiete !“, el nu vorbește ca autor, ci ca povestitor, ca un om care stă pe o laviță ori pe o prispă și povestește altora, fiind el însuși erou subiectiv în narațiunea obiectivă. Nici *Amintirile* și cu atît mai puțin *Poveștile* nu sînt opere propriu-zise de prozator, valabile în neatîrnare, ci părți narate dintr-o întocmire dramatică cu un singur actor, monologică. Creangă este aci povestitor de basme, aci actor de compuneri ce intră în definiția veche a nuvelei. Însă povestea și nuvela sînt — cu singura deosebire că cea dintîi cuprinde element fabulos — foarte asemănătoare între ele, și amîndouă profund deosebite de roman și de nuvela modernă, care e adesea un roman scurt. Romanul este reprezentarea obiectivă a unei realități, și autorul lui, simbolizînd putința de observare a oricărui individ, rămîne un factor exterior scrierii, absent. Autorul unui roman nu există în scrierea lui chiar cînd aceasta e autobiografică, fiindcă în particular noi nu căutăm decît universalul. De aceea problema estetică, stilistică este în roman fără însemnătate. Nuvela (fie fabuloasă, fie realistică) este însă un spectacol. Conținutul ei universal e așa de tipic, încît foarte adesea ascultătorul îl cunoaște. Nuvela nu e ascultată pentru observația ei, ci pentru modalitatea spunerii. Ea e o arie care poate fi cîntată mai bine sau mai rău. În nuvelă autorul este actor, și fie că el are o mișcare vizibilă, fie că e prezent numai în chipul de a conduce narațiunea, este urmărit cu pasiune de ascultător. *Halimaua* și *Decameronul* sînt modelele

genului nuvelistic. Dintr-o greșită înțelegere artistică, unii izolează nuvela de ceremonia spunerii ei. În *Decameron* sînt zece tineri (bărbați și femei) care povestesc pe rînd, fiecare cu temperamentul și nota lor literară, care se vădesc în alegerea nuvelei și în conducerea ei. Reuniunea zilnică a tinerilor, convorbirile preliminare, descrierea petrecerilor lor nu este indiferentă, deoarece povestitorii sînt actorii acestei ceremonii, iar nuvelele nu înfățișează decît experiența și modalitatea lor de comunicare. În nuvelă este adesea obiceiul, printr-o tradiție orientală, de a se face întreruperi, de a se lega convorbiri de comentariu între narator și ascultător, ca spre a se atrage atenția asupra caracterului dramatic al nuvelei. În povestea românească prezența povestitorului ca actor în mijlocul ascultătorilor e simbolizată printr-un refren ca acesta : „Dumnezeu să ne ție, că cuvîntul din poveste înainte mult mai este..." Astfel stînd lucrurile, limba actorului care spune nu e indiferentă, însă ea n-are o valoare intrinsecă, muzicală, ca în lirică, ci numai una documentară. Limba lui Creangă este sufletul povestitorului, în măsura în care și acesta se așază ca vorbitor în mijlocul ascultătorilor, și totodată sufletul eroilor săi. Narațiunea are două realități concentrice : întîi pe aceea a povestitorului, care stîrnește hazul și mulțumirea prin chiar prezența lui, cum se întîmplă cu actorul și cu oratorul, apoi pe aceea a lumii din narațiune. Aceste două realități nu se pot însă desface. O poveste nespusă de cineva e un scenariu de *commedia dell'arte* nejucat. Limba este modul de expresie al lui Creangă și al eroilor săi, și nu trebuie niciodată considerată ca o frumusețe pur formală, fiindcă atunci ar deveni o simplă convenție stilistică, fără putere de reprezentare.

Dacă limba nu se poate studia ca un veşmînt estetic, care, aruncat peste o materie urîtă, ar înnobila-o, nici cuprinsul în sine nu trebuie exaltat după principiile prozei. Sînt unii care admiră puterea „de a crea tipuri vii", crezînd că aici stă talentul de povestitor, darul de observare şi de creaţie şi alte asemenea. Întrucît priveşte *Amintirile* şi *Moş Nichifor Coţcariul* se poate vorbi oarecum de „tipuri vii", dar în sensul exterior al autenticităţii. Fiindcă ce observaţie pătrunzătoare este în *Amintiri* ? O mamă de la ţară îşi ceartă copiii, un tată se-ntreabă cu ce-o să-şi ţină băieţii în şcoli, copiii fac nebunii, un popă joacă cu poalele anteriului prinse în brîu, toate acestea în mod mai mult anecdotic, pe puţine pagini. Întîmplările par adevărate, dar ele sînt tipice. Nici Ştefan a Petrei, nici Smaranda, nici Ionică nu trăiesc în adîncime, într-o dramă nouă a părinţilor şi copiilor. Aceeaşi materie, povestită cu altă gesticulaţie, şi-ar pierde cu totul aerul viu. Aceasta în privinţa *Amintirilor*. Dar în poveşti de ce observaţie şi de ce creaţie de viaţă poate fi vorba ? În poveste totul e simbolic şi universal şi, dacă vreo contribuţie creatoare se poate aduce, atunci ea este, aşa cum o găsim la Eminescu, numai în direcţia fantasticului. În poveste, Creangă nu avea ce să observe, iar în scrierile realistice vede ceea ce ar fi văzut oricine fără vreun dar deosebit. Nu este nici o adîncime extraordinară în a-şi aduce aminte că „mama era în stare să toarcă-n furcă şi să-nvăţ mai departe". Remarcabilă este exactitatea vorbirii transcrise fără alterare :

„— Aşa a fi, n-a fi aşa, zise mama, vreu să-mi fac băietul popă, ce ai tu ?"

A descoperi observaţie şi creaţie în poveste şi nuvela clasică înseamnă a ignora adevărata structură a acestor speţe literare. În poveste şi nuvelă

nu se observă, ci se demonstrează. Orice narațiune se desfășoară pe o temă morală, care este formulată limpede ori numai subînțeleasă. *Romeo și Julieta* de Da Porto ori de Bandello este demonstrarea nenorocirilor la care poate duce încăpățînarea părinților față de copiii îndrăgostiți. Povestea lui Camaralzaman din *O mie și una de nopți*, din care a ieșit *Turandot* de Carlo Gozzi este ilustrarea capriciilor unor fete care abuzează de slăbiciunea părinților și de înflăcărarea tinerilor. Toată arta povestitorului, scutită principial de orice observație nouă, stă în pateticul ori umorul demonstrației, într-un mod propriu de a tăia respirația, de a amîna deznodămîntul, de a stîrni indignarea etică. E o artă foarte apropiată de teatru și de oratorie, aproape inanalizabilă, și se cheamă darul de a povesti, și nu are nimic de a face nici cu estetica limbii, nici cu observația. Poveștile lui Creangă, aci adevărate nuvele de tip vechi, aci narațiuni fabuloase, sînt și ele dezvoltări ale unei observații morale milenare. În *Soacra cu trei nurori* dăm de veșnicul conflict între noră și soacra care ține mai mult la fecior ; *Capra cu trei iezi* este ilustrarea iubirii de mamă ; *Dănilă Prepeleac* dovedește că prostul are noroc ; *Punguța cu doi bani* dă satisfacție moșilor care nu trăiesc bine cu baba ; *Povestea porcului* arată că pentru o mamă și cel mai pocit prunc e un Făt-Frumos ; *Fata babei și fata moșneagului* este vestita dramă a copiilor vitregi ; *Povestea lui Stan Pățitul* cuprinde morala bărbaților cu privire la femei ; *Ivan Turbincă* demonstrează că moartea a fost lăsată de Dumnezeu cu socoteală ; *Povestea lui Harap Alb* e un chip de a dovedi că omul de soi bun se vădește sub orice strai și la orice vîrstă. Nici *Amintirile* nu ies din această formulă simplă a nuvelei. În ele este simbolizat destinul oricărui copil : de a face

bucuria și supărarea părinților și de a o lua și el pe-ncetul pe același drum pe care l-au luat și-l vor lua toți. În *Amintirile* lui Creangă nu este nimic individual, nimic cu caracter de confesiune ori de jurnal care să configureze o complexitate sufletească nouă. Creangă povestește copilăria copilului universal.

Așa cum în lirică există momente pure, scutite de orice fabulă și de orice noțiune, proza are și ea varietăți pure de epică, fără observație analitică și fără creație inedită. Scriitorul nu vede nimic nou și nu adîncește, ci numai *zice*, cu un farmec misterios ca și muzica unor poeți și care trebuie determinat de la caz la caz. Bineînțeles, asta nu ne scoate din sfera realismului și nici nu înseamnă anularea determinațiilor de timp și spațiu în care se exprimă tipicul. E foarte îndoielnic că junimiștii și-au dat seama numaidecît de natura talentului lui Creangă. Pe ei îi încîntau „corosivele" și hazul oral al povestitorului. Analizînd azi *Capra cu trei iezi*, descoperim în ea procedeele lui La Fontaine. Animalele sînt văzute omenește. Însă nu observația este esențialul, fiindcă atît cît vorbește capra ca mamă nu e de ajuns, cu tot pitorescul, spre a crea o dramă a maternității. În fond, avem de a face cu o comedie în care tot meșteșugul este sublinierea cu mijloace realistice a analogiei dintre lumea animală și cea umană. Animalele nu sînt un simplu pretext pentru a zugrăvi viața țărănească, ci niște simboluri-caricaturi. Capra cea cu multe ugere și cu glas behăitor este o caricatură oferită chiar de natură, a mamei, iar lupul cu ochi tulburi și dinți ascuțiți este simbolizarea tipică a omului fără nici un scrupul. Ca simplă transcriere a limbajului unei țărănci supărate, văităturile caprei sînt de oarecare culoare; ca manifestare cvasi umană a unui animal, ele sînt

bufone. Behăitura caprei răsună laolaltă cu jelania țărăncii, dînd un spectacol caricatural.

„— Ia las' că l-oiu învăța eu ! Dacă mă vede că-s o văduvă sărmană și c-o casă de copii, apoi trebuie să-și bată joc de casa mea ? și pe voi să vă puie la păstramă ? Nici o faptă fără plată... Ticălosul și mangositul ! Încă se rînjea la mine cîteodată și-mi făcea cu măseaua... Apoi doar eu nu-s de-acelea de care crede el : n-am sărit peste garduri niciodată, de cînd sînt. Ei, taci, cumătre, că te-oiu dobzăla eu ! Cu mine ți-ai pus boii în plug ? Apoi ține minte că ai să-i scoți fără coarne !

— Of ! mămucă, of ! Mai bine taci și lasă-l în plata lui Dumnezeu ! Că știi că este o vorbă : Nici pe dracul să-l vezi, da' nici cruce să-ți faci !

— Ba nu, dragul mamei ! Că pînă la Dumnezeu, sfinții îți ieu sufletul. Ș-apoi ține tu minte, copile, ce-ți spun eu : că de i-a mai da lui nasul să mai miroase pe-aici, apoi las' !"

Capra a devenit deci o mască de comedie, simbolizînd tipul feminin vorbăreț și văităreț. Mijlocul de caracterizare nu este analiza, ci desfășurarea dramatică. Creangă are însușiri de comediograf, și dacă ar fi scris piese de teatru cum plănuia, ar fi izbutit și în acest gen. Comedia trăiește în bună parte dintr-o poftă de vorbă pe care autorul o comunică tuturor persoanelor. În narațiune, Creangă, ca povestitor, joacă pe rînd toate personajele, căci poveștile sînt aproape în totalitatea lor dialogice, vorbite. Mai niciodată scriitorul nu se pierde în descripții și în pure istorisiri. *Soacra cu trei nurori* e și ea o comedie, fără elementul fabulistic al animalului simbol caricatural. Soacra a căpătat de altfel în popor renumele unei caricaturi. Cînd Creangă povestește, compunerea este bine scrisă, dar nu extraordinară, cînd însă eroii

încep să vorbească, atunci gesticulația și cuvintele lor ating culmea tipicului. Soacra înfăptuiește în vorbirea ei perfecțiunea malignității socerale, și peste această expresie nu se mai poate trece :

„— Iată ce-am gîndit eu, noro, că poți lucra nopțile. Piua-i în căsoaia de alături, fusele în oboroc sub pat, iar furca după horn. Cînd te-i sătura de strujit pene, vei pisa malai ; și cînd a veni bărbatu-tău de la drum, vom face plachie cu costițe de porc de cele afumate, din pod, și, Doamne, bine vom mînca ! Acum deodată, pînă te-i mai odihni, ie furca în brîu și pînă mîni dimineață să gătești fuioarele aceste de tors, penele de strujit și malaiul de pisat. Eu mă las puțin, că mi-a trecut ciolan prin ciolan cu nunta voastră. Dar tu să știi că eu dorm iepurește ; și pe lîngă iști doi ochi, mai am unul la ceafă, care șede pururе deschis și cu care văd și noaptea și ziua tot ce se face prin casă. Ai înțeles ce ți-am spus ?

— Da, mămucă. Numai ceva de mîncare...

— De mîncare ? O ceapă, un usturoiu ș-o bucată de mămăligă rece din poliță sînt destul pentru o nevastă tînără ca tine... Lapte, brînză, unt și ouă de-am putè sclipui să ducem în tîrg, ca să facem ceva parale ; căci casa s-a mai îngreuiat cu un mîncău, și eu nu vreu să-mi pierd comîndul.“

Cine nu se lasă înșelat de deosebirea de medii nu poate să nu observe înrudirea artei lui Creangă cu aceea a lui Caragiale. Amîndoi caracterizează dialogic și au un umor verbal pe care-l comunică personajelor. Amîndoi pun în gura eroilor vocabulare originale — unul țărănesc, altul orășenesc semidoct. Aceste vocabulare n-au nici o importanță estetică în sine, ci numai una de caracterizare. Vorbirea descrie mișcările interioare. „Doamne, bine vom mînca !“ al babei este foarte puțin o expresie

frumoasă, ci un mod tipic și comic de exteriorizare a zgîrceniei, care sună *mutatis mutandis* ca *C'ești copil ?* sau *Que diable allait-il faire dans cette galère ?* Ca și Caragiale, Creangă alternează dialogul cu părți ale sale, care nu sînt simple comunicări de fapte, ci un monolog al autorului, bizuindu-se pe același umor al cuvîntului tipic. Această parte, lipsită de obiectivitate, în care autorul-actor comentează dialogul, trebuie nu citită, ci reprezentată scenic. Ea este corespondentul monologului caragialesc sau al corului antic, care urmărește gesturile eroilor, judecîndu-le. Comentarea faptelor nurorilor e făcută cu comică dușmănie față de soacră :

„Se înduplecară și cele două, intrară cu toatele în casă, luară pe babă de păr ș-o izbiră cu capul de pereți, pînă i-l dogiră. Apoi cea mai tînără, fiind mai șugubeață decăt cele două, trăntește baba în mijlocul casăi ș-o frămîntă cu picioarele, ș-o ghigoșește ca pe dînsa; apoi îi scoate limba afară, i-o străpunge cu acul și i-o presură cu sare și cu piperiu, așa că limba îndată se umflă și soacra nu mai putu zice nici cîrc! Și slabă și stîlcită cum era, căzu la pat bolnavă de moarte. Apoi nurorile, după sfătuirea celei cu pricina, așezară baba într-un așternut curat, ca să-și mai aducă aminte de cînd era mireasă; și după aceea începură a scoate din lada babei valuri de pînză, a-și da ghiont una alteia și a vorbi despre stîrlici, toiag, năsălie, poduri, paraua din mîna mortului, despre găinile ori oaia de dat peste groapă, despre strigoi și cîte alte năzdrăvănii înfiorătoare ; încît numai aceste erau de ajuns, [ba și de întrecut], s-o vîre în groapă pe biata babă.

Iaca fericirea visată de mai înainte, cum s-a împlinit !“

Dănilă Prepeleac se poate juca aproape în întregime. Intonația cuvintelor, gestul ghicit cu care eroul le spune, acestea sînt totul :

„— Prietene, zise Dănilă, nu mi-i da capra ceea, să-ți dau carul ista ?

— Apoi... dă... capra mea nu-i de cele săritoare, și-i bună de lapte.

— Ce mai la deal, la vale ; bună, nebună, na-ți carul și dă-mi-o[...]

— Bun, zise Prepeleac. Ia pe ist cu capra știu încaltea că bine l-am boit[...]

De-aș ajunge mai degrabă în tîrg, zise Prepeleac, să scap de rîia asta[...]

— Bun întîlnișul, om bun ! zise Dănilă.

— Cu bine să dea Dumnezeu !

— Nu vrei să facem schimb ? să-ți dau capra asta și să-mi dai gîsca ?

— N-ai nimerit-o, că nu-i gîscă, ci-i gînsac ; l-am cumpărat de sămînță.

— Da, dă-mi-l, dă-mi-l ! că-ți dau și eu o sămînță bună...

— De mi-i da ceva adaos, poate să ți-l dau ; iară de nu, norocul gîștelor de-acasă ; că are să facă un otrocol prin ele, de s-a duce vestea ![...]

— Na ! c-am scăpat de dracul, și-am dat peste tată-său : aista mă asurzește. Las' că te-nsor eu și pe tine acuș, [măi buclucașule] [...]

— Na-ți-o frîntă, că ți-am dres-o ! Dintr-o pereche de boi [de-a mai mare dragul să te uiți la ei], am rămas c-o pungă goală. Măi, măi, măi, măi ! Doar știu că nu mi-i acum întîi [și dată], să merg la drum ; dar parcă dracul mi-a luat mințile."

Cea mai originală manieră de a trata fabulosul se dezvăluie în *Povestea lui Stan Pățitul*. Desfășurarea scenică este păstrată aproape peste tot, dar cu o notă neprevăzută. Fantasticul e tratat realis-

tic, cu multă culoare locală țărănească. Dracul, prefăcut în copil, se înfățișează la poarta lui Stan și după aceasta urmează apoi un dialog ce pare rupt din viața zilnică :

„— Țibă ! Hormuz ; na ! Balan ; nea ! Zurzan ; dați-vă în lături [cotarle] !... Da' de unde ești tu, măi țîcă ? și ce cauți pe-aici, spaima cînilor !

— De unde să fiu, bădică ? Ia sînt și eu un băiet sărman, din toată lumea, fără tată și mamă, și vreu să întru la stăpîn.

— Să întri la stăpîn ? D-apoi tu nici de păscut gîștele nu ești bun... Cam de cîți ani ăi fi tu ?

— Ia poate să am vreo treisprezece ani.

— Ce spui tu, măi ?... Apoi dar bine-a zis cine-a zis că vrabia-i tot puiu dar [numai] dracul o știe de cînd îi... Eu de-abia ți-aș fi dat șepte, mult opt ani. Dar ce, Doamne iartă-mă ; pesemne că și straiele acestea pocite fac să arăți așa de sfrijit și închircit. Am mai văzut dăunăzi îmblînd pe-aci prin sat un ciofligar de-alde tine, dar acela era oleacă mai chipos și altfel îmbrăcat !“ etc.

Dialogul e plin de autenticitate, însă fără adîncimea nuvelistică el n-ar fi putut constitui o observație. Efectul literar vine din originala alăturare a miraculosului cu cea mai specifică realitate, și e din cîmpul comicului. Eroii sînt, în înțelesul bun literar, vulgari. Dumnezeu, sfinții, zmeii, împărații, împărătesele vorbesc ca niște ființe ce și-au uitat cuviința rangului, dîndu-și pe față ingenuitatea sufletească. Graiul lor e humulestean, dar nu pentru aceasta sînt valoroase poveștile, nu pentru că, după cum socotesc unii, acel grai ar fi fost ridicat la potența artistică, ci fiindcă oricînd contrastul dintre starea socială și vorbire este frumos în sensul bufon al comediei. Creangă nu e de loc poet (cum e pildă, în basm Eminescu), ci un mare histri

și Caragiale. Pînă și țăranul simte nevoia de a se ridica în poveste deasupra concretului și istoricului și de a sublima realitatea. Tot ce în genere e transcendent în poveste la Creangă e readus pe pămînt și micșorat. Să aruncăm ochii prin povestea *Ivan Turbincă* și să extragem cîteva fragmente de convorbire :

„— ...hai să ne grăbim, ori să ne dăm într-o parte ; nu cumva ostașul cela să aibă hărțag și să ni găsim beleaua cu dînsul. Știi c-am mai mîncat eu o dată de la unul ca acesta o chelfăneală."

„— Ei, Ivane, doar te-ai săturat acum de umblat prin lume după crancalîcuri ?"

Limbajul acesta e pitoresc de bună seamă, dar fără un substrat fantastic sau realistic n-ar însemna mare lucru. Cînd însă aflăm că sfîntul Petre și Dumnezeu înșiși vorbesc așa de colorat, atunci efectul e de o înaltă bufonerie. Amestecul acesta de fabulos și țărănie, de ireal și realism în sisteme dramatice în care toți eroii aproape numai vorbesc, iar partea narativă este un monolog al autorului face tot farmecul poveștilor. Limba, observația, caracterizarea persoanelor, toate elementele luate în parte sînt valoroase, dar insuficiente. Laolaltă însă, ele conlucrează. Iată de pildă, *Povestea porcului.* Sîntem în deplin sat arhaic. Un moș și-o babă au găsit un purcel și-l cresc în lipsă de alt prunc. Moșul află în curînd de un edict imperial și-l co[illegible]ică babei cum i-ar da o știre de la vorni[illegible] sau din tîrg de la Neamț.

[illegible]snege, ce mai știi de pe la tîrg ?

[illegible], mai babă ? Ia nu prea bune vești : [illegible] să-și mărite fata.

[illegible]este rea, moșnege ?

[illegible]luiește puțin, măi babă, că nu-i [illegible] ce-am auzit eu, mi s-a suit pă-

rul în vîrful capului. Și cînd ți-oiu spune pînă la sfîrșit, cred că ți s-a încrîncina și ție carnea pe tine.

— Dar de ce, moșnege ? Vai de mine !

— D-apoi iaca de ce, măi babă, ascultă : Împăratul a dat de știre, prin crainicii săi, în toată lumea : că [ori]cine s-a afla să-i facă, de la casa aceluia și pînă la curțile împărătești, un pod de aur, pardosit cu pietre scumpe, și feliu de feliu de copaci, pe de o parte și pe de alta, și în copaci să cînte tot felul de paseri, care nu se mai află pe lumea asta, aceluia îi dă fata ; ba cică-i mai dă și jumătate din împărăția lui. Iară cine s-a bizui să vie ca s-o ceară de nevastă, și n-a izbuti să facă podul, așa cum ți-am spus, aceluia pe loc îi și taie capul. Și cică, pînă acum, o mulțime de feciori de crai și de împărați, cine mai știe de pe unde, au venit, și nici unul din ei n-a făcut nici o ispravă ; și împăratul, după cum s-a hotărît, pe toți i-a tăiat, fără cruțare, de le plînge lumea de milă ! Apoi, măi babă, [ce zici ?] bune vești sînt acestea ? Ba și împăratul cică s-a bolnăvit de supărare !

— Of, moșnege, of ! boala împăraților e ca sănătatea noastră ! Numai despre feții de împărat, ce mi-ai spus, mi se rupe inima din mine, că mare jale și alean or fi mai ducînd mamele lor pentru dînșii ! Mai bine că al nostru nu poate vorbi și nu-l duce capul [ca pe alții] la atîtea iznoave.

— Bune-s și aceste, măi babă ; da' bună ar fi și aceea cînd ar avea cineva un fecior care să facă podul și să ieie pe fata împăratului, că știu c-ar încăleca pe nevoie și, Doamne ! mare slavă ar mai dobîndi în lume."

Așa vorbesc moșul și baba, și vorbirea lor e plină de farmec dialectal prin autenticitate, deși în acest chip n-ar depăși interesul deșteptat de orice

stenogramă. Lucrul curios este că acești țărani de cătun uitat prin munți pomenesc de împărăție cu familiaritate, ca și cînd ea ar fi pe aceeași linie de existență. În povestea lui Creangă nu există cultural decît o singură clasă socială, aceea țărănească, și lumea întreagă nu e decît o sporire a dimensiunilor rînduielii din sat. Nu astfel este povestea în genere. În dorința de a-și reprezenta lumile necunoscute, povestitorul obișnuit născocește străluciri și ceremonii fabuloase. În *Povestea porcului* moșul nu socotește de loc nebună ideea ca el, țăran, să-și trimită feciorul, dacă l-ar avea, în pețit la împărat. Și cînd porcul, care era un tînăr vrăjit, deschide gura și îndeamnă pe bătrîn să meargă la împărat, moșul nu se sperie de întîmplare, ci doar se-ntreabă cu oarecare temere :

„— D-apoi ai să-l poți face, dragul tatei ?“

După foarte puțină codire, bătrînul se gătește și pleacă la curtea împărătească, în tîrg. Cum este această curte, tot așa de aproape de locul casei moșilor, ca Tîrgul-Neamț de Humulești, povestitorul nu spune, fiindcă nu-și poate închipui nimic peste starea țărănească. Străjerii vorbesc ca niște pîndari de vie :

„— Dumneta, moșule, cum vedem noi, cauți pricină, ziua-meaza mare, cu lumînarea.“

Moșneagul, fără nici un fel de spaimă de autoritate, răspunde țanțoș :

„— D-apoi asta nu vă privește pe d-voastre ; ia mai bine păziți-vă gura și dați de știre împăratului c-am venit noi...“

Împăratul, la rîndu-i, se mînie cînd vede pe bătrîn cu purcelul, ca cel mai de rînd dintre oameni :

„— Da' bine, moșnege, cînd ai venit în cela rînd, parcă erai în toată mintea ; dar acum unde te vi-

sezi, de umbli cu porci după tine ? Și cine te-a pus în cale să mă iei, tocmai pe mine, în bătaie de joc ?"

Dat afară în chipul cel mai verde cu „ia-ți porcul de-aici și ieși afară", moșul răspunde înțepat :

„— Milostiv este Cel-de-sus, măria-voastră. Iară dacă s-a întîmpla, — să nu bănuiți, puternice împărate, — după dorința luminării-voastre, apoi atunci să ne trimeteți copila acasă."

Ceva asemănător se petrece în *Istoria lui Aladin* din *O mie și una de nopți* (care pare să fie izvorul îndepărtat al acestei povești). Aladin, fiul unui croitor, își trimite mama în pețit la sultan. Fastul curții este înfățișat cu întreg sentimentul deosebirii de clase. Femeia din popor pătrunsă de maiestatea împăratului vine de cîteva ori în divan fără a îndrăzni să deschidă gura, apoi vorbește cu o stilizare ceremonioasă care dezvăluie tot sentimentul nimicniciei ei :

„— Monarh mai presus de toți monarhii lumii... înainte de a vădi maiestății-voastre pricina extraordinară și aproape de necrezut care mă face să mă înfățișez înaintea tronului sublim, o rog să-mi ierte îndrăzneala, ca să nu zic neobrăzarea cererii pe care am să i-o fac : ea este așa de neobișnuită, încît tremur și mi-e rușine s-o înaintez sultanului meu."

Se înțelege că și sultanul se poartă față de femeie cu toată cuviința. Cînd purcelul-fecior de împărat din povestea lui Creangă face minunea de a zidi palatul, împăratul se sperie și dă fata. Povestitorul nu poate să descrie strălucirea arhitectonică, totul reducîndu-se la nota simplistă că palatul era plin de „toate bunătățile de pe lume". Dimpotrivă, sultanul din *O mie și una de nopți* e încîntat, și palatul e descris cu un mare simț al

somptuozității feerice. Sultanul e un estet fin, care se extaziază în fața pietrelor prețioase dăruite de Aladin : „Ah ! ce frumusețe ! Ce bogăție !“ Deși fiu de croitor, Aladin are simțul marelui lux. Mireasa lui e înconjurată de o sută de sclave, îmbrăcate măreț, însoțită de ceauși, de eunuci negri pe două rînduri, dusă în sunet de instrumente. Și, ca unei adevărate fete de împărat, i se hotărăște o viață de festinuri în mari saloane, luminate de mii de lumînări. Mireasa porcului începe dimpotrivă o viață cu nimic deosebită de a unei fete de țăran. Ea se apucă pe dată „de gospodărie“. Palatul e o „casă“ cu „sobă“, în care sobă femeia aruncă pielea de porc pe care bărbatul o lăsa peste noapte. Cu mare greutate, tînăra femeie, părăsită de bărbat și pedepsită să nu poată naște fără dezlegare de la el, îl găsește undeva departe. Făt-Frumos are și aici obiceiuri țărănești : el bea înainte de culcare cîte-o cupă cu lapte dulce. Vrăjitoarea care-l păzește are toate atributele unei babe rele de sat. Ea e o „hîrcă“, o „hoanghină“.

Fata babei și fata moșneagului are o temă în linii generale asemănătoare cu cea din *Les fées* și din *Cendrillon* de Ch. Perrault. Deosebirea de nivel social este izbitoare. Cendrillon este pusă la treburi grele, dar într-o casă de gentilom. Odăile surorilor au parchet, oglinzi mari. La masă este veselă complicată, pe care trebuie s-o spele fata oropsită. Fetei cuminți din *Les fées* zîna nu-i cere decît treaba ușoară de a-i da de băut din ulcior. Singura privațiune a Cenușăresei este de a nu se putea îmbrăca frumos și merge la bal. Fata babei din povestea lui Creangă e doar leneșă și se duce la șezătoare, fără nici o altă bucurie. În schimb, fata moșului face niște munci de țărancă de munte. Din bogăția tabloului etnografic, din țărănia dia-

logului, din naiva idee de bogăție a fetei harnice iese tot umorul poveștii. Fata babei e „slută", „țîfnoasă" și s-alintă „ca cioara-n laț". Ea e „sora cea de scoarță". Fata moșului muncește de „nu-și mai strînge picioarele". Ea e „piatră de moară în casă", iar soră-sa, „busuioc de pus la icoane". Fata babei este gătită duminica „de parc-a lins-o viței". Gura babei „umbla cum umblă melița". Moșneagul este „un gură-cască", „se uită în coarnele ei". În casa lui „a apucat a cînta găina", fiindcă dacă îndrăznește „să se întreacă cu dedeochiul", baba și fata ei „îl umple de bogdaprosti". Factorii miraculoși se înfățișează fetei harnice gonite de acasă în chip de munci grele, respingătoare. O căței bolnavă cere să fie îngrijită, un păr se roagă să fie curățat de uscături, o fîntînă vrea să fie rînită, un cuptor strigă să fie lipit, Sfînta Duminecă o pune să dea de mîncare la felurite jivine. Răsplata este și ea dintre cele mai modeste, în nepotrivire cu atîta mișcare de forțe supranaturale. Cuptorul îi dă alivenci, fîntîna îi dă apă și două pahare de argint, părul îi dă pere, cățeluța îi dă o salbă de galbeni (cum are orice fată mai cu stare de la țară) și Sfînta Duminică o ladă (cea mai prețioasă), din care ies cirezi de vite și turme de oi (cam ce are un țăran chiabur de munte). Ca încheiere, fata moșului se mărită cu „un om bun și harnic", nescăpînd, prin urmare, nici acum de trebi.

Nici Stan, din *Povestea lui Stan Pățitul*, nu se ajută mai bine de dracul. Savuros este tocmai amestecul de miraculos și de rural. Povestitorul nu poate să-și închipuie o lume mai complicată decît aceea din Humulești, dar pe aceasta o înfățișează, în chip original pentru o poveste, cu mijloace de nuvelă modernă. Gesturile, vorbele eroilor sînt urmărite și notate cu exactitate. Stan „se scoală de

noapte, face mămăligă îmbrînzită și ce-a mai dat D-zeu, pune mîncarea în traistă, înjugă boii la car, zice Doamne-ajută, și se duce la pădure să-și aducă un car de lemne". Altă dată „luase ceaunul de pe foc, să mestece mămăligă". Sînt cîteva mișcări elementare, dar caracteristice pentru viața de țară, și mai ales un aer de liniște fabuloasă. La iad Scaraoschi vorbește ca orice babă din sat :

„— Ei bine, zmîrdoare uricioasă ce ești, de mîncat, ai mîncat boțul cel de mămăligă, dar ce-a zis omul acela cînd a pus mămăliga acolo pe teșitură [ai tu la știință] ?

— Ba de asta nu știu nimica, stăpîne [...].

— Așa ? În loc să-ți dai osteneală ca să afli pînă și gîndul oamenilor, nu știi nici macar ceea ce vorbesc ei ? Mai pot eu să am nădejde în voi ? Ei las' că-ți găsesc eu acuș leacul ! Te-i învăța tu minte de altădată"...

Chirică, dracul, își pune în gînd să însoare pe Stan, și acesta joacă la horă cu cîteva fete. Povestitorul nu se mulțumește numai cu nararea faptelor, ci le dă o explicație dramatică. Stan pune la contribuție toate mijloacele verbale ale locului pentru a-și exprima tulburarea erotică :

„— Apoi dă, nu știu cum să mai zic și eu ; pesemne păcatele mi te-au scos înainte, măi Chirică. Eu gîndesc s-o pornesc pe treabă ; fata-i hazulie și m-a fărmăcat de-acum."

Sau :

„— Ei, stăpîne, cum văd eu nici de asta nu te-ai da în lături ; așă-i că ți-a căzut tronc la inimă ?

— Mai așa, măi Chirică !"

Este aici toată pudoarea și moliciunea la faptă a țăranului. Apoi urmează scena plină de culoare a intimității erotice :

„Atunci bucuria lui Ipate ! Începe a se ţinè după fată ca scaiul de oaie. Şi unde nu ţi-o înşfacă pe sus şi se ieu ei ba din tîlcuri, ba din cimilituri, ba din păcălit, ba din una, ba din alta, şi, de colè pînă colea, şi-au plăcut unul altuia."

O babă care face pe mijlocitoarea vorbeşte lui Stan cînd acesta, dîndu-se drept altul, îi cere să-i înlesnească întîlnirea cu propria lui nevastă, în cuvinte mieroase, de-o remarcabilă notă realistă :

„— Om bun, mînca-te-ar puricii să te mănînce !... Eu ştiu ce vra să zică durerea de inimă, bat-o pîrdalnica s-o bată !... Nu ştiu, zău, cum a sta şi asta ; îmi plesneşte obrazul de ruşine, cînd gîndesc, cum am să mă înfăţoşez înaintea femeii celeia, cu vorbe de acestea... mă duc şi eu într-un noroc, să vedem, şi de-oiu putè face ceva bine-de-bine ; iară de nu, mi-i crede şi d-ta, că ştii cum se fac de greu trebile acestea şi rar le scoatem în capăt."

Amestecul de realism şi de fabulos este mai bătător la ochi şi mai neaşteptat în *Povestea lui Harap Alb*, în care ar trebui să predomine miraculosul şi irealitatea. Împăratul nu are nici o etichetă în vorbire. El spune pe şleau copiilor :

„— Iaca ce-mi scrie frate-meu."

Frate-său îi scrie că e bătrîn şi ar dori să lase în scaunul împărătesc pe un nepot. Feciorul cel mare primeşte să meargă în ţara îndepărtată şi, întocmai ca un ţăran de pe Bistriţa care s-ar duce la tăiat lemne în pădure, cere „bani de cheltuială, straie de primineală". În cele din urmă, pleacă feciorul cel mic. Acesta, după sfatul unei babe, încearcă cu jăratic un cal năzdrăvan. Fiindcă tot se-ndeasă la jar un cal slăbănog, el îl goneşte cu un limbaj rural ca acesta :

„— Ghijoacă uricioasă ce ești, din toți caii tocmai tu te-ai găsit să mănînci jăratic ? De te-a împinge păcatul să mai vii o dată, vai de steaua ta are să fie !“

Pe drum, feciorul de împărat se-ntîlnește cu un spîn, care vrea să se tocmească slugă. Vorbăria țărănească la tocmeală e transcrisă întocmai :

„— Cît despre inima mea, s-o dea Dumnezeu oricui, zice spînul, oftînd... Numai ce folos ? Omul bun n-are noroc ; asta-i știută ; rogu-te să nu-ți fie cu supărare, drumețule, dar fiindcă a venit vorba de-așa, îți spun ca la un frate, că din cruda copilărie slujesc prin străini, și încaltea nu mi-ar fi ciudă, cînd n-aș vrea să mă dau la treabă, căci cu munca m-am trezit. Dar așa, muncesc, muncesc și nu s-alege nimica de mine ; pentru că tot de stăpîni calici mi-am avut parte. Și vorba ceea : la calic slujești, calic rămîi. Cînd aș da odată peste un stăpîn cum gîndesc eu, n-aș ști ce să-i fac să nu-l smintesc. Nu cumva ai trebuință de slugă, voinice ? Cum te văd, sameni a avè său la rărunchi. De ce te scumpești pentru nimica toată, și nu-ți iei o slugă vrednică, ca să-ți fie mînă de ajutor la drum ? Locurile aiestea sînt șugubețe ; de unde știi cum vine întîmplarea, și, Doamne ferește, să nu-ți cadă greu singur.“

La masa împăratului, convorbirea dintre crai și spînul care se dăduse drept Harap Alb este a unor țărani :

„— Ei, moșule, ce mai zici ? adeveritu-s-au vorbele mele ?

— Ce să mai zic, nepoate, răspunse împăratul uimit. Ia să am eu o slugă așa de vrednică și credincioasă ca Harap Alb, aș pune-o la masă cu mine, că mult prețuiește omul acesta.

— Ba să-şi puie poſta-n cui, răspunse spînul cu glas răutăcios. Asta n-aş face-o eu, de-ar mai fi el pe cît este ; doar nu-i frate cu mama, să-l pun în capul cinstei. Eu ştiu, moşule, că sluga-i slugă şi stăpînu-i stăpîn ; s-a mîntuit vorba. Na, na, na ! d-apoi pentru vrednicia lui mi l-a dat tata, căci altfel de ce l-aş fi mai luat cu mine ? Hei, hei ! Nu ştiţi d-voastră ce poam-a dracului e Harap Alb aista. Pînă l-am dat la brazdă, mi-am stupit sufletul cu dînsul. Numai eu îi vin de hac. Vorba ceea : Frica păzeşte bostănăria. Alt stăpîn în locul meu nu mai face brînză cu Harap Alb, cît îi lumea şi pămîntul. Ce te potriveşti, moşule ? Cum văd eu, d-ta prea intri în voia supuşilor. De aceea nu-ţi dau cerbii pietre scumpe şi urşii sălăţi. Mie unuia ştiu că nu-mi suflă nimene în borş ; cînd văd că mîţa face mărazuri, ţ-o strîng de coadă, de mănîncă şi mere pădureţe, căci n-are încotro... Dacă ţ-a ajuta Dumnezeu să mă rînduieşti mai degrabă în locul d-tale, îi vedè, moşule dragă, ce prefacere are să ieie împărăţia ; n-or mai şedè lucrurile tot aşa moarte, cum sînt. Pentru că ştii vorba ceea : Omul sfinţeşte locul... Fost-ai şi d-ta la tinereţe, nu zic, dar acum îţi cred. Dă, bătrîneţe nu-s ? Cum n-or sta trebile baltă !“

În plin fabulos dăm de scene de un realism bufon. Gerilă, Ochilă şi celelalte fiinţe monstruoase de basm, intrate în casa de fier înfierbîntată a împăratului Roş, se ceartă întocmai ca dascălii în gazdă la ciubotarul din Fălticeni, sau ca Smaranda cu copiii şi cu bărbatul :

„...Gerilă se întindea de căldură, de-i treceau genunchele de gură. Şi hojma morocănea pe ceilalţi, zicînd :

— Numai din pricina voastră am răcit casa, căci pentru mine era numai bună, cum era. Dar aşa

pățești dacă te iei cu niște bicisnici. Las' că v-a mai păli el berechetul acesta de altă dată. Știi că are haz și asta ? Voi să vă lăfăiți și să vă huzuriți de căldură, iară eu să crăp de frig. Buuună treabă ! Să-mi dau eu liniștea mea pentru hatîrul nu știu cui ! Acuș vă tîrnîesc prin casă, pe rudă pe sămînță ; încaltea să nu se aleagă nimica nici de somnul meu, dar nici de al vostru.

— Ia tacă-ți gura, măi Gerilă ! ziseră ceilalți. Acuș se face ziuă și tu nu mai stinchești cu brașoave de-ale tale. A dracului lighioaie mai ești ! Destul acum, că ne-ai făcut capul călindar. Cine-a mai dori să facă tovărășie cu tine, aibă-și parte și poarte-ți portul. Că pe noi știu că ne-ai amețit, Are cineva cap să se liniștească de răul tău ? Ia auzi-l-ăi : parcă-i o moară hodorogită. Numai gura lui se aude în toate părțile. Hojma tolocănește pentru nimica toată, curat ca un nebun. Tu, măi, ești bun de trăit numai în pădure cu lupii și cu urșii, dar nu în case împărătești și între niște oameni cumsecade.

— Ia ascultați, măi ! da' de cînd ați pus voi stăpînire pe mine ? zise Gerilă. Apoi nu mă faceți din cal măgar, că vă veți găsi mantaua cu mine. Eu îs bun, cît îs bun, dar și cînd m-a scoate cineva din răbdare, apoi nu-i trebuie nici țigan de laie împotriva mea.

— Zău, nu șuguești, măi Buzilă ? Da' amarnic mai ești la viață ; cînd te mînii, faci sînge-n baligă, zise Flămînzilă. Tare-mi ești drag !.... Te-aș vîrî în sîn, dar nu încapi de urechi... Ia mai bine ogoiește-te oleacă, și mai strînge-ți buzișoarele acasă ; nu de altă, dar să nu-ți pară rău mai pe urmă, că doar nu ești numai tu în casa asta.

— Ei, apoi ! vorba ceea : Fă bine să-ți auzi rău" etc.

Toți eroii de poveste, așadar, au gustul de vorbă și mai ales de mușcătură și ceartă al celor din *Amintiri.*

Vorbirea împăratului Roș este și ea de o grasă vulgaritate :

„— Să trăiți, luminate împărate ! De-acum cred că mi-ți da fata, ca să vă lăsăm în pace și să ne ducem în treaba noastră, căci nepotul împăratului Verde ne-a fi așteptînd cu nerăbdare...

— A veni ea și vremea aceea, voinice, zise împăratul cam cu jumătate de gură. Dar ia mai aveți puțină răbdare, căci fata nu-i de cele de pe drumuri, s-o luați numai așa cum s-ar întîmpla. Ia să mai vedem cam cum ar veni trebușoara asta ?“...

Pișcat de furnici, împăratul drăcuie ca un om de rînd :

„— A dracului treabă ! Uite ce blîndă mi-a ieșit pe trup. Să fi fost nimica... parcă nu-mi vine a crede. Însă mai știu eu ? ...Ori părerea mă înșală, ori s-a strica vremea, zise împăratul ; din două, una trebuie să fie numaidecît. Dar pînă una-alta, ia să mă duc să văd ales-au năsipul din mac acei nespălați care-mi rod urechile să le dau fata ?“

Nu numai eroii de poveste se ceartă ca muierile de sat în grai verde, dar și obiectele. Între ac și baros se încinge o sfadă comică de răspîntie :

„*Acul.* Moșule ! De ce ești zurbagiu ? Te sfădești necontenit cu soră-ta *nicovala*, țipați și faceți larmă de-mi țiuie urechile. Eu lucrez toată ziua și nimene nu-mi aude gura.

— Iaca mă !... da' de unde-ai ieșit, pîcală ?

— De unde am ieșit, de unde n-am ieșit, eu îți spun că nu faci bine ceea ce faci.

— Na !... vorba ceea : A ajuns oul mai cuminte decît găina. Măi băiete, trebuie să știi că din sfădălia noastră ai ieșit ; ș-apoi tu ni cauți pricină ?

— Mă rog, iertați-mă ! că dacă n-ar fi fost focul, foile, pleaftura și omul care să vă facă și să vă deie nume, ați fi rămas mult și bine în fundul pămîntului, ruginite, ca vai de voi.

— Măsură-ți vorbele, băiete ! Auzi, soră nicovală, cum ne rîde acușorul ?

— Aud, dar n-am gură să-i răspund ; și văd, dar trebuie să rabd.

— Vorba ceea, soro : Șede hîrbu-n cale și rîde de oale. Măi puștchiule ! ia să vedem ce ai făcut tu mai mult decît noi ?"

Inul și cămeșa vorbesc ca două cumetre în poartă :

„— Mică buruiană, nu știu de unde-ai mai scos atîtea despre mine !

— Hei, dragă ! dar poate că nu știi, că oamenii mai fac pînză și din sora noastră *cînepă* și din fratele nostru *bumbac* ; ba și din înghimpătoarea *urzică* mai fac un fel de pînză. Dar în fabrici se țes fel de fel de pînzături, mult mai ușor și în timp mult mai scurt.

— Bre ! multe mai auzi !

— Mai așteaptă, că n-am sfîrșit încă. Din cămeșă sau rufă, peste cîtva timp ai să te faci tearfă, din care se face *scamă* pentru bolnavii din spitale și pentru soldații răniți în bătălie. Apoi te caută ca iarba de leac, să facă la fabrică din tine *hîrtie.*

— Mare minune mi-ai spus, dragă buruiană, zise cămeșa. De-ar fi așa, apoi toate lucrurile nu sînt ceea ce se văd ; ci altăceva au fost odată, altăceva sînt acum ; — și altăceva au să fie.

— Tocmai așa, soro !"

Această însușire de a dramatiza realistic basmul a făcut să-i iasă lui Creangă renumele de scriitor „poporal". Însă nici țăranii n-au astfel de daruri cu totul rafinate, nici poveștile, așa cum sînt, nu pot să placă țăranilor. Toată partea nuvelistică din *Povestea lui Stan Pățitul* ori din *Povestea lui Harap Alb* este peste înțelegerea unui om de la țară. Prea multă „atmosferă", prea mult „umor" dialogic, prea multă desfășurare coloristică în paguba mișcării lineare epice. Omul de țară vrea epicul gol, fără minuții de observație, și e doritor de fabulos. Este în poveștile lui Creangă atîta jovialitate, atîta umor al contrastelor, încît compunerile sînt menite să nu fie gustate cum trebuie decît de intelectuali. Și de fapt, oricît de paradoxal s-ar părea la întîia vedere, Creangă este un autor cărturăresc, ca Rabelais. El are plăcerea cuvintelor și a zicerilor și mai ales acea voluptate de a le experimenta punîndu-le în gura altora. În cîmpul lui mărginit, Creangă este un erudit, un estet al filologiei. Eroii lui nu trăiesc din mișcare, ci din cuvînt, și observația nu e psihologică, ci etnografică.

Cît despre istoria lui *Moș Nichifor Coțcariul*, subintitulată modest „povestire glumeață", ea nu are „poporal" decît mediul. Și Caragiale, și Sadoveanu ar putea fi numiți după acest criteriu scriitori populari. Un țăran nu înțelege nimic din acel dialog fără noimă, care nu duce la nimic. *Moș Nichifor Coțcariul* este întîia mare nuvelă românească de atmosferă, și din ea se trage toată nuvelistica noastră modernă. Fără a fi citit probabil pe Maupassant, Creangă intuia deodată legile genului, pornind numai din spirit de emulație de la Slavici, care însă scria mai degrabă scurte romane. Deosebirea fundamentală între roman și nuvelă (ca scriere de observație) este aceasta : romanul ia

personaje cu caractere bine definite și le pune în situațiile potrivite a da acestor caractere putința unei maxime desfășurări. Actele eroilor de roman sînt previzibile prin deducție, dar sînt totdeauna noi. În nuvelă însă eroii nu fac nimic, ci numai se înfățișează atîta vreme cîtă este necesară curgerii întregului lor conținut sufletesc. Din această cauză nuvela trezește mai degrabă sentimentul contemplativ decît pe cel epic și este cu atît mai bună cu cît lectura dă nevoia mai multor respirări de contemplație. Eroul e nu atît un om în acțiune, cît o „figură" simplă, cu mecanică sufletească elementară egală totdeauna, vizibilă oricînd. Nuvelistul a preferat întotdeauna pe micul-burghez, pe provincial, pe funcționarul mărunt, pe acela, în sfîrșit, care nu poate fi niciodată eroul unei drame oricît de grozave ar fi momentele prin care trece, fiindcă el nu are nici o putință de a ieși din automatismul lui. Nuvela are mari înrudiri cu comedia, precum se vede, și Caragiale a scris comedii și nuvele, dar n-a scris romane. Eroii de nuvelă se aleg printre oamenii comuni cu conținut sufletesc sărac. Definind un individ, nuvelistul definește astfel întreaga lui speță. Care este metoda de observație a nuvelistului ? Notarea gesturilor uniforme. Este de observat că adevăratul nuvelist la noi și aiurea a prezentat totodată figuri de oameni, dar și figuri de animale. Un cîine este un erou de nuvelă. El are un automatism care ilustrează un sentiment dominant și-i dă un soi de personalitate pasivă, fiindcă niciodată el nu va face acte epice. În locul animalului nuvelistul a preferat sălbăticiunea umană, ființa care s-a adaptat numai pentru o formă de viață. O dată ce nuvelistul a dezvăluit automatismul eroului, el nu mai are ce spune, căci eroul de nuvelă fiind inadaptabil, nu poate fi pus în situații

noi. Inadaptabilitatea personajului de nuvelă face ca acest fel de naraţiune să aibă în chip necesar o atmosferă, o culoare documentară. Micul impiegat scrutat în gesticulaţia lui monotonă, în mediul original, dă prilejul unei nuvele. Scos din atmosfera lui şi pus în împrejurări excepţionale, îşi arată insuficienţa, şi atunci se naşte drama pentru care trebuie altă tehnică şi alte dimensiuni. Eroul de nuvelă se exprimă mai cu seamă prin ticuri de gesticulaţie şi de vorbire. El îşi face un monolog, transformat uneori într-un fals dialog, care cuprinde toată atitudinea lui în viaţă. Pe dată ce personajul şi-a spus monologul, şi-a dezvăluit toată mecanica şi nu mai are de aci încolo nimic nou de comunicat. Eroul de roman poate să intre la infinit în intrigi noi, figura de nuvelă n-are decît o singură prezenţă posibilă, aceea a formulei sale. Eroii lui Caragiale sînt personaje de comedie şi de nuvelă totodată şi sînt inamovibili. După ce Trahanache şi-a dezvăluit maşinăria, este sigur că în altă împrejurare nu va fi în stare de o altă atitudine verbală. Meşteşugul nuvelistului stă în alegerea celui mai tipic moment reprezentativ. Dacă eroul este impiegat, acest moment poate fi ducerea la slujbă, dacă e pensionar provincial — cultivarea grădiniţei. Moş Nichifor Coţcariul fiind harabagiu, Creangă a ales unul din drumurile lui cu harabaua. Căruţaşul face toate mişcările automatismului său, îşi spune tot monologul şi nuvela s-a încheiat prin epuizarea figurii. O altă nuvelă cu acelaşi personaj nu mai este cu putinţă, pentru că eroul e o figură cu manifestare rotativă. În orice altă împrejurare moş Nichifor va spune cu siguranţă aceleaşi vorbe şi va face aceleaşi mişcări. Tot umorul bucăţii stă în a încetini, spre o mai bună intuire, gesturile tipice ale personajului, în a-l lăsa să-şi răstoarne

toate expresiile care rezumă firea și experiența lui. Nu Creangă scrie bine, oricît de necontestată ar fi bogăția vorbirii lui, ci moș Nichifor este cu multă culoare autentic. Fără acest substrat al autenticității unui suflet mecanic, toată problema de stil nu are nici o importanță.

Nuvela se desfășură numai în gesturi și expresii rotative. Căruța lui moș Nichifor este legată „cu teie, cu curmeie" oricînd ideea de progres fiind exclusă din formula nuvelei. Cînd căruța merge, feleștiocul și posteuca fac mereu „tronca, tranca! tronca, tranca!" Iepele lui moș Nichifor sînt „albe ca zăpada", fiindcă, schimbîndu-le, le înlocuiește cu iepe de același fel. Deci oricînd harabagiul este recunoscut în mijlocul lumii schimbătoare prin semnele lui neschimbătoare. Este în purtarea lui ceva din acea rigiditate care produce sentimentul comic, însă nu împinsă la bufonerie. Propriu-zis, moș Nichifor nu e un individ, ci o speță, ca toți eroii de adevărată nuvelă, și ca atare latura neschimbată e aceea care definește. Cînd căruța urcă la deal, harabagiul, ca să nu-și spetească iepele, spune aceste vorbe repetabile :

„— Ia mai dați-vă și pe jos, căci calul nu-i ca dobitocul, să poată vorbi."

Nimic nu este istoric, întîmplat numai o dată, totul e circular, ca și natura. Cînd întîlnește un om pe drum, Moș Nichifor zice :

Alba-nainte, alba la roate,
Oiștea goală pe deoparte.
Hii! opt-un cal, că nu-s departe Galații, hii!!!

Întîlnind femei, el cîntă :

Cînd cu baba m-am luat,
Opt ibovnice-au oftat:
Trei neveste cu barbat
Și cinci fete dintr-un sat. ș. a.

S-ar părea totuși că faptul esențial din nuvelă, mergerea cu evreica Malca la Piatra-Neamț, este unic și, deci, de natură epică. Însă nu se întîmplă nimic care să nu fie circular. Tot ce vorbește harabagiul face parte din monologul lui tipic și se poate foarte bine închipui repetarea întocmai cu altă evreică a aceluiași dialog. Nuvela decurge mereu în temeiul automatismelor. Într-o dimineață moș Nichifor, ființă incapabilă, ca animalele, de orice progres și prefacere, face ceea ce făcuse și va face mereu: „deciocălase căruța și-o ungea". Un evreu vine să-l tocmească, și harabagiul deschide gura și spune niște vorbe în care se vede numaidecît plăcerea din obișnuință de a vorbi:

„— D-apoi a fi avînd chilotă multă, cum e treaba dumnevoastră, jupîne, zise moș Nichifor, scărpinîndu-se în cap; numai, nu-i vorbă, că poate să aibă, căci și căruța mea e largă; poate să încapă într-însa cît de mult. Apoi fără să ne zbatem, jupîne Strul, mi-i da șeisprezece lei, un irmilic de aur, și ți-oi duce-o, știi, colè, ca pe palmă; că, după cum vezi, căruța acum am adus-o de la încălțat și i-am mai tras și o unsoare de cele a dracului, de are să meargă cum îi sucala."

Inutilitatea acestor cuvinte automatice se vede din aceea că atunci cînd clientul dă harabagiului cu mult mai puțin, acesta primește, scoțînd alte vorbe pitorești și tot atît de inutile:

„— Apoi dar, dă! cu bine să dea Dumnezeu, jupîne Strul. Mă bucur și eu că-i tocmai în dricul iarmarocului și poate mi-a pica ceva și cînd oiu

veni înapoi. Numai aș vrè să știu, cînd avem să pornim ?"

Apoi harabagiul face iar niște gesturi automatice : „răpede zvîrle niște coșolină în căruță, așterne deasupra o pereche de poclăzi, înhamă iepușoarele, își ia cojocul între umere și biciul în mînă".

Toată nuvela este o înregistrare de inutilități caracteristice și circulare. Căruța merge, și n-ar fi nimic altceva de făcut decît de așteptat sosirea la destinație. Însă moș Nichifor are gust tipic de vorbă și dă drumul monologului la cea mai superficială ocazie. Fiindcă Strul l-a rugat să fie cu băgare de seamă, el începe o lungă asociație narativă, pe care a spus-o, fără îndoială, oricărui călător :

„— Dacă doar nu-s harabagiu de ieri de-alaltăieri, jupîne Strul. Am mai umblat eu cu cucoane, cu maice boieroaice și cu alte fețe cinstite și, slava Domnului ! nu s-au plîns de mine... Ia, numai cu maica Evlampia desăgărița din Văratic am avut și eu odată oleacă de clenciu : că oriunde mergea, avea obiceiu să-și lege vaca dinapoia căruței pentru schivirnisală, ca să aibă lăptișor la drum ; și cu asta-mi aducea mare supărare : pentru că vaca, ca vaca, îmi irosea ogrinjii din căruță, ba cîteodată rupea leuca, ba la deal se smuncea, de era într-un rînd cît pe ce să-mi gîtuiască iepușoarele." Etc.

Cînd trece pe lîngă un sat, moș Nichifor vorbește automat :

„— Doamne, jupînești că, Doamne ! Vezi satul ista mare și frumos ? Se chiamă Grumăzeștii. De-aș avè eu atîția gonitori în ocol și d-ta [atîția] băieți cîți cazaci, căpcîni și alte lifte spurcate au căzut morți aici din vreme în vreme, bine-ar mai fi de noi !"

De aci, prin adiacență, moșul trece la o altă considerație, care-i stă pe suflet și pe care o face infinitiv :

„— Asemene și eu gonitori, jupînește... că de băieți nu mai trag nădejde, pentru că baba mea e o sterpătură ; n-a fost harnică să-mi facă nici unul ; nu i-ar muri mulți înainte, să-i moară ! De-oiu pune eu mînile pe piept, are să rămîie căruța asta de haimana și iepușoarele de izbeliște !“

Considerațiile asupra sterilității țin o bucată de timp, apoi, sfîrșindu-se, harabagiul cade mecanic în altă asociație :

„— ...Ptru ! ciii !... Da' bună bucată am mers. Doamne ! cum se ie omul la drum cu vorba și cînd se trezește, cine știe unde au ajuns ; bun lucru a mai lăsat Dumnezeu sfîntul și tovărășia asta ! Hi ! ! ! zmăoaicele tatei, îndemnați înainte ! Iaca și codrul Grumăzeștilor, grija negustorilor și spaima ciocoilor. Hei ! jupînește, de-ar avè codrul ista gură să spuie cîte a văzut, cumplită pătăranie ne-ar mai auzi urechile ; știu că am avè ce asculta !“

Malca se sperie, firește, moșul vorbește de lup, Malca se încleștează de gîtul harabagiului. Umorul nu iese din întîmplarea însăși, ci din sentimentul neted pe care-l avem că asta e gluma tipică a lui moș Nichifor, repetată, cu orice femeie fricoasă, în dreptul Grumăzeștilor. Nefiind vorba de stări complexe, unice, nici nu se poate lăuda observația ca excepțională. În schimb, darul de a auzi frazele cele mai tipice, de savoarea cea mai condensată, e genial :

„— ...Ho... pa ! zice moșul ajutînd pe Malca să se dea jos din căruță. Ia acum te văd și eu că ești voinică ; așa mi-i drag să fie omul : fătat, nu ouat !“

Cînd vrea să-și exprime sentimentele sublime, harabagiul, neavînd mijloace verbale, recurge tot la o exclamație uniformă, dar exactitatea ei este de neuitat :

„—...'Tă-vă pustia, privighetori, să vă bată, că știu că vă drăgostiți bine !"

Lui moș Nichifor Coțcariul i se întîmplă un accident. Din punct de vedere epic, el ar trebui să ia o atitudine nouă. Harabagiul rămîne liniștit și cade în alte expresii ciclice, pentru că și accidentele lui sînt repetabile, previzibile. În mecanica vieții căruțașului intră și nedregerea căruței, ca s-o poată cîrpi la drum, cu comentarii mereu aceleași. Deci ceea ce urmează aparține programului de vorbire al harabagiului în cazuri prevăzute de accident.

„— Ia nu mai meni a rău, jupîneșică [hăi] — zice el acum — că doar n-am pățit eu asta numai o dată în viața mea. Pînă-i îmbuca d-ta ceva și iepele iestea și-or șterge gura c-oleacă de coșolină, eu am și pus capătul."

Moș Nichifor nu găsește însă frînghia pe care baba era îndatorată a i-o pune totdeauna în chilna căruței. Accidentul e nou, ocările moșului sînt însă tot de natura formulelor. Reiese limpede că pentru el baba e de vină de orice încurcătură :

„— Iacă, jupîneșică dragă, cum învață nevoia pe om ce să facă... cu moș Nichifor țuțuianul nu piere nimene la drum. De-acum, numai să te ții bine de carîmbi și de speteze, că am să mîn iepele iestea de au să scapere fugind. Da' să știi d-ta că babei mele n-are să-i fie moale, cînd m-oiu întoarce acasă. Am s-o ieu de cînepa dracului și am s-o învăț eu cum trebuie să caute altădată de barbat ; că femeia nebătută e ca moara neferecată."

Cam așa vorbește moș Nichifor cu Malca. În cele din urmă, după un popas în pădure, ajung în Piatra. Harabagiul și-a deșertat toate cuvintele sale tipice și a luat toate atitudinile lui automate. Figura lui este pe deplin întocmită, și acum, după definirea temei, nu ar mai fi loc decît pentru oarecare variațiuni. Este multă viață în această nuvelă, dar ea nu vine nici din complexitate, nici, cu atît mai puțin, din limba scriitorului (deși limba lui Nichifor Coțcariul este de o miraculoasă autenticitate), ci dintr-un dar de comediograf, care surprinde automatismul verbal al eroilor. De aceeași natură este și „observația" lui Caragiale :

„— Mă, Costică !... știi tu la cine ne-am gîndit noi toți trei adineaori ?... de cine am vorbit noi acuma pînă să intri tu ?

— De cine ?

— De tine.

— Ei, aș !

— Zău, de tine.

— Parol ?

— Parol !

— C-eșt' copil ?"

Problema stilului se poate pune aici, dar cu totul în alt înțeles decît în acela pe care-l dau azi esteticienii acestui cuvînt. Prin stil se înțelege azi un anume lustru și o anume frumusețe obiectivă a frazei, o însușire formală adăugată. Așa fiind, se poate gîndi îndreptarea stilului unui autor cu conținut profund, dar cu formă neîngrijită. Creșterea producției de romane a aruncat problema stilului în afara preocupărilor scriitorului. Romancierul vede oamenii în marile lor gesturi vitale, unde culoarea cuvintelor are prea puțină importanță. El însuși este inexistent ca personaj în roman, romanul fiind o operă care nu se spune, ci

se citește, sau mai bine zis se vede. Prozatorii mai vechi aveau toți stil, fiindcă ei erau de fapt povestitori care se lăsau ascultați. Observația lor se oprea, cum am văzut, la aspectul mecanic al sufletului, la caracterele de speță. Aci vorbirea e o notă caracteristică. Stilul lui Creangă și al lui Caragiale, departe de a fi o sforțare caligrafică, nu e decît o observație. Stilul nu e al scriitorilor, ci al eroilor, compunerile avînd de altfel o puternică structură dialogică. O critică pur formală a lui Creangă sau a lui Caragiale este fără noimă, pentru că forma vorbirii eroilor este chiar conținutul lor. Singura critică legitimă este aceea a autenticității. Dacă socotim că Creangă e un creator care însă scrie și frumos și extirpăm experimental vocabularul, băgăm de seamă numaidecît că dispare și conținutul. O frază ca aceasta :

„— Ia nu mai trage a rău, domnișoară, că s-a mai întîmplat. Pînă mănînci dumneata ceva și dau cailor niște ovăz, am dres stricăciunea !"

este o banalitate. Cu totul altă valoare de conținut are redacțiunea originală :

„— Ia nu mai meni a rău, jupînește [hăi], că doar n-am pățit eu numai o dată asta în viața mea. Pînă-i îmbuca d-ta ceva și iepele iestea și-or șterge gura c-oleacă de coșolină, eu am și pus capătul."

Dar dacă dintr-o concepție caligrafică a stilului am încerca să înfrumusețăm această versiune, am căpăta o frază burlescă :

„— A... ra, d-apoi ia nu mai meni a rău, jupînește hăi, că doar, slava Domnului, n-am pățit eu pățărania asta numai o dată în viața mea !" etc.

Este învederat că vorbirea lui moș Nichifor este unica posibilă și nu e un produs al simțului de frumos formal, ci al unei corecte observații audi-

tive. Mulți s-au încercat, după Creangă, printr-o falsă înțelegere estetică, să fabrice culori verbale ; efectul a fost totdeauna detestabil. Misterul lui Creangă nu e nici graiul bogat, nici stilul, ci talentul literar de a caracteriza oamenii după modul lor verbal. Același era, cu alt mediu, talentul lui Caragiale.

Cine caută a prețui *Amintirile* pe de o parte pentru frumusețea limbii, pe de alta pentru puterea de creație de tipuri dovedește că nu le înțelege. Observația substanțială este exactă în *Amintiri*, dar cu totul superficială. Se poate vorbi de un suflet al Smarandei ? Această eroină spune cîteva ocări obișnuite la țară și atît. Îi lipsește desfășurarea psihologică trebuitoare spre a trăi ca o creație de adîncime. Dar este adevărat că în totalitatea lor *Amintirile* respiră autenticitatea, ceea ce însă n-ar fi de ajuns ca să avem o operă literară. Despre stil nu se poate iarăși vorbi, căci *Amintirile* nu sînt scrise, ci spuse, problema stilului reducîndu-se și ea la o chestiune de autenticitate. În fond, ca și în cazul *Poveștilor*, avem de-a face cu compuneri de ordin dramatic ori de povestitor, ceea ce este foarte înrudit. Este un personaj, autorul, care stă în fața noastră, gesticulează și vorbește. Ceea ce spune el nu e valabil prin conținutul obiectiv, ci prin cel subiectiv. Povestitorul, prin judecățile asupra lumii dinafară, se caracterizează obiectiv numai pe sine. Mai sînt în *Amintiri* și alți eroi care vorbesc și care se definesc prin cuvînt după legile teatrului. Aceste personaje sînt jucate tot de povestitor, încît în rolul lor intră conținutul obiectiv, dar și interpretarea de actor a povestitorului, care e o notă din conținutul subiectului însuși. Cu alte cuvinte, totul este în cele din urmă un lung monolog, valabil

prin cît exprimă dramatic din sufletul vorbitorului. Nici Creangă, nici Caragiale şi nici povestitorii în genere nu sînt autori epici, cum se crede de obicei. Însuşirea lor specială este „hazul", „farmecul", care nu sînt decît forme de exteriorizare prin cuvînt a autorului însuşi. De aceea, orice criterii valabile în proză, ca adîncirea caracterelor, obiectivitatea, realismul spaţial, sînt aci fără rost. Obiectivitatea, condiţia esenţială a prozei, lipseşte din *Amintiri*. Ele încep astfel:

„Stau cîteodată şi-mi aduc aminte ce vremi şi ce oameni mai erau în părţile noastre, pe cînd începusem şi eu, drăgăliţă Doamne, a mă ridica băieţaş la casa părinţilor mei, în satul Humuleştii, din tîrg drept peste apa Neamţului; sat mare şi vesel, împărţit în trei părţi, care se ţin tot de una: Vatra-Satului, Delenii şi Bejenii. Ş-apoi Humuleştii şi pe vremea aceea nu erau numai aşa, un sat de oameni fără căpătîiu, ci sat vechiu răzăşesc, întemeiet în toată puterea cuvîntului: cu gospodari tot unul şi unul; cu flăcăi voinici şi fete mîndre, care ştiau a învîrti şi hora, dar şi suveica, de vuia satul de vatale în toate părţile; cu biserică frumoasă şi nişte preoţi şi dascali şi poporeni ca aceia, de făceau mare cinste satului lor."

Sau:

„Nu ştiu alţii cum sînt, dar eu, cînd mă gîndesc la locul naşterii mele, la casa părintească din Humuleşti, la stîlpul hornului, unde lega mama o şfară cu motocei la capăt, de crăpau mîţele jucîndu-se cu ei, la prichiciul vetrei cel humuit, de care mă ţineam cînd începusem a merge copăcel, la cuptiorul pe care mă ascundeam, cînd ne jucam noi băieţii de-a mijoarca, şi la alte jocuri şi jucării pline de hazul şi farmecul copilăresc, parcă-mi

saltă şi acum inima de bucurie ! Şi, Doamne, frumos era pe atunci..."

Sau, în sfîrşit :

„— Nu mi-ar fi ciudă încaltea, cînd ai fi şi tu ceva şi de te miri unde, îmi zice cugetul meu ; dar aşa, un boţ cu ochi ce te găseşti, o bucată de humă însufleţită din sat de la noi şi nu te lasă inima să taci ; asurzeşti lumea cu ţăraniile tale !

— Nu mă lasă, vezi bine, cugete, căci şi eu sînt om din doi oameni ; şi satul Humuleştii în care m-am trezit nu-i un sat lăturalnic, mocnit şi lipsit de privelişte a lumii, ca alte sate ; şi locurile care încunjură satul nostru încă-s vrednice de amintire : Din sus de Humuleşti vin Vînătorii-Neamţului, cu sămînţă de oameni de aceia care s-au hărţuit odinioară cu Sobietzki, craiul polonilor." Etc.

Deci la începutul fiecărei *Amintiri* Creangă vrea să descrie satul, casa părintească, mediul în sfîrşit. Descripţia este însă foarte săracă, mai mult o definiţie : „sat mare şi vesel", sat „în toată puterea cuvîntului", „biserică frumoasă". Doar vuirea satului de vătale aruncă o sugestie de activitate rurală. Pentru atîta sărăcie de note, expresia lui Creangă este umflată, şi totuşi, tocmai acea inutilitate verbală este conţinutul. Aci nu e vorba nici de Humuleşti, nici de biserica din sat, ci de eroul principal al acestei compuneri dramatice, care-şi începe monologul. „Drăgăliţă Doamne", „nu ştiu alţii cum sînt, dar eu...", „parcă-mi saltă şi acum inima de bucurie", „Doamne, frumos era pe atunci..." sînt un soi de efuziuni lirice, care formează nota verbală a personajului, stilul lui substanţial. Eroul-actor se caracterizează singur. Conţinutul obiectiv neavînd decît o însemnătate secundară, este greu din punct

de vedere critic de a justifica valoarea scrierii. Nu se poate măsura monologul nici cu legile teatrului, fiindcă din teatru este numai gestul verbal, lipsind însă acțiunea propriu-zisă. Un povestitor se impune practic doar prin realitatea hazului său, controlat de generații felurite, ca și talentul unui actor. În cele din urmă, farmecul lui Creangă se dovedește inanalizabil, ca și farmecul poeziei eminesciene, unde nici ideea în sine, nici muzica în sine nu explică nimic. Singura metodă de convingere a criticului rămîne izolarea locurilor mai caracteristice și citarea lor, și cel mult explicarea, adică desfășurarea conștientă a elementelor. Tot textul *Amintirilor* este distribuit monologic și dialogic la povestitor ca erou subiectiv și la personaje ca eroi obiectivi, jucați însă de povestitorul însuși. Sînt mai valoroase părțile cu o umoare verbală mai vie, mai învederată. Deosebire de structură nu există.

Ni se înfățișează, bunăoară, un erou : „Și părintele Ioan de sub deal, Doamne, ce om vrednic și cu bunătate mai era !“ E mai mult o efuziune decît o caracterizare. Personajul nu trăiește plastic. Dar hazul monologic al lui Creangă este real. Iată școala : „În altă zi ne trezim că iar vine părintele la școală cu moș Fotea, cojocarul satului, care ne aduce dar de școală nouă un drăguț de biciușor de curele, împletit frumos“ etc. Linia descripției e șterșă și insuficientă. Elementul literar este reprezentat aici prin „drăguț de biciușor“ și alte îndulciri de acestea, care ne aduc aminte că avem în fața noastră pe Creangă. Tot ce e mai indiscutabil viu aparține monologului : „....Măi ! ! ! s-a trecut de șagă, zic eu în gîndul meu ; încă nu m-a gătit de ascultat și cîte au să mai fie ! Și unde n-a început a mi se face negru

pe dinaintea ochilor și a tremura de mînios... Ei, ei ! acu-i acu. Ce-i de făcut, măi Nică ! îmi zic eu, în mine. Și mă uitam pe furiș la ușa mîntuirii și tot scăpăram din picioare, așteptînd cu neastîmpăr să vie un lainic de școlar de afară, căci era poroncă să nu ieșim cîte doi deodată ; și-mi crăpa măseaua-n gură, cînd vedeam că nu mai vine..."

Cîtă vreme ține partea socotită narativă, cu totul săracă în perceperea realității, se desfășoară de fapt monologul autorului :

„Hei, hei ! cînd aud eu de popă și de Smărăndița popii, las mustele în pace și-mi ieu alte gînduri, alte măsuri ; încep a mă da și la scris și la făcut cadelnița în biserică și la ținut isonul, de parcă eram băiet. Și părintele mă ie la dragoste și Smărăndița începe din cînd în cînd a mă fura cu ochiul și bădița Vasile mă pune să ascult pe alții, și altă făină se măcina acum la moară. Nic-a lui Costache cel răgușit, balcîz și răutăcios, nu mai avea stăpînire asupra mea.

Dar nu-i cum gîndește omul, ci-i cum vrè Domnul. Într-una din zile, și chiar în ziua de Sfîntul Foca, scoate vornicul din sat pe oameni la o clacă de dres drumul..."

„Ei, ei ! pe bădița Vasile l-am pierdut ; s-a dus unde i-a fost scris..."

„Și, după cum am cinste a vă spune, multă vorbă s-a făcut între tata și mama pentru mine, pînă ce a venit în vara aceea pe la august și cinstita holeră de la 48 și a început a secera prin Humulești în dreapta și în stînga, de se auzea numai chiu și vai în toate părțile..."

„Căci trebuie să vă spun că la Humulești torc și fetele și băieții, și femeile și bărbații..."

„Și iaca așa cu cireșele ; s-a împlinit vorba mamei, sărmana, iute și degrabă : Că Dumnezeu

n-ajută celui care umblă cu furtişag. Însă ce ţi-i bună pocăinţa după moarte ? D-apoi ruşinea mea unde-o pui ? Mai pasă de dă ochi cu mătuşa Mărioara, cu moş Vasile, cu văru Ion, şi chiar cu băieţii şi fetele din sat ; mai ales duminica, la biserică, la horă unde-i frumos de privit, şi pe la scăldat, în Cierul Cucului, unde era bătelişteа flăcăilor şi a fetelor, doriţi unii de alţii toată săptămîna de pe la lucru !

Mă rog, mi se dusese buhul despre pozna ce făcusem..."

„Însă ce-i de făcut ?... s-a trece ea şi asta ; obraz de scoarţă, şi las-o moartă-n păpuşoi, ca multe altele ce mi s-au întîmplat în viaţă... nu aşa, într-un an-doi şi deodată ; ci în mai mulţi ani şi pe rînd ca la moară..."

„În sfîrşit, ce mai atîta vorbă pentru nimica toată ? Ia am fost şi eu, în lumea asta, un boţ cu ochi, o bucată de humă însufleţită, din Humuleşti, care nici frumos pînă la douăzeci de ani, nici cuminte pînă la treizeci şi nici bogat pînă la patruzeci nu m-am făcut. Dar şi sărac aşa ca în anul acesta, ca în anul trecut şi ca de cînd sînt, niciodată n-am fost !..."

„Dar ce-mi bat eu capul cu craii şi cu împăraţii, şi nu-mi caut de copilăria petrecută în Humuleşti şi de nevoile mele ? Aşa era cu cale să fac de la început ; dar am ţinut să arăt că humuleştenii nu-s trăiţi ca în bîrlogul ursului, ci au fericirea de a vedea lume de toată mîna..."

„Ei, ei ! toate bune şi frumoase la vremea lor ; dar de-acum trebuie să ne mai punem şi cîte pe-o-leacă de carte, căci mîne-poimîne vine vacanţia de Crăciun..."

„Multe sînt de făcut şi puţine de vorbit, dacă ai cu cine te-nţelege..."

„În sfîrșit, ca să nu-mi uit vorba, toată noaptea cea dinainte de plecare, pînă s-au revărsat zorile, m-am frămîntat cu gîndul fel și chip..."

„Și, scurtă vorbă, ne adunăm..."

„...Și cum ieșim în șleah, părerea noastră de bine : întîlnim cîțiva oameni cu niște cară cu dranițe, mergînd spre Iași ; ne întovărășim cu dînșii, de frica lăieșilor din Ruginoasa, și hai, hai ! hai, hai ! pînă-n ziuă, iacătă-ne în Tîrgul-Frumos."

Precum se vede, nu există „proză" în *Amintirile* lui Creangă. Partea naratorului este un monolog care cuprinde foarte puțină observație și mai mult judecăți despre lucruri și exclamații. Această parte este expresia autorului însuși, și ea trebuie interpretată, spusă cu glas tare, ca orice compunere făcută să fie auzită. Acesta este motivul pentru care, conștient sau nu, Creangă citea tare și suna mereu frazele. El concepea compunerile sale scenic.

Monologul lui Creangă este autentic atît timp cît se supune economiei teatrale, exprimînd cu maxima condensare, prin stilul verbal, pe eroul subiectiv. Cîteodată însă, rău inspirat, povestitorul rupe echilibrul. Fie că el însuși nu-și dă seama explicit în ce constă darul său și scrie după o impulsiune cu totul empirică, fie că inspirația îi este tulburată la un moment dat de intenții „culte", Creangă uită cîteodată să-și joace monologul și-l preface în altceva, care e din cîmpul prozei sau al oratoriei. De pildă, sentimentalismele despre mamă și toate considerațiile filozofice asupra trecerii vremii fiind ieșite din cultura povestitorului, cîtă era, fără vreo necesitate de expresie a personalității, sînt de cel mai prost gust :

„Așa era mama în vremea copilăriei mele, plină de minunății, pe cît mi-aduc aminte ; și-mi aduc bine aminte, căci brațele ei m-au legănat, cînd îi sugeam țîța cea dulce și mă alintam la sînu-i gîngurind și uitîndu-mă în ochii ei cu drag !...“

(Este învederat că un sugaci nu are noțiunea de „dulce“ și nici nu poate privi, conștient de simțirea lui, pe mamă „cu drag“. Acestea sînt interpretări intelectuale tardive ale povestitorului.)

„...Și sînge din sîngele ei și carne din carnea ei am împrumutat ; și a vorbi de la dînsa am învățat. Iar înțelepciunea de la Dumnezeu, cînd vine vremea de a pricepe omul ce-i bine și ce-i rău.

Dar vremea trecea cu amăgele și eu creșteam pe nesimțite ; și tot alte gînduri îmi zburau prin cap și alte plăceri mi se deșteptau în suflet ; și în loc de înțelepciune, mă făceam tot mai neastîmpărat, și dorul meu era acum nemărginit ; căci sprințar și înșelător este gîndul omului, pe ale căruia aripi te poartă dorul necontenit și nu te lasă în pace, pînă ce întri în mormînt !

Însă, vai de omul care se ia pe gînduri ! Uite cum te trage pe furiș apa la adînc ; și din veselia cea mai mare cazi deodată în uricioasa întristare !

Hai mai bine despre copilărie să povestim, căci ea singură este veselă și nevinovată. Și drept vorbind, acesta-i adevărul.

Ce-i pasă copilului cînd mama și tata se gîndesc la neajunsurile vieții, la ce poate să le aducă ziua de mîne, sau că-i frămîntă alte gînduri pline de îngrijire. Copilul încălecat pe bățul său gîndește că se află călare pe un cal de cei mai strașnici, pe care aleargă cu voie bună, și-l bate cu biciul și-l strunește cu tot dinadinsul și răcnește la el din toată inima, de-ți ie auzul ; și de cade

jos, crede că l-a trîntit calul, și pe băț își descarcă mînia în toată puterea cuvîntului..."

Creangă vrea de data aceasta să exprime sentimente. Însă, deși simțirea nu-i lipsește, el nu-nțelege de loc tehnica muzicală a liricii. Creangă nu e în stare decît să audă pe alții vorbind, și în chipul acesta poate comunica indirect și emoțiile. Stan Pățitul își exprimă, obiectiv, sentimente delicate cînd zice:

„— Apoi dă, nu știu cum să mai zic și eu; pesemne păcatele mi te-au scos înainte, măi Chirică. Eu gîndesc s-o pornesc pe treabă; fata-i hazulie și m-a fărmăcat de-acum."

Aceste vorbe sînt gingașe ca document, nu sînt poezie. Cînd Creangă vrea să-și subiectivizeze sentimentele, le sfărîmă în concepte, le face triviale. Poeziile lui nu sînt stîngace numai formal, ci fundamental prozaice, conceptuale:

Ar fi un mare păcat
Omul leneș de-ajutat.
Știți Dumnezeu ce a dat
Omului cînd l-a creat?
Membre bune-ndemînoase,
Creieri în cap de ajuns.
. . . . . .

Clopoțelul de la gară
A dat semnul de pornire,
Toți în grabă alergară,
Toți, cu toți într-o unire...
. . . . . .

Azi am bani, azi am parale,
Azi de lume joc îmi bat,

În Cazin și-n tribunale
Sunt primit și-mbrățișat,
Sună, sună, pungă, sună,
Că toți joacă pe-a ta strună.

Un fel de descărcare lirică este și profesiunea de iubire a satului din *Amintiri IV.* Ea este cel puțin naivă și fără valoare deosebită, partea aceasta fiind acum scrisă, nu spusă :

„Dragu-mi era satul nostru cu Ozana cea frumos curgătoare și limpede ca cristalul, în care se oglindește cu mîhnire Cetatea Neamțului de-atîtea veacuri ! [Asta este la Creangă elegia romantică a ruinelor !] Dragi-mi erau tata și mama, frații și surorile și băieții satului, tovarășii mei de copilărie, cu care în zile geroase de iarnă mă desfătam pe ghiață și la săniuș ; iar vara, în zile frumoase de sărbători, cîntînd și chiuind, cutrieram dumbrăvile și luncile umbroase, prundul cu știoalnele, țarinile cu holdele, cîmpul cu florile și mîndrele dealuri, de după care-mi zîmbeau zorile, în zburdalnica vîrstă a tinereței ! Asemenea, dragi-mi erau șăzătorile, clăcile, horele și toate petrecerile din sat, la care luam parte cu cea mai mare însuflețire !"

„Zile frumoase de sărbători", „cîmpul cu flori", „dealuri mîndre", „a lua parte cu însuflețire", nici nu se poate închipui o mai învățătorească și mai plată expresie a sentimentelor.

Altă dată Creangă face din monolog o dizertație didactică în care introduce, din experiența lui literară, și convorbirea cu duhul său, după exemplul lui Gr. Alexandrescu :

„— Nu mi-ar fi ciudă încaltea, cînd ai fi și tu ceva și de te miri unde, îmi zice cugetul meu ; dar așa, un boț cu ochi ce te găsești, o bucată de

humă însufleţită din sat de la noi, şi nu te lasă inima să taci ; asurzeşti lumea cu ţărăniile tale !

— Nu mă lasă, vezi bine, cugete, căci şi eu sînt om din doi oameni ; şi satul Humuleştii în care m-am trezit nu-i un sat lăturalnic..."

„Înspre apus-miazăzi, vin mănăstirile : Agapia cea tăinuită de lume ; Văraticul, unde şi-a petrecut viaţa Brîncoveanca cea bogată şi milostivă, şi satele Filioara, hăţaşul căprioarelor cu sprincene scăpate din mănăstire, Bălţăteştii cei plini de salamură, şi Ceahlăieştii, Topoliţa şi Ocea, care alungă cioara cu perja-n gură tocmai dincolo peste hotar ; iar spre Crivăţ, peste Ozană, vine Tîrgul-Neamţului, cu mahalalele : Pometea de sub dealul Cociorva, unde la toată casa este livadă mare ; Ţuţuienii veniţi din Ardeal, care mănîncă slănina rîncedă, se ţin de coada oilor, lucrează lînă şi sînt vestiţi pentru teascurile de făcut oloiu ; şi Condrenii cu morile de pe Nemţişor şi piuăle de făcut sumani. Iar deasupra Condrenilor, pe vîrful unui deal nalt şi plin de tihărăi, se află vestita Cetatea Neamţului, îngrădită cu pustiu, acoperită cu fulger, locuită vara de vitele fugărite de strechie şi străjuită de ceucele şi vindereii, care au găsit-o bună de făcut cuiburi într-însa... Dar asta nu mă priveşte pe mine, băiet din Humuleşti. Eu am altă treabă de făcut ; vreau să-mi dau samă despre satul nostru, despre copilăria petrecută în el şi atîta-i tot.

Cîţi domnitori şi mitropoliţi s-au rînduit la scaunul Moldovei, de cînd e ţara asta, au trebuit să treacă macar o dată prin Humuleşti spre mănăstiri. Apoi unde pui cealaltă lume care s-a purtat prin satul nostru, şi tot lume mai mult bogată şi aleasă ; mă rog, la Mănăstirea Neamţului :

icoană făcătoare de minuni, casă de nebuni, hram de Ispas și iarmaroc în tîrg, tot atunci..." etc.

Toate acestea sînt scrise bine și cu oarecare duh pe alocuri ; nu mai puțin, Creangă amestecă acum arta povestitului cu îndeletnicirea lui de autor didactic. El nu știe să descrie, nu vede pictural, nu poate desprinde din priveliști o stare, într-un cuvînt, nu are sentimentul naturii. Este interesant că nici Caragiale, tip auditiv dramaturgic, nu-l avea. Ceea ce găsește cu cale Creangă să adauge numelor proprii în chip de culoare sînt niște abstracții-definiții : „Ocea, care alungă cioara", „Țuțuienii, veniți din Ardeal", „Cetatea Neamțului, îngrădită cu pustiu, acoperită cu fulger". Peste această sărăcie, povestitorul aruncă un umor silnic, fiindcă materia nu-l cere, tumefiat cu expresii sfătoase nelalocul lor, ca : „Eu am altă treabă de făcut", „apoi, unde pui...", „mă rog", „lume, lume și iar lume".

Cînd însă Creangă pune pe alții să vorbească, notația dialogului este magistrală și totdeauna fără greș. În acest unic înțeles teatral, Creangă observă și creează. Eroii lui se pot împărți nu după caracterul interior, moral, puțin desfășurat, ci după debitul verbal : vorbitorii sînt molateci, ori plini de reticență, ori gîlgîitori și mușcători. Femeile fac parte din categoria ultimă, și Creangă le pune să vorbească cu o voluptate extraordinară a invectivei dialectale. Iat-o pe Smaranda :

„— Sărmane omule ! dacă nu știi boabă de carte, cum ai să mă înțelegi ? Cînd tragi sorocoveții la musteață, de ce nu te olicăești atîta ? Petre Todosiicăi, crîșmariul nostru, așă-i că ți-a mîncat nouă sute de lei ? Vasile Roibu din Bejeni, mai pe-atîția, și alții cîți ? Rușlei lui Valică și Măriucăi lui Onofreiu, găsești să le dai și să le

răsdai ? Știu eu ; să nu crezi că doarme Smaranda, dormire-ai somnul de veci să dormi ! Și pentru băiet n-ai de unde da ? Măi omule, măi ! Ai să te duci în fundul iadului și n-are să aibă cine te scoate, dacă nu te-i sili să-ți faci un băiet popă. De spovădanie fugi ca dracul de tămîie. La biserică mergi din Paști în Paști. Așa cauți tu de suflet ?..."

„— Încă te uiți la ei, bărbate... și li dai paiele ! așă-i ? Ha, ha ! bine v-au mai făcut, pughibale spurcate ce sînteți ! Că nici o lighioaie nu se poate aciua pe lîngă casă, de răul vostru..."

„— Scoală, duglișule, înainte de răsăritul soarelui ; iar vrei să te pupe cucul arminesc... ?..."

„— Îi veni tu acasă, coropcarule, dacă te-a răzbi foamea, ș-apoi atunci vom avè altă vorbă..."

„— Degeaba te mai sclifosești, Ioane... La mine nu se trec acestea... Pare-mi-se că știi tu moarea mea... Să nu mă faci ia acuș să ieu culeșerul din ocniță și să te desmierd cît ești de mare !"

Iat-o și pe mătușa Mărioara :

„— Dar bine, ghiavole, aici ți-i scăldatul ?... scoboară-te jos, tălharule, că te-oiu învăța eu !"

Bărbații au, dimpotrivă, vorba apăsată, moale, bunăoară cu o intonație ușoară de dispreț pentru muiere, ca a lui Ștefan a Petrei :

„— Doamne, măi femeie, Doamne, multă minte-ți mai trebuie..."

„— Ian taci, măi femeie, că biserica-i în inima omului..."

„— ...Poi dă, măi femeie, tot ești tu bisericoasă, de s-a dus vestea ; încaltea ț-au făcut și băieții biserică aici pe loc, după cheful tău ; macar că-ți întră biserica în casă de departe ce-i... De-amu puneți-vă pe făcut privigheri de toată noaptea și parascovenii cîte vă place, măi băieți, dacă vi-i

voia să vă deie mă-ta în toate zilele numai colaci de cei unși cu miere de la Patruzeci de sfinți și colivă cu miez de nucă."

Bătrînii sînt venerabili ori mehenghi. Venerabil este părintele Ioan, cel cu vorba moale:

„— Aiștia-s mînzii popii, fiiule. Niște zile mari ca aceste le așteaptă și ei cu mare bucurie tot anul. Gătitu-le-ați ceva bob fiert, găluște, [turte cu jülfă] și vărzare?"

David Creangă are graiul blajin:

„— Las', măi Ștefane și Smărănducă, nu vă mai îngrijiți atîta, că azi e duminică, mîne luni și zi de tîrg, dar marți, de-om ajunge cu sănătate, am să ieu nepotul cu mine și am să-l duc la Broșteni..."

Mehenghiu, cu vorba șireată e moșul din iarmaroc care face scăpată pupăza. Caracterizarea lui se face cu mijloace numai din tehnica comediei:

„— De vînzare ți-e găinușa ceea, măi băiete?

— De vînzare, moșule!

— Și cît cei pe dînsa?

— Cît crezi și dumneta că face!

— Ia ad-o-ncoace la moșul, s-o drămăluiască!"

De același soi este moș Bodrîngă, destăinuit în cîteva cuvinte:

„— Așa e tineritul ista, bată-l să-l bată..."

Cele mai vii pagini din *Amintiri* sînt scene de comedie.

Cîteva crîmpeie de dialog luate de ici și de colo, și am intuit toată firea persoanelor și atmosfera:

„— Cît ței pe car, bade? [...]

— Trei husăși, dascăle.

— Ce spui, bădișorule; pentru un braț de lemne? Da' că le duc în spate pe toate odată pîn-acasă.

— Dacă le-i duce, dascăle, ți le dau degeaba.

— Zău, nu șugueșți, bade?

— Nici o șagă, dascăle ; să vedem cum la-i duce, și halal să-ți fie !...“

„— Ce este gramatica română, este... ce este, este [...]

— Nu așa, măi Trăsne !

— Dar cum ?

— Nu mai zice română, și spune numai răspunsul ; ce ai cu întrebarea ? [...]

— Mai lasă-mă oleacă... și cînd te-oiu striga, să vii iar să mă asculți ; și de n-oiu ști nici atunci, apoi dracul să mă ieie !...“

„— Ia ascultă, dascăle Mogoroge, nu te prea întrece cu vorba, că nu-ți șede bine. Pe cine faci cîrpaciu ? După ce-ai purtat ciubotele atîta amar de vreme, umblînd toată ziua în podgheazuri și le-ai scrombăit pe la jocuri și prin toate corhanele și coclaurile, acum ai vrea să-ți dau și banii înapoi, ori să-ți fac în loc altele nouă ? Dar știi că ești ajuns de cap ! Nu ți-e destul că m-ai amețit puindu-ți sfîrloagele pe calup, trăgîndu-le la șan și ungîndu-le aici pe cuptior, la nasul meu, în toate diminețile ? Ba de cîte ori mi-ai pus și poște la picioare ; și eu, ca omul cel bun, tot am tăcut și ți-am răbdat. Îmi pare rău că ești gros de obraz ! Ei, las' ! că te-oi sluji eu, de-acum, dacă ți-i vorba de-așa !

— Ce spui, cîrpaciule... ; și tu mă mogorogești ? D-apoi numa-n ciubotele tale am stat eu, bicisnicule ? Încă te obrăznicești ? Acuș te-oi otînji cu ceva de nu te-i putè hrăni în toată viața !

— Pînă ce mi-i otînji... eu acuș te cinătuiesc frumușel cu dichiciul ; înțeles-ai ?...“

„— Moșule, ie sama de ține bine telegarii ceia, să nu ieie vînt ; că Iașul ista-i mare, și Doamne ferește, să nu faci vro primejdie ! [...]

— ...I-auzi măi ! Dac-ar ști el, chiolhănosul și ticăitul, de unde-am pornit astă-noapte, ș-ar strînge lioarba acasă ; n-ar mai dîrdîi degeaba asupra căișorilor mei ! Ș-apoi doar nu vin ei acu întîiași dată la Iași, să-mi deie povăț unul ca dînsul ce rînduială trebuie să păzesc. Patruzecile mîne-sa de golan ! Dacă n-a stat oleacă, să-l învăț eu a mai lua de altădată drumeții în rîs !"

Gesturile eroilor sînt incluse în vorbirea lor. Scrierea nu are ordine istorico-narativă, ci numai una actuală, dramatică, și oricînd un bun actor o poate interpreta. Dacă Creangă ar fi făcut „piesa țărănească" pe care o plănuia cîndva, ar fi izbutit fără îndoială. Ceea ce a început a compune, *Dragoste chioară și amor ghebos,* nu arată a fi trebuit să iasă numaidecît rău ; povestitorul are numai vina de a alege mediul de mahala. Tot talentul lui Creangă stă în a auzi bine vorbirea țărănească vie. Dar limba de la oraș el n-o aude cum trebuie și, ca atare, n-ar fi fost în stare să intuiască nici gesturile corespunzătoare cuvintelor, și comedia ar fi rămas vulgară și lipsită de un adevărat conținut

XIV. JOVIALITATEA LUI CREANGĂ

Este învederat că Creangă adună în scrierile lui mult vocabular țărănesc, dar mai cu seamă proverbe, zicători care alcătuiesc așa-zisele lui „țărănii". Însă acestea singure nu pot face o literatură. Dacă socotim pe Creangă folclorist, atunci sînt culegeri de țărănii mult mai bogate. Despre Creangă se repetă mereu banalitățile școlare știute : puterea de a crea tipuri vii, arta cu care mînuiești limba, puritatea vocabularului, aproape cu desăvîrșire lipsit de neologisme, stilul simplu, natural și plastic, cu propoziții și fraze armonioase și ritmate, atît de perfect potrivit cu subiectul și celelalte. Însă graiul lui Creangă nu e „natural", ci numai autentic în înțelesul că pare cu putință ca un țăran adevărat din Humulești să vorbească astfel. Vorbirea acelui țăran este umflată, încărcată cu tot ce se poate culege din partea locului. Plăcerea stîrnită de ascultarea scrierilor lui Creangă nu e o plăcere de recunoaștere a adevărului, ci una de rafinament erudit. Nici un om cu gust nu citește această operă pentru ca să ia cunoștință de „întreaga înțelepciune populară, așa cum a fost cristalizată de veacuri în proverbe și zicători". Dimpotrivă, în loc să fie educativ, efec-

tul acestei înțelepciuni este ilariant. Creangă folosește un procedeu tipic autorilor cărturărești, ca Rabelais, și în linia lui, ca Sterne și Anatole France, și anume, paralela continuă, dusă pînă la beție, între actualitate și experiența acumulată. Instrumentul principal al acestui mod literar este citatul. Iată, bunăoară, un pasaj luat la întîmplare din *Pantagruel* (LXV) :

„En guelle hierarchie, demanda frere Jean, de telz animaux veneneux mettez vous la femme future de Panurge ? — Dis tu mal des femmes, respondit Panurge, ho guodelureau, moine culpelé ? — Par la guoge cenomanique, dist Epistemon, Euripides escrit, et le prononce Andromache, quo contre toutes bestes veneneuses a été, par l'invention des humains et instruction des dieux, remede profitable trouvé. Remede jusques à présent n'a ésté trouvé contre la male femme. Ce gorgias Euripides, dist Panurge, tousjours a mesdict des femmes. Aussi fut il par vengeance divine mangé des chiens, comme luy reproche Aristophanes. Suivons. Qui a, si parle.

— Je urineray presentement, dist Epistemon, tant qu'on vouldra.

— J'ay maintenant, dist Xenomanes, mon estomac sabourré à profit de mesnaige. Ja ne panchera d'un cousté plus que d'aultre.

— Il ne me faut (dist Carpalim) ne vin ne pain.
Trefves de soif, trefves de faim.

— Je ne suis plus fasché, dist Panurge. Dieu mercy et vous. Je suis gay comme un papegay,

Joyeux comme un esmerillon,
Alaigre comme un papillon.

Veritablement il est escrit par votre beau Euripides, et le dit Silenus, beuveur memorable,

Furieux est, de bon sens ne jouist,
Quiconques boit et ne s'en resjouist." [1]

Așa decurge toată opera lui Rabelais, într-o ploaie de citate și de cuvinte savante ori rare, a căror intenție este tocmai de a parodia înțelepciunea cărților din care sînt extrase. Erudiția aceasta este gustoasă nu în sine, ci în jovialitatea care le dezlănțuie. Adevărata taină a lui Rabelais este *„la joyeusete"*. Anton Pann ori Creangă, deși atît an-

[1] „— În rîndul căror jivine veninoase o punem pe viitoarea nevastă a lui Panurge ? a întrebat fratele Ioan.
— Vorbești de rău femeile, ai ? Javră călugărească ! Maimuțoiule ! a strigat Panurge.
— Euripide scrie, și Andromake la fel, a spus Epistemon că omul, cu ajutorul zeilor, a găsit leac împotriva tuturor fiarelor veninoase ; numai împotriva femeii n-a născocit nici unul.
— Nerodul ăla de Euripide, a spus Panurge, a clevetit totdeauna împotriva femeilor. De-aceea l-a ajuns pedeapsa zeilor și a fost mîncat de cîini, cum îl ocărește Aristofan. Să pornim cu vorba mai departe. Al cui e rîndul ? Spune !
— De acum încolo, voi da drumul udului oricînd și oriunde.
— Am un stomac pus pe cîntar, a spus Xenoman. Nu atîrnă mai greu în nici o parte.

Cu pîinea și cu vinul n-am ce face ;
Am pus, cu foamea și cu setea, pace !

— Mulțumită lui Dumnezeu și vouă, mi-a trecut supărarea, a spus Panurge. Sînt vesel ca un pițigoi.

Voios ca pasărea în zbor
Ca fluturele de ușor.

Euripide al vostru, drăguțul de el, scrie, iar Silen băutorul băutorilor, așa zice ;

Își face sînge rău și se prostește
Cel care bea și nu se-nveselește."

(În românește de Alexandru Hodoș.)

tonpannismul, cît și humuleștienismul sînt varietăți de rabelaisianism, adică de savoare a erudiției joviale, fac cu greu figură de erudiți pentru cititorul comun. Asta vine din prejudecata că autorul livresc trebuie să fie neapărat un cărturar. Erudiția însă nu are limite, și Anton Pann și Creangă sînt și ei niște mari erudiți și niște umaniști în materie de știință și literatură rurală. Deși citatele lor nu sînt scoase din cărți, ci din tradiția orală, operele lor nu sînt mai puțin cărturărești, structura scrierilor lor fiind aceeași ca în opera lui Rabelais : adică o jovialitate enormă, care înnăbușe cel mai neînsemnat fapt într-un roi de citate. În nici un chip Anton Pann, autor de mare valoare pe nedrept subprețuit, nu este un culegător. Formula lui este aceea a lui Rabelais, grindina de citațiuni prin asociație, erudiție și *„joyeuseté" :*

Omul îndărătnic toate d-a-ndaratele le face.
Tu umbli să-l îmblînzești
Și mai rău îl îndrăcești.
El
Pentru o muscă își dă palme.
Și
Pentru un purice își arde plapoma.
Pentru un șoarece
Lasă să arză și moara,
Numai șoarecii să moară.
De aceea zice :
Răul ce ș-îl face omul singur,
nimenea altul n-ar putea să i-l facă.
Că
Oțetul tare vasul său ș-îl strică.
Omul îndărătnic
Ce apucă se usucă.
Și

Toate d-a-ndaratele îi merg.
Adică :
După ploaie, chepeneag.
Și
După moarte, cal de ginere.
El nu știe că :
Toată graba strică treaba.
Și
Cine se grăbește curînd ostenește.

Această beție de proverbe sistematizate nu e menită să placă omului simplu, și *Povestea vorbii* nici nu e o scriere populară. Ciclul e alcătuit pentru plăcerea intelectului, indiferent prin conținutul didactic, savuros prin bufoneria erudită. Și Anton Pann și Creangă sînt arhivari de tradiții, dar în înțelesul rabelaisian. Creangă este un umanist al științei sătești, scoțînd din erudiția lui un rîs gros, fără a fi totuși un autor „vesel" prin materie. Conținutul poveștilor și *Amintirilor* este indiferent în sine, ba chiar apt de a fi tratat liric ori fantastic, veselă este hohotirea interioară, setea nestinsă de vorbe, sorbite pentru ele însele, dintr-o voluptate strict intelectuală. Obiecte, animale, oameni, vorbesc într-una, aruncînd cele mai joviale vorbe prin forma lor neașteptată, nicidecum frumoase prin armonia sunetului, și citînd neostenit și cu o viteză nemaipomenită :

„— Măi... da' bun ești de gură !

— Și de gură, dar și de lucru..."

„— Te-ai încurcat în socoteli, măi băiete ; ba de mîncare și casă i-a trebuit omului întîi ; ș-apoi haine frumoase, cum zici tu ; cu rufe de-ale tale îți ghiorăiesc mațele de foame. Ai auzit vorba ceea că : Golătatea încunjură, iară foamea dă de-a dreptul..."

„— Despre aceasta, bine ai chitit-o, dragul tatei. Se vede lucru, că nici tu nu ești de împărat, nici împărăția pentru tine ; și decît să încurci numai așa lumea, mai bine să șezi departe cum zici, căci mila Domnului : Lac de-ar fi, broaște sînt destule..."

„— Ai toată voia de la mine, fătul meu ; dar mare lucru să fie, de nu ți s-or tăie și ție cărările. Mai știi păcatul, poate să-ți iasă înainte vrun iepure, ceva... și popîc ! m-oiu trezi cu tine acasă, ca și cu frate-tău, ș-apoi atunci rușinea ta n-a fi proastă. Dar dă, cearcă și tu, să vezi cum ți-a sluji norocul. Vorba ceea : Fiecare pentru sine, croitor de pîne..."

„— Ei, dragul tatei, așa-i că s-a împlinit vorba ceea : Apără-mă de găini, că de cîni nu mă tem..."

„— Ce mînca văd eu bine că ai ; despre asta nu e vorbă, fătul meu, zise craiul posomorît, dar ia spuneți-mi, rușinea unde o puneți ? Din trei feciori, cîți are tata, nici unul să nu fie bun de nimica ? Apoi drept să vă spun, că atunci degeaba mai stricați mîncarea, dragii mei... Să umblați numai așa frunza frăsinelului toată viața voastră și să vă lăudați că sînteți feciori de craiu, asta nu miroasă a nas de om... Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe-o ureche din partea voastră ; la Sfîntul Așteaptă s-a împlini dorința lui. Halal de nepoți ce are ! Vorba ceea :

La plăcinte
Înainte
Și la război,
Înapoi."

„— Hei, hei ! dragul tatei, cu vorba aceasta mi-ai adus aminte de cîntecul cela :

Voinic tînăr, cal bătrîn,
Greu se-ngăduie la drum.

D-apoi calului meu de pe atunci, cine mai știe unde i-or fi putrezind ciolanele ! Că doar nu era să trăiască un veac de om. Cine ți-a vîrît în cap și una ca aceasta, acela încă-i unul... Ori, vorba ceea : Pesemne umbli după cai morți să le iei potcoavele..."

„— ...Ei apoi... zi că nu-i lumea de-apoi. Să te ferească Dumnezeu, cînd prinde mămăliga coajă. Vorba ceea :

Dă-mi, Doamne, ce n-am avut,
Să mă mier ce m-a găsit.

Fetele atunci au luat altă vorbă, dar din inima lor nu s-a șters purtarea necuviincioasă a spînului, cu toate îndreptările și înrudirea lui, pentru că bunătatea nu are de-a face cu răutatea. Vorba ceea :

Vița-de-vie tot învie,
Iar vița-de-boz, tot răgoz."

„— Măi ! da' al dracului onănie de om e și acesta, zise Harap Alb. Grozav burdăhan și nesățios gîtlej, de nu pot să-i potolească setea nici izvoarele pămîntului ; mare ghiol de apă trebuie să fie în mațele lui ! Se vede că acesta-i prăpădenia apelor, vestitul Setilă, fiul Secetei, născut în zodia rățelor și împodobit cu darul suptului..."

„— Dar oare pe acesta cum mama dracului l-a fi mai chemînd ?

— Zi-i pe nume să ți-l spun, răspunse atunci Ochilă zîmbind pe sub mustețe.

— Dar te mai duce capul ca să-l botezi ? Să-i zici Păsărilă... nu greșești ; să-i zici Lățilă... nici

atîta ; să-i zici Lungilă... asemene ; să-i zici Păsări-Lăți-Lungilă, mi se pare că e mai potrivit cu năravul și apucăturile lui, zise Harap Alb, înduioșat de mila bietelor paseri. Se vede că acesta-i vestitul Păsări-Lăți-Lungilă, fiul săgetătorului și nepotul arcașului, brîul pămîntului și scara ceriului, ciuma zburătoarelor și spaima oamenilor, că altfel nu te pricepi cum să-i mai zici..."

„— Ei apoi, șagă vă pare ? Cu chițibușuri de aceste să ne zăbăvim noi ! Pîclișit om e împăratul Roș, se vede el, zise atunci Ochilă. Eu, nu-i vorbă, macar că e așa de întunerec, deosebesc tare bine firele de mac din cele de năsip ; dar numai iuțală și gură de furnică ar trebui să aibi ca să poți apuca, alege și culege niște flecuștețe ca aceste, în așa scurtă vreme. Bine-a zis cine-a zis, ca să te ferești de omul roș căci e lîștai dracul în picioare, acum văd eu."

Cînd descoperim mecanica erudită a povestitorului, sîntem luați de apele jovialității lui și enunțarea goalei formule „vorba ceea" trezește rîsul. Este și o erudiție strict lexicală de cuvinte cu sonuri năstrușnice, mai degrabă cacofonice, care izbesc urechea nu prin expresivitatea lor, ci prin volubilitate :

„— Măi Păsărilă, iacătă-o, ia ! colo, în dosul pămîntului, tupilată sub umbra iepurelui ; pune mîna pe dînsa și n-o lăsa !

Păsărilă atunci se lățește, cît ce poate, începe a bojbăi prin toate buruienele și cînd să pună mîna pe dînsa, zbr !... pe vîrful unui munte și se ascunde după o stîncă.

— Iacătă-oi, măi, colo, în vîrful muntelui, după stînca ceea, zise Ochilă.

Păsărilă atunci se înalță puțin și începe a cotrobăi pe după stînci ; și cînd să pună mîna pe

dînsa, zbr !... și de acolo și se duce, de se ascunde tocmai după lună.

— Măi Păsărilă, iacătă-oi, ia ! colo după lună, zise Ochilă ; căci nu pot eu s-o ajung, să-i dau o scărmănătură bună.

Atunci Păsărilă se deșiră odată și se înalță pînă la lună. Apoi cuprinzînd luna în brațe găbuiește păsărica, mi ț-o înșfacă de coadă și cît pe ce să-i sucească gîtul. Ea atunci se preface în fată și strigă înspăimîntată :

— Dăruiește-mi viața, Păsărilă, că te-oiu dărui și eu cu milă și cu daruri împărătești, așa să trăiești !

— Ba că chiar că erai să ne dăruiești cu milă și cu daruri împărătești, dacă nu te vedeam cînd ai pașlit-o, farmazoană ce ești ! zise Ochilă. Știu că am tras o durdură bună, căutîndu-te. Ia, mai bine hai la culcuș, că se face ziuă acuș."

„A bojbăi", „a găbui", „a pașli", „zbr", „durdură" nu dau cititorului de limbă literară impresia culorii dialectale, ci unui argou ermetic, plin de subînțelesuri ilariante și de onomatopee indecente. De la frumosul de erudiție pînă la rîsul obscen e numai un pas, și toți rabelaisienii au intrat adînc în trivialitate. Nu se cunosc toate poveștile „corosive" ale lui Creangă, de care făceau haz junimiștii, spre pudoarea prefăcută a lui Titu Maiorescu, dar în limbuția frazelor nevinovate e un rîs șiret, o intonație cu tîlc, care depășește sensul curat al cuvintelor.

„— Iaca un lup vine spre noi, jupînesică !

— Vai de mine, moș Nichifor, unde să m-ascund eu ?

— Despre mine, ascunde-te unde știi, că eu unul ți-am spus că nu mă tem nici de-o potaie întreagă.

Atunci biata Malcă, de frică, s-a încleștat de gîtul lui moș Nichifor și s-a lipit de dînsul, ca lipitoarea. A șezut ea așa, cît a șezut, și [apoi] a zis tremurînd :

— Unde-i lupul, moș Nichifor ?

— Unde să fie ? Ia a trecut drumul pe dinaintea noastră, și a întrat în pădure. Dar cît pe ce erai să mă gîtui, jupîneșică, ș-apoi dacă scăpam iepele, știu că era frumos.

N-apucă a sfîrși bine moș Nichifor și Malca zice cătinel :

— Să nu mai zici că vine lupul, moș Nichifor, că mă vîri în toate boalele !

— Nu că zic eu, da' chiar vine, iacătă-l-ăi !

— Valeu ! Ce spui ? !

Și iar se ascunde lîngă moș Nichifor.

— Ce-i tînăr, tot tînăr ; îți vine a te juca, jupîneșică, așa-i ? și după cum văd, ai noroc că eu îmi țin firea, nu mă prea tem de lup ; dar să fie altul în locul meu..."

Scriitori ca Creangă nu pot apărea decît acolo unde cuvîntul e bătrîn, greu de subînțelesuri, aproape echivoc și unde experiența s-a condensat în formule nemișcătoare, tuturor cunoscute, așa încît opera literară să fie aproape numai o reaprindere a unor elemente tocite de uz. Era mai firesc ca un astfel de scriitor de cuvinte să răsară peste cîteva veacuri, într-o epocă de umanism românesc. Născut cu mult mai devreme, Creangă s-a ivit acolo unde există o tradiție veche și deci și un fel de erudiție, la sat, și încă la satul de munte de dincolo de Siret, unde poporul e neamestecat și păstrător și-și exprimă experiența impersonal și aforistic.

XV. CREANGĂ ÎN TIMP ŞI SPAŢIU. REALISMUL

Întrucît priveşte timpul, acesta mişcîndu-şi cîteodată limbile extraordinar de repede, ne gîndim în primul rînd la dialectica istoriei exprimată prin apariţia şi contradicţia claselor în felurite societăţi. Spaţiul ar fi ceea ce numim de obicei „natură", şi despre ea şi înrîurirea ei asupra omului au vorbit, independent de materialismul ştiinţific, pozitiviştii. A trata prea generic despre timp şi spaţiu poate să ducă la clişee şi la concluzii nule. O geologie aproximativ asemănătoare aceleia în care s-a născut şi a copilărit Creangă există şi în alte părţi, în Tirol sau chiar în China septentrională. Cît despre timp, dialectic vorbind, atîtea popoare trec cu repeziciune de la societatea feudală, cum era aceea din Moldova lui Creangă, la cea socialistă, schiţînd un scurt echilibru burghez, încît cu o astfel de critică formală explicăm simultan şi pe Mozart, şi pe poeţii chinezi, şi pe Creangă. Oricîtă oroare au unii de cuvîntul „inefabil", înţelegîndu-l în sensul vechi de ireductibil la raţiune, el îşi are rostul său în estetică, cu accepţia analizei pe concret şi evitarea generalităţilor goale. Sînt unii care cred iluzoriu că profesează materialismul dialectic afirmînd că frumosul există în na-

tură și că singurul merit al omului este de a-l descoperi. Însă probabil în mulți aștri atmosfera e lamentabilă și înecăcioasă, și ceea ce ni se arată aci ca o luminare grațioasă de candelabru e acolo un infern de emanații gazoase. Noroiul este, hotărît, mefistofelic. Cădem în misticism. Universul ar fi un eden din care ne-am rostogolit, pierzîndu-ne în muncile grele ale construcției, marii vizionari ne-ar reevoca paradisul pierdut. Ce sens mai are atunci cuvîntul creație ? Oamenii Renașterii și ai romantismului ar deveni mai umaniști decît noi, ar apăsa deci mai mult asupra factorului om în descoperirea și completarea naturii, în care au crezut mereu marii artiști. Cum vom umple prăpastia ridicată astfel între creația populară și cea cultă, foarte adesea producția anonimă și colectivă fiind superioară aceleia culte ? Și aci avem nevoie de examenul biografiei concrete, de acel inefabil, care face ca unul și nu altul să fie mai reprezentativ pentru geografia și timpul său și, în cele din urmă, pentru umanitatea universală, în vreme ce alții rămîn locali. E cazul de a distinge și respinge totodată generalizarea metafizică și localizarea pedestră. Un creator este — cum spuneau romanticii germani — un focar, un Fokus, în care se oglindesc simultan și micro și macrocosmul. De ce unul și nu altul, trăind în aceeași geografie și în aceleași contradicții istorice, este revelatorul timpului și spațiului său e o problemă pe care o lăsăm pe seama biologilor. Dacă am aplica o explicație a condiționării prea vastă, fără un pic de *nescio quid* [1], nu putem să pricepem de ce psaltul și paracliserul Zahei, fratele lui Creangă, nu este el autorul *Amintirilor*.

[1] Nu știu ce (lat.).

Să trecem la natură. Deși născut la Humulești, lîngă apa Ozanei, deci la limitele din vale ale peisajului, povestitorul face parte dintr-o familie umană de „munteni" și a copilărit într-o geologie care se întinde pe malul stîng al Siretului, din Maramureș în Transilvania și în Moldova, despărțite doar prin văile înguste prin care curg pieziș înspre Siret, printre pereți de stîncă grandioși, Moldova, Bistrița, Trotușul. Peisajul în care au trăit Coșbuc și Rebreanu nu este fundamental deosebit de acela în care a copilărit Creangă, și de altfel originea însăși a povestitorului este ardeleană. Munții sînt înalți, trecînd uneori de două mii de metri. Cu toate astea, în afară de anume povîrnișuri repezi, acești munți cu valurile lor cupoliforme pe care le fac coborînd spre ape sînt accesibili. Nu avem de a face cu Alpii plini de prăpăstii, pe care ascensiunea e o aventură. Aceste promontorii solemne sînt locuite.

Dacă ar fi să caracterizăm locul în elementele sale, în primul rînd vine *piatra*, începînd cu stînca și bolovanul și sfîrșind cu prundul. Romanticii de tipul Asachi au așezat pe Ceahlău imaginare cetăți fantastice, iar noi ne-am aștepta ca aci să găsim un gust străvechi pentru sculptură și vagi figurații de soiul aztec. Însă muntele e calcaros și friabil, și mai puternică decît el este apa. În părțile lui mai dulci e acoperit de pășune, și prin urmare atenția omului e îndreptată mai ales spre această superficie, interesînd economia lui. Unele mituri circulînd în folclor privesc eroziunea, desprinderea bolovanilor din munți. Muntele e un loc de retragere, cu un sistem de trecători dificile; un sentiment al soliditățiii crustei lapidare asupra altor elemente nu produce.

În schimb, *apa* e forța impetuoasă și revoluționară care-și taie drum printre pereți de piatră, tîrînd după sine bolovanii și copacii, factorul fluent. Rezervorul de la Bicaz n-a făcut decît să accentueze caracterul de lagună muntoasă a acestei regiuni, lățind și regularizînd pe o lungă porțiune năvala mai mare sau mai scăzută a torentului.

Un al treilea element, „mai tare decît bronzul", în aceste locuri este *lemnul*. Povîrnișurile sînt acoperite, lăsînd la o parte jnepii și ienuperii, de armate negre de brazi, printre care norii se tîrăsc ca aburii. Sînt și fagi pe alocuri, precum și stejari. Brazii sînt drepți și falnici. Acești brazi, legați în plute, aleargă la vale pe torent. Ei nu sînt lemn mort, ci, asemeni cedrilor asiați, materie de construcție. Sînt priveliști asemănătoare și în alte părți, însă casele sînt de zid. Aci, ca și pe versantul celălalt, locuințele, bisericile chiar sînt din bîrne. O casă trebuie înfiptă bine în povîrniș, ca să scape și de năvala puhoaielor și de rostogolirea bolovanilor. Casa Irinucăi de la Broșteni, neîndeplinind aceste condiții, a fost spartă de un bolovan cu care copiii se jucau în vîrful dealului. Localnicilor le place să arate un imens bolovan în apropierea rîului, care ar fi tocmai acela cu pricina. E o problemă de competența istoricilor literari. În fine, fiind vorba de lemn, casa din Humulești are înfățișare destul de mizerabilă pe dinafară. Cînd însă treci de cămăruța de la intrare în odaia cu vatră și cuptor, rămîi impresionat de grinzile lungi, solemne și trainice.

Întrucît privește fauna, sau mai bine zis economia de vite, sus la munte predomină oile și economia pastorală. În afară de lapte și de derivatele lui, produsul principal este lîna. Mai jos, la Hu-

mulești de pildă, sîntem într-o parte în care forța torentelor s-a potolit. Valea se lărgește, bolovanul e pisat în chip de prund, apa șerpuiește, se lățește după cum e vremea, face bulboane, este cîteodată, pe secetă, un simplu drum cu ochiuri de apă. Gospodarii mai țin și alte vite și fac puțină cultură, și mai ales, avînd în vedere apa domoală, cultivă cînepa, ca plantă textilă. Asta, bineînțeles, pe vremea lui Creangă.

Printre animale, locul de frunte ca forță motrice îl constituie calul de munte, obișnuit cu drumurile în urcuș. Și bărbatul și femeia merg călare după treburile lor.

Cînd nu sînt oieri, localnicii sînt tăietori de brazi, plutași. Humulești enii ar fi fost răzeși fără pămînturi (am văzut în ce limite), în orice caz erau oameni slobozi să se strămute și să facă negoț, iar nu *adscripti glebae* [1]. Ei constituie o clasă de artizani și mici negustori de categoria acelora care au făcut Revoluția franceză. Cumpără de la alții și vînd în iarmarocul vestit pe atunci de la Fălticeni, dar mai ales produc marfă textilă — se înțelege, din lînă și din cînepă. Pivele bat într-una la marginea apei, iar iarna bărbați și femei torc.

Dintre profesiile, să le zicem liberale, pe care le preferă tinerii din partea locului, e aceea de preot, nu și de călugăr. Acesta din urmă, dacă e din prostime, devine, de fapt, o slugă a starețului, mai totdeauna de familie boierească și, orice-ar fi, frecat cu protipendada. Humulești enii nu vor să fie lipiți nici moșiei mînăstirești, cu care se descurcă în materie de dări mai ușor decît cu statul. Preotul e un om cu vază și cu stare, un ofițer de stare

[1] Legați de pămînt (lat.).

civilă și un statistician. În preoție pot pătrunde și țăranii isteți. Ion Creangă nu-i un mistic, precum nu-i nici ateu. E foarte îndoielnic că ar fi cunoscut spiritul dogmelor ; religia, înțeleasă rudimentar, îi slujește drept sistem de explicație cosmologică. Numai cu spectrul morții înainte, e bîntuit de „probleme", dar „doctorii" în teologie pe care îi consultă nu sînt mari autorități ale exegezei, ci cîte un biet preot de țară și mai ignar în materie de speculație mistică decît el. Îndată ce întîmpină murmure din partea clerului înalt, Creangă devine țanțoș, nesupus, se poartă ca un preot *assermente*[1], se dovedește progresist, rebel normelor impuse de forurile superioare. Îmbrățișează, ca să zicem așa, o religie de unul singur, luînd ca regulă de conduită numai rațiunea. Ciorile vatămă acoperișul bisericii, e absurd ca diaconul să nu tragă cu pușca în ele. Teatrul i se pare o școală de moravuri bune, se duce deci la spectacole. E de prisos a spune că purtarea singulară a diaconului, chiar îndreptățită, este negarea din punct de vedere al bisericii, a disciplinei. Un Creangă, chiar socialist, cu individualismul său și cu raționalismul de tipul „cum mă taie capul", ar fi fost un om incomod. El ar fi repudiat adevărurile admise și verificate de colectivitate și nu ar fi urmat corect tactica. Orice ar face, geniul este prin definiție admirabil și incomod. Într-asta stă „inefabilul" lui.

Semenii din părțile muntoase ai lui Ion Creangă sînt taciturni, nu însă solitari. Risipiți pe dealuri, depărtați chiar cu casa unul de altul, spre a nu mai pomeni de oierii nemișcați în depărtări în mijlocul turmelor, ei constituie totuși o societate rarefiată, comunicînd prin strigăte convenționale,

[1] Răspopit (fr.).

înghițite de mulțenia locurilor. Cînd se întîlnesc, sînt mai volubili, dar vorbirea lor decurge în formule străvechi, aproape rituale. Limbuția, cînd este, constă în emisiunea abundentă de material folcloric.

Ion Creangă pare în *Amintiri* încîntat de belșugul oamenilor din Humulești. După el, aceștia viețuiesc ca în rai. Azi, însă, impresia noastră e a unei mizerii trudite. Humulășteni prețuiau, se vede, mai presus de toate neatîrnarea și viața activă. Ei erau dîntre acei „isnafi și cupeț" cărora li se datora mișcarea pentru progres. Și Gh. Eminovici era, în definitiv, tot un „cupeț". Un zapis recent descoperit la Suceava ne dezvăluie că în 1844 cumpărase de la Zeilicovici, în tîrgul vitelor din Botoșani, o crîșmă pe veci, prin care își va exercita, probabil, și personal dreptul de arendaș al venitului pe alcool. Era, cu alte cuvinte, păstrînd proporțiile, un „fermier general". Și Creangă, desdiaconit, va obține dreptul de a avea un debit de tutun. Ca institutor, va strînge parale din tipărirea de manuale școlare. Cupețul în el este atavic.

Spiritul isnafo-cupețesc străbate în opera lui. Nichifor Coțcariul fericea pe negustor, care, zicea el, „trăiește din săul său și pe sama lui... Pentru că n-are Dumnezeu stăpîn". Deci calitatea situației e de a nu fi lipit pămîntului și a nu avea stăpîn. Cît despre modicitatea averii funciare a acestor oameni, ne facem o idee din *Soacra cu trei nurori*. Soacra trece drept cuprinsă, avînd „o răzășie destul de mare, casa bătrînească cu toată pojijia ei, o vie cu livadă frumoasă, vite și multe paseri". Însă proprietatea individuală are un vițiu. Fiind divizibilă, se împuținează. Doi dintre feciori își ridică locuințe noi în jurul celei bătrînești, al treilea urmînd s-o moștenească pe aceasta din urmă.

Acum răzeșia nu mai e în stare să-i hrănească. Deci tustrei feciorii umblă „în cărăușie". „Cine mișcă, tot pișcă." Despre industria casnică și comerțul humulești enilor ne vorbește Creangă. Ei vînd, afară de vite și brînzeturi, lînă, fabricate ale lînii, ale cînepii și gogoșilor de mătase, sumane, genunchere și sărdace ; iței, bernevici, cămeșoaie, lăicere și scoarțe, ștergare de borangic. Le vînd de-a dreptul ori prin negustori care vin să ia „giguri de sumani, și lăi și de noaten, care se vînd și pănuri și cusute". Ștefan, tatăl povestitorului, umbla „cu cotul subsuoară" după cumpărat sumani. Nichifor Coțcariul țuțuianul reprezintă, în această lume, sectorul „transporturi". Pieile, în lipsa mării industrii în serie, erau transformate în ciubote de ciubotari. Creangă, amintindu-și de gazda din Fălticeni, nu uită numirile uneltelor specifice.

În materie de transport, moș Nichifor Coțcariul harabagiul este, am zice azi, un mecanic perfect, în stare — în caz de stricăciune pe drum — să-și dreagă însuși căruța. „Ș-odată scoate bulicherul din teacă, îl dă pe amînariu și începe a ciocîrti un grînet de stejar... leagă grînetul... pune roata la loc, vîră leuca, sucește lamba..."

De ce s-a așezat Creangă în bojdeuca din Țicău am văzut. Priveliștea în plan înclinat a solului, ca dintr-un avion ce se apleacă pe o parte, este grandioasă și-i amintea lui Creangă valurile declinante de munți din preajma Ceahlăului. Lipseau pădurile, în schimb erau oile, și Creangă, spre a le saluta, cînta dintr-un fluier.

Dacă Eminescu ori nu a introdus la „Junimea" pe Creangă, care însă cunoștea pe Maiorescu dinainte, este un lucru fără importanță. Fapt este că numai Eminescu îl înțelegea bine, văzînd în el întruparea însușirilor poporului nealterat de civili-

zația superficială a orașului burghez. Titu Maiorescu prețuia folclorul, ridica în slavă pe V. Alecsandri și va supune unui rechizitoriu aspru pe Duiliu Zamfirescu. În nr. 1 din 15 martie 1867 al *Convorbirilor literare* apăruse cunoscutul articol teoretic și polemic *Despre poesia română*. În urmarea din nr. 2 criticul observa slabele comparații ale poeților români și dădea drept exemplu, ca expresivă, următoarea strofă născută pe străzile Bucureștilor :

Frunză verde măr sălciu,
La grădină-n Cișmigiu
Două fete frumușele
Mi-au furat mințile mele :
Una oacheșă și-naltă,
Ca o dalie învoaltă,
Alta blondă mijlocie,
Ca o junâ iasomie.

În același număr scria : „Farmecul poeziilor populare e distanța relativă între ideile de rînd care servesc de fond și între subita noblețâ de simțimînt care străbate și se înalță peste dînsele“ (și în notă : „De aci se esplică profunda impresiune ce produc scenele populare din dramele lui Shakespeare, cu tot cinismul lor“). Deci ceea ce admira Maiorescu în poezia populară era noblețea de sentiment și adecvarea expresiei. În anul II (1868—1869) începe o adevărată discuție asupra folclorului, trădînd diversitatea de păreri a junimiștilor. A. D. Xenopol e de părere că „național“ nu vrea să zică „popular“, ci folclorul poate sluji cel mult ca punct de plecare, miezul unei culturi alcătuindu-l creația cultă. I. Caragiani, în *Românii din Macedonia și poesia lor populară*, infirmă discret ceea ce i se pare a fi poziția lui Maiorescu : im-

personalitatea, abstragerea de tendință. De fapt, Maiorescu, schopenhauerian, nu tăgăduia viața ca punct de plecare, dar cerea artei să se ridice deasupra durerilor zilnice, să fie un loc de cvietudine. I. Caragiani susține că poezia populară exprimă „înclinațiunile poporului, tendințele lui". În 1869—1870 *Convorbirile literare* sînt sărace în folclor, semn că junimiștii nu-l prea gustau. În schimb, Miron Pompiliu trimite tipografiei „Junimii", spre tipărire o parte dintr-o considerabilă colecție de balade, cîntece, hore etc. Abia în noiembrie 1870 apare în *Convorbiri* basmul *Făt-Frumos din lacrimă* de M. Eminescu. În anul V (1871—1872), Miron Pompiliu continuă publicarea de *Poesii populare de peste Carpați*. Trebuie să adăugăm că de aci înainte redacția *Convorbirilor* este asaltată de culegeri populare și că I. Negruzzi face tot ce-i stă în putință ca să nu le publice, nu fără motive serioase. De altfel, totul era citat și comentat în ședințele „Junimii" în prezența lui Titu Maiorescu. În anul VI (1872—1873) publică basme populare I. Slavici, începînd cu *Zîna Zorilor*. El are o concepție specială despre culegerea și publicarea basmelor. Găsind că nici o formă a poeziei populare nu are atîtea variante, că oamenii combină elementele (ceea ce, într-un fel, e adevărat), încărcînd cu diferențe provinciale, că partea fixă e un schelet foarte sărac atît în gîndiri, cît și în fapte, propune culegătorului prelucrarea, scoaterea din toate variantele a unui „întreg frumos". E ceea ce și face Slavici. Afară de asta, redactînd din memorie după o trecere de timp de vreo zece ani, valoarea de document lingvistic dispare, iar stilul este vădit al lui Slavici. Încolo, cu toată agasanta pretenție de poezie și descripție, basmele sînt autentice. Prin urmare, pentru prozatorul din

Șiria schema epică este doar un material abstract, care nu devine artă decît la intervenția unui scriitor. Miron Pompiliu nu se lasă nici el mai prejos și publică la 1 aprilie 1872 (VI) *Ileana Cosînzeana din cosiță floarea-i cîntă, nouă-mpărății ascultă*. Studiile și notele teoretice despre estetica folclorului se țin lanț, și Slavici însuși, în *Studii asupra maghiarilor* (VII, 1 sept. 1873), face o încercare de folclor comparat. În nr. 9 și 10 din decembrie 1872 (VI) apărea și *Sărmanul Dionis* a lui M. Eminescu, „novelă" aceasta, însă înrudită cu *Făt-Frumos din lacrimă* prin fantasticul hoffmannesc și prin translucidităţea stilului, sublimat de pitoresc și apt de toate subtilităţile cerebrale.

Cînd deci, la 1 octombrie 1875, apăru *Soacra cu trei nurori*, înaintea lui Creangă, doi scriitori culți — unul poet și filozof, altul prozator — publicaseră basme. Ce impresie făcu ex-diaconul asupra junimiștilor ? Lăsînd la o parte opinia superlativă a lui Eminescu, Creangă fu declarat „admirabil" „scriitor poporal", adică ceva eminent în sfera mai îngustă a literaturii pentru popor, scriitor în înțelesul optim al cuvîntului. Părerea lui Maiorescu despre *Moș Nichifor Coțcariul* o cunoaștem.

Întrebarea pe care trebuie să ne-o punem și azi, pentru acei care mai stăruie în anume erori : scrierile lui Creangă, basmele cel puțin, sînt folclor și au valoare ca atare, sau sînt scrieri literare ? Putem răspunde dinainte : Ion Creangă e un mare prozator, și numai cititorul de mare rafinament artistic îl poate gusta cum trebuie. Un orientalist francez s-a silit să afle tipurile tuturor basmelor, luînd ca punct de plecare clasificarea pe cicluri propusă de un folclorist român. *Soacra cu trei nurori* ar intra în ciclul morții. Totodată, în ce privește uciderea bătrînei, găsește o variantă arme-

nească foarte apropiată. Nu încape îndoială că, schematic, Creangă n-a inventat nimic și că snoava este curat folclorică. Cu toate astea, ne-am îndoi că ea place poporului. Întîi de toate, e fixată o dată pentru totdeauna, stînjenind interpretarea personală și transmisia prin variante. Dacă cineva narează numai schema, anecdotic, toată substanța realistă s-a dus. În al doilea rînd, poporul nu uzează de atîta culoare locală și precizie realistică. Povestea lui Ion Creangă e un tablou antropologic și etnografic desăvîrșit.

Baba are trei feciori „nalți ca niște brazi", „dar slabi de minte". Posibilă creștere disproporționată de origine glandulară, însoțită de insuficiențe de ordin intelectual. Răzeșia babei e aidoma cu acelea din Humulești. Bătrîna „lega paraua cu zece noduri și tremura după bani". Avariție de aspect senil, aparținînd patologic involuției. Bătrîna sporovăiește : „Și bărbatu-meu — Dumnezeu să mi-l ierte ! — nu s-a putut plînge că l-am înșelat... sau i-am răsipit casa — deși cîteodată erau bănuiele... și mă probozea... dar acum s-au trecut toate !" Logoree feminină caracteristică vîrstelor înaintate. Feciorii babei umblă în cărăușie și cîștigă bani buni. Aidoma ca în regiunea Neamțului. Că bătrîna ține să găsească ea nurori și le pune pe acestea pe treburi, e o temă generală, ieșită și ea din observarea că femeia tînără devine o mînă de lucru sub supravegherea soacrei. Humulești eană este însă industria tinerelor femei : ele sînt puse să piseze mălai în piua din căsoaie în vederea de a face plachie cu costițe afumate din pod cînd vin bărbații ; să scoată fusele din oborocul de sub pat, să țeasă fuioarele pentru tors ; să strujească penele dintr-un știubei. A doua noră e „ceva încrucișată, dar foc de harnică", indiciu că pentru

soacră capacitatea de muncă primează. Cînd, la îndemnul celei de a treia, nurorile izbesc pe soacră, îi împung limba cu acul și o presară cu sare și piper, luîndu-i graiul, se înfățișează un tablou etnografic complet al înmormîntării în partea locului. Nevestele scot din lada babei valuri de pînze și vorbesc despre „stîrlici [pete de descompunere], toiag, năsălie, poduri, paraua din mîna mortului, despre găinile ori oaia de dat peste groapă". În fine, cînd o îngroapă, vecinele zic despre soacră : „Ferice de dînsa c-a murit, că știu că are cine-o boci !" Hemiplegia sau paraplegia, deși provocată și de fapt fictivă, este explicată astfel : ducînd viteii la suhat și suflînd asupra ei un vînt rău, ielele i-au luat gura și picioarele. Ceea ce e un fel de a stabili, folcloric, etiologia bolii.

Dacă privim poveștile lui Creangă ca folclor, se pune îndată întrebarea în ce constă realismul lor. Se face o greșeală cînd din acest unghi de vedere se vorbește de elementul particular și oral care ar da viață unor scheme. Realismul basmelor populare e de natură schematică, și cel care le spune caută să nu îngroașe nota stilistic. Altfel n-ar fi înțeles. Să înlocuim, dacă vreți, cuvîntul schemă cu simbol fantastic. Acest simbol cuprinde în sine o observație milenară, fiind dinainte constituit. I. G. Hahn și Lazăr Șăineanu au împărțit basmele în cicluri, și ultimul clasifică *Povestea lui Harap Alb* în ciclul faptelor excepționale. Într-un studiu susținînd ideea stereotipiei basmelor, am adoptat ipoteza că un basm e compus din cîteva situații-șabloane un fel de elemente prefabricate, scutind pe narator de efortul invenției. Bineînțeles, șabloanele se desfășură urmărind un țel final, cum s-ar zice, o idee morală. Această ipoteză e mai în con-

cordanță cu clasificația Aarne—Thompson, care însă fărîmițează basmul mozaical. Folcloristic vorbind, *Povestea lui Harap Alb* e un basm din cele mai autentice și cu șabloane, unele plurimilenare și de o circulație euro-asiatică largă. Să ne oprim asupra cîtorva șabloane și asupra semnificației schematice a eroilor. Un împărat Verde (trecem peste cromatica împăraților), neavînd decît fete, cere de la frate-său un fiu să-i urmeze în scaun. Tatăl se gîndește la fiul cel mai mare și-l pune la încercare. Doi fii renunță ; mezinul învinge spaima cu ursul ascuns sub pod, care e tată-său. E mai viteaz ca alții ? Nu. Dar mezinul e milos, dă de pomană un ban unei babe, care e Sfînta Duminecă, și aceasta îl învață ce trebuie să facă. Mezinul, în general, are o însușire morală cu care suplinește alte deficiențe. Singur n-ar izbîndi nimic ; prin bunătate, își face auxilii care îl scot din impas.

Între altele, Harap Alb cere tatălui calul pe care l-a avut ca mire și care e un cal năzdrăvan, nu numai un mijloc de locomoție, ci și o inteligență excepțională, avînd și grai. Și caii lui Ahile aveau astfel de daruri, de care amintește și Gr. M. Alexandrescu :

Și caii lui Ahil, care prooroceau,
Negreșit că au fost, de vreme ce-l trăgeau.

Nu atingem chestiunea semnificației magice la popoarele primitive. De obicei, cum știți, calul ia un aspect mizerabil, ca să se ascundă ; mănîncă jăratic și devine un cal splendid. Disimularea calului năzdrăvan o găsim în *Făt-Frumos din lacrimă*, basm eminescian din epoca studenției.

Geografia lui Creangă este vastă : tatăl lui Harap Alb stă la o margine a pămîntului, fratele lui, la cealaltă margine, Sfînta Duminecă locuiește într-un

ostrov, ca într-un fel de insulă polineziană. Cu toată dificultatea călătoriilor, la nunți invitații vin cu exactitate, ceea ce înseamnă că au mijloace excepționale de transport. În fond, calul năzdrăvan este sub o latură un aparat de zbor, și în *O mie și una de nopți* un indian arată regelui Persiei un cal artificial ce zboară la atingerea unei manivele. Aparatul a trecut apoi sub numele de *„el famoso cavallo Clavileño"* în *Don Quijote* al lui Cervantes. Putem spune că, atunci cînd e nevoie, calul năzdrăvan are două viteze : ca vîntul și ca gîndul.

Împăratul sfătuiește pe mezin să se ferească de omul spîn și de omul roș. Fiindcă e vorba în basme de femeia neagră, putem să ne închipuim că împăratul Roș reprezintă un om de culoare. Dar dacă are numai părul roșu, aceasta reprezintă, ca și calvitia și lipsa de păr, o deficiență fiziologică, înăsprind caracterul. Spînul este foarte frecvent în basmele balcanice. În unul din basmele grecești traduse de Emile Legrand, *L'homme sans barbe* are *„l'âme perverse"* [1] și face aproape aceleași malignități ca și spînul din basmul lui Creangă. În basmele lorene culese de Emm. Cosquin dăm de un „cocoșat" care se poartă aidoma spînului lui Creangă. Între muncile la care pune spînul pe Harap Alb, pe care-l înfățișează drept slugă a lui, el însuși dîndu-se ca nepot al împăratului Verde, e aceea de a-i aduce pe fata împăratului Roș, care e farmazoană. Împăratul Roș pune pe fecior la o mulțime de probe — să intre într-o casă de fier înroșită, să mănînce și să bea o cantitate exagerată de alimente și de vin, să găsească fata care s-a ascuns după lună și altele. Harap Alb, fiind milos și îndatoritor, este ajutat de crăiasa furnicilor, crăiasa albinelor, de Gerilă, Ochi-

[1] Spînul (are) sufletul pervers (fr.).

lă, Păsări-Lăți-Lungilă, Flămînzilă, Setilă. În *Cunto de le cunti* al lui Giambattista Basile (începutul secolului al XVII-lea) găsim cîțiva din monștrii din *Povestea lui Harap Alb* (frații de cruce, fata năzdrăvană) : Furgolo, care aleargă ca fulgerul, Aurechia a leparo (Urechi-de-iepure), Ceca deritto (Ochește-drept), Sciosciariello, care aruncă vînt pe gură (un fel de Gerilă). Îi aflăm la francezi, la germani, la ruși. De altfel, Pantagruel al lui Rabelais se poate traduce cu Setilă, după chiar lămuririle autorului. În basmele adunate de A. N. Afanasiev (*Narodnîie russkie skazki*, 1957) găsim pe Flămînzilă, Setilă, Gerilă și toate șabloanele din *Harap Alb* (a mînca și a bea peste fire, a intra într-o baie de tuci etc.) Nu este, de altfel, situație din basmul nostru care să nu se regăsească uneori în narațiuni foarte vechi. Concursul dificil pentru a căpăta fata ca soție îl găsim într-o istorie egipteană. Adaug că nu numai un împărat fiziologicește malign, dar împărații în genere, mai ales cînd au de a face cu eroi dintr-o clasă inferioară, dau dovadă de prepotență și perversitate și impun eroului munci grele din voluptatea de a porunci și a exaspera. Aceste munci nu s-ar îndeplini fără acele ființe auxiliare față de care eroul a avut purtări îndatoritoare.

Oricum am suci basmul lui Creangă, ca atare el nu cuprinde nimic inedit și îl putem studia ca document folcloric. Se înțelege, basmele localizează pe ici, pe colo, dar își păstrează caracterul schematic. Naratorul, în versiunea lui spusă, se ferește să-l complice prin descripții și detalii, și adesea tot farmecul vine din stilul improvizat de pronunțat aspect oral. O naratoare înregistrată pe bandă magnetofonică se remarcă printr-un grațios tic constînd în repetarea verbului „zice". Exemplu :

„Cînd te duci să iei calul — zice [vorbește o bătrînă] — să te duci în grajd — zice — și să iei — zice — un blid de ovăz — zice — să te duci la toți caii — zice. Și — zice — care nu mîncă din el — zice — ăla — zice-i calul tău — zice. Ș-a doua oară — zice — să te duci la toți caii — zice — și care nu mîncă din el — zice — ăla o fi calul tău. Ș-a treia oară să te duci — zice — să iei un blid cu foc și — zice — care-o mînca din foc — zice — să-l iei, să pui șaua pe el, să te duci cu el.

— No bine...“

Cînd un basm cuprinde prea multă pictură, e semn că a fost redactat tardiv de culegător, ca basmele lui Slavici, Ispirescu.

Realismul rezultat din cultivarea detaliului și punerea în evidență a unei individualități stilistice nu aparține la Creangă oralității, ci artei de scriitor. Întîi, Creangă fixează o dată pentru totdeauna textul, făcînd imposibilă o altă ediție, improvizată. Totul e așa de meticulos studiat într-un text definitiv, încît din acest punct de vedere basmul a ieșit din circuitul folcloric și a devenit opera lui Creangă. O schimbare oricît de mică a construcției dăunează întregului, și n-am mai avea de a face cu un basm de Creangă traductibil și lizibil oriunde și oricînd. Evident, o culoare locală este, constînd mai ales în caractere individuale și manifestări etnologice, în care limbajul își are partea sa de originalitate neglijabilă în orice alt basm curat folcloric. Conținutistic, *Povestea lui Harap Alb* se petrece într-un spațiu geografic și sociologic convențional, avem de a face cu împărați, curteni, sfinte, monștri, nimic nu e particular, nimic n-a-duce aminte de orînduirea noastră istorică, de peisajul nostru. Schematismul propriu folclorului, încărcat de atîta artă, nu-i de natură, cum am spus,

să placă poporului, care cere ca basmul să-i fie mereu reeditat oral. Însă îndată ce un povestitor ar relua șabloanele, spunîndu-le improvizat și în chipul său, toată arta s-a dus, și Creangă a încetat să mai existe. Într-un cuvînt, secretul lui Creangă stă, ca la orice poet cult, în studiul efectelor, în cuvîntul rar, în fixitate. Dar fixitatea e contrară legii inerente a folclorului.

Cine protestează la apropierea dintre Perrault și Creangă sub cuvînt — de pildă — că fiecare înfățișează lumi locale n-a înțeles o iotă din arta lui și a considerat basmele ca înregistrare folclorică. Firește, Plaut, Molière, Courteline, Caragiale își au culorile lor, sub care se ascunde un universal. Compararea și apropierea între ei este posibilă. Lumea fabuloasă a lui Perrault oglindește curtea lui Ludovic al XIV-lea. Unii eroi vorbesc ca marchizii lui Molière și ca prețioasele ridicule. Regele dă *„un grand festin“* [1], un prinț intră într-un adevărat Versailles. *„Il passe une grande cour pavée de marbre ; il monte l'escalier ; il entre dans la salle des gardes... Il traverse plusieurs chambres, pleines de gentilshommes et de dames...“* [2] Dar mai presus de această culoare istorică din epoca absolutismului regal este stilul propriu al lui Perrault, exact, muzical, ca al lui Racine, sau mai tîrziu spiritual, ca al lui Voltaire. Poveștile lui Perrault nu pot fi înregistrate nici ele pe bandă de magnetofon. Ele aparțin artisticește literaturii franceze culte.

Același e cazul lui Creangă. Numai sub acest aspect de scriitor cult se poate vorbi de realism în

[1] Un mare ospăț (fr.).

[2] „El trece printr-o curte mare pavată cu marmoră ; urcă scara ; intră în sala gărzilor... Traversează numeroase camere pline de gentilomi și de doamne“ (fr.).

sensul limitat al cuvîntului. Unul din procedeele realistice ale scriitorului Ion Creangă este determinarea caracterelor ce ies din vagul simbolistic. Împăratul, tatăl feciorilor, are „ambiț" familial și e tipul probozitorului :

„— Ce mînca văd eu bine că ai, zice el către fiul mijlociu ; despre asta nu e vorbă, fătul meu, zise craiul posomorît, dar ia spuneți-mi, rușinea unde o puneți ? Din trei feciori, cîți are tata, nici unul să nu fie bun de nimica ? Apoi drept să vă spun, că atunci degeaba mai stricați mîncarea, dragii mei... Să umblați numai așa frunza frăsinelului toată viața voastră și să vă lăudați că sînteți feciori de craiu, asta nu miroasă a nas de om... Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe-o ureche din partea voastră ; la Sfîntul Așteaptă s-a împlini dorința lui. Halal de nepoți ce are !"

Împăratul Verde e om naiv, mîndru de averile sale și capabil de a se entuziasma de minunile naturii și de industria oamenilor :

„Pe unde să se găsească, nepoate ! vorbește el de niște pietre scumpe. Ia în pădurea Cerbului. Și Cerbul acela este tot bătut cu pietre scumpe, mult mai mari și mai frumoase decît aceste. Mai întîi, cică are una în frunte, de strălucește ca un soare. Dar nu se poate apropiè nimene de Cerb, căci este solomonit și nici un fel de armă nu-l prinde ; însă el, pe care l-a zărit, nu mai scapă cu viață. De aceea fuge lumea de dînsul de-și scoate ochii ; și nu numai atîta, dar chiar cînd se uită la cineva, fie om sau orice dihanie a fi, pe loc rămîne moartă. Și cică o mulțime de oameni și de sălbăticiuni zac fără suflare în pădurea lui, numai din astă pricină ; se vede că este solomonit, întors de la țîță sau dracul mai știe ce are, de-i așa de primejdios. Dar cu toate aceste, trebuie să știi, nepoate, că unii oameni îs

mai a dracului decît dracul ; nu se astîmpără nici în ruptul capului ; macar că au pățit multe, tot cearcă prin pădurea lui, să vadă nu l-ar putè găbui cumva ? Și care dintre ei are îndrăzneală mare și noroc mai mare, umblînd pe acolo, găsește din întîmplare cîte-o piatră de aceste, picată de pe Cerb, cînd se scutură el la șepte ani o dată, și apoi acelui om nu-i trebuie altă negustorie mai bună. Aduce piatra la mine și i-o plătesc cît nu face..."

Împăratul Roș este acru, cîrcotaș. De pildă :

„— Bine, voinice, zise împăratul posomorît ; a veni ea și vremea aceea. Însă eu mai am o fată luată de suflet, tot de o vîrstă cu fata mea ; și nu e deosebire între dînsele nici la frumuseță, nici la stat, nici la purtat. Hai, și dacă-i cunoaște-o care-i a mea adevărată, ie-ț-o și duceți-vă de pe capul meu, că mi-ați scos peri albi de cînd ați venit. Iaca mă duc să le pregătesc, zise împăratul. Tu vină după mine, și dacă-i gîci-o, ferice de tine a fi ! Iar de nu, luați-vă catrafusele și începeți a vă cărăbăni de la casa mea, căci nu vă mai pot suferi."

Spînul e prefăcut, miorlăitor :

„— Cît despre inima mea, s-o dea Dumnezeu oricui, zise spînul, oftînd... Numai ce folos ? Omul bun n-are noroc ; asta-i știută ; rogu-te să nu-ți fie cu supărare, drumețule, dar fiindcă a venit vorba de-așa, îți spun ca la un frate, că din cruda copilărie slujesc prin străini, și încaltea nu mi-ar fi ciudă, cînd n-aș vrea să mă dau la treabă, căci cu munca m-am trezit. Dar așa, muncesc, muncesc și nu s-alege nimica de mine ; pentru că tot de stăpîni calici mi-am avut parte. Și vorba ceea : la calic slujești, calic rămîi..."

Dar mai determinați sînt Flămînzilă, Gerilă și ceilalți. Întîi, au un caracter de grup ; deși solidari în părțile esențiale, sînt gîlcevoși, o țin într-una

într-o ciorovăială. Cît despre Gerilă, acesta trece la fapte, la pozne maliţioase. De pildă :

„— Numai din pricina voastră am răcit casa, căci pentru mine era numai bună, cum era. Dar aşa păţeşti dacă te iei cu nişte bicisnici. Las' că v-a mai păli el berechetul acesta de altă dată. Ştii că are haz şi asta ? Voi să vă lăfăiţi şi să huzuriţi de căldură, iară eu să crăp de frig. Buuună treabă ! Să-mi dau eu liniştea mea, pentru hatîrul nu ştiu cui ! Acuş vă tîrnîesc prin casă, pe rudă pe sămînţă ; încaltea să nu se aleagă nimica nici de somnul meu, dar nici de al vostru.

— Ia tacă-ţi gura, măi Gerilă ! ziseră ceilalţi. Acuş se face ziuă şi tu nu mai stinchești cu braşoave de-ale tale. A dracului lighioaie mai eşti ! Destul acum, că ne-ai făcut capul călindar. Cine-a mai dori să facă tovărăşie cu tine, aibă-şi parte şi poarte-ţi portul. Că pe noi ştiu că ne-ai ameţit [...]

— Ia, ascultaţi, măi ! da' de cînd aţi pus voi stăpînire pe mine ? zise Gerilă. Apoi nu mă faceţi din cal magar, că vă veţi găsi mantaua cu mine. Eu îs bun, cît îs bun, dar şi cînd m-a scoate cineva din răbdare, apoi nu-i trebuie nici ţigan de laie împotriva mea."

Am vorbit despre umanismul lui Creangă.

Dialogul este alcătuit din elemente obiective conţinînd adevăruri de aspect milenar, fie spre a demonstra filozofia de tradiţie orală a unui erou, fie spre a denunţa malignitatea acoperită sofistic, a altuia, cu parimii.

De pildă, spînul, spre a îndemna pe Harap Alb să-l ia drept slugă, vorbeşte astfel :

„— ...Pesemne n-ai auzit vorba ceea că, de păr şi de coate goale nu se plînge nimeni. Şi cînd nu sînt ochi negri, săruţi şi albaştri ! Aşa şi d-ta : mul-

țămește lui Dumnezeu că m-ai găsit și tocmește-mă" etc.

Deodată descoperim, nu fără surprindere, un adevăr admis în lumea rurală pe care în aspect fabulos o exprimă Creangă. Femeia trebuie să aibă ochi negri, cei albaștri sînt admiși de nevoie — *comme pis-aller.*

Eminescu, folclorist și el, arată dimpotrivă, sub înrîurirea miturilor și mediilor germane, preferință pentru părul blond și ochii albaștri :

Ea se uită... Părul-i galben,
Fața ei lucesc în lună,
Iar în ochii ei albaștri,
Toate basmele s-adună.

Pentru poetul cult, ochii de culoare albastră sugerează visarea, grația fizică și intelectuală. Cei mai închiși, căprii, sînt indiciul unui temperament senzual și vesel :

Ochii tainici și căprii
Strălucesc așa de vii,
Iar de rîde, are haz :
Cu gropițe în obraz... Etc.

Era populară pe vremuri această romanță de Traian Demetrescu :

Călugărul din vechiul schit
O zi la el m-a găzduit
Și de-ale lumii mi-a vorbit...
Iar cînd să plec, l-am întrebat :
„Ce soartă rea te-a îndrumat
Să cați un loc printre sihaștri ?"
El mi-a răspuns : „Doi ochi albaștri".

Deși Creangă avea păr bălai și ochii albaștri, nu s-a gîndit la idei poetice de aspect nordic, n-a dat

atenție perspectivei mitologice ce se putea desprinde din albăstrimea ochilor și a acceptat idealul de frumusețe al lumii rurale. Într-asta rămîne „peuple".

Peste toate aceste caracterizări, deși în fond un scriitor „cult", Creangă rămîne popular într-un sens înalt. Creația lui e lipsită de personalitate morală, de Weltanschauung individual. Asta se întîmplă numai creatorilor excepționali, unui Shakespeare, de pildă. Orice autor, în afară de faptul că aparține unui curent (clasicism, romantism, realism, naturalism etc.), are orizontul său, de la care privește viața și care îi poartă numele. Goethe este wertherian, faustian și goethean, Byron byronizează, Lamartine lamartinizează. Natură, gest moral, totul e așa de impregnat de persoana creatorului, încît dacă încerci a copia aceste aspecte, cazi neapărat în pastișă. Există, în timpul desfășurării unor astfel de personalități creatoare, fenomene de modă. Lamartinistul, într-o redingotă impecabilă, cu o mînă sidefoasă, introdusă pe jumătate în întredeschizătura hainei, contemplă un lac rotund, obișnuit stînd pe o bancă de piatră, intrată puțin în ruină din pricina vegetației impetuoase. O salcie pletoasă și aeriană ca o ploaie nu lipsește. Wertherianul zace la pămînt, scăldat în sînge, cu un pistol lîngă el. În mînă strînge medalionul unei Lotte oarecare. Byronianul, cu părul vîlvoi, cu cămașa fîlfîind în vînt, cu fața mistuită și sumbră, șade la prora unei corăbii cu pînze, de unde vede în depărtare o Grecie antică în demolițiune, nocturnă și melancolică. Eminescianul zice :

Vino-n codru la izvorul
Care tremură pe prund,
Unde prispa cea de brazde
Crengi plecate o ascund.

Cu greu se va pretinde însă că cineva „crengizează". Există latent, în popor, mii de Creangă : unul singur pînă acum a sublimat mesajul lor. E vorba de a descrie cîntecul privighetorilor în poiană ? Nici un împrumut făcut muzicii, ci simple replici curente. „Curente" nu-i de ajuns spus. Simple replici, repetate de veacuri, ajunse la o concizîune extremă, la o lustruire de cremene. Este cu desăvîrșire exclus ca un autor obișnuit să aibă norocul să spună atît de simplu și cuprinzător : „Tă-vă pustia, privighetori, să vă bată..." Pentru asta trebuie să fii împins de la spate de milioane de țărani, să vorbești în graiul lor, să fii unul exprimînd pe toți, absolut-obiectivul, golit de orice umbră de egotism și de orgoliu artistic, deși nu lipsit de simțul artei impersonale.

În materie de emoții, cazul lui Creangă e mai simplu. Nu are de spus despre copilărie mai mult decît alții. Chiotul lui este însă mai plin, sonor ca o voce minunată distinsă într-o gloată, și se rezumă la : „Și, Doamne, frumos era pe atunci..." Așa cum există „idei primite", sînt și sentimente, adevăruri primite, însă nu de la generații limitate, ci de la un popor întreg, cu procesul de gîndire prudent, totuși în mișcare. Un creator popular genial este anulat ca individ și fortificat ca exponent.

De aceea despre Creangă, ca artist, sînt puține de spus, și studiile se pierd în divagații. Un muzician poate imita huietul apelor, un pictor poate zugrăvi priveliștea, dar astea sînt succedanee artistice, nu impresii critice. Creangă este o expresie monumentală a naturii umane în ipostaza ei istorică ce se numește poporul român, sau, mai simplu, e poporul român însuși, surprins într-un moment de genială expansiune. Ion Creangă este, de fapt, un anonim.

POSTFAȚĂ

Despre viața lui Ion[1] *Creangă avem, peste ceea ce știm din* Amintirile *lui, foarte puține știri. Sînt în genere informații anecdotice de la oameni care sau l-au cunoscut prea la suprafață și tîrziu, sau n-au avut înțelegerea unui om de valoarea lui. La amintiri se adaugă documentele. Cercetări în Arhivele Statului din Iași și din București, în Arhivele Mitropoliei din Iași, culegerea corespondenței de pe la rude și prieteni au lămurit multe puncte din biografia lui Creangă. În fruntea cercetătorilor de documente stă economul D. Furtună.*

Trebuie adăugat că cu fiecare document ivit starea civilă a lui Creangă devine mai complicată. În general, atestatele sînt reconstituite cu martori, dar însemnarea din mitrică poate fi pusă, în aceste vremuri, la îndoială. De asemeni, pachetele de documente din arhive au adesea o dată globală, și datarea induce în eroare. Din fericire, substanța biografiei lui Ion Creangă rămîne statornică.

Ca și în cazul lui Eminescu, am încercat a face portretul lui Creangă interpretînd documentele. N-am făcut descoperiri noi, afară de puține (de acum înainte nici nu

[1] Adoptăm pe *Ion* și nu pe *Ioan*, chiar dacă vreodată orășenește Creangă ar fi semnat *Ioan Creangă*, deoarece în *Amintiri* povestitorul e chemat mereu *Ion* și pentru că acesta e numele adevărat românesc, fiind față de *Ioan*, ceea ce *Mihai* este față de *Mihail*.

se mai pot afla decît doar preciziuni de date), dar pricepătorul în materie își va da seama, credem, de felul nostru de a citi și de al altora. Judecățile asupra operei le-am unit cu narațiunea biografică într-un portret totalitar, deoarece opera se află, întrucît îl privește pe Creangă, strîns legată de existența lui. Portretul acesta este o lucrare de curată știință. Informația este riguroasă și completă, orice propoziție e documentată. În sforțarea de a crea literar, nu ne folosim decît de mijloacele pe care le oferă compoziția, înlăturînd, de pildă, din text discuția izvoarelor, neintroducînd în narațiune elemente anacronice. Dialogurile sînt citațiuni, descripțiile sînt bizuite pe observație și izvoare. Spre a folosi amintirii lui Creangă, făcînd cartea atrăgătoare pentru cititor, am înlăturat așa-zisul aparat critic, care dă un aer de mare erudiție, dar care în materie de istorie literară este o mistificație. Pentru cercetătorul științific am recurs la o simplificare, pe care o înlesnește faptul că toate scrierile despre Creangă sînt articole scurte în care amănuntele sînt ușor de găsit, fără arătarea neapărată a paginii. Am dat numere de ordine bibliografiei. Aceste numere le-am reportat în text. Cine voiește să știe de unde am scos o afirmație caută numărul la bibliografie și găsește astfel articolul folosit.

Se va zice, probabil, ca și despre monografia eminesciană, că totul e „discutabil". Iată o vorbă fără noimă. Orice propoziție din momentul formulării ei devine discutabilă, discutabilitatea și obiectivitatea fiind două noțiuni corelative. Nici nu mai poate fi îndoială că Creangă de aici este reprezentarea noastră, fiindcă el nu poate trăi decît pe rînd prin opera de interpretare a fiecăruia. Dar interpretarea aceasta e obiectivă, pentru că se bizuie pe documente. Oricît s-ar încerca altcineva să dea o altă imagine „mai obiectivă", el nu va putea decît să ajungă cam la aceeași viziune cîtă vreme izvoarele sînt aceleași, sau, în sfîrșit, la o impresie arbitrară, părăsindu-le.

Trebuie să mai adăugăm pentru aceia care, judecînd numai literar, nu vor găsi destulă desfășurare epică, adică destul volum, că un istoric nu poate umfla o carte cu fraze, depășind materialul lui. Iar aici materia e puțină.

După examinarea directă și atentă a bibliografiei respective am înlăturat tot ce nu are nici un interes informativ sau măcar literar (notițe comemorative, recenzii mediocre, semnalări de articole pe care le-am citat o dată nemijlocit). De aici nu reiese că ceea ce a rămas este numaidecît de cea mai mare însemnătate. Mai sînt destule articole în fond fără interes, dar care, căzute în mîinile cercetătorului înaintea altora, pot da oarecare orientare. Multe, cele mai multe, dau o informație de a doua mînă, făcînd considerații în jurul documentelor, singurele absolut utile. Cei care au amintiri despre Creangă le repetă întocmai în tot felul de publicații. Le-am citat totuși adesea, fiindcă se poate întîmpla ca o revistă să fie mai la îndemînă decît alta. N-am însemnat cu asterisc importanța articolelor, ca să nu jignim pe nimeni, fiindcă nimeni, vorbind despre Creangă, n-a voit să facă vreun rău. Dacă cineva are curiozități și pentru articolele neînsemnate purtînd în titlu numele lui Creangă, poate adînci prin indicațiile noastre nefolositoarele cercetări.

G. C.

1938—1964

BIBLIOGRAFIE

VIAȚA

Manuscrise la Academia Română: ms. 4.074 (Scrieri de Ion Creangă, cumpărat de la d-l Em. Gîrleanu la 26 februarie 1908); ms. 3.757 (Scrisori primite de Ion Creangă de la fiul său C. I. Creangă și de la rude ale sale, în anii 1880—1891. Cumpărat de la Isr. Vuppermann[1] din Iași, la 19 iunie 1907). Documente originale la Institutul de istorie literară și folclor.

1. GH. ADAMESCU, *Contribuțiuni la bibliografia românească*, București, I, 1921, pp. 121—123; II, 1923, pp. 182—183; III, 1928, pp. 133—134.
2. F. ADERCA, *De vorbă cu d-l I. Slavici*, în *Mișcarea literară*, II, 1925, nr. 12.
3. *Adunarea scrierilor lui Ion Creangă*, în *Lupta*, VI, nr. 1.025 din 14 ianuarie 1890.
4. V. ALECSANDRI, *Scrisori*, I, ed. Il. Chendi și E. Carcalechi, București, „Socec", 1904.
5. GRIG. I. ALEXANDRESCU, *Amintiri despre Ioan Creangă*, în *Convorbiri literare*, XXXIII, nr. 12 din 15 decembrie 1899, pp. 1073—1084.
6. GRIG. I. ALEXANDRESCU, *Biografia lui I. Creangă*, în *Ioan Creangă, Opere complete, cu o biografie*, Partea I, București, „Biblioteca pentru toți", nr. 28.

[1] Fără îndoială, greșit: trebuie să fie anticarul Kuppermann.

7. *Aniversarea morții lui Ion Creangă* [o scrisoare a lui I. C.], în *Ion Creangă*, XIII, nr. 2 din februarie 1920, pp. 17—18.
8. ECON. I. ANTONOVICI, *O cerere a lui Ion Creangă* în *Ion Creangă*, IV, nr. 2 din februarie 1911, p. 41
9. *Anuarul Institutului Vasilie Lupu (Școala normală de la Trei Ierarchi din Iași) pe anul școlar 1863—1864*. Publicat de directorul Titu Maiorescu. Iassi 1864.
10. *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895—1896*, București, 1897, p. 89.
11. V. I. ATANASIU, *Abecedare și abecedariști*, în *Era nouă* din 26 mai, 16 iunie și 25 august 1891.
12. E. BAICAN, *Moș Iordache Halandala*, în *Făt-Frumos* (Bîrlad), I, decembrie 1904—ianuarie 1905, pp. 274—276.
13. JEAN BART, *Ion Creangă*, în *Adevărul literar și artistic*, IX, 1930, nr. 489.
14. I. A. BASSARABESCU, *Cine a îndemnat pe Creangă să scrie*, în *Convorbiri literare*, LXIII, 1930, februarie, pp. 3—5.
15. N. A. BOGDAN, *Ion Creangă (Citeva amintiri)*, în *Familia*, XXVI, 1890, pp. 104—107.
16. N. A. BOGDAN, *Ion Creangă (Citeva amintiri)*, în *Era nouă*, nr. 97 din 11 august 1891.
17. N. A. BOGDAN, *Potcapul lui Creangă*, în *Flacăra* IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
18. N. A. BOGDAN, *I. Creangă la Băile Slănicului*, în *Lupta pentru viață*, I, 1904, nr. 5, pp. 72—75.
19. [N. A. BOGDAN], *Biserica din Humulești, note și impresii*, în *Ioan Neculce*, fasc. 4, 1924, pp. 291—29
20. N. A. BOGDAN, *I. Creangă*, în *Solia Moldovei*, I 1928, nr. 16.
21. N. A. BOGDAN, *Creangă la Slănicul Moldovei (188*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, pp. 32—36.

22. N. A. BOGDAN, *Lucruri inedite și foarte interesante despre Ion Creangă*, în *Opinia* (Iași), XXVIII, nr. 7.643 din 18 octombrie 1932.
23. N. A. BOGDAN, *Povești și anecdote din popor*, ed. a II-a, Iași, „Șaraga", [1897].
24. N. A. BOGDAN, *Povești și bazaconii din Moldova*, ed. a III-a, București, „Socec", 1923, pp. 320—350.
25. N. A. BOGDAN, *Orașul Iași*, ed. a II-a, Iași, 1913—1915.
26. GH. BOGDAN-DUICĂ, *Variante ungurești la Ion Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, pp. 5—10.
27. JEAN BOUTIÈRE, *La vie et l'oeuvre de I. Creangă*, Paris, 1930.
28. *Buletinul Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor*, I, 1885, nr. 5, p. 355.
29. G. CĂLINESCU, *Viața lui Mihai Eminescu*, ed. a II-a, București, „Cultura națională".
30. CONST. CALMUSCHI, *În munții Neamțului*, Galați, 1903.
31. IL. CHENDI, *Creangă și Eminescu*, în *Omagiu lui Mihail Eminescu*, București, 1909, pp. 139—143.
32. GH. CODREANU, *Comemorarea lui Ion Creangă*, în *Junimea literară*, VII, 1910, p. 52.
33. CORESI [ARTHUR STAVRI], *Sfîrîiacul (Amintire)*, în *Șezătoarea*, V, decembrie 1899, nr. 12, pp. 199—201.
34. GEORGE A. COSMOVICI, *Note*, în *Ion Creangă*, II, decembrie 1909, nr. 12, pp. 330—332.
35. CONST. I. CREANGĂ, *Lupta pentru existență*, București, 1896.
36. CONST. I. CREANGĂ, *Memoriu în chestia înființării de către stat a monopolului hîrtiei de țigări*, București, 1900.
37. CONST. I. CREANGĂ, *Domnița Maria și Copilul din casă*, București, 1905.

38. Dr. G. D. CREANGĂ, *Origina lui Ion Creangă*, în *Universul*, 54, nr. 150 din 3 iulie 1937.

39. IOAN CREANGĂ, în *Familia*, XXXII, nr. 24 din 16/28 iunie 1896, pp. 277—278.

40. † ION CREANGĂ, în *Şezătoarea*, V, decembrie 1899, nr. 12, pp. 201—204 (după *Era nouă* din 7 ianuarie 1890).

41. I. CREANGĂ, *Două scrisori*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891—1892, pp. 1117—1118.

42. I. CREANGĂ, *O scrisoare*, în *Ion Creangă*, III, martie 1910, nr. 3, p. 61.

43. I. CREANGĂ, *Scrisori*, în *I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, Studii şi documente literare*, I, Bucureşti, 1931 (Trei scrisori ale lui I. C. către I. Negruzzi), pp. 307—310.

44. I. CREANGĂ, *Scrisori*, în *I. E. Torouţiu, Studii şi documente literare*, III, Bucureşti, 1932 (Două scrisori ale lui I. C. către I. Slavici şi una a aceluiaşi către N. Gane), pp. 119—123.

45. I. CREANGA, *Scrisori*, în *I. E. Torouţiu, Studii şi documente literare*, V, Bucureşti, 1935 (Şase scrisori ale lui I. C. către Titu Maiorescu), pp. 40—45.

46. I. CREANGĂ, *Scrisori*, în *Opere complete*, ed. Marmeliuc, Cernăuţi, 1924.

47. I. CREANGĂ, *Întîmpinare la critica domnului I. Nădejde asupra părţei ştiinţifice din cartea de cetire „Învăţătoriul copiilor"*, în *Contemporanul*, nr. 8 din 16 octombrie 1881, pp. 278—279.

48. I. CREANGĂ, *Cînd eram în floarea mea şi Mieluşica*, în *Contemporanul*, nr. 12 din 16 decembrie 1881, pp. 431—433.

49. I. CREANGĂ, *Bratu*, în *Contemporanul*, nr. 13 din 1 ianuarie 1882, pp. 483—485.

50. I. CREANGĂ, *Lina Catalina*, în *Convorbiri literare*, XV, 1881—1882, p. 383 squ.

51. I. CREANGĂ, *Satirice (versuri inedite)*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
52. A. C. CUZA, *De-ale lui Creangă (Din povestea „bujdeucei", Unde și cînd a murit Ion Creangă?)*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, pp. 11—20.
53. DAN [N. A. BOGDAN], *Băile de la Slănic (O escursiune la graniță)*, în *Liberalul* (Iași), VI, 1885, nr. 140 din 4/16 iulie.
54. AR. DENSUȘIANU, *Istoria limbei și literaturei române*, ed. a II-a, 1894, pp. 178, 331.
55. V. DORIN, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, IV, nr. 1 din ianuarie 1911, p. 4.
56. *Dosarul lui Ion Creangă*, în *Șezătoarea*, VII, 1902, pp. 130—133.
57. *Dosarul lui Ion Creangă*, în *Șezătoarea*, XXXVI, 1928 (v. XXIV), p. 16.
58. *Două acte*, în *Luceafărul*, IX, 1910, pp. 24—25.
59. EMILGAR [EMIL GÎRLEANU], *Ioan Creangă*, în *Arhiva* (Iași), XIII, 1902, pp. 311—343.
60. EMILGAR *Asupra biografiei lui Ioan Creangă*, în *Făt-Frumos* (Bîrlad), I, 1904, pp. 82—86.
61. EMILGAR, *Note relative la manuscriptele și edițiile operilor lui Ion Creangă, în Făt-Frumos* (Bîrlad), I, 1904, pp. 24—28.
62. EMILGAR, *Ioan Creangă și Mihai Eminescu*, în *Făt-Frumos* (Bîrlad), I, 1904, pp. 82—86.
63. *Eminescu comemorativ*, Album artistic literar întocmit de Octav Minar, Iași [1909].
64. M. EMINESCU, *Scrieri politice și literare*, I, București, „Minerva", 1905, pp. 243—283, passim.
65. I. P. FLORANTIN, *Cărțile didactice în clasa I primară*, în *Liberalul* (Iași), VIII, din 13 mai, 12 iunie și 22 august 1887.
66. [I. P.] F[LORANTIN], *O neomenoasă speculă cu cărți didactice*, în *Lupta*, IV, nr. 303 din 18 iulie 1887.

67. DUMITRU FURTUNĂ, *O scrisoare a lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, VII, noiembrie—decembrie 1914, nr. 11—12, pp. 292—293.
68. DUMITRU FURTUNĂ, *Cuvinte și mărturii despre Ion Creangă, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la moartea sa*, București, „L. Alcalay", [1915].
69. ECON. D. FURTUNĂ, *Încă o scrisoare inedită a lui I. Creangă*, în *Ramuri*, XX, 1926, nr. 3—4, p. 136.
70. ICON. D. FURTUNĂ, *Anii de suferință ai lui Ion Creangă (Trei scrisori necunoscute)*, în *Năzuința românească*, V, 1926, nr. 3, pp. 37—39.
71. ECON. D. FURTUNĂ, *Facultatea de teologie din Iași*, Dorohoi, 1926.
72. ECON. D. FURTUNĂ, *Din trecutul Facultății de teologie din Iași*, în *Tudor Pamfile*, IV, 1926, pp. 87—89.
73. ECON. D. FURTUNĂ, *O scrisoare a lui Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), I, 1926, pp. 71—72.
74. ECON. D. FURTUNĂ, *Creangă inedit (O scrisoare a sa din 1862)*, în *Făt-Frumos* (Suceava), II, 1927, pp. 33—37.
75. ECON. D. FURTUNĂ, *Creangă și mergerea la teatru a clericilor*, în *Făt-Frumos* (Suceava), II, 1927, pp. 69—71, 139—142.
76. ECON. D. FURTUNĂ, *O poveste de la sora lui Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), III, 1928, p. 5.
77. ECON. D. FURTUNĂ, *Arhimandritul erou al lui I. Creangă*, în *Lumea* (Iași) din 11 și 23 ianuarie 1931.
78. ECON. D. FURTUNĂ, *Datarea exactă a unei scrisori*, în *Lumea*, XIV, nr. 3.814 din 9 martie 1931.
79. ECON. D. FURTUNĂ, *„Școliță" lui Creangă*, în *Cuget clar*, II, 1937, nr. 9, pp. 139—141.
80. EM. G[ÎRLEANU], *Manuscrisele lui Creangă*, în *Luceafărul*, IX, 1910, p. 6.
81. EM. GÎRLEANU, *Biserica veche din Broșteni*, în *Junimea literară*, VII, 1910, p. 8.

82. [EM. GÎRLEANU], *O piesă de teatru a lui Ion Creangă*, în *Luceafărul*, IX, 1910, p. 8.
83. V. V. GEORGESCU, *Creangă la „Junimea"*, în *Adevărul literar și artistic*, IX, 1930, nr. 505.
84. P. GHEORGHEASA și EUGENIA N. POSA, *Dintr-ale lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, XIII, nr. 2 din februarie 1920, pp. 18—21.
85. V. A. GHEORGHIȚĂ, *Cum a fost introdus Creangă la „Junimea"*, în *Tudor Pamfile*, IV, 1926, pp. 5—6.
86. CONST. D. GHEORGHIU, *Dicționar geografic al județului Neamțu (la anul 1890)*, București, „Soc. geogr. rom.", 1895.
87. O. G[OGA], *Bujdeuca lui Creangă*, în *Luceafărul*, VI, 1907, p. 23.
88. ARTUR GOROVEI, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Șezătoarea*, V, decembrie 1899, nr. 12, pp. 191—195.
89. ARTUR GOROVEI, *Ion Creangă*, în *Viața românească*, XIII, 1921 (vol. 48), pp. 357—363.
90. ARTUR GOROVEI, *Însemnări de ale lui Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, pp. 21—25.
91. ARTUR GOROVEI, *Cu privire la Ion Creangă*, în *Convorbiri literare*, LXIV, 1931, pp. 869—876.
92. ARTUR GOROVEI, *Catihetul de la Fălticeni*, în *Lumea*, XIV, nr. 4.014 din 30 octombrie 1931.
93. ARTUR GOROVEI, *Catihetul lui Ion Creangă*, în *Adevărul literar și artistic*, X, 1932, nr. 594.
94. I. GRĂMADĂ, *Societatea academică socială-literară „România-jună" din Viena (1871—1911)*, Arad, 1912.
95. CONSTANTIN GRIGORIU, *Ion Creangă și Gheorghe Ienăchescu, preot*, în *Ion Creangă*, II, decembrie 1909, nr. 12, pp. 315—325.
96. CONSTANTIN GRIGORESCU, *Răspuns unui calomniator*, în *Șezătoarea*, vol. VII, 1903, pp. 193—196.

97. ZAHEI GRIGORIU, *Din viața lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, II, decembrie 1909, nr. 12, p. 336.
98. EDUARD GRUBER, *Stil și gîndire*, Iași, „Șaraga", 1888.
99. I.A.R., *Două scrisori de la Eminescu și Creangă*, în *Convorbiri literare*, XXXIX, 1905, pp. 1151—1152.
100. TRAIAN ICHIM, *Actul de căsătorie a lui I. Creangă, Actul de moarte a lui I. Creangă*, în *Ioan Neculce*, fasc. 7, 1928, Iași, 1929, pp. 243, 243—244.
101. GH. IENĂCHESCU, *Bustul lui I. Creangă*, în *Evenimentul* (Iași), nr. 29 și 30 din 6 și 7 martie 1902.
102. *Înmormîntarea lui Ion Creangă*, în *Lupta*, VI, nr. 1.021 din 10 ianuarie 1890.
103. *Însemnările lui Creangă*, în *Luceafărul*, IX, 1910, p. 25.
104. *Inserțiuni și reclame*, în *Noul curier român* (Iași), nr. 112 din 23 septembrie 1872.
105. IOAN S. IONESCU, *Calicul din Talpalari (Anecdotă)*, în *Era nouă* din 22 decembrie 1891.
106. IOAN S. IONESCU, *Calicul din Talpalari (Anecdotă)*, în *Șezătoarea*, vol. VI, 1901, pp. 168—169.
107. IOAN S. IONESCU, *Povești, anecdote, impresii de călătorie, diverse*, Iași, Tip. Națională, 1905.
108. N. IORGA, *Ceva despre Ion Creangă*, în *Neamul românesc literar*, II, 1910, nr. 2, pp. 17—19.
109. N. IORGA, *Ceva despre Ion Creangă*, în *Oameni cari au fost*, I, București, „Fund. Regele Carol II", 1934, pp. 392—395.
110. WILHELM DE KOTZEBUE, *Din Moldova (Tablouri și schițe din 1850)*, Iași, „Viața românească", 1920.
111. WILHELM DE KOTZEBUE, *Lascar Viorescu, roman din viața Moldovei (1851)*, Iași, „Viața românească", 1920.
112. BARBU LĂZĂREANU, *Un tovarăș al lui Creangă*, în *Adevărul*, 44, nr. 14.539 din 26 mai 1931.

113. BARBU LĂZĂREANU, *Cu privire la Creangă*, Bucureşti, „Cultura românească", [1937].
114. Prof. Dr. N. LEON, *Amintiri*, II, Iaşi, „Viaţa românească", 1925.
115. *Liberalul* (Iaşi), 1885, 1887, passim.
116. M. LUPESCU, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Şezătoarea*, V, decembrie 1899, nr. 12, pp. 188—191.
117. M. LUPESCU, *Amintiri despre Creangă*, în *Făt-Frumos* (Bîrlad), I, decembrie 1904—ianuarie 1905, pp. 282—283.
118. M. LUPESCU, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, II, decembrie 1909, nr. 12, pp. 333—335.
119. M. LUPESCU, *Soţia lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, V, octombrie 1912, nr. 10, p. 319.
120. M. LUPESCU, *Amintire despre Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, V, decembrie 1912, nr. 12, pp. 353—355.
121. M. LUPESCU, *Pr. Vasile Grigorescu, catihetul din Folticeni al lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, VII, noiembrie—decembrie 1914, nr. 11—12, pp. 290—292.
122. M. LUPESCU, *Ion Creangă şi normaliştii de la „V. Lupu"*, în *Ion Creangă*, XII, noiembrie—decembrie 1919, nr. 11—12, pp. 99—101.
123. LYS [D. NANU], *Un detractor al lui Creangă*, în *Epoca* din 16 februarie 1902 şi în *Şezătoarea*, vol. VII, 1903, pp. 196—197.
124. TITU MAIORESCU, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, Bucureşti, „Socec", 1925, pp. 13—14, 38—40.
125. TITU MAIORESCU, *Însemnări zilnice*, I (1855—1880), Bucureşti, „Socec", 1937, pp. 136, 263.
126. A. MÎNDRU, *Moş Creangă (poezie)*, în *Făt-Frumos* (Bîrlad), I, decembrie 1904—ianuarie 1905, p. 262.
127. RADU MANOLIU, *Neamul lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, XII, noiembrie—decembrie 1919, nr. 11—12, pp. 98—99.

128. C. MEISSNER, *În amintirea lui I. Creangă*, în *Anuarul școalei normale „Vasile Lupu"*, VII (1930—1931, 1931—1932).
129. EMILE MELBERT, *Anuarul național al României pe 1902*, București, 1902.
130. OCTAV MINAR, *Creangă despre Eminescu*, în *Cosînzeana*, III, nr. 17—18 din 27 aprilie 1913, pp. 243—245.
131. OCTAV MINAR, *Povestitorul Ion Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
132. O. M[INAR], *Amintiri glumețe din viața lui Ion Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914
133. [O. MINAR], *Creangă autorul unei comedii*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
134. O. M[INAR], *Scrisorile lui Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
135. OCTAV MINAR, *Cum a iubit Eminescu*, București, Bibl. „Lumina", nr. 22—23, pp. 44, 50—51.
136. *Monitorul oficial* nr. 155 din 14/15 iulie 1872, p. 927.
137. LECA MORARIU, *Anul nașterii lui Creangă*, în *Junimea literară*, XII, 1923, p. 455.
138. LECA MORARIU, *Pentru autenticitatea unui articol al lui Creangă*, în *Junimea literară*, XIII, 1924, p. 63.
139. LECA MORARIU, *Iarăși autenticitatea unui articol al lui Creangă*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, p. 92.
140. LECA MORARIU, *Coperta noastră*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, p. 215.
141. LECA MORARIU, *Ileana Creangă*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, pp. 322—324.
142. LECA MORARIU, *Ne completăm corespondența lui Creangă*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, p. 330.
143. LECA MORARIU, *Spița neamului lui Creangă*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, pp. 330—331.

144. LECA MORARIU, *Grigore Ciubuc „Clopotarul"*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, p. 331.

145. LECA MORARIU, *Drumuri moldovene*, reproducere din *Glasul Bucovinei*, VIII, 1925, Cernăuți, 1925.

146. LECA MORARIU, *Institutorul Creangă*, reproducere din *Glasul Bucovinei*, VIII, 1925, Cernăuți, 1925.

147. L[ECA] M[ORARIU], *Data morții lui Zahei Creangă*, în *Junimea literară*, XV, 1926, p. 41.

148. L[ECA] M[ORARIU], *Iarăși corespondența lui Creangă*, în *Junimea literară*, XV, 1926, p. 41

149. LECA MORARIU, *Iarăși un inedit portret al Ilenei Creangă*, în *Junimea literară*, XV, 1926, p. 78.

150. L[ECA] M[ORARIU], *Pentru lămurirea unei scrisori a lui Creangă, în Junimea literară*, XV, 1926, p. 91.

151. LECA MORARIU, *Omul Ion Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), I, 1926, pp. 120—121.

152. LECA MORARIU, *Iarăși scrisorile lui Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), I, 1926, p. 123.

153. LECA MORARIU, *Creangă la „Junimea"*, în *Făt-Frumos* (Suceava), I, 1926, p. 158.

154. LECA MORARIU, *Pentru cea mai artistică scrisoare a lui Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), II, 1927, pp. 98—100.

155. LECA MORARIU, *Știri nouă despre Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), III, 1928, pp. 197—198.

156. LECA MORARIU, *Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, pp. 1—4.

157. LECA MORARIU, *Creangă revizuit de V. Conta ?*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, pp. 44—46.

158. LECA MORARIU, *Creangă mort de două ori și deci... comemorat de două ori*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 47.

159. LECA MORARIU, *De-ale lui Creangă (Popa Duhu și Zahei Creangă), extras din Calendarul „Glasul Bucovinei"*, 1926, Cernăuți, 1926.

160. I. NĂDEJDE, *Partea ştiinţifică din „Învăţătoriul copiilor" de d-nii C. Grigorescu, I. Creangă şi V. Receanu, ed. a VI-a, Iaşi, 1880*, în *Contemporanul*, 1881, pp. 205—211, nr. 6 din 16 decembrie.

161. I. NĂDEJDE, *Respuns la întîmpinarea d-lui Creangă la critica părţei ştiinţifice din „Învăţătoriul copiilor"*, în *Contemporanul*, 1881, pp. 280—282, nr. 8 din 16 octombrie.

162. I. NĂDEJDE, *Generozitatea d-lui Creangă*, în *Contemporanul*, 1881, pp. 339—340, nr. 9 din 1 noiembrie.

163. N. C., *Ion Creangă*, în *Luceafărul*, XV, 1920, pp. 18—19.

164. IACOB NEGRUZZI, *Ion Creangă*, în *Convorbiri literare*, XXIII, 1889—1890, pp. 981—983.

165. IACOB NEGRUZZI, *Scrieri complete*, vol. I, *Cùpii de pe natură*, Scrisori, Bucureşti, „Socec", 1894.

166. IACOB C. NEGRUZZI, *O scrisoare*, în *Ion Creangă*, II, 1909, nr. 12, pp. 312—314.

167. IACOB NEGRUZZI, *Amintiri din „Junimea"*, Bucureşti, „Viaţa românească", [1921], pp. 127, 188—189, 209—213.

168. *Nóul curier român* (Iaşi), 1871—1873, passim.

169. *Noul curier român* (Iaşi), nr. 119 din 10 octombrie 1872.

170. *O scrisoare a lui Ion Creangă*, în *Sămănătorul*, II, 1903, p. 304.

171. *O scrisoare a lui Creangă*, în *Junimea literară*, VII, 1910, p. 19.

172. T. P[AMFILE], *Rămăşiţe de la Ion Creană*, în *Ion Creangă*, II, 1909, nr. 12, p. 336.

173. T. PAMFILE, *O prefaţă*, în *Ion Creangă*, XII, noiembrie—decembrie 1919, nr. 11—12, pp. 93—97 şi în *Ion Creangă, Opere complete*, Chişinău.

174. T. PAMFILE, *Casa şi neamurile lui Ion Creangă din Humuleşti*, în *Ion Creangă*, XIII, ianuarie 1920, nr. 1, p. 2.

175. GEORGE PANU, *Amintiri de la „Junimea" din Iași*, I—II, București, 1908, 1910.

176. JEAN PASCAL, *La bojdeuca lui Creangă din Țicău*, în *Lumea*, XIV, nr. 3.977 din 17 septembrie 1931.

177. *Pentru amintirea lui Creangă*, Iași, 1918.

178. HORIA PETRA-PETRESCU, *La mormîntul lui Ioan Creangă*, în *Românul* (Arad), I, nr. 259 din 26 noiembrie/9 decembrie 1911.

179. VASILE PETROVANU, *Istoricul școalei normale „Vasile Lupu"*, I—II, în *Anuarul școalei normale „Vasile Lupu"*, II (1926—1927), III (1927—1928).

180. G. POLCOVNICU, *Ion Creangă preparînd la Institutul „Vasilie Lupu"*, în *Revista critică*, II, 1928, pp. 112—117.

181. GH. POLCOVNICU, *Atestatul de învățător a lui Ion Creangă*, în *Ioan Neculce*, fasc., 7, 1928, pp. 254—255.

182. GH. POLCOVNICU, *Polemica dintre Creangă și I. Nădejde*, în *Vremea școlii*, II, 1929, p. 341.

183. E. PRECUP, *Viața și opera lui I. Creangă*, Gherla, 1921.

184. LUCIAN PREDESCU, *Contribuțiuni la istoria literară*, în *Junimea literară*, XVIII, 1929, pp. 384—388.

185. LUCIAN PREDESCU, *Contribuțiuni la istoria literară (I. Creangă și profesoratul)*, în *Arhiva* (Iași), XXXVII, 1930, p. 253.

186. LUCIAN PREDESCU, *O scrisoare a lui Creangă datată greșit*, în *Convorbiri literare*, LXIII, 1930, pp. 1062—1064.

187. LUCIAN PREDESCU, *Cîțiva membri ai familiei Creangă*, în *Revista Arhivelor*, vol. III, 1930—1931.

188. LUCIAN PREDESCU, *Pe marginea unei scrisori a lui Ioan Creangă*, în *Opinia* (Iași), XVII, nr. 7.154 din 11 martie 1931.

189. LUCIAN PREDESCU, *Divorțul lui Ion Creangă (completări inedite)*, în *Opinia* (Iași), XVII, nr. 7.281 din 11 august 1931.

190. LUCIAN PREDESCU, *Data nașterii lui Ion Creangă (precizări inedite)*, în *Opinia* (Iași), XVII, nr. 7.329 din 6 octombrie 1931.

191. LUCIAN PREDESCU, *Diaconia lui Ion Creangă (date nouă)*, în *Cuget clar*, IV, 1931, pp. 289—295.

192. LUCIAN PREDESCU, *Unde a răposat Ion Creangă*, în *Convorbiri literare*, LXIV, 1931, pp. 265—266.

193. LUCIAN PREDESCU, *Date noui despre familiile Creangă și Ciobotariu*, în *Adevărul literar și artistic*, X, 1931, nr. 541.

194. LUCIAN PREDESCU, *Diaconia lui Ion Creangă (Date nouă)*, în *Adevărul*, XLIV, nr. 14.631 din 12 septembrie 1931.

195. LUCIAN PREDESCU, *Ion Creangă și familia sa, negustori*, în *Adevărul*, XLIV nr. 14.738 din 20 septembrie 1931.

196. LUCIAN PREDESCU, *Povestitorul Ion Creangă și „Prima societate de economie din Iași"*, în *Opinia* (Iași), XXVIII, nr. 7.426 din 31 ianuarie 1932.

197. LUCIAN PREDESCU, *Diaconul și institutorul Ion Creangă (rectificări și date nouă)*, în *Adevărul literar și artistic*, XI, 1932, nr. 611.

198. LUCIAN PREDESCU, *Despre Creangă și rudele sale (Contribuții nouă)*, în *Adevărul*, XLV, nr. 14.838 din 18 mai 1932.

199. * LUCIAN PREDESCU, *Date inedite asupra familiilor Creangă și Ciobotariu*, în *Arhivele Olteniei*, X, 1931, pp. 450—456.

---

* În afară de acest articol, cercetătorul se poate scuti de a ma consulta celelalte articole ale autorului, întrucît substanța lor a fos absorbită în volumul de la nr. 200.

200. LUCIAN PREDESCU, *Ioan Creangă*, I, *(Viața)*, II *(Opera)*, București, „Bucovina", 1932.
201. [PROPERTIU], *Profesorul Creangă*, în *Șezătoarea*, V, 1899, nr. 12, pp. 205—208 (după *Lumea ilustrată*, I, 1891, pp. 146—151).
202. V. RĂCEANU, GH. IENĂCHESCU și I. CREANGĂ, *O întrebare d-lui A. Gorjian, autorul mai multor cărți de geografie de institutorii...*, Iași, Tip. Națională, 1886.
203. V. RĂCEANU, GH. IENĂCHESCU, C. GRIGORESCU și I. CREANGĂ, *Răspuns la criticile nedrepte și calomniile înverșunate îndreptate contra cărților noastre de școală de către domnul Ioan Pop Florantin, profesor de filosofie la Liceul Național din Iași de institutorii...*, Iași, 1888.
204. ALECU RUSSO, *Piatra Teiului și Iașii și locuitorii săi în 1840*, Vălenii-de-Munte, 1909.
205. MIHAIL SADOVEANU, *In amintirea lui Creangă*, Iași, „Viața românească" (Foi volante), 1920.
206. MIHAIL SADOVEANU, *Informații despre Ion Creangă*, în *Adevărul*, XLVII, nr. 15.031 din 1 ianuarie 1933.
207. M. SADOVEANU, *Un document nou referitor la Ion Creangă*, în *Adevărul*, LI, nr. 16.304 din 22 iulie 1937.
208. C. SĂTEANU, *Unde a murit Ion Creangă?*, în *Adevărul*, XLIV, nr. 14.423 din 4 ianuarie 1931.
209. C. S[ĂTEANU], *Un act „cavaleresc" al țăranului din Humulești*, în *Adevărul literar și artistic*, XI, 1932, nr. 611.
210. C. SĂTEANU, *Din viața lui Creangă*, în *Adevărul literar și artistic*, XI, 1932, nr. 611.
211. C. SĂTEANU, *Creangă la școala lui Brașoveanu. Câteva reminiscențe pedagogice și anecdotice ale unui elev al său*, în *Adevărul*, XLVII, nr. 15.031 din 1 ianuarie 1933.

212. PETRU GH. SAVIN și GH. V. ȘUȘNEA, *Din viața lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, II, 1909, nr. 12, p. 335.
213. GR. GR. SCORPAN, *Furtună, clopotniță și castraveți* în *Revista critică*, V, 1931, pp. 129—131.
214. G. SEM., *De vorbă cu d. Jean Bart*, în *Adevărul literar și artistic*, VII, 1926, nr. 287.
215. I. SIMIONESCU, *Bojdeuca lui Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
216. IOAN SLAVICI, *Amintiri*, București, „Cultura națională", 1924.
217. TH. D. SPERANȚIA, *Amintiri despre Ion Creangă*, Iași, „Viața românească", 1927.
218. *Statutele primei Societăți de Economie din Urbea Iași*, ed. a VI-a, Iași, 1910.
219. ARTHUR STAVRI, *Ion Creangă (schiță biografică)*, în *Revista nouă*, II, 1889, nr. 11—12, pp. 475—477.
220. R. Ș[UȚU], *Bojdeuca lui Creangă*, în *Opinia* (Iași), XXII, din 23 aprilie 1926.
221. RUDOLF ȘUȚU, *Despre librarii și librăriile vechi din Iași*, Iași, 1929.
222. VIRGIL TEMPEANU, *Pe urmele „Amintirilor" (Folticenii în „Amintirile" lui Creangă)*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, pp. 26—31.
223. C. TEODORESCU-BOROAIA, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, VII, noiembrie—decembrie 1914, nr. 11—12, pp. 293—296.
224. I. TEODORESCU (BROȘTENI), *Cîteva note despre institutorul I. Creangă*, în *Tudor Pamfile*, IV, 1926, pp. 3—5.
225. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *Notiță asupra manuscriptelor lui Ioan Creangă*, în *Șezătoarea*, V, 1899, nr. 12, pp. 209—216.
226. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *O nouă ediție a scrierilor lui Creangă*, în *Șezătoarea*, vol. VII, 1902, pp. 155—156.

227. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *Cuvinte din „Amintirile" lui Creangă tălmăcite de însuș Creangă*, în *Șezătoarea*, vol. VIII, 1903—1904, pp. 156—161.
228. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *Asupra vieții lui Ioan Creangă*, în *Șezătoarea*, vol. VIII, 1903—1904, p. 162—163.
229. G. T[EODORESCU]-KIRILEANU, *Două scrisori ale lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, XII, noiembrie-decembrie 1919, nr. 11—12, pp. 101—102.
230. GEORGE TOFAN, *Ion Creangă (conferință)*, în *Junimea literară*, VII, 1910, pp. 11—15.
231. I. E. TOROUȚIU, *Studii și documente literare*, I, II, III, IV, V, VII, București, 1931—1936, passim (după indice).
232. *Trei scrisori de la Ioan Creangă*, în *Convorbiri literare*, XL, 1906, pp. 272—274.
233. * N. ȚIMIRAȘ, *Documente vechi. Iubirea de carte a lui Creangă și viața școlărească. Cultura literară a lui Creangă. Creangă în societate. Doi mari prieteni: Eminescu și Creangă. Creangă intim. Sfîrșitul lui I. Creangă, Catihetul din Folticeni*, în *Adevărul* din 17 iulie, 25 iulie, 31 iulie, 5 decembrie, 25 decembrie 1931 și 16 ianuarie, 26 februarie 1932.
234. NICOLAE ȚIMIRAȘ, *Ioan Creangă*, București, „Bucovina".
235. GH. UNGUREANU, *Din viața lui Ion Creangă. Documente inedite*, București, 1940.
236. GH. UNGUREANU, *Ion Creangă. Documente*, București, Editura pentru literatură, 1964, colecția „Studii și documente".
237. Z. (I. POP FLORANTIN), *Plagiatură ?*, în *Lupta*, IV, nr. 294 din 8 iulie 1887.

* Articole inutil de consultat, întrucît materialul lor a trecut în volumul de același de sub nr. 234.

238. SEVER ZOTTA, *La centenarul lui V. Alecsandri*, Iași, 1921.

239. A. D. XENOPOL, *Cum s-a întocmit prima ediție a scrierilor lui Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.

240. G. CĂLINESCU, *Material documentar*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, III, 1954.

OPERA

241. N. IORGA, *Încercare de critică științifică*, în *Convorbiri literare*, XXIV, 1890, nr. 3, pp. 244—258.

242. G. IBRĂILEANU, *Scriitori români și străini*, Iași, 1926.

243. I. IORDAN, *Limba lui Creangă*, în *Viața românească*, XXIX, nr. 11 din noiembrie 1937, pp. 71—75.

Oricît de paradoxal s-ar părea, în afară de aceste scurte încercări și înlăturînd articolele de gazetă comemorative, patetice sau strict informative din care s-a citat la bibliografia pentru *Viață* ceea ce conține măcar un element documentar, nu s-a scris pînă în 1938 în literatura română, esteticește, despre Creangă, nimic.

De atunci au apărut un număr de articole și un studiu despre *Ion Creangă* de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, în care sînt consemnate și studiile apărute ulterior.

EDIȚII

244. *Metodă nouă de scriere și cetire pentru usulu clasei I primăriă de institutorii:* I. Creangă, C. Grigorescu, Gh. Ienăchescu, N. Climescu, V. Recénu și A. Simionescu. Ed. a doua. Tipărită cu spesele Societății învățăturei poporului românu din districtulu și

comuna Iassy. Prețul 43 parale seu 33 bani. Iassy, Tipografia H. Goldner, 1868.

245. *Învățătoriul copiilor, carte de cetit în classele primarie cu litere, slove și buchi cuprinzînd învățături morale și instructive de institutorii:* C. Grigorescu, I. Creangă și V. Receanu. Iassy, Tip. H. Goldner, 1871.

246. *Povățuitoriu la cetire prin scriere după sistema fonetică de institutorii:* Gheorghe Ienăchescu și Ioan Creangă. Iassy, Tipo-Litografia H. Goldner, 1876.

247. *Geografiea județului Iași, Cu planul orașului Iași, contururile plășilor și conturul județului pentru clasa II-a primară urbană și pentru clasa III-a primară rurală, de ambe secse de institutorii:* V. Rĕceanu, Gh. Ienăchescu și I. Creangă. Iași. Tipografiea D. Gheorghiu, strada Ipsilanti nr. 9, 1879.

248. I. CREANGĂ, *Opere complete*, cu o prefață de D. Marmeliuc, Cernăuți, 1924.

249. ION CREANGĂ, *Opere complete*, cu o introducere de Const. Botez, prefață și listă de cuvinte de G. T. Kirileanu și I. Chendi, București, „Cartea românească", 1925.

[Ediția Marmeliuc e bogată (proză, poezii, articole, scrisori)] ; ediția G. Kirileanu e singura cu caracter relativ critic. În ea, precum și în operele d-lor Jean Boutière, Lucian Predescu și N. Țimiraș, se găsesc indicații bibliografice asupra publicațiilor didactice și a laturii editoriale a operei lui Creangă.]

250. ION CREANGĂ, *Opere*, cu o introducere despre realismul lui I. Creangă de G. Călinescu, Editura pentru literatură și artă, 1954.

BIBLIOTECA CENTRALĂ

CUPRINSUL

Prefață V

Tabel cronologic XXIX

I. Strămoși, părinți, frați și surori 1

II. Nașterea, copilăria, întiia învățătură . . 32

III. La Iași, seminarist și diacon 58

IV. Creangă institutor 76

V. Diaconul răzvrătit 98

VI. Pedagogia lui Creangă 129

VII. În Țicău 156

VIII. Creangă, Eminescu și „Junimea“ 175

IX. Creangă-tatăl și Creangă-fiul 205

X. Dușmani 231

XI. „Țăraniile“ lui Creangă 242

XII. Cei din urmă ani și moartea 257

XIII. Creangă „scriitor poporal“ 276

XIV. Jovialitatea lui Creangă 329

XV. Creangă în timp și spațiu. Realismul . . 339

Postfață 363

Bibliografie 367

Lucrări de cultură generală în „Biblioteca pentru toți"

Venind în întîmpinarea sugestiilor unui mare număr de cititori și a presei, „Biblioteca pentru toți" inaugurează, începînd din toamna anului 1966, seria de „cultură generală". Vor fi publicate lucrări de critică și istorie literară, de popularizare a artei (pictură, sculptură, muzică, cinematografie, teatru, dans, etc.), de istorie și filozofia culturii, scrieri din tezaurul filozofic mondial, eseuri, monografii și biografii, cărți de călătorii celebre, sinteze de istorie etc., în tiraje de masă și — în general — la același preț ca și scrierile beletristice. Vor vedea lumina tiparului din această serie —la început — cîte 4—6 titluri pe an, urmînd ca aparițiile să ajungă, într-o primă etapă, la 12 titluri anual. În acest fel, în „Biblioteca pentru toți" vor apărea pînă prin anul 1980, pe lîngă cele circa 1.200 de volume cuprinzînd cele mai valoroase scrieri beletristice din literatura mondială, încă circa 300 de volume din seria de „cultură generală". Noua serie se inaugurează cu volumul : *Ion Creangă, viața și opera* de G. Călinescu. În lunile următoare vor apărea :

— N. Iorga — *Oameni cari au fost*, 2 vol.
— T. Vianu — *Arta prozatorilor români*, 2 vol.
— V. Pârvan — *Pagini alese*
— G. Ibrăileanu — *Pagini de critică*, 2 vol.
— * * * — *Călătoriile căpitanului Cook*, 2 vol.

Sînt în pregătire :

— I. Burckhardt — *Cultura Renașterii în Italia*, 2 vol.

— E. Faure — *Istoria artei*, 5 vol.

— F. Gundolf — *Goethe*, 2 vol.

— S. Radhakrishnan și Ch. Moore — *Izvoarele culturii indiene*, 2 vol.

— Quintus Curtius Rufus — *Istoria lui Alexandru cel Mare*

Cumpărați cărțile „Bibliotecii pentru toți" care poartă pe copertă mențiunea „cultură generală".

Redactor responsabil : GISELA CSACHI
Tehnoredactor : TRAIAN ARGETOIANU

Dat la cules 14.07.1966. Bun de tipar 14.09.1966. Apărut 1966. Tiraj 100.160 ex. broșate. Hîrtie ziar de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 19,43. Coli tipar 13,5. A. nr. 10.483/1966. C.Z. pentru bibliotecile mari 8R. C.Z. pentru bibliotecile mici 8R—95.

Tiparul executat sub comanda nr. 60.458 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București — Republica Socialistă România

g. călinescu

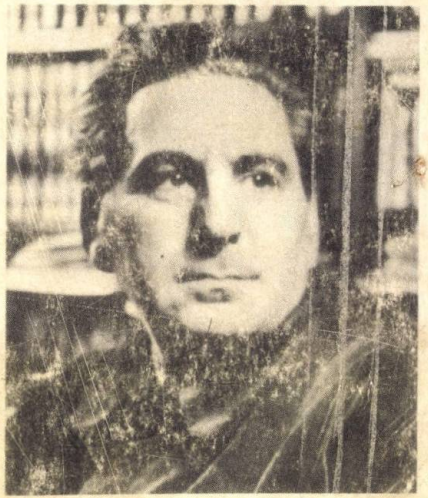

„....Despre Creangă, ca artist, sînt pe-
ține de spus. Un muzician poate imita
huietul apelor, un pictor poate zugrăvi
priveliștea, dar astea sînt succedanee
artistice, nu impresii critice. Creangă
este o expresie monumentală a naturii
umane în ipostaza ei istorică ce se nu-
mește poporul român, sau, mai simplu,
e poporul român însuși, surprins într-un
moment de genială expansiune. Ion
Creangă este, de fapt, un anonim."

G. CĂLINESCU

bibliotecа bpt pentru toți

Lei 5

editura pentru literatură